

THORSTEIN VEBLEN

**TEORIJA
BREZDELNEGA
RAZREDA**

**Ekonomska študija
institucij**

Univerza v Ljubljani
**FILOZOFSKA
FAKULTETA**

Teorija brezdelnega razreda: ekonomska študija institucij

Naslov izvirnika: *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*
(New York, Macmillan, 1899)

Avtor: *Thorstein Veblen*

Urednik: *Primož Krašovec*

Prevajalec: *Marko Bauer*

Recenzenta: *Primož Krašovec, Jože Vogrinc*

Lektorica: *Irena Hvala*

Tehnično urejanje: *Jure Preglau*

Oblikovanje in prelom: *Aleš Cimprič*

Ilustracija na naslovnici: *John William Godward (Brezdelje, 1900)*

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Oddelek za sociologijo

Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

Ljubljana, 2020

Prva izdaja

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.

Naklada: 300 izvodov

Cena: 19,90 EUR

Knjiga je nastala v okviru raziskovalnega programa št. P6-0194 (Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije), ki ga iz sredstev proračuna RS financira ARRS.

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru Javnega razpisa za sofinanciranje izdajanja znanstvenih monografij v letu 2019.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/9789610603191

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID=304905984

ISBN 978-961-06-0318-4

E-knjiga

COBISS.SI-ID=304909056

ISBN 978-961-06-0319-1 (pdf)

Kazalo

Predgovor	5
Prvo poglavje: Uvod	7
Drugo poglavje: Tekmovanje v imetju	19
Tretje poglavje: Vpadljivo brezdelje	27
Četrto poglavje: Vpadljiva potrošnja	45
Peto poglavje: Življenjski standard	63
Šesto poglavje: Imetniški kanoni okusa	71
Sedmo poglavje: Obleka kot odraz kulture imetja	99
Osmo poglavje: Izvzetost z dela in konzervativnost	111
Deveto poglavje: Ohranjanje arhaičnih značilnosti	125
Deseto poglavje: Sodobni preostanki bravuroznosti	143
Enajsto poglavje: Verovanje v srečo	159
Dvanajsto poglavje: Verski obredi	169
Trinajsto poglavje: Preostanki interesa, ki ne vzbuja zavisti	191
Štirinajsto poglavje: Visokošolsko izobraževanje kot odraz kulture imetja	207

Predgovor

Namen te raziskave je razpravljati o položaju in vrednosti brezdelnega razreda kot ekonomskega dejavnika v sodobnem življenju, toda izkazalo se je, da je razpravo nemogoče omejiti na tako strogo začrtane okvire. Nekaj pozornosti je treba nujno nameniti tudi izvoru in razvojni črti te institucije ter potezam družbenega življenja, ki jih običajno ne klasificiramo kot ekonomske.

Razprava na nekaterih mestih poteka na osnovah ekonomske teorije ali etnoloških splošnih zaključkov, ki so do neke mere morda neznani. Upati gre, da uvodno poglavje zadostno nakazuje značaj teh teoretskih predpostavk in se izognemo nejasnostim. Teoretsko stališče izrecneje formuliram v nizu člankov, objavljenih v četrtem letniku *American Journal of Sociology*, »The instinct of Workmanship and the Irksomeness of Work« [Delovni¹ instinkt in zoprnost dela], »The Beginnings of Ownership« [Začetki lastništva], »The Barbarian Status of Women« [Barbarski status žensk]. A dokazovanje na osnovi teh delno novih splošnih zaključkov ne temelji na takšen način, da bi kot detajl ekonomske teorije povsem izgubilo svojo vrednost, če bi bralec te zaključke, ker bi jih nezadostno podpirali avtoritete in podatki, imel za ovržene.

Da bi ponazorili in podkrepili tezo, bomo – zaradi prikladnosti in ker je smisel pojavov, znanih vsem ljudem, težje napačno razumeti – uporabljali podatke

1 *Workmanship* se načeloma nanaša na strokovno, izvedensko spretnost ter izdelavo, dodelanost, vendar se tu v skladu z Veblenovo delitvijo na brezdelje in produktivnost prej nanaša na samo delo, tudi delavnost, ter tako korespondira z izrazoma *industrial* in *industry*. Za mojstrski instinkt se nismo odločili, ker se je brez dvoma mogoče mojstriti tudi v brezdelju.

iz vsakdanjega življenja, ki jih je mogoče pridobiti prek neposrednega opazovanja ali so splošno znani, ne pa takšnih, katerih viri so težko umljivi ali dostopni. Upati gre, da tega zatekanja k domačim dejstvom oziroma tega, kar se mestoma kaže kot brezčutna lahkotnost obravnave vulgarnih pojavov ali pojavov, katerih intimno mesto v življenju ljudi jih je včasih varovalo pred vplivom ekonomskega razpravljanja, ne bo nihče razumel kot žalitev svojega čuta za literarni ali znanstveni prav.

Tiste predpostavke in njihovi dokazi, pridobljeni iz manj dostopnih virov, kakor tudi vsi primerki teorije in sklepanja, sposojeni pri etnologiji, so prav tako bolj znanega in dostopnega značaja, tako da bi morale zmerno načitane osebe zlahka izslediti njihove vire. Virov in avtoritet zato ne navajamo. Tistih nekaj citatov, ki smo jih vključili predvsem za ponazoritev, je prav tako takšnih, da se jih bo običajno dalo dovolj zlahka prepoznati brez smernic navajanja.

Prvo poglavje

Uvod

Institucijo brezdelnega razreda v najrazvitejši obliki najdemo na višjih stopnjah barbarske kulture, denimo v fevdalni Evropi ali fevdalni Japonski. V takšnih skupnostih se ločnico med razredi zelo strogo upošteva in poteza teh razrednih razlik, ki ima kar največji ekonomski pomen, je vzdrževanje ločnice med zaposlitvami, primernimi za različne razrede. Višji razredi so v skladu z običajem oproščeni produktivnih² dejavnosti ali izključeni iz njih, namenjene so jim zaposlitve, ki se jih drži določena stopnja časti. Poglavitna med častivrednimi zaposlitvami v katerikoli fevdalni skupnosti je vojskovanje, na drugem mestu je običajno svečeniška služba. Če barbarska skupnost ni posebej bojevita, lahko svečeniška služba prevzame primat pred vojščakom. Toda pravilo, ki pozna le malo izjem, je, da so višji razredi, naj gre za vojščake ali duhovnike, oproščeni produktivnih zaposlitev, kar je ekonomski odraz njihovega nadrejenega položaja. Brahmanska Indija predstavlja lep primer tega, kako sta oba razreda oproščena dela. V skupnostih, ki pripadajo višji barbarski kulturi, pride do znatne diferenciacije na podrazrede znotraj nečesa, čemur bi lahko na splošno rekli brezdelni razred, in med temi podrazredi se ustrezno diferencirajo tudi njihove zaposlitve. Brezdelni razred sestavljajo plemiški in svečeniški razredi, vključno z večino njihovega spremstva. Dejavnosti tega razreda so temu ustrezno razvejane s skupno ekonomsko značilnostjo, da so neproduktivne. Neproduktivne poklice višjega razreda lahko v grobem razdelimo na štiri področja – vladanje, vojskovanje, verski obredi in šport.

2 Ker se nam izraz *industrijski* zdi preveč atemporalen, ga izmenjaje prevajamo kot produktiven, produkcijski ali deloven, mestoma tudi industrijski.

Brezdelni razred v manj diferencirani obliki najdemo na zgodnejši, a ne najzgodnejši stopnji barbarstva. Ne razredne razlike ne razlike med dejavnostmi brezdelnega razreda še niso tako neznatne in zapletene. Polinezijski otočani v splošnem ponujajo lepo ponazoritev te stopnje razvoja, vendar z eno izjemo: zaradi odsotnosti velike divjadi lov v njihovi življenjski shemi nima običajnega častnega mesta. Dober primer je tudi islandska skupnost iz časov sag, saj strogo razločuje med razredi in dejavnostmi, značilnimi za sleherni razred. Fizično delo, produktivnost, karkoli ima neposrednega opravka z vsakdanjim zagotavljanjem preživetja, je izključno opravilo podrejenega razreda. Ta vključuje sužnje in druge vzdrževance ter po navadi tudi vse ženske. Če plemstvo premore več stopenj, so ženske visokega statusu običajno oproščene produktivnih zaposlitev ali vsaj vulgarnejših oblik fizičnega dela. Možje višjih razredov niso le oproščeni, temveč so po ustaljenem običaju izločeni iz vseh produktivnih dejavnosti. Vrste zaposlitev, ki so jim dostopne, so togo določene. Tako kot na višji stopnji, o kateri smo že govorili, so to vladanje, vojskovanje, verski obredi in šport. Te štiri vrste dejavnosti upravljajo življenjsko shemo višjih razredov in za najvišji sloj – kralje in poglavarje – so to edine dejavnosti, ki jim jih bosta običaj ali zdrava pamet skupnosti dovolila. Ko gre za člane najvišjega sloja, je v razvitejši shemi dvomljiva celo legitimnost športa. Nižjim slojem brezdelnega razreda so dostopne določene druge zaposlitve, a so te podpora tej ali oni izmed tipičnih dejavnosti brezdelnega razreda. Takšne so denimo izdelovanje in vzdrževanje orožja, opreme in bojnih kanujev, dresiranje in vzdrževanje konj, psov in sokolov, priprava svetih rekvizitov itd. Nižji razredi so iz teh sekundarnih častivrednih zaposlitev izključeni, razen tistih, ki so očitno produktivnega značaja in so le bežno povezane s tipičnimi dejavnostmi brezdelnega razreda.

Če se za korak odmaknemo od te zglede barbarske kulture k nižjim stopnjam barbarstva, tam več ne najdemo brezdelnega razreda v polno razviti obliki. Vendar to nižje barbarstvo izkazuje prakse, motive in okoliščine, iz katerih je nastala institucija brezdelnega razreda, ter nakazuje prve korake njenega zgodnjega razvoja. Nomadska lovska plemena iz različnih delov sveta ponazarjajo te prvobitnejše faze diferenciacije. Za priročen primer lahko vzamemo katerokoli severnoameriško lovsko pleme. Zanje težko rečemo, da premorejo definiran brezdelni razred. Obstaja sicer diferenciacija funkcij in razlikovanje med razredi na tej osnovi, toda nadrejeni razred še ni oproščen dela do te stopnje, da bi lahko uporabili oznako »brezdelni razred«. Plemena na tej ekonomski stopnji so ekonomsko diferenciacijo privedla do točke, ko nastopi jasno razlikovanje med dejavnostmi moških in žensk, razlikovanje,

ki je zavist vzbujajočega³ značaja. V skoraj vseh teh plemenih so ženske v skladu z ustaljenim običajem priklenjene na zaposlitve, iz katerih se v naslednji fazi razvijejo same produktivne dejavnosti. Moški so teh vulgarnih zaposlitev oproščeni, namenjeni so jim vojna, lov, šport in verski obredi. Običajno je to vedno zelo natančno razdeljeno.

Ta delitev dela sovпада z ločnico med delavskim in brezdelnim razredom, kot se pojavi v višji barbarski kulturi. Tako izrisana razmejitvena črta začne z nadaljnjo diferenciacijo in specializacijo ločevati produktivne zaposlitve od neproduktivnih. Moška dejavnost, kot obstaja na zgodnejši barbarski stopnji, ni izvirenik, na čigar podlagi bi se razvil kakršenkoli upoštevanja vreden delež poznejše produkcije. V poznejšem razvoju se ohrani le v zaposlitvah, ki niso klasificirane kot produktivne – vojni, politiki, športu, izobraževanju in svečeniški službi. Edine opazne izjeme so del ribištva ter določene manj pomembne zaposlitve, kot so izdelava orožja, igrač in športnih rekvizitov, ki bi se jih težko klasificiralo kot produktivne. Tako rekoč celoten niz produktivnih zaposlitev je poganjek tistega, kar prvobitna barbarska skupnost klasificira kot žensko delo.

Delo moških v nižji barbarski kulturi ni za življenje skupine nič manj nepogrešljivo kot delo, ki ga opravljajo ženske. Možno je celo, da k oskrbi s hrano in ostali nujni porabi skupine prispeva v enaki meri. Ta »produktivni« značaj moškega dela je dejansko tako očiten, da običajna ekonomska literatura delo lovca jemlje za vrsto prvobitne produkcije. Vendar barbar na to ne gleda tako. V lastnih očeh ni delavec in ga v tem oziru ne gre postavljati ob ženske, niti ne gre njegovo delo tako kot žensko garanje klasificirati kot delo ali produkcijo na način, ki bi dovoljeval mešanje enega z drugim. V vseh barbarskih skupnostih vlada močan občutek neskladja med moškim in ženskim delom. Njegovo delo morebiti prispeva k vzdrževanju skupine, toda občutek je, da to počne s takšno odličnostjo in učinkovitostjo, da ga z nevzemirljivo marljivostjo žensk ni mogoče primerjati, ne da bi ga pri tem omalovaževali.

Korak navzdol po kulturni lestvici je med skupinami divjakov diferenciacija zaposlitev še manj spopolnjena ter zavist vzbujajoče razločevanje med razredi in zaposlitvami še manj dosledno in strogo. Nedvoumne primere prvobitne kulture divjakov je sicer težko najti. Le malo je takšnih skupin ali skupnosti, ki so klasificirane kot »divje« in ne kažejo nobenih sledi nazadovanja z razvitejše stopnje kulture. A obstajajo tudi skupine – nekatere med njimi menda

3 *Invidious* se danes nanaša na tisto, kar vzbuja jezo ali resentment, in je kot takšno tudi krivično, vendar se v Veblenovi rabi dotika korena besede, tj. njenega arhaičnejšega pomena, ki izhaja iz zavisti.

niso rezultat nazadovanja –, ki zvesto odražajo značilnosti prvobitnega divjaštva. Njihova kultura se od kulture barbarskih skupnosti razlikuje po tem, da ne premore brezdelnega razreda, in tem, da ji v pomembni meri manjka nastrojenost [*animus*] ali duhovna drža, na kateri sloni institucija brezdelnega razreda. Te skupnosti prvobitnih divjakov, v katerih ni hierarhije ekonomskih razredov, predstavljajo le neznamenit delček človeške vrste. Najboljši možen primer te kulturne faze so andamanska plemena ali ljudstvo Toda s hribovja Nilgiri. Njihova življenjska shema iz časa najzgodnejših stikov z Evropejci se, kar zadeva odsotnost brezdelnega razreda, zdi malodane tipična. Kot nadaljnji primer je mogoče navesti ljudstvo Ainú z otočja Ezo⁴ ter, to je že bolj vprašljivo, skupine grmičarjev in eskimov. Določene skupnosti Puebllov težje uvrščamo v isti razred. Vse ali vsaj večina navedenih skupnosti so vsekakor lahko primer nazadovanja z višje stopnje barbarstva in ne primer nosilcev kulture, ki ni nikdar presegla svoje trenutne ravni. Če je tako, potem jih moramo obravnavati z zadržkom, vendar utegnejo biti kljub temu enako učinkovit dokaz, kot če bi šlo za resnično »primitivne« populacije.

Te skupnosti, ki ne premorejo definirane brezdelnega razreda, so si podobne še v določenih drugih potezah svoje družbene strukture in načina življenja. Gre za majhne skupine z majhno (arhaično) strukturo, običajno so miroljubne, sedentarne in revne, individualno lastništvo pa ni prevladujoča poteza ekonomskega sistema. Hkrati iz tega ne sledi, da so to najmanjše izmed obstoječih skupnosti ali da je njihova družbena struktura v vseh pogledih najmanj diferencirana, niti da ta kategorija nujno vključuje vse prvobitne skupnosti, ki nimajo definirane sistema individualnega lastništva. Vendar gre poudariti, da se zdi, da kategorija vključuje najbolj miroljubne, morda vse značilno miroljubne prvobitne skupine ljudi. Dejansko je najopaznejša značilnost članov takšnih skupnosti to, da so nekako pristržno neučinkoviti, kadar so soočeni s silo ali prevaro.

Dokazi, ki jih ponujajo prakse in kulturne značilnosti skupnosti na nizki razvojni stopnji, nakazujejo, da je institucija brezdelnega razreda nastajala postopoma med prehodom iz prvobitnega divjaštva v barbarstvo ali, natančneje, med prehodom od miroljubnega k nenehno vojskujočemu se načinu življenja. Pogoji, očitno potrebni za pojav brezdelnega razreda v obstojni obliki, so: 1) skupnost mora gojiti plenilski način življenja (vojna ali lov na veliko divjad ali oboje), to se pravi, moški, ki v teh primerih osnujejo izvorni brezdelni razred, morajo biti navajeni na to, da s silo ali z zvijačo povzročajo škodo in poškodbe; 2) preživetje mora biti dovolj lahko dosegljivo, da je lahko znaten del

4 Danes znanega pod imenom Hokaido.

skupnosti oproščen neprekinjenega posvečanja delovni rutini. Institucija brezdelnega razreda je poganjek zgodnje diferenciacije med zaposlitvami, v skladu s katero so ene dostojne, druge pa ne. Po tem starodavnem razločevanju so dostojne zaposlitve tiste, ki jih je mogoče klasificirati kot podvig, nedostojne pa tiste nujne vsakdanje zaposlitve, pri katerih ni prisoten noben upoštevanja vreden dejavnik podviga.

V sodobnih industrijskih skupnostih to razločevanje nima znatnega pomena, zato je bilo deležno le malo pozornosti ekonomskih piscev. V luči tistega sodobnega zdravega razuma, ki usmerja ekonomske razprave, se zdi formalno in nebitveno, vendar kot puhli predsodek trdovratno vztraja celo v sodobnem življenju, kar denimo izkazuje naša običajna averzija do služabniških zaposlitev. Gre za razločevanje osebnega tipa – nadrejenosti in podrejenosti. Na zgodnejših kulturnih stopnjah, ko je imela posameznikova osebna moč neposrednejši in očitnejši vpliv na določanje razvoja dogodkov, je imel dejavnik podviga v življenjski shemi večjo veljavo. To dejstvo je bilo deležno mnogo večje pozornosti. Posledično se je razločevanje, ki izhaja iz te osnove, zdelo bolj zavezujoče in odločilno kakor danes. Kot dejstvo v teku razvoja je to razločevanje potemtakem bistvenega pomena ter sloni na zadostno veljavnih in prepričljivih osnovah.

Osnova, na kateri se ustaljeno razločuje med dejstvi, se spreminja s tem, ko se spreminja interes, na podlagi katerega se ustaljeno gleda na dejstva. Poglavitne in bistvene so tiste poteze pričujočih dejstev, na katere meče svojo luč prevladujoči interes danega časa. Katerakoli osnova za razločevanje se bo zdela nebitvena vsakemu, ki omenjena dejstva ustaljeno dojema z drugačnega gledišča in jih ceni iz drugega razloga. Navada razločevanja in klasificiranja različnih smotrov in smeri dejavnosti nujno prevlada vselej in povsod, saj je nepogrešljiva, če se hočemo dokopati do delujoče življenjske teorije ali sheme. Specifično gledišče ali specifična značilnost, ki je izbrana kot odločilna za kvalificiranje življenjskih dejstev, je odvisna od interesa, na podlagi katerega se poskuša razločevati med dejstvi. Osnove razločevanja in norme postopka klasificiranja dejstev se z razvojem kulture potemtakem postopoma spreminjajo, saj se cilj, na osnovi katerega so razumljena življenjska dejstva, spreminja, posledično pa se spreminja tudi gledišče. Kar ima na neki kulturni stopnji status poglavitnih in odločilnih potez določene dejavnosti ali družbenega razreda, na katerikoli nadaljnji stopnji ne ohranja več iste relativne pomembnosti za namene klasificiranja.

Vendar je spreminjanje standardov in gledišč zgolj postopno in je sprevrčanje ali popolna odprava nekdanj sprejetega gledišča le redko njegova posledica. Še

naprej se ustaljeno razločuje med produktivnimi in neproduktivnimi dejavnostmi in to sodobno razločevanje je predružačena oblika barbarskega razločevanja med podvigom in garanjem. Zaposlitve, ki so povezane z vojskovanjem, politiko, verskimi obredi in javno zabavo, so v skladu s splošnim dojemanjem bistveno drugačne od dela, ki ima opravka s pridobivanjem za življenje potrebnih materialnih sredstev. Natančna razmejitvena črta ni enaka kot pri zgodnji barbarski shemi, toda ločnica v grobem še vedno velja.

V skladu z današnjim neizrečenim, zdravorazumskim razločevanjem kot produktivno šteje le tisto prizadevanje, čigar končni smoter je izkoriščanje nečloveških reči. Prisilno izkoriščanje človeka po človeku ni razumljeno kot produktivna naloga, a vsako prizadevanje, usmerjeno v izboljševanje človeškega življenja prek izrabljanja nečloveškega okolja, se uvršča med produktivno dejavnost. Ekonomisti, ki so najbolj obdržali in posodobili klasično tradicijo, človekovo »moč nad naravo« zdaj postavljajo za značilno dejstvo produktivnosti proizvodnje. Glede te produkcijske moči nad naravo predpostavljajo, da vključuje človekovo moč nad življenjem živali in vsemi elementarnimi silami. Tako se izriše ločnica med človeštvom in surovim stvarstvom.

Drugi časi in ljudje, prežeti z drugačnim korpusom predsodkov, te ločnice ne postavljajo natančno tako, kot jo danes. V divjaški ali barbarski življenjski shemi jo izrišejo na drugem mestu in na drugačen način. V vseh skupnostih barbarske kulture vlada čuječ in vsesplošno razširjen občutek antiteze med dvema obsežnima skupinama pojavov, v eno barbar vključi samega sebe, v drugo pa svoj živež. Občuti antitezo med ekonomskimi in neekonomskimi pojavi, vendar si je ne zamišlja na sodoben način; ne med človekom in surovim stvarstvom, temveč med animiranimi in inertnimi rečmi.

Morda je danes odveč razlagati, da barbarsko pojmovanje tistega, kar naj bi tu sporočal izraz »animiran«, ni enako tistemu, kar sporoča beseda »živ«. Izraz ne obsega vseh živih reči, a obsega mnogo drugih. Osupljivi naravni pojavi, kot so nevihta, bolezen ali slap, veljajo za »animirane«, medtem ko sadje in zelišča ter neopazne živali, kot so obadi, ličinke, lemingi ali ovce, po navadi niso razumljeni kot »animirani« oziroma so to lahko le kot celota. Izraz, kakor se uporablja tukaj, ne namiguje nujno na notranjo dušo ali duha. Pojem vključuje reči, ki so v skladu z dojemanjem animističnega divjaka ali barbara zastrašujoče zaradi dejanske ali pripisane navade sprožanja dogodkov. Ta kategorija obsega veliko število in vrsto naravnih objektov in pojavov. Takšno razločevanje med inertnim in dejavnim je še vedno prisotno v miselnih navadah nereflektiranih oseb ter še naprej močno vpliva na splošno razširjeno teorijo človeškega življenja in naravnih procesov, vendar pa našega vsakdanjega življenja ne prežema v

tolikšni meri oz. nima toliko daljnosežnih praktičnih posledic, kot so opazne na zgodnejših stopnjah kulture in verovanja.

V barbarovi glavi je pridobivanje in izkoriščanje tistega, kar ponuja inertna narava, dejavnost, ki je na povsem drugi ravni kot njegovi opravki z »animirani« rečmi in silami. Razmejitvena črta je morda nejasna in spremenljiva, vendar je ločnica v grobem zadosti dejanska in prepričljiva, da vpliva na barbarsko življenjsko shemo. Kategoriji reči, ki jih dojema kot animirane, barbarska fantazija pripisuje odvijanje dejavnosti, ki je usmerjeno k določenemu cilju. Ravno to teleološko odvijanje dejavnosti je tisto, kar katerikoli objekt ali pojav določi za »animirano« dejstvo. Kjerkoli preprosti divjak ali barbar naleti na kakorkoli vpadljivo dejavnost, jo interpretira prek edinih izrazov, ki so mu pri roki – izrazov, ki so mu v njegovem zavedanju lastnih dejanj dani neposredno. Človeško delovanje si potemtakem lahko asimilira⁵ to dejavnost in človeški agens lahko temu ustrezno asimilira dejavne objekte. S pojavi tega tipa, še posebej tistimi, katerih vedenje je izrazito zastrašujoče ali begajoče, se je treba soočiti z drugačnim elanom in drugačno izurjenostjo, kot jo zahtevajo opravki z inertnimi rečmi. Uspešno spoprijemanje s takšnimi pojavi je podvig, ne delavnost [*industry*]. Je uveljavljanje bravuroznosti, ne marljivosti.

Pod vodstvom te naivne ločnice med animiranim in inertnim se dejavnosti prvobitne družbene skupine običajno delijo v dve kategoriji, ki bi ju s sodobnima izrazoma oklicali za podvig in delavnost. Delavnost je prizadevanje ustvariti novo stvar z novim namenom, ki ga oblikujoča roka ustvarjalca iztisne iz pasivne (»surove«) snovi; po drugi strani si podvig, če je njegov izid agensu koristen, za lastne cilje prisvaja energije, ki jih je drugi agens poprej usmerjal h kakšnemu drugemu cilju. O »surovi snovi« še vedno govorimo z nekaj barbarskega zavedanja temeljnega pomena tega izraza.

Ločnica med podvigom in garanjem sovpada z ločnico med spoloma. Spola se ne razlikujeta le po postavi in mišični moči, temveč morda še odločilneje po temperamentu, kar je moralo že zgodaj sprožiti temu ustrezno delitev dela. Splošna vrsta dejavnosti, ki štejejo za podvig, pripade moškim kot krepkejšim, masivnejšim, zmožnejšim nenadnih in nasilnih napreznj ter voljneje nagnjenim k samopotrjevanju, dejavnemu tekmovanju in agresiji. Razlika v masi, fiziološkem značaju in temperamentu je lahko med člani prvobitne skupine sicer manj izrazita. Dejansko se zdi, da je v nekaterih arhaičnejših skupnosti, s katerimi smo se že seznanili, denimo andamanskih plemenih, sorazmerno neizrazita in nepomembna. A kakor hitro diferenciacija funkcij krene po tirnicah, kot jih začrta ta razlika v postavi in nastrojenosti, se izvorna razlika med

5 V biološkem pomenu usvajanja

spoloma povečuje. Pride do kumulativnega procesa selektivnega prilagajanja novi razporeditvi zaposlitev, še zlasti, če habitat ali favna, s katerima je skupina v stiku, kličeta po znatni rabi robustnejših vrlin. Ustaljeni lov na veliko divjad zahteva bolj močate lastnosti, kot so močna postava, gibčnost in krutost, ter lahko potemtakem le pospeši in poveča diferenciacijo funkcij med spoloma. Kakor hitro pride skupina v sovražen stik z drugimi skupinami, divergenca⁶ funkcij privzame razvito obliko razločevanja med podvigom in delavnostjo.

V takšni plenilski skupini lovcev je naloga telesno sposobnih moških, da se vojskujejo in lovijo. Ženske opravljajo delo, ki preostane – drugi člani, nezmožni moškega dela, so v ta namen postavljeni ob ženske. A lov in vojskovanje moških sta istega splošnega značaja, oba sta plenilska, tako bojevnik kot lovec žanjeta tam, kjer nista sejala. Njuno agresivno uveljavljanje moči in ostroumnosti se vidno razlikuje od ženskega zavzetega in nevznemirljivega oblikovanja materialov. Ne sme se ga šteti za produktivno delo, temveč za prilaščanje premoženja. Spričo takšne najrazvitejše in od ženskega dela kar najbolj odmaknjene oblike barbarskega moškega dela postane vsako prizadevanje, ki ne izkazuje bravuroznosti, nevredno moža. Ko tradicija pridobi na obstojnosti, jo zdrav razum skupnosti poviša v kanon vedênja, tako da na tej kulturni stopnji mož, ki da kaj nase, ni moralno zmožen nobene zaposlitve ali pridobivanja, ki ne bi temeljila na bravuroznosti – na sili ali prevari. Ko se plenilski način življenja prek dolgega privajanja ustali v skupini, naloga telesno sposobnega moškega v družbeni ekonomiji postane to, da ubija in uničuje tiste tekmece, ki se mu v boju za obstanek skušajo upreti ali izmakniti, ter prevlada in pokori tiste tuje sile, ki v okolju uporno terjajo pravico zase. Te teoretične ločnice med podvigom in garanjem se mnoga lovska plemena oklepajo tako trdovratno in dlakocepsko, da moški divjadi, ki jo je ubil, ne sme prinesiti domov, temveč mora poslati svojo žensko, da opravi to manjvrednejšo nalogo.

Kot je bilo že nakazano, je ločnica med podvigom in garanjem zavist vzbujajoča ločnica med zaposlitvami. Tiste zaposlitve, ki jih gre klasificirati kot podvig, so dostojne, častivredne, plemenite, druge, ki ne vsebujejo tega dejavnika podviga in še zlasti tiste, ki nakazujejo poslušnost in podložnost, pa so nedostojne, ponižujoče, plebejske. Pojem dostojanstva, vrednosti ali časti, ki se nanaša na osebe ali vedenje, je prvovrstnega pomena za razvoj razredov in razrednih ločnic, zato je nujno povedati nekaj o njegovem izvoru in pomenu. Njegovo psihološko osnovo je mogoče nakazati v orisu, ki sledi.

Po selektivni nujnosti je človek agens. V skladu z lastnim dojemanjem je središče odvijajoče se impulzivne dejavnosti – »teleološke« dejavnosti. Je agens, ki

6 V smislu bioloških razlik v razvoju organizmov pod vplivom okolja

v vsakem dejanju skuša doseči konkreten, objektivni, brezoseben cilj. Kot takšen je željan učinkovitega dela in se mu trud v prazno upira. Ceni koristnost in učinkovitost, ne ceni brezpločnosti, potrate ali nezmožnosti. Ta talent ali nagnjenje bi lahko oklicali za delovni instinkt. Kjerkoli življenjske okoliščine in običaji vodijo k ustaljeni primerjavi ene osebe z drugo glede na učinkovitost, deluje delovni instinkt prek tekmovanja in vzbujanja zavisti. Stopnja, do katere pride do tega, je v občutni meri odvisna od temperamenta prebivalstva. V vsaki skupnosti, kjer je takšno zavist vzbujajoče primerjanje oseb ustaljeno, vidni uspeh postane zeleni cilj, saj je osnova spoštovanja. Z izkazovanjem učinkovitosti se pridobi na spoštovanju in izogiba graji. Rezultat tega je, da delovni instinkt deluje prek tekmovalnega kazanja moči.

Med to prvobitno fazo družbenega razvoja, ko je skupnost po navadi še miroljubna, morda sedentarna in brez razvitega sistema individualnega lastništva, lahko posameznik svojo učinkovitost najbolj premočrtno izkazuje predvsem v zaposlitvah, ki koristijo življenju skupine. Kar je ekonomskega tekmovanja med člani takšne skupine, gre povečini za tekmovanje v tem, čigavo delo je bolj koristno. Obenem ni močnih spodbud za tekmovanje in njegov obseg ni velik.

Ko skupnost preide iz miroljubnega divjaštva v plenilsko fazo življenja, se okoliščine tekmovanja spremenijo. Spodbude za tekmovanje in priložnosti zanj se izjemno povečajo, tako po obsegu kot nujnosti. Dejavnost mož čedalje bolj privzema poteze podviga in zavist vzbujajoča primerjava enega lovca ali vojščaka z drugim je čedalje lažja in bolj ustaljena. Oprijemljivi dokazi bravuroznosti – trofeje – v miselnih navadah mož postanejo bistvena značilnost življenjskih pripomočkov. Plen, lovske ali roparske trofeje začnejo biti cenjene kot dokaz vzvišene moči. Agresija postane uradno priznana oblika delovanja in plen služi kot *prima facie*⁷ dokaz uspešne agresije. Na tej kulturni stopnji je uradno priznana, dostojna oblika samopotrjevanja boj; uporabna blaga ali usluge, pridobljeni s prilaščanjem ali prisilo, pa služijo kot splošno sprejeti dokazi uspešnega boja. V nasprotju s tem pridobivanje dobrin z drugimi metodami kot s prilaščanjem šteje za nevredno moža v njegovi najboljši izdaji. Opravljanja produktivnega dela ali osebnega služabništva se iz istega razloga drži isti madež. Tako pride do zavist vzbujajoče ločnice med podvigom in prilaščanjem na eni strani ter produktivnimi zaposlitvami na drugi. Delo obvelja za zoprno zaradi pripisanega mu ponižanja.

Še preden preprosto vsebino pojma zameglijo njegove lastne cepitve in sekundarni razvoj sorodnih idej, se zdi, da pri prvobitnem barbaru »častivredno« ne

7 Na prvi pogled. [Za prevod in pregled latinskih izrazov in izrekov se zahvaljujemo Kazimirju Kolarju.]

označuje drugega kot uveljavljanje vrhovne moči. »Častivredno« je »zastrašujoče«, »dostojno« je »premočno«. Častivredno dejanje je nazadnje komaj kaj drugega kot priznано uspešno agresivno dejanje in kjer agresija pomeni konflikt z možmi in zvermi, je uveljavljanje trde roke dejavnost, ki postane še zlasti in v prvi vrsti častivredna. Naivna, arhaična navada interpretiranja vseh manifestacij moči prek osebnosti ali »moči volje« izjemno okrepi to tradicionalno povelečevanje trde roke. Častni nazivi, v modi tako med barbarskimi plemeni kot ljudstvi naprednejše kulture, pogosto nosijo pečat tega neprefinjenega občutka za čast. Nazivi in titule, ki jih uporabljajo pri naslavljanju poglavarjev ter pridobivanju naklonjenosti kraljev in bogov, nagnjenje h gospodovalnemu nasilju in neustavljivi uničujoči moči nadvse pogosto pripisujejo osebi, katere naklonjenost skušajo pridobiti. To do neke mere velja tudi v današnjih bolj civiliziranih skupnostih. Posebna naklonjenost, ki jo izkazujejo bolj roparskim zverem in ptičem plenilcem, potrjuje to stališče.

V skladu s tem zdravorazumskim barbarskim cenjenjem vrednosti in časti vzeti življenje – ubiti zastrašujočega sovražnika, naj gre za zver ali človeka – pomeni častivrednost najvišje stopnje. Ta visoka funkcija prelivanja krvi, ki je odraz ubijalčeve premoči, pričara vrednost vsakemu klavskemu dejanju ter vsemu njegovemu orodju in pripomočkom. Orožje je častivredno in njegova raba, četudi streže po življenju najnepomembnejših poljskih živali, postane častna zaposlitev. Produktivna zaposlitev temu ustrezno postane odvratna, v skladu z zdravorazumskim dojemanjem je rokovanje z delovnim orodjem in pripomočki nevredno telesno sposobnih mož. Delo postane zoprno.

Na tem mestu domnevamo, da so med kulturno evolucijo prvobitne skupine ljudi z začetne miroljubne stopnje prešle na naslednjo stopnjo, na kateri je bojevanje priznana in značilna zaposlitev skupine. Toda s tem ne namigujemo, da se je zgodil nenaden prehod od neprekinjenega miru in dobrohotnosti k poznejši ali višji življenjski fazi, v kateri prvič nastopi dejstvo bojevanja. Niti ne namigujemo, da med prehodom v plenilsko kulturno fazo izgine vsa miroljubna produkcija. Z gotovostjo lahko rečemo, da je določeno bojevanje mogoče najti v sleherni fazi družbenega razvoja. Do bolj ali manj pogostih spopadov je prihajalo zaradi seksualnega tekmovanja. Znanе navade prvobitnih skupin, kakor tudi navade človeku podobnih opic, to potrjujejo, znamenja splošno znanih vzgibov človeške narave pa vsiljujejo isti sklep.

Potemtakem je mogoče ugovarjati, da ni obstajala nobena tu domnevana začetna stopnja miroljubnega življenja. V kulturni evoluciji ni točke, pred katero še ne bi prihajalo do bojevanja. Toda tu ne gre za vprašanje, ali je do bojevanja prihajalo, naj bo to občasno ali sporadično ali celo bolj ali manj pogosto in

ustaljeno, temveč za to, ali je prišlo do nastopa bojevitega razpoloženja – splošno razširjene navade presojanja dejstev in dogodkov z vidika bojevanja. Plenilska kulturna faza nastopi šele, ko plenilska drža za člane skupine postane ustaljena in uradno priznana duhovna drža, takrat ko bojevanje postane dominantna veljavne življenjske teorije ter ko zdravorazumsko ocenjevanje mož in reči postane ocenjevanje z namenom bojevanja.

Bistvena razlika med miroljubno in plenilsko kulturno fazo je potemtakem duhovna, ne mehanska. Sprememba duhovne drža je poganjek spremembe materialnih življenjskih dejstev skupine in se postopoma uveljavlja s pojavom materialnih okoliščin, ki so ugodne za plenilsko držo. Spodnja meja plenilske kulture je meja produkcije. Plenilstvo ne more postati ustaljeno, splošno sprejeto sredstvo katerekoli skupine ali razreda, vse dokler se produkcijske metode ne razvijejo do takšne stopnje učinkovitosti, da se presežek, za katerega se je vredno bojevati, dvigne nad goli obstoj tistih, ki se ukvarjajo z zagotavljanjem preživetja. Prehod od miru k plenilstvu je potemtakem odvisen od razvoja tehnične vednosti in uporabe orodja. Plenilska kultura je podobno nemogoča v zgodnejšem obdobju, saj se mora orožje razviti do stopnje, ko lahko iz človeka naredi zastrašujočo žival. Zgodnji razvoj orodja in orožja je seveda isto dejstvo, gledano z dveh različnih kotov.

Življenje dane skupine je mogoče označiti za miroljubno, vse dokler ustaljeno zatekanje k spopadanju bojevanja ne postavi v ospredje človeških vsakdanjih misli kot poglobitne poteze človeškega življenja. Skupina lahko takšno plenilsko držo seveda doseže v večji ali manjši meri, tako da plenilska nastrojenost njeno življenjsko shemo in kanone vedenja obvladuje v večjem ali manjšem obsegu. Predstavljajmo si torej, da se plenilska kulturna faza uveljavlja postopoma, s kumulativno rastjo plenilskih nagnjenj, navad in tradicij, rastjo, ki je posledica spremembe življenjskih okoliščin skupine in je takšne vrste, da razvija in ohranja tiste značilnosti človeške narave ter tiste tradicije in norme vedenja, ki pripomorejo k plenilskemu, ne miroljubnemu življenju.

Dokazovanje hipoteze, da je takšna miroljubna stopnja prvobitne kulture obstajala, se v večji meri zanaša na psihologijo kot etnologijo in na tem mestu ne more biti izčrpnije. Delno ga bomo navajali v poznejšem poglavju, ko bomo razpravljali o ohranjanju arhaičnih značilnosti človeške kulture v sodobni kulturi.

Drugo poglavje

Tekmovanje⁸ v imetju⁹

V zaporedju kulturne evolucije pojav brezdelnega razreda sovpadе z začetkom lastništva. Drugače ne more biti, saj sta ti dve instituciji rezultat istega sklopa ekonomskih sil. V začetni fazi svojega razvoja sta le različna vidika istih splošnih dejstev družbene strukture.

Za tukajšnji namen nas brezdelje in lastništvo zanimata kot člena družbene strukture oz. kot splošno sprejeti dejstvi. Privajeno ignoriranje dela še ne naredi brezdelnega razreda ter mehanično dejstvo rabe in potrošnje ne lastništva. Tukajšnje raziskave potemtakem ne zanima začetek indolentnosti ne začetek prisvajanja uporabnih blag za potrebe individualne potrošnje. Gre nam za vprašanje izvora in značaja običajnega brezdelnega razreda na eni ter začetkov individualnega lastništva kot splošno sprejete pravice ali upravičene zahteve na drugi strani.

Zgodnja diferenciacija, ki nanese ločnico med brezdelnim in delovnim razredom, je delitev, ki se na nižjih stopnjah barbarstva ohranja med moškim in ženskim delom. Prav tako so najzgodnejša oblika lastnine v skupnosti ženske, ki so v lasti telesno sposobnih moških. Dejstva lahko izrazimo na splošnejši

8 *Emulation* se zadnje čase nanaša predvsem na »računalniški« kontekst in kot takšen pomeni posnemanje, vendar izraz Veblen uporablja v starejšem pomenu tekmovanja, kosaanja, kjer gre za prizadevanje po doseganju ali preseganju nasprotnika, še zlasti prek imitacije.

9 *Pecuniary* – pekuniaren izhaja iz latinske besede za denar (*pecunia*), ki izvira iz izraza za čredo, živino (*pecus*). Besedo izmenično prevajamo kot »gmoten«, »premoženjski«, »imetniški«, v poznejših razvojnih fazah tudi »denaren«.

način in bližje pomenu barbarske teorije življenja, če rečemo, da gre za moško lastništvo nad ženskami.

Preden je prilaščanje žensk postalo običaj, je nedvomno prihajalo do prisvajanja uporabnih blag. Navade obstoječih arhaičnih skupnosti, kjer si žensk ne lastijo, to stališče upravičujejo. Člani in članice vseh skupnosti si za individualno rabo ustaljeno prisvajajo najrazličnejše uporabne reči, toda te ne veljajo za lastnino osebe, ki si jih prisvaja in jih troši. Prihaja do uсталjenega prisvajanja in potrošnje določenega manj pomembnega osebnega imetja, vendar to ne načinja vprašanja lastništva, to se pravi vprašanja splošno sprejete, upravičene zahteve po tujih rečeh.

Kot kaže, se lastništvo nad ženskami na nižjih barbarskih kulturnih stopnjah začne s polaščanjem ujetnic. Izvorni razlog za polaščanje in prisvajanje žensk naj bi bil v tem, da so uporabne kot trofeje. Praksa polaščanja sovražnikovih žensk kot trofej je sprožila obliko lastniškega zakonskega razmerja, katere rezultat je bilo gospodinjstvo z moškim kot vodjo. Temu je sledila razširitev suženjstva na druge ujetnike in podrejene ter razširitev lastniškega zakonskega razmerja na druge ženske poleg tistih, ki so bile odvzete sovražniku. V razmerah barbarskega življenja se je tekmovanje po eni strani potemtakem izšlo v obliki zakonskega razmerja, ki sloni na prisili, po drugi pa v navadi lastništva. V uvodni fazi razvoja sta obe instituciji nerazločljivi; obe izhajata iz želje uspešnih moških, da bravuroznost izkazujejo z razkazovanjem določenih obstojnih rezultatov podvigov. Obe tudi podpirata nagnjenje h gospostvu, ki prežema vse plenilske skupnosti. Pojmovanje lastništva se od lastništva nad ženskami razširi na produkte njihovega dela, s čimer se vzpostavi lastništvo tako nad rečmi kot osebami.

Na ta način se postopoma uveljavi trajni sistem lastništva dobrin. In čeprav je v najpoznejših fazah razvoja uporabnost potrošnih dobrin postala najvpaddljujejši del njihove vrednosti, premoženje kljub temu v nobenem primeru ni izgubilo svoje vloge častnega znaka lastnikove premoči.

Kjerkoli naletimo na institucijo zasebne lastnine, četudi v manj razviti obliki, ekonomski proces privzema obliko boja med ljudmi za posedovanje dobrin. Ekonomska teorija in še zlasti tisti ekonomisti, ki s kar najmanj oklevanja prisegajo na posodobljene klasične doktrine, ta boj za premoženje običajno interpretirajo kot predvsem boj za preživetje. Med zgodnejšimi in manj učinkovitimi produkcijskimi fazami je povečini brez dvoma takšnega značaja. Takšen je tudi v vseh primerih, kjer je »stiskaštvo narave« tako neizprosno, da skupnosti v zameno za naporno in nepopustljivo ukvarjanje z zagotavljanjem nujnih sredstev za življenje ponuja golo preživetje. A vse razvijajoče se skupnosti kaj

kmalu napredujejo onkraj te zgodnje faze tehnološkega razvoja. Produktivna učinkovitost doseže stopnjo, da vpletenim v produktivni proces omogoča občutno več od golega preživetja. Za ekonomsko teorijo ni bilo neobičajno, da je o nadaljnjem boju za premoženje na tej novi produktivni osnovi govorila kot o tekmovanju za povečanje lagodnosti življenja, v prvi vrsti za povečanje telesnega ugodja, ki ga nudi potrošnja dobrin.

Splošno sprejeto je, da je cilj pridobivanja in kopičenja potrošnja nakopičenih dobrin, naj gre za neposredno potrošnjo lastnika dobrin ali pa gospodinjstvo, ki se ga drži in je v ta namen z njim teoretično gledano izenačeno. Takšen naj bi bil vsaj ekonomsko legitimen cilj pridobivanja in zgolj na teoriji je, da to upošteva. Glede takšne potrošnje si je seveda mogoče predstavljati, da služi potrošnikovim telesnim potrebam – njegovemu telesnemu ugodju – ali njegovim tako imenovanim višjim potrebam – duhovnim, estetskim, intelektualnim, kakršnimkoli že; slednjo kategorijo potreb posredno trošenje dobrin zadovoljuje na način, ki je bralcem ekonomske literature dobro znan.

Toda za potrošnjo dobrin je mogoče reči, da brez izjeme spodbuja kopičenje šele v primeru, ko jo razumemo v precej drugačnem smislu od naivnega. Motiv, ki je pri korenu lastništva, je tekmovanje in isti motiv je dejaven tudi pri nadaljnjem razvoju institucije, ki jo je ustvaril, ter pri razvoju vseh tistih potez družbene strukture, ki se je ta institucija lastništva dotika. Posedovanje premoženja podeljuje čast, gre za zavist vzbujajočo distinkcijo. Glede potrošnje dobrin ali katerekoli druge spodbude h kopičenju, še zlasti spodbude h kopičenju premoženja, ni mogoče reči nič podobno prepričljivega.

Seveda ne gre spregledati, da je v skupnosti, kjer so skoraj vse dobrine zasebna lastnina, nujnost preživljanja močna in vselej prisotna spodbuda za njene revnejše člane. Potreba po preživetju in povečanju telesnega ugodja je morda za nekaj časa dominanten motiv kopičenja za tiste razrede, ki so običajno zaposleni s fizičnim delom in je njihovo preživetje na majavih osnovah, tiste, ki malo posedujejo in po navadi malo tudi kopičijo. A med razpravo se bo izkazalo, da celo v primeru teh razredov brez premoženja prevlada motiva telesne potrebe ni tako jasna, kakor se po navadi domneva. Po drugi strani pri članih in razredih skupnosti, ki jih zanima predvsem kopičenje premoženja, spodbuda preživetja ali telesnega ugodja nikdar ne igra znatnejše vloge. Lastništvo se je pojavilo in preraslo v človeško institucijo na osnovah, ki niso povezane z eksistenčnim minimumom. Prevladujoča spodbuda je bila že od začetka zavist vzbujajoča distinkcija, ki se drži premoženja. Razen začasno in v izjemnih primerih ni na nobeni poznejši razvojni stopnji prišlo do tega, da bi primat prevzel kakšen drug motiv.

Lastnina je bila prvotno plen – trofeje uspešnega plenilskega naskoka. Vse dokler se je skupina le malo oddaljila od prvobitne skupnostne organiziranosti in je ohranjala tesen stik z drugimi sovražnimi skupinami, je bila uporabna vrednost posedovanih reči ali oseb povečini v zavist vzbujajoči primerjavi med posestnikom in sovražnikom, ki so mu bili odvzeti. Navada razločevanja med interesi posameznika in interesi skupine, ki ji pripada, je očitno poznejši pojav. Zavist vzbujajoča primerjava med posestnikom plena, ki mu podeljuje čast, in njegovimi manj uspešnimi sosedi znotraj skupine je bila brez dvoma že zgodaj del uporabne vrednosti posedovanih reči, čeravno na začetku še ne poglobitvi del. Bravuroznost moža je bila še vedno v prvi vrsti bravuroznost skupine in posestnik plena se je imel predvsem za varuha časti svoje skupine. Na takšno razumevanje podviga s skupnostnega gledišča naletimo tudi na poznejših stopnjah družbenega razvoja, še zlasti, kar zadeva vojne lovoričke.

A kakor hitro navada individualnega lastništva postane obstojnejša, se začne gledišče, v skladu s katerim prihaja do zavist vzbujajoče primerjave, na kateri sloni zasebna lastnina, spreminjati. Ena sprememba je dejansko le odsev druge. Uvodna faza lastništva, faza pridobivanja s preprostim polaščanjem in plenjenjem, začne prehajati v naslednjo fazo začetne organizacije produkcije na osnovi zasebnega lastništva (nad sužnji); horda se razvije v bolj ali manj samozadostno produkcijsko skupnost; imetje ni več toliko dokaz uspešnega vpada, temveč je cenjeno kot dokaz premoči posestnika teh dobrin nad drugimi posamezniki znotraj skupnosti. Zavist vzbujajoča primerjava zdaj v prvi vrsti postane primerjava lastnika z drugimi člani skupine. Lastnina ima še vedno značaj trofeje, toda z napredovanjem kulture postaja vse bolj trofeja uspehov, doseženih v lastniški igri, ki s pomočjo kvazimiroljubnih metod nomadskega življenja poteka med člani skupine.

S tem ko produkcijska dejavnost plenilsko dejavnost vse bolj izpodriva iz vsakdanjega življenja skupnosti in človeških miselnih navad, nakopičena lastnina postopoma vse bolj nadomešča trofeje plenilskih podvigov kot splošno sprejeto znamenje premoči in uspeha. Z razvojem ustaljene produkcije posedovanje premoženja potemtakem pridobiva na relativni pomembnosti in učinkovitosti kot običajna osnova za ugled in spoštovanje. S tem ni rečeno, da spoštovanja ne prinašajo drugi, neposrednejši dokazi bravuroznosti, niti da uspešna plenilska agresivnost ali vojni podvig preneha privabljati odobravanje in občudovanje množice ali vzbujati zavist manj uspešnih tekmecev, toda priložnosti za odlikovanje prek te neposredne manifestacije večvrednosti postajajo redkejšje tako po obsegu kot pogostosti. Sočasno je na voljo več priložnosti za produkcijsko agresivnost in kopičenje lastnine s kvazimiroljubnimi metodami nomadske produkcije. Za našo razpravo je še bolj bistveno, da lastnina zdaj

postane najlažje prepoznaven dokaz ugledne stopnje uspeha, ki se razlikuje od junaškega ali izrednega dosežka. Potemtakem postane splošno sprejeta osnova spoštovanja. Za kakorkoli ugleden položaj v skupnosti določena količina imetja postane nujna. Za ohranitev dobrega imena je treba lastnino nujno kopičiti, pridobivati. Ko nakopičene dobrine na takšen način enkrat postanejo sprejete znamenje učinkovitosti, posedovanje premoženja kaj hitro privzame značaj neodvisne in odločilne osnove spoštovanja. Posedovanje dobrin, naj bodo te agresivno pridobljene z lastnim naprezanjem ali pasivno podedovane od drugih, postane splošno sprejeta osnova spoštovanja. Posedovanje premoženja, ki je bilo na začetku cenjeno le kot dokaz učinkovitosti, v skladu s splošnim dojemanjem samo postane hvalevredno dejanje. Premoženje je zdaj častno samo po sebi in podeljuje čast svojemu posestniku. Premoženje, pasivno podedovano od prednikov ali drugih predhodnikov, prek nadaljnjega izčiščenja kaj kmalu postane še častnejše od premoženja, pridobljenega s posestnikovim lastnim trudom, toda to razločevanje sodi k poznejši stopnji evolucije kulture imetja in bomo o njem še govorili.

Bravuroznost in podvig sta morda še vedno osnova za dodelitev najvišjega splošnega spoštovanja, čeravno je posedovanje premoženja postalo osnova vsakodnevne uglednosti in neoporečnega družbenega položaja. Plenilski instinkt in ustrezno odobravanje plenilske učinkovitosti sta globoko zasidrana v miselnih navadah tistih ljudstev, ki so izkusila režim dolgotrajne plenilske kulture. V skladu s splošno presojo sta izkazovanje izredne plenilske učinkovitosti v vojni ali kvaziplenilska učinkovitost državnštva lahko še danes deležna najvišjih časti, dosegljivih človeku, a za namene vsakdanjega spodobnega položaja v skupnosti je te vire ugleda nadomestilo pridobivanje in kopičenje dobrin. Da bi dobro kotirali v očeh skupnosti, je nujno doseči določen, nekoliko nedorečen, a splošno sprejet standard premožnosti, tako kot je na zgodnji plenilski stopnji za barbara nujno, da doseže plemenski standard telesne vzdržljivosti, lokavosti in spretnosti z orožjem. Določen standard premožnosti v prvem primeru in bravuroznosti v drugem je nujni pogoj uglednosti in hvalevredno je vse, kar presega to normalno mero.

Tisti člani skupnosti, ki ne dosežejo te nekoliko nedorečene, normalne stopnje bravuroznosti ali lastništva, izgubijo spoštovanje svojih bližnjih in posledično tudi samospoštovanje, saj je običajna osnova samospoštovanja spoštovanje, ki ga izkazujejo sosede. Le posamezniki z odklonskim temperamentom lahko vpricho nespoštovanja bližnjih ohranijo samozavest na dolgi rok. Na dozdevne izjeme naletimo zlasti med ljudmi z močnimi verskimi prepričanji. A ti so le stežka dejanske izjeme, saj se po navadi zatekajo k temu, da njihova dejanja domnevno odobrava kakšna nadnaravna priča.

Kakor hitro posedovanje lastnine postane osnova splošnega spoštovanja, torej postane tudi pogoj za tisto samozadovoljstvo, ki mu pravimo samospoštovanje. V vsaki skupnosti, kjer je lastništvo dobrin individualno, je za duševni mir posameznika nujno, da poseduje tako velik delež dobrin kot tisti, s katerimi se ima za enakovrednega, pri čemer je izjemno zadovoljujoče, če poseduje nekaj več kot drugi. Toda kakor hitro oseba pride do novih pridobitev in se privadi na iz tega izhajajoč novi standard premožnosti, novi standard nemudoma preneha nuditi občutno večje zadovoljstvo, kot ga je prejšnji. V vsakem primeru gre za nenehno težnjo, da trenutni premoženjski standard postane izhodišče za sveže povečevanje premoženja, kar nato prinese novi standard zadostnosti in novo gmotno klasifikacijo samega sebe v primerjavi s sosedi. Kar se naše razprave tiče, je cilj kopičenja to, da z vidika gmotne moči zavzemaš visok položaj v primerjavi z ostalo skupnostjo. Vse dokler je primerjava zanj razvidno neugodna, bo normalen, povprečen posameznik kronično nezadovoljen s svojim trenutnim deležem; in ko bo dosegel tisto, čemur bi lahko rekli normalen premoženjski standard skupnosti ali standard lastnega razreda znotraj skupnosti, bo kronično nezadovoljstvo prepustilo mesto neprestanemu naprežanju, da bi dosegel večjo in vselej povečujočo se premoženjsko razdaljo med sabo in povprečnim standardom. Zavist vzbujajoča primerjava ne more biti nikoli tako ugodna, da se ne bi posameznik v boju za imetniško uglednost glede na tekmece rade volje vselej postavil še višje.

V skladu z naravo stvari je malo verjetno, da bi bilo željo po premoženju mogoče zadovoljiti v kateremkoli individualnem primeru, hkrati pa je očitno, da zadovoljitev povprečne ali splošne želje po premoženju ne pride v poštev. Naj bo razporejeno še tako na široko, enakomerno ali »pravično«, se ne more zadovoljiti te potrebe približati nobeno splošno povečanje premoženja skupnosti, saj je njena osnova želja vsakogar, da bi v kopičenju dobrin prekašal vse druge. Če bi, kot se občasno domneva, kopičenje spodbujala potreba po preživetju ali telesnem ugodju, bi bilo celoto ekonomskih potreb skupnosti v določeni točki razvoja produkcijske učinkovitosti mogoče zadovoljiti, a ker gre za boj, ki je predvsem dirka za uglednost na osnovi zavist vzbujajoče primerjave, dokončne zadovoljitve ni mogoče doseči.

Pravkar povedanega ne gre razumeti, kot da je ta želja po neprekosljivem gmotnem položaju ter tako pridobljenem spoštovanju in zavisti bližnjih edina spodbuda k pridobivanju in kopičenju. Želja po dodatnem udobju in varnosti pred pomanjkanjem je kot motiv navzoča na vsaki stopnji procesa akumulacije v sodobni industrijski skupnosti, čeravno na standard zadostnosti v tem pogledu zelo vpliva navada tekmovanja v imetju. To tekmovanje v veliki meri oblikuje metode ter odbira potrošne predmete za osebno udobje in spodobno preživljanje.

Poleg tega je motiv za kopičenje tudi moč, ki jo podeljuje premožnost. To nagnjenje k smotrni dejavnosti in gnus do vsakega brezplodnega prizadevanja, ki človeku pripadata kot agensu, ga ne zapustita, ko izstopi iz naivne skupnostne kulture, kjer je dominantna življenja neanalizirana in nediferencirana solidarnost posameznika s skupino, s katero je zvezano njegovo življenje. Ko vstopi v plenilsko fazo, kjer dominantna postane sebičnost v ožjem pomenu, ga to nagnjenje še vedno spremlja kot vsesplošno razširjena poteza, ki oblikuje njegovo življenjsko shemo. Nagnjenje k dosežkom in odpor do brezplodnosti ostajata osnovni ekonomski motiv. Nagnjenje spremeni samo obliko, v kateri se odraža, in neposredne cilje, h katerim usmerja človeško dejavnost. Znotraj režima individualnega lastništva sta pridobivanje in kopičenje dobrin najdo-stopnejše sredstvo za vidno doseganje smotra. Ko egoistična antiteza človeka zoper človeka doseže polnejšo zavest, se nagnjenje k dosežkom – delovni instinkt – vse bolj nagiba k temu, da bi se izoblikovalo v naprezanje po tem, da v gmotnih dosežkih prekaša vse ostale. Splošno sprejeti cilj delovanja postane sorazmerni uspeh, ki ga meri zavist vzbujajoča gmotna primerjava z drugimi ljudmi. Obče sprejeti legitimni cilj prizadevanja postane doseči ugodno primerjavo z drugimi ljudmi, s čimer se gnus do brezplodnosti v precejšnji meri združi s spodbudo k tekmovanju. Boj za imetniško uglednost poudari tako, da s strožjim neodobravanjem kaznuje vsako pomanjkanje in vsako znamenje pomanjkanja gmotnega uspeha. Smotrno prizadevanje odslej pomeni predvsem prizadevanje, ki je usmerjeno ali se izide v hvalevrednejšem izkazovanju nakopičenega premoženja. Med motivi, ki ljudi nagibajo h kopičenju, ima ta motiv tekmovanja v imetju potemtakem še vedno primat – tako po obsegu kot intenzivnosti.

Morda tega ni treba omenjati, toda izraz »zavist vzbujajoč« ni rabljen z namenom povzdigovanja ali omalovaževanja oziroma hvaljenja ali grajanja katerihkoli pojavov, ki jih beseda označuje. Izraz uporabljamo v tehničnem smislu kot opis primerjave oseb z namenom njihovega razvrščanja in ocenjevanja glede na sorazmerno veljavo ali vrednost – v estetskem ali moralnem smislu – ter s tem presoje in definiranja sorazmernih stopenj samozadovoljstva, s katerim lahko osebe legitimno razmišljajo o sebi ali drugi o njih. Zavist vzbujajoča primerjava je proces vrednotenja oseb glede na veljavo.

Tretje poglavje

Vpadljivo brezdelje

Če njegovega delovanja ne bi zmotile druge ekonomske silnice ali druge poteze tekmovalnega procesa, bi bil neposredni učinek pravkar očrtanega boja za imetje to, da bi ljudje postali delavni in varčni. Do tega rezultata je v določeni meri dejansko prišlo pri nižjih razredih, katerih običajno sredstvo pridobivanja dobrin je produktivno delo. To še zlasti velja za razrede, ki garajo v sedentarni skupnosti na poljedelski stopnji produkcije, kjer prihaja do znatnega drobljenja lastništva ter kjer zakoni in običaji tem razredom zagotavljajo bolj ali manj jasni delež produkta njihove produkcije. V vsakem primeru se ti delu ne morejo izogniti in se jim potemtakem to, da se jim delo pripisuje, ne zdi pretirano ponižujoče, vsaj ne znotraj njihovega razreda. Glede na to, da je delo priznana in sprejeta oblika njihovega življenja, so v tekmovalnem smislu celo ponosni na ugled, ki ga dosega učinkovitost njihovega dela, kar je pogosto tudi edina vrsta tekmovanja, ki jim je na voljo. Za tiste, ki lahko pridobivajo in tekmujejo le znotraj polja produktivne učinkovitosti ali gospodarnosti, se bo boj za imetniško uglednost do neke mere iztekel v povečanje marljivosti in stiskaštva. Toda ko nastopijo določene sekundarne poteze tekmovalnega procesa, o katerih bomo še spregovorili, tako usmerjeno tekmovanje – znotraj gmotno podrejenih razredov in nadrejenega razreda – občutno omeji in preoblikujejo.

Z nadrejenim premožnim razredom, ki nas tu neposredno zadeva, je nekoliko drugače. Spodbuda k marljivosti in gospodarnosti tudi tu ni odsotna, toda njegovo delovanje tako zelo prikrajajo sekundarne zahteve tekmovanja v imetju, da je vsako nagibanje v tisto smer praktično zatrto in običajno nobena

spodbuda k marljivosti nima učinka. Najbolj zavezujoča od teh sekundarnih tekmovalnih zahtev, ki ima tudi najširši domet, je zahteva po vzdržnosti od produktivnega dela. Ta še zlasti velja za barbarsko kulturno stopnjo. V plenilski kulturi začnejo ljudje delo v svojih miselnih navadah povezovati s šibkostjo in podjarmljenostjo gospodarju. Potemtakem gre za znamenje manjvrednosti in začne veljati kot nevredno moža v njegovi najboljši izdaji. Zaradi te tradicije delo obvelja za ponižujoče in ta tradicija ni nikdar odmrta. Ravno nasprotno, z napredovanjem družbene diferenciacije je po zaslugi starodavnega predpisa, ki ni bil nikdar postavljen pod vprašaj, pridobilo moč aksioma.

Da bi pridobili in obdržali spoštovanje ljudi, ni dovolj posedovati premoženje ali moč. Premožnost ali moč morata biti razvidna, saj je spoštovanje podeljeno na podlagi tega. Ne gre le za to, da razvidnost premožnosti naredi vtis na druge ter skrbi za to, da je občutek človekove pomembnosti živ in čuječ, nič manj ni koristen niti pri povečevanju in ohranjanju lastnega samozadovoljstva. Na vseh kulturnih stopnjah, razen na najnižjih, normalno ustrojenega človeka poživljajo ter njegovo samospoštovanje vzdržujejo »spodobna okolica« in to, da je oproščen »služabniških opravil«. Če je prisiljen opustiti svoj ustaljeni standard spodobnosti, naj gre za življenjske pripomočke ali vrsto in obseg vsakdanje dejavnosti, to občuti kot žalitev svojega človeškega dostojanstva, ne da bi se pri tem kakorkoli zavestno oziral na odobravanje ali neodobravanje bližnjih.

Arhaično teoretično razločevanje med manjvrednim in častivrednim načinom človeškega življenja tudi danes ohranja večino starodavne moči. In sicer do stopnje, da jih je znotraj boljšega razreda le malo, ki ne čutijo instinktivnega odpora do vulgarnih oblik dela. Živo si predstavljamo ceremonialno nečistost, ki se v izrazitejši meri drži zaposlitev, v naših miselnih navadah povezanih s služabništvom. Vse osebe prefinjenega okusa čutijo, da je duhovna okužba neločljiva od določenih opravil, ki se jih običajno terja od služabnikov. Brez zadržkov obsojajo vulgarno okolje, borna (to se pravi poceni) bivališča in vulgarno produktivne dejavnosti ter se jih izogibajo. Vse to je nezdružljivo z življenjem na zadovoljivi duhovni ravni – z »visoko mislijo«. Od časov grških filozofov do danes so premišljeni možje določeno stopnjo brezdelja in neomadeževanosti s takšnimi produkcijskimi procesi, ki služijo neposrednim vsakdanjim namenom človeškega življenja, priznavali za prvi pogoj dostojnega, lepega ali celo neoporečnega človeškega življenja. V očeh vseh civiliziranih ljudi je brezdelno življenje tako samo po sebi kot po svojih posledicah lepo in izboljševalno.

Ta neposredna, subjektivna vrednost brezdelja in vseh drugih dokazov premožnosti je nedvomno v večji meri sekundarnega in izvedenega značaja. Delno je

odsev koristnosti brezdelja kot sredstva za pridobivanje spoštovanja drugih in delno rezultat mentalne substitucije. Opravljanje dela je bilo sprejeto kot klasičen dokaz podrejene moči, torej je – prek mentalne bližnjice – obravnavano kot samo po sebi manjvredno.

Na sami plenilski stopnji in še zlasti v zgodnejših fazah kvazimiroljubnega razvoja proizvodnje, ki sledi plenilski stopnji, je brezdelno življenje najpripravnejši in najprepričljivejši dokaz gmotne in potemtakem nadrejene moči, vendar vselej pod pogojem, da lahko brezdelni gospodje živijo mirno in lagodno na očiten način. Na tej stopnji so premoženje povečini sužnji, ugodnosti, ki izhajajo iz posesti obilja in moči, pa povečini privzemajo obliko osebnega služabništva in njegovih neposrednih produktov. Vpadljiva delovna vzdržnost potemtakem postane splošno sprejeto znamenje izrednih gmotnih dosežkov in splošno sprejeti indic uglednosti; in, obratno, predanost produktivnemu delu je znamenje revščine in podjarmljenja ter postane nezdržljivo z uglednim položajem v skupnosti. Splošno razširjeno tekmovanje v imetju potemtakem navad delavnosti in gospodarnosti ne spodbuja enoznačno. Ravno nasprotno, ta tip tekmovanja posredno odvrča od udeležbe v produktivnem delu. Delo bi, tudi če ne bi štel za nespodobno že v skladu s starodavno tradicijo zgodnejše kulturne stopnje, neizogibno postalo nečastno kot dokaz revščine. Po starodavni tradiciji plenilske kulture se je treba delu izogibati, saj je nevredno telesno sposobnega moža, in te tradicije pri prehodu iz plenilskega v kvazimiroljubni način življenja ne opustijo, temveč se še okrepi.

Tudi če institucija brezdelnega razreda zaradi nečastnosti, ki se je držala produktivne zaposlenosti, ne bi nastopila s prvim pojavom individualnega lastništva, bi v vsakem primeru nastopila kot ena od zgodnjih posledic lastništva. Opozoriti gre, da brezdelni razred v teoriji sicer obstaja že od začetka plenilske kulture, vendar institucija pridobi nov in polnejši pomen s prehodom s plenilske na naslednjo premoženjsko stopnjo kulture. Od tu naprej gre za »brezdelni razred« tako dejansko kot teoretično. Institucija brezdelnega razreda v svoji dovršeni obliki datira od te točke naprej.

Na sami plenilski stopnji je ločnica med brezdelnim in delovnim razredom do neke mere le ceremonialnega značaja. Telesno sposobni možje se ljubosumno distancirajo od vsega, kar dojemajo kot služabniško garanje, vendar njihova dejavnost dejansko občutno prispeva k preživetju skupine. Naslednjo stopnjo kvazimiroljubne produkcije običajno zaznamujejo vpeljava sužnjelastništva, črede živine in zaslužjeni razred pastirjev in ovčarjev. Produkcija tako napreduje, da preživetje skupnosti ni več odvisno od lova ali katerekoli druge dejavnosti, ki jo je mogoče upravičeno klasificirati kot podvig. Od te točke naprej je

značilna poteza življenja brezdelnega razreda to, da je vpadljivo oproščen vseh koristnih zaposlitev.

Normalne in značilne dejavnosti razreda v tej zreli fazi njegove življenjske zgodovine imajo zelo podobno obliko kot v zgodnejši dobi. Te dejavnosti so vladanje, vojna, šport in verski obredi. Osebe, čezmerno nagnjene k napornemu teoretskemu dlakocepstvu, utegnejo misliti, da so te dejavnosti še vedno naključno in posredno »produktivne«, toda gre opozoriti, da je pri tukajšnjem vprašanju odločilno to, da običajni in očitni motiv brezdelnega razreda, zaradi katerega se ukvarja s temi dejavnosti, vsekakor ni povečanje premoženja prek produktivnega prizadevanja. Tako na tej kot na vsaki drugi kulturni stopnji sta vladanje in vojna vsaj deloma v gmotno korist tistih, ki se ju lotevajo, vendar gre za korist, pridobljeno s častno metodo pollaščenja in plenjenja. Te dejavnosti so plenilskega, ne produktivnega značaja. Nekaj podobnega je mogoče reči za lov, vendar z razliko. Ko skupnost zapusti samo lovsko stopnjo, se lov postopoma razcepi v dve različni zaposlitvi. Na eni strani gre za trgovino, s katero se ukvarjajo povečini za dobiček; tu je dejavnik podviga skorajda odsoten ali vsaj v nobenem primeru ni prisoten v zadostni meri, da bi se ta dejavnost lahko izognila očitku donosne produkcije. Po drugi strani je lov tudi šport – preprosto udejanjanje plenilskega instinkta. Kot tak ne daje nikakršne občutne gmotne spodbude, vendar vključuje bolj ali manj očitni dejavnik podviga. Ravno ta razvojna oblika lova – očiščena vseh očitkov rokodelstva – je edina hvalevredna in upravičeno sodi v življenjsko shemo razvitega brezdelnega razreda.

Delovna vzdržnost ni le častno ali hvalevredno dejanje, temveč kaj hitro postane tudi pogoj spodobnosti. Vztrajanje na lastnini kot osnovi uglednosti je na zgodnjih stopnjah kopičenja premoženja nadvse naivno in oblastno. Delovna vzdržnost je splošno sprejeti dokaz premožnosti in je potemtakem splošno sprejeto znamenje družbenega položaja; to vztrajanje na zaslužnosti premoženja vodi k zagrizenejšemu vztrajanju na brezdelju. *Nota notae est nota rei ipsius*.¹⁰ V skladu z veljavnimi zakoni človeške narave navada kaj hitro pograbi ta splošno sprejeti dokaz premožnosti in ga v človeških miselnih navadah fiksira kot nekaj, kar je v bistveni meri hvalevredno in izboljševalno samo po sebi; istočasno in prek podobnega procesa produktivno delo samo po sebi postane nedostojno v dvojnem pomenu. V skladu z navado delo ne postane le nečastno v očeh skupnosti, temveč tudi moralno nemogoče za plemenitega, svobodnega človeka ter nezdržljivo z dostojnim življenjem.

Ta tabu dela pušča nadaljnje posledice pri produkcijski diferenciaciji razredov. S povečanjem gostote prebivalstva plenilska skupina preraste v ustaljeno

10 Značilnost značilnosti je značilnost reči same.

produkcijsko skupnost, kjer vzpostavljene oblasti in običaji, ki urejajo lastništvo, pridobijo na obsegu in obstojnosti. Kopičenje premoženja s preprostim pollaščanjem kaj hitro postane nemogoče in v skladu z isto logiko je za vzvišene može brez premoženja pridobivanje z delom enako nemogoče. Dostopna alternativa je beračenje ali pomanjkanje. Kjerkoli lahko kanon vpadljivega brezdelja nemoteno razvija svojo težnjo, se potemtakem pojavi sekundarni, na nek način lažni brezdelni razred – skrajno reven in živeč negotovo življenje pomanjkanja in nelagodja, vendar moralno nezmožen, da bi se ponižal do donosnih dejavnosti. Propadli gospod in dama, ki je poznala boljše čase, še zdaj nikakor nista neznana pojava. Ta vsesplošno razširjen občutek, da že najmanjše fizično delo ponižuje, je znan vsem civiliziranim ljudstvom in tudi ljudstvom manj razvite kulture imetja. Pri rahločutnih osebah, ki so že dolgo privajene uglajenih manir, lahko občutek sramotnosti fizičnega dela postane tako močan, da bo na kritični točki zanemaril celo samooohranitveni nagon. Tako na primer slišimo o določenih polinezijskih poglavarjih, ki so pod pritiskom olike raje stradali, kot da bi z lastnimi rokami ponesli hrano v usta. Drži, to obnašanje je lahko vsaj deloma posledica čezmerne svetosti oziroma tabuja, povezanega s poglavarjevo osebo. Tabu se prenaša prek stika z njegovimi rokami in tako vse, česar se dotakne, postane neprimerno za človeško prehrano. Vendar je sam tabu derivat nedostojnosti dela oziroma njegove nezdržljivosti z moralno, tako da je tudi tako interpretirano obnašanje polinezijskih poglavarjev kanonu častnega brezdelja zvestejše, kot se sprva zdi. Boljšo ali vsaj očitnejšo ponazoritev ponuja določeni francoski kralj, ki naj bi ga čezmerno moralno vztrajanje na taktu stalo življenja. V odsotnosti funkcionarja, zadolženega za prestavljanje gospodarjevega sedeža, je kralj brez pritoževanja sedel pred ognjem in dovolil, da se je njegova kraljeva oseba popekla onkraj možnosti okrevanja. Vendar je s tem svoje »najbolj krščansko visočanstvo« rešil pred okužbo s služabništvom.

*Summum crede nefas animam præferre pudori,
Et propter vitam vivendi perdere causas.*¹¹

Opozorili smo že, da izraz »brezdelje«, kot ga tukaj uporabljamo, ne označuje indolence ali mirovanja. Označuje neproduktivno potrošnjo časa. Čas se neproduktivno troši 1) na podlagi občutka nedostojnosti produktivnega dela in 2) kot dokaz, da si je življenje brezdelja mogoče gmotno privoščiti. Toda brezdelni gospod ne preživi celotnega življenja pred očmi gledalcev, na

11 Verjemi mi, največji zločin je postaviti življenje nad poštenost in zaradi življenja samega izgubiti razloge za življenje.

katere naj bi ta spektakel častnega brezdelja, ki v idealnem scenariju tvori njegovo življenje, naredil vtis. Določen del časa njegovo življenje nujno poteka stran od oči javnosti in o tem deležu, ki ga preživi v zasebnosti, bi moral biti zavoljo dobrega imena brezdelni gospod zmožen podati prepričljivo poročilo. Moral bi najti določena sredstva, s katerimi bi izkazal brezdelje, ki ga ne preživi pred očmi gledalcev. To je mogoče storiti le posredno, z razkazovanjem določenih oprijemljivih, trajnih rezultatov tako preživetega brezdelja – na podoben način kot dobro znano razkazovanje oprijemljivih, trajnih produktov dela, ki ga za brezdelnega gospoda izvajajo pri njem zaposleni rokodelci in služabniki.

Trajni dokaz produktivnega dela je materialni produkt – po navadi kakšno potrošno blago. V primeru podviga je podobno mogoče in običajno priskrbeti kakšen oprijemljiv rezultat, ki lahko služi razkazovanju na način trofeje ali plena. Na poznejši stopnji razvoja je v navadi prevzeti kakšno znamenje časti ali insignije, ki služi kot splošno sprejeti znak podviga in hkrati kaže na količino ali stopnjo podvigov, čigar simbol so. S povečanjem gostote prebivalstva ter naraščajočima kompleksnostjo in številom človeških odnosov, vse podrobnosti življenja prestanejo proces izpopolnjevanja in odbiranja. Pri tem se raba trofej razvije v sistem činov, titul, stopenj in insignij, katerih tipični primeri so heraldični emblemi, medalje in odlikovanja.

Z ekonomskega gledišča je brezdelje, obravnavano kot zaposlitev, sorodno junaškemu življenju; dosežki, ki zaznamujejo brezdelno življenje in ostajajo njegovi kriteriji spodobnosti, imajo veliko skupnega s trofejami podviga. Vendar brezdelje v ožjem smislu v nasprotju s podvigom in kakršnimikoli navidezno produktivnimi prizadevanji okrog predmetov, ki sami po sebi ne premorejo nobene koristi, običajno ne zapusti materialnega produkta. Kriteriji preteklega izvajanja brezdelja potemtakem pogosto privzamejo obliko »nematerialnih« dobrih. Takšni nematerialni dokazi preteklega brezdelja so kvaziučenjaške in kvaziumetniške veščine ter vednost o procesih in dogodkih, ki neposredno ne prispevajo k izboljšanju človeškega življenja. V našem času tako na primer naletimo na poznavanje mrtvih jezikov in okultnih ved, pravopisa, skladnje in prozodije, različnih oblik domače glasbe in drugih gospodinjskih poslov, najnovejšega bontona oblačil, pohištva in opreme, iger, športov in rodovniških živali, kot so psi ali dirkalni konji. Na vseh teh področjih vednosti bi utegnil biti prvotni motiv, iz katerega izhaja urjenje ter prek katerega so vednosti prvič prišle v modo, nekaj precej drugačnega od želje, da bi pokazali, da časa nismo tratali za produktivno zaposlitev; a če se te veščine ne bi izkazale kot uporaben dokaz neproduktivnega zapravljanja časa, se ne bi ohranile in obdržale svojega položaja splošno sprejetih veščin brezdelnega razreda.

V določenem smislu jih je mogoče klasificirati kot področja izobrazbe. Poleg in onkraj teh obstaja še nadaljnji niz družbenih dejstev, ki z območja izobrazbe prehajajo v območje telesnih navad in spretnosti. Te poznamo kot manire in dobro vzgojo, vljudnost, spodobno vedenje ter na splošno upoštevanje formalnih in ceremonialnih dolžnosti. Ta kategorija dejstev je še neposrednejše in vpadljive na očeh ter se zato na njih kot potrebnih dokazih ugledne stopnje brezdelja še bolj na splošno in zavezujoče vztraja. Velja omeniti, da je ta celotna kategorija ceremonialnih dolžnosti, ki se uvršča pod splošni naslov manir, precej bolj spoštovana med ljudmi na kulturni stopnji, na kateri je vpadljivo brezdelje najbolj modno znamenje uglednosti, kakor na poznejših stopnjah kulturnega razvoja. Tako je razvpito, da je barbar kvazimiroljubne stopnje produkcije najbolj uglajen gospod v vsem, kar zadeva spodobno vedenje, in kos so mu le najjimenitnejši možje poznejše dobe. Kot je dobro znano ali kot vsaj trenutno velja, so manire s tem, ko se je družba oddaljevala od patriarhalne stopnje, dejansko postopoma nazadovale. Marsikateri gospod stare šole se počuti izzvanega, da obžaluje komentira slabe manire in obnašanje celo boljših razredov sodobnih industrijskih skupnosti. Propad ceremonialnega kodeksa – ali, z drugim imenom, vulgarizacija življenja – med samimi produktivnimi razredi je v očeh rahločutnih oseb postala ena glavnih grozot današnje civilizacije. Propad kodeksa, ki so ga povzročili zaposleni ljudje, mimo vsega neodobranja priča o dejstvu, da je spodobno vedenje produkt in znamenje brezdelnega življenja ter v polni meri uspeva le znotraj statusnega režima.

Izvor ali, bolje, izpeljavo manir gre nedvomno iskati kje drugje kot v zaveznem prizadevanju omikancev, da bi pokazali, da so v to, da so jih usvojili, vložili veliko časa. Neposredni cilj izumljanja in izpopolnjevanja je bila višja učinkovitost nove usmeritve glede lepote in izraznosti. Antropologi in sociologi po navadi domnevajo, da ceremonialni kodeks spodobnega ravnanja svoj nastanek in razvoj v veliki meri dolguje želji po pridobivanju naklonjenosti in izkazovanju dobrohotnosti, ta začetni motiv je pri vedenju omikancev na katerikoli stopnji poznejšega razvoja redkokdaj odsoten, če sploh. Manire, nam govorijo, so deloma izpopolnitev geste ter deloma simbolični in v konvencije spremenjeni preostanki, ki predstavljajo nekdanja dejanja nadvlade, osebnega služabništva ali osebnega stika. Povečini so odraz statusnega razmerja – simbolična pantomima gospodovanja na eni strani ter podložnosti na drugi. Kjerkoli v sedanjem času pleniški način mišljenja in temu ustrezna drža gospodovanja in podložnosti zaznamujejo uradno priznano življenjsko shemo, so vse finese vedenja izrednega pomena. Zavzetost, namenjena ceremonialnemu spoštovanju družbenega položaja in titul, se tesno približa idealu, ki ga je določil barbar kvazimiroljubne nomadske kulture. Nekatere evropske dežele ponujajo dobro

ponazoritev tega duhovnega preostanka. Pri spoštovanju manir kot dejstva, ki ima vrednost samo po sebi, se približujejo arhaičnemu idealu.

Spodobno vedenje je sprva nastopalo kot simbol in pantomima ter je bilo koristno le kot zastopnik simboliziranih dejstev in kvalitet, vendar je kaj hitro utrpelo preobrazbo, ki se pogosto pripeti simboličnim dejstvom pri človeških občevanjih. Manire so se v skladu s splošnim dojemanjem kaj hitro navzele izdatne koristnosti same po sebi, pridobile so zakramentalni značaj, v znatni meri neodvisen od dejstev, ki so jih izvirno oznanjale. Odkloni od kodeksa spodobnega vedenja postanejo sami po sebi odvrtni vsem ljudem in dobra vzgoja v skladu z vsakdanjim dojemanjem ni le naključno znamenje človeške odličnosti, temveč integralna poteza dostojne človeške duše. Le malo je reči, ki nas navdahnejo s tolikšnim instinktivnim odporom kot kršitev spodobnega vedenja, in trditve, da je ceremonialno izpolnjevanje etikete koristno samo po sebi, smo prignali tako daleč, da je med nami le malokdo, če sploh kdo, ki lahko prestopke zoper etiketo loči od občutka bistvene nedostojnosti prestopnika. Kršitev zaupanja je morda mogoče odpustiti, kršitve spodobnega vedenja pa ne. »Olika naredi človeka.«

Tudi če so manire v skladu s pojmovanjem tako izvajalca kot opazovalca koristne same po sebi, je ta občutek, da je spodobno vedenje pravilno samo po sebi, le približna osnova modnosti manir in dobre vzgoje. Njihovo skrivno, ekonomsko osnovo gre iskati v častnem značaju brezdelja oziroma v neproduktivni rabi časa in prizadevanj, brez katerih se lepih manir ne da pridobiti. Obvladanje in navado takta prinese le dolgotrajna uporaba. Prefinjeni okusi, manire in življenjske navade so koristen dokaz noblese, saj dobra vzgoja zahteva čas, prizadevnost in izdatke, zato je tisti, ki jim delo jemlje čas in energijo, ne morejo doseči. Obvladanje takta je *prima facie* dokaz tega, da je omikanec del življenja, ki se ni odvijal pred očmi gledalca, dostojno porabil za usvajanje veščin, ki nimajo nobenega pridobitnega učinka. Vrednost manir je konec koncev v dejstvu, da so porok brezdelnega življenja. Ali obratno, glede na to, da je brezdelje splošno sprejeto sredstvo gmotnega ugleda, je določena usvojitev spodobnega vedenja obvezna za vse, ki stremijo po kančku imetniške spodobnosti.

Častno življenje, ki se ne odvija pred očmi gledalcev, lahko namenom uglednosti služi le, če zapusti oprijemljivi, vidni rezultat, ki se ga da izkazati, ocenjevati in primerjati s produkti iste vrste, kot jih razkazujejo konkurenčni kandidati za ugled. Eden takšnih učinkov na način brezdelnih manir, drže itd. izhaja iz preproste vztrajne delovne vzdržnosti, ne da bi subjekt o zadevi sploh premišljal in naštudirano vzbujal vtis brezdelnega obilja in obvladovanja. Še

zlasti se zdi, da bo brezdelno življenje, ki na ta način vztraja več generacij, pustilo dolgotrajne, določljive posledice na ustroju osebe ter še bolj na njegovem privajenem ravnanju in vedenju. A vse namige na kumulativno življenje brezdelja in vso izurjenost v spodobnem vedenju, ki ju nanese pasivna privajenost, se da še izboljšati s premislekom in z zavzetim pridobivanjem znamenj častnega brezdelja ter nato z razkazovanjem teh postranskih znamenj izvzetosti iz dela z zagrizeno in sistematično disciplino. Preprosto povedano, to je točka, na kateri lahko marljivo prizadevanje in zapravljanje bistveno spodbudi pridobivanje spodobnostne izurjenosti v bontonu brezdelnega razreda. Ali drugače, večja kot je stopnja izurjenosti in očitnejša kot so znamenja visoke privajenosti na obrede, ki ne služijo nobenemu pridobitnemu ali kako drugače neposredno koristnemu namenu, večja je predvidena potrošnja časa in premoženja, potrebna za njihovo pridobitev, in večji je posledični ugled. Tako se izkaže, da se v konkurenčnem boju za izurjenost v lepih manirah v negovanje spodobnih navad vlaga veliko truda, s čimer se nadrobnosti spodobnega vedenja razvijajo v obsežen režim, ki se mu mora prilagoditi vsakdo z željo po neoporečnem ugledu. Vpadljivo brezdelje, čigar posledica je spodobno vedenje, tako postopoma preraste v garaško urjenje nastopa, šolanje okusa in razločevanja tega, katera potrošna blaga so spodobna in kakšne so spodobne metode njihove potrošnje.

S tem v povezavi gre omeniti, da se je možnost produciranja patoloških ter drugih osebnih in vedenjskih posebnosti s pretkano mimikrijo in sistematičnim urjenjem unovčila kot zavestna produkcija kultiviranega razreda – pogosto z nadvse posrečenimi učinki. Dobršno število družin in rodovnih linij je na ta način s procesom, vulgarno poimenovanim snobizem, doseglo sinkopirano evolucijo plemenitega rodu in dobre vzgoje. Ta sinkopirani plemeniti rod daje rezultate, ki kot dejavnik brezdelnega razreda znotraj populacije niso v ničemer manj koristni od drugih, ki so se v bontonu, povezanem z imetjem, urili morda dlje, a manj vztrajno.

Poleg tega obstajajo merljive stopnje skladnosti z najnovejšim uradno priznanim kodeksom fines v zvezi s spodobnimi sredstvi in načini potrošnje. Razlike med eno in drugo osebo je mogoče primerjati glede na stopnjo skladnosti z idealom ter osebe precej natančno in učinkovito rangirati in razporejati v skladu s stopnjevalno lestvico manir in dobre vzgoje. V tem pogledu se uglednost v dobri veri običajno presoja na podlagi skladnosti s sprejetimi kanoni okusa v obravnavanih zadevah, brez zavestnega oziranja na gmotni položaj ali stopnjo brezdelja, ki jo prakticira katerikoli kandidat za uglednost; toda kanoni okusa, na podlagi katerih se presoja, so pod nenehnim nadzorom zakona vpadljive potrošnje ter se dejansko nenehno spreminjajo in revidirajo, da bi bili čim

skladnejši z njegovimi zahtevami. Četudi je neposredna podlaga razločevanja druge vrste, je vesplošno razširjeno načelo in trajni preizkus dobre vzgoje zahteva po izdatni in vidni potratih časa. Znotraj okvira tega načela morda prihaja do razlik v detajlih, vendar gre za razlike v obliki in odražanju, ne vsebini.

Večina vljudnosti in vsakdanjem občevanju je seveda neposredni odraz uvidevnosti in prijazne dobrohotnosti, kar pomeni, da povečini ni treba iskati osnovnega temelja uglednosti tega dejavnika vedenja, da bi razložili njegovo prisotnost ali odobravanje, ki ga je deležen. A za pravila bontona to ne velja, saj so odraz statusa. Seveda je vsakomur, ki to hoče videti, dovolj očitno, da je naše obnašanje do služabnikov in drugih gmotno odvisnih vzdrževancev obnašanje nadrejenega člana v statusnem razmerju, čeprav je njegova manifestacija glede na izvorni odraz surove nadvlade pogosto zelo spremenjena in ublažena. Podobno naše obnašanje do nadrejenih in v veliki meri tudi enakovrednih odraža bolj ali manj v konvencijo spremenjeno podložno držo. Oglejte si mojstrsko prezenco vzvišenega gospoda ali dame, ki priča o tolikšni nadvladi in neodvisnosti ekonomskih okoliščin ter istočasno tako prepričljivo nagovarja naš čut glede tega, kaj je prav in graciozno. Spodobno vedenje najde svoj najpolnejši in najzrelejši odraz v brezdelnem razredu, ki mu ni nihče nadrejen in mu je le malokdo enakoroden; ta najvišji razred je tudi tisti, ki da spodobnemu vedenju tisto dokončno obliko, da kot kanon vedenja služi razredom pod njim. Kodeks je tukaj tudi najočitnejše statusni kodeks in najjasneje kaže svojo nezdržljivost z vsem vulgarno produktivnim delom. Božanska samozavest in oblastna ustrežljivost¹² tistega, ki je vaju, da zahteva podložnost in ne misli na jutri, je dedna pravica in kriterij gospoda v njegovi najboljši izdaji; v skladu s splošnim dojemanjem še več od tega, saj je to vedenje sprejeto kot atribut večvrednosti sam po sebi, ki se mu nizkorodni običajnež radostno prikloni in vda.

Kot je bilo nakazano v enem zgodnejših poglavij, je upravičeno misliti, da se je institucija lastništva začela z lastništvom nad osebami, predvsem ženskami. Spodbude za pridobivanje takšne lastnine so, kot kaže, bile: 1) nagnjenje k prevladi in prisili; 2) koristnost teh oseb kot dokazov bravuroznosti lastnika; 3) koristnost njihovih uslug.

Osebno služabništvo v ekonomskem razvoju zaseda posebno mesto. Na stopnji kvazimiroljubne produkcije in zlasti med zgodnejšim produkcijskim razvojem znotraj meja te splošne stopnje se zdi koristnost njihovih storitev običajno prevladujoči motiv pridobivanja oseb kot lastnine. Služabniki so cenjeni zaradi svojih uslug. Vendar ta motiv ne prevladuje zaradi upada

12 Povsem mogoče je, da je tu Veblen mislil *complacence*, torej samovšečnost, in ne *complaisance*, kot se mu je zapisalo.

absolutnega pomena drugih dveh koristi služabnikov. Bolj gre za to, da spremenjene življenjske okoliščine poudarijo koristnost služabnikov za ta namen. Ženske in druge sužnje se visoko ceni kot dokaz premožnosti in kot sredstvo kopičenja premoženja. Skupaj z govedom so, če gre za pastirsko plemo, običajna oblika dobičkonosnega vlaganja. Žensko suženjstvo lahko ekonomsko življenje kvazimiroljubne kulture zaznamuje do stopnje, ko ženska med ljudstvi na tej kulturni stopnji postane celo vrednostna enota – kakor denimo v homerskih časih. Kjer je tako, ni posebnega dvoma, da je osnova produkcijskega sistema sužnjelastništvo in da so ženske običajno sužnje. Pomembno, vsesplošno razširjeno človeško razmerje v takšnem sistemu je razmerje med gospodarjem in sužnjem. Sprejeti dokaz premožnosti je posedovanje mnogih žensk in kmalu tudi drugih sužnjev, ki skrbijo za gospodarjevo osebo in zanj proizvajajo dobrine.

Kaj kmalu pride do delitve dela, kjer osebno služabništvo in skrb za gospodarja postaneta posebna naloga dela sužnjev, medtem ko so tisti, ki so v celoti zaposleni v produktivnih dejavnostih, vse bolj oddaljeni od vseh neposrednih stikov z lastnikovo osebo. Hkrati so sužnji, katerih naloga je osebno služabništvo, vključno z gospodinjskimi dolžnostmi, postopoma oproščeni produktivnega dela, ki prinaša dobiček.

Ta postopni proces izvzetosti iz običajnih produktivnih zaposlitev se po navadi začne z ženo ali prvo med ženami. Potem ko skupnost napreduje do ustaljenih življenjskih navad, postane zajemanje žensk sovražnih plemen kot običajni vir oskrbe nepraktično. Kjer dosežejo ta kulturni napredek, je prva med ženami običajno plemenite krvi, zaradi česar je še prej oproščena vulgarnih zaposlitev. Načina, kako je prišlo do pojmovanja plemenite krvi, kakor tudi vloge, ki jo ima pri razvoju zakonskega razmerja, na tem mestu ni mogoče obravnavati. Za tukajšnji namen bo dovolj, če povemo, da je plemenita kri tista, ki jo je oplemenitil dolgotrajnejši stik z nakopičenim premoženjem ali neprekinjenim privilegijem. Z žensko s takšnimi predhodniki se zakonsko razmerje raje sklene, tako zaradi posledičnega zaveznitva z njenimi mogočnimi sorodniki kakor tudi zato, ker kri, ki je povezana z mnogimi dobrinami in veliko močjo, velja za večvredno. Še vedno bo moževa osebna last, kakor je bila očetova pred kupčijo, vendar hkrati premore plemenito kri očeta; potemtakem bi bilo nezdružljivo z moralo, da bi se ukvarjala s ponižujočim početjem soslужabnikov. Naj bo še tako podrejena gospodarju in še tako manjvredna v primerjavi z moškimi člani družbene plasti, v katero jo je postavilo rojstvo, jo bo načelo, da je plemenitost prenosljiva, postavljalo nad običajnega sužnja; in kakor hitro to načelo pridobi zavezujočo moč, ji bo do določene stopnje podelilo tisti privilegij brezdelja, ki je poglavitno znamenje noblese. S pomočjo tega načela prenosljive noblese

je žena, če to dopušča premoženje njenega gospodarja, čedalje bolj oproščena dela, vse dokler ni oproščena tako ponižujočih služabniških zaposlitev, kot je rokodelstvo. Z nadaljnjim produkcijskim razvojem in kopičenjem lastnine v sorazmerno maloštevilnih rokah splošno sprejeti standard premožnosti višjega razreda narašča. Ista težnja, da so oproščene rokodelstva in pozneje tudi služabniških hišnih opravil, se bo uveljavila tudi v primeru drugih žena, če te obstajajo, ter v primeru drugih služabnikov, ki neposredno skrbijo za gospodarjevo osebo. Bolj ko je služabnik oddaljen od gospodarjeve osebe, pozneje bo oproščen.

Če gmotni položaj gospodarja to dopušča, razvoj posebnega razreda osebnih služabnikov spodbuja tudi sama dostojanstvena pomembnost, ki se drži tega služabništva. Gospodarjeva oseba kot utelešenje vrednosti in časti je kar najresnejšega pomena. Zavoljo njegovega uglednega položaja v skupnosti in njegovega samospoštovanja je ključno, da so mu na razpolago učinkoviti specializirani služabniki, ki jih od njihove pglavitne dolžnosti, tj. skrbi zanj, ne odvrta nobena postranska dejavnost. Koristnost teh specializiranih služabnikov je bolj v šovu kot dejanskem služabništvu. Če tam niso le zaradi razkazovanja, svojemu gospodarju ustrezajo predvsem tako, da njegovi nagnjenosti k oblastnosti dajejo prosto pot. Skrb za nenehno povečujoči se hišni aparat resda utegne zahtevati dodatno delo, a ker se aparat po navadi povečuje zato, da bi služil kot sredstvo ugleda, in ne kot sredstvo lagodja, ta zadržek nima pretirane teže. Za vse te vrste koristi je bolje, če jih opravlja večjo število višje specializiranih služabnikov. Temu potemtakem sledi nenehno povečujoča se diferenciacija, množenje hišnih in osebnih služabnikov ter sočasna naraščajoča izvzetost takšnih služabnikov iz produktivnega dela. Na podlagi tega, da služijo kot dokaz plačilne zmožnosti, se funkcija takšnih služabnikov praviloma nagiba k temu, da vključuje čedalje manj dolžnosti, njihovo služabništvo pa je na koncu le nominalno. To še zlasti velja za služabnike, ki kar najneposredneje in najočitneje skrbijo za gospodarja. Tako je njihova koristnost povečini v tem, da so vpadljivo oproščeni produktivnega dela, ter v tem, da ta izvzetost nudi dokaz premožnosti in moči njihovega gospodarja.

Potem ko je praksa zaposlovanja posebnega korpusa služabnikov znatno napredovala, so moški pri storitvah, ki jih vpadljiveje postavljajo na ogled, dobili prednost pred ženskami. Moški, še zlasti čili, vsečni pobje, kakršni bi lakaji in drugi služabniki morali biti, so očitno močnejši in dražji od žensk. Primernejši so za to delo, saj izkazujejo večjo potrato časa in človeške energije. Tako nane-se, da zaposlena gospodinja in njeno spremstvo delavnih služkinj iz zgodnjega patriarhalnega obdobja v ekonomiji brezdelnega razreda svoje mesto kaj kmalu prepustijo dami in lakaju.

Na vseh življenjskih stopnjah in položajih ter v vsaki fazi ekonomskega razvoja se damino in lakajevo brezdelje od samopridobljenega gospodovega brezdelja razlikuje v tem, da gre za dejavnost, ki je videti garaška. V precejšnji meri privzema obliko skrbne pozornosti, posvečene služenju gospodarju ali vzdrževanju in izpopolnjevanju gospodinjstva, tako da gre za brezdelje le v smislu, da ta razred opravlja le malo ali nič produktivnega dela, in ne v smislu, da se povsem izogibajo temu, da bi bili videti, kot da delajo. Dolžnosti, ki jih opravljajo dama oziroma hišni služabniki, so pogosto dovolj naporne in usmerjene k ciljem, ki v pogledu udobja celotnega gospodinjstva veljajo za izjemno nujne. Če te storitve prispevajo k telesni učinkovitosti ali udobju gospodarja oziroma preostalega gospodinjstva, štejejo za produktivno delo. Za izvajanje brezdelja je mogoče kvalificirati le tisto, kar od zaposlitve preostane, ko od nje odštejemo to dejansko delo.

Toda mnoge storitve, ki jih v sodobnem vsakdanjem življenju klasificiramo kot skrb za gospodinjstvo, in številne od »koristi«, ki so potrebne za udobno eksistenco civiliziranca, so ceremonialnega značaja in jih klasificiramo kot izvajanje brezdelja. Kljub temu so z vidika spodobne eksistence lahko nujno potrebne; čeprav so povečini ali docela ceremonialnega značaja, so še vedno potrebne za osebno udobje. A če so takšnega značaja, so obvezne in potrebne, saj so nas pod grožnjo ceremonialne nečistosti in nedostojnosti naučili, da jih potrebujemo. Če jih ni, čutimo nelagodje, vendar ne zato, ker bi njihova odsotnost neposredno prinašala telesno nelagodje. Njihov izostanek tudi ne bi razžalil okusa, če ta ni izurjen, da bi razločeval med splošno sprejetim dobrim in slabim. Če to drži, gre delo, vloženo v te storitve, klasificirati za brezdelje; in če jih ne izvaja ekonomsko svobodna in samostojna glava gospodinjstva, jih gre klasificirati za namestniško brezdelje.

Namestniško brezdelje, ki ga pod naslovom skrbi za gospodinjstvo izvajajo gospodinje in služabniki, lahko pogosto preraste v garanje, še zlasti tam, kjer je tekma za uglednost tesna in izčrpavajoča, kar je v sodobnem življenju pogosto. Kjer pride do tega, lahko hišno služabništvo, ki vključuje dolžnosti služabniškega razreda, prikladno označimo za zapravljeni trud, in ne namestniško brezdelje. Toda slednji izraz ima to prednost, da nakazuje razvojno črto teh hišnih opravil in lepo namiguje na trdno ekonomsko osnovo njihove koristnosti; kajti te zaposlitve so povečini koristne tako, da gospodarju ali gospodinjstvu pripisujejo imetniško uglednost na osnovi tega, da je bila zavoljo njih vpadljivo zapravljena določena količina časa in truda.

Na ta način torej nastane podporni oziroma sekundarni brezdelni razred, čigar naloga je izvajanje namestniškega brezdelja v prid prvotnega oziroma

legitimnega brezdelnega razreda. Ta namestniški razred se od brezdelnega razreda v pravem pomenu besede razločuje po značilni potezi svojega ustaljenega načina življenja. Brezdelje razreda gospodarjev je po videzu sodeč vdajanje nagnjenju k izogibanju dela ter domnevno povečuje gospodarjevo blaginjo in polnost življenja, brezdelje služabniškega razreda, oproščenega produktivnega dela, pa je na nek način od njih izterjana predstava ter običajno in v prvi vrsti ni namenjeno njihovemu lagodju. Služabnikovo brezdelje ni njegovo brezdelje. Če je služabnik v polnem pomenu besede in istočasno ni član nižjega reda brezdelnega razreda v pravem pomenu besede, njegovo brezdelje običajno poteka pod krinko specializiranega služabništva, usmerjenega k povečanju polnosti gospodarjevega življenja. O tem podložnem razmerju očitno pričata služabnikovo obnašanje in način življenja. Podobno velja za ženo, ki je skozi celotno dolgotrajno ekonomsko fazo še vedno predvsem služabnica, to je, tako dolgo, dokler moški ostaja na čelu gospodinjstva. Da bi zadostil zahtevam življenjske sheme brezdelnega razreda, mora služabnik poleg podložne drže izkazovati tudi učinke posebnega urjenja in prakticiranja podložnosti. Ne gre le za to, da morata služabnik ali žena izvajati določena opravila in izkazovati servilno nagnjenje, temveč je prav tako zavezujoče, da izkazujeta pridobljeno spretnost v podložni taktiki – izučeno skladnost s kanoni učinkovite in vpadljive podložnosti. Ta talent in pridobljena spretnost formalnega izkazovanja servilnosti je celo danes poglavitni dejavnik koristnosti naših visoko plačanih služabnikov in nekaj, kar krasi omikano gospodinjstvo.

Prvi pogoj dobrega služabnika je, da se jasno zaveda svojega mesta. Ni dovolj, da zna doseči določene zaželene mehanske rezultate, predvsem mora vedeti, kako rezultate doseči v primerni obliki. Za hišno služabništvo bi se dalo reči, da je duhovna, ne mehanska funkcija. Postopoma se izoblikuje izpopolnjen sistem takta, ki specifično regulira način, na katerega se izvaja namestniško brezdelje služabniškega razreda. Vsak odmik od teh kanonov takta gre grajati, ne toliko zato, ker izdaja pomanjkanje mehanske učinkovitosti, niti zato, ker kaže na odsotnost uslužne drže in temperamenta, temveč zato, ker v končni instanci kaže na odsotnost posebne izurjenosti. Posebna izurjenost v osebнем služabništvu terja tako čas kot trud in kjer je očitno prisotna v veliki meri, je to dokaz, da se služabnik, ki jo premore, ne ukvarja in se ni ukvarjal s kakršnokoli produktivno dejavnostjo. Gre za *prima facie* dokaz namestniškega brezdelja, ki sega daleč v preteklost. Izurjeno služabništvo tako ni koristno le pri zadovoljevanju gospodarjeve instinktivne naklonjenosti do dobro in spretno izvedenega ter njegove nagnjenosti k vpadljivi nadvladi nad tistimi, katerih življenje je podložno njegovemu, temveč tudi pri dokazovanju mnogo večje

porabe človeških storitev, kot bi ga izkazovalo le trenutno vpadljivo brezdelje, ki bi ga izvajala neizurjena oseba. Gre za resno neprijetnost, če gospodov butler ali lakaj svoje dolžnosti okoli gospodarjeve mize ali kočije izvaja v tako neizbrusenem slogu, da ustvarja vtis, kot da se sicer ukvarja z oranjem ali paseanjem ovac. Takšno šušmarstvo bi namigovalo, da gospodar ni zmožen doseči, da bi mu služili posebno izurjeni služabniki, to je, namigovalo bi, da ni zmožen plačati porabe časa, truda in poučevanja, potrebnih za to, da bi se izurjeni služabnik za posebne vrste služabništva prilegal strogemu kodeksu olike. Če služabnikova izvedba izkazuje pomanjkanje gospodarjevih sredstev, to izniči njegov poglavitni namen; poglavitni smoter služabnikov je namreč v dokazovanju gospodarjeve plačilne zmožnosti.

Pravkar povedano bi se dalo razumeti, kot da nakazuje, da je prestopek premalo izurjenega služabnika v tem, da neposredno namiguje na to, da je poceni in koristen. To seveda ne drži. Povezava je precej manj neposredna. Karkoli se nam na katerikoli osnovi priljubi na začetku, nam kaj hitro ugaja kot zadovoljiva reč sama po sebi; v naših miselnih navadah obvelja za nekaj v osnovi pravičnega. A da bi katerikoli specifični kanon obnašanja ohranil priljubljenost, mora imeti še naprej podporo navade ali nagnjenja, ki določa normo njegovega razvoja, oz. vsaj ne biti nezdržljiv z njim. Potreba po namestniškem brezdelju ali vpadljivi rabi storitev je glavna spodbuda za vzdrževanje služabnikov. Dokler to drži, je mogoče brez veliko razpravljanja oceniti, da bi vsak odmik od splošno sprejete prakse, ki bi namigoval na skrajšano vajeinstvo v služabništvu, hitro obveljal za nevzdržnega. Zahteva po dragem, namestniškem brezdelju deluje posredno in selektivno tako, da usmerja oblikovanje našega okusa, našega občutka, kaj je prav v teh zadevah, in neskladne odmike izkorenini s tem, da jih ne odobrava.

S povečanjem splošno sprejetega premoženjskega standarda se izpopolni posedovanje in izkoriščanje služabnikov kot sredstev izkazovanja preobilja. Posedovanje in vzdrževanje sužnje, zaposlenih s produkcijo dobrin, priča o premožnosti in bravuroznosti, vendar vzdrževanje služabnikov, ki ne producirajo ničesar, priča o še večjem premoženju in še višjem položaju. V skladu s tem načelom se pojavi razred služabnikov – več ko jih je, tem bolje –, katerih edina funkcija je, da bedasto čakajo na lastnikovo osebo in tako izkazujejo njegovo zmožnost, da neproduktivno troši velikanske količine storitev. Tu nastopi delitev dela med služabniki oziroma vzdrževanci, katerih življenje je posvečeno vzdrževanju časti brezdelnega gospoda. Medtem ko ena skupina zanj producira dobrine, druga, ki jo po navadi vodi žena ali prva med ženami, v njegovem imenu troši v vpadljivem brezdelju, s čimer izkazuje njegovo zmožnost utrpeti veliko gmotno škodo, ne da bi to ošibilo njegovo presežno premoženje.

Ta nekoliko idealizirani in shematični očrt razvoja in značaja hišnega služabništva se najbolj približa resnici na kulturni stopnji, ki jo imenujemo »kvazimiroljubna« stopnja produkcije. Na tej stopnji se osebno služabništvo prvič povzpne do položaja ekonomske institucije in hkrati zasede največ prostora v življenjski shemi skupnosti. V zaporedju kulturnega razvoja kvazimiroljubna stopnja sledi plenilski v polnem pomenu besede, obe sta namreč zaporedni fazi barbarskega življenja. Njena značilna poteza je formalno spoštovanje miru in reda, čeprav je v življenju na tej stopnji še vedno preveč prisile in razrednih nasprotij, da bi ji lahko rekli miroljubna v polnem pomenu besede. Iz mnogo razlogov in z gledišča, ki ni ekonomsko, bi jo lahko imenovali tudi statusna stopnja. Ta izraz dobro povzema vrsto človeških razmerij in duhovno držo na tej kulturni stopnji. A kot opisni izraz za označevanje prevladujočih produkcijskih načinov in za nakazovanje težnje produkcijskega razvoja na tej stopnji ekonomske evolucije se zdi izraz »kvazimiroljuben« boljši. Kar se skupnosti zahodne kulture tiče, je ta faza ekonomskega razvoja verjetno že za njimi, izjema je le številčno majhen, a nadvse vpadljivi del skupnosti, kjer se miselne navade, značilne za barbarsko kulturo, še niso povsem razkrojile.

Dejavnik osebnega služabništva ima še naprej velik ekonomski pomen, zlasti kar zadeva porazdelitev in potrošnjo dobrin, a njegov relativni pomen je celo v tem pogledu nedvomno manjši, kot je bil. Najrazvitejša oblika tega namestniškega brezdelja je v preteklosti, in ne v sedanosti, njen najboljši odraz v sedanosti pa najdemo v življenjski shemi višjega brezdelnega razreda. Sodobna kultura mu dolguje, da je miselne tradicije, prakse in navade, ki pripadajo arhaičnejši kulturni ravni, ohranil v najširše sprejeti in najučinkovitejši razvojni obliki.

Mehanski izumi, zaradi katerih je vsakdanje življenje lažje in lažje, so v sodobnih industrijskih skupnostih visoko razviti, in sicer do stopnje, ko bi osebne ali katerekoli druge hišne služabnike težko kdorkoli zaposlil, če ne bi bilo kanona uglednosti, ki ga je zapustila tradicija minule prakse. Edina izjema bi bili služabniki, zaposleni, da skrbijo za slabotne in slaboumne. Toda takšni služabniki bolj sodijo v kategorijo izučenih negovalcev kot hišnih služabnikov in so tako bolj navidezna kot dejanska izjema.

Denimo, neposredni razlog za vzdrževanje hišnih služabnikov v današnjem zmerno situiranem gospodinjstvu je (dozdevno) to, da njegovi člani brez nelagodja niso zmožni opraviti dela, ki ga to terjajo. Razloga, da tega niso zmožni, sta: 1) Imajo preveč »družbenih dolžnosti«, 2) delo, ki ga je treba opraviti, je pretrdo in ga je preveč. Ta dva razloga je mogoče preformulirati takole: 1) V skladu s predpisanim kodeksom spodobnosti morata biti ves čas in trud članov

takšnega gospodinjstva navidezno zapravljena za izvajanje vpadljivega brezdelja na način obiskov, voženj, klubov, šivalnih krožkov, športa, dobredelnih organizacij in drugih družbenih funkcij. Te osebe, katerih čas in energija sta tem zadevam posvečena, si na samem sicer priznajo, da so vsi ti obredi, kakor tudi s tem povezana pozornost, namenjena oblačenju in vpadljivi potrošnji, zelo zoprne, toda docela neizogibne. 2) V skladu z zahtevo vpadljive potrošnje dobrin je življenjski aparat na način bivališč, pohišta, šare, garderobe in obedov postal tako zapleten in okoren, da si potrošniki teh reči, če jim nihče ne pomaga, med njimi več ne znajo utreti poti na način, ki se ga od njih zahteva. Osebni stik z najetimi osebami, poklicanimi na pomoč, da bi zadostile rutini spodobnosti, je prebivalcem hiše običajno neprijeten, toda njihovo prisotnost prenašajo in plačujejo, da bi jim lahko zaupali določen delež te obremenjujoče potrošnje dobrin gospodinjstva. Da so hišni ter v še izdatnejši meri osebni služabniki lahko prisotni, mora telesno ugodje popustiti moralni potrebi po imetniški spodobnosti.

Namestniško brezdelje v sodobnem življenju najbolj odražajo tako imenovane gospodinske dolžnosti. Te hitro postajajo vrsta storitev, ki se jih ne izvaja toliko v posamični prid glave gospodinjstva kot v prid uglednosti celotnega gospodinjstva – skupine, pri kateri je gospodinja navidezno enakopraven član. Kakor hitro se gospodinjstvo, za katerega se storitve izvajajo, odmakne od arhaične osnove lastniškega zakonskega razmerja, se te gospodinske dolžnosti, če jih ne izvajajo najeti služabniki, seveda nagibajo k temu, da izpadejo iz kategorije namestniškega brezdelja v izvornem pomenu. To se pravi, glede na to, da je namestniško brezdelje mogoče le na osnovi statusa ali najetega služabništva, izginotje statusnega razmerja iz človeških odnosov za sabo v vsakem primeru potegne tudi izginotje namestniškega brezdelja oziroma ta vsaj ne predstavlja več tolikšnega deleža življenja. A kot pridržek k temu pridržku gre dodati: vse dokler obstaja gospodinjstvo in četudi ima več vodij, je treba to kategorijo neproduktivnega dela, ki se ga izvaja zavoľjo uglednosti gospodinjstva, še naprej klasificirati kot namestniško brezdelje, čeravno v rahlo spremenjenem smislu. Zdaj gre za brezdelje, ki se ga izvaja v imenu kvaziosebnega skupnega gospodinjstva in ne kot prej glave oz. lastnika gospodinjstva.

Četrto poglavje

Vpadljiva potrošnja

Ko smo govorili o evoluciji namestniškega brezdelnega razreda in njegovi odcepitvi od celote delavnih razredov, smo omenili nadaljnjo delitev dela na različne služabniške razrede. Del služabniškega razreda, predvsem tiste osebe, katerih dejavnost je namestniško brezdelje, se poloti novega, podpornega niza dolžnosti – namestniške potrošnje dobrin. Najočitnejša oblika, v kateri se ta potrošnja pojavlja, je nošenje livrej in bivanje v prostornih služabniških sobanah. Druga, le malo manj vpadljiva ali učinkovita, a precej bolj splošno razširjena oblika namestniške potrošnje so hrana, obleke, bivalni prostori in pohištvo, kot jih uporabljajo gospodarica in preostalo hišno osebje.

Vendar se je specializirana potrošnja dobrin kot dokaz gmotne moči v bolj ali manj izpopolnjenem sistemu začela oblikovati že na točki ekonomske evolucije, ki je nastopila precej pred pojavom gospodarice. Začetek diferenciacije v potrošnji je celo predhoden pojavu tistega, čemur lahko rečemo gmotna moč. Zaslediti se jo da v začetni fazi plenilske kulture, obstaja pa celo domneva, da zametki diferenciacije v tem pogledu segajo še pred začetke plenilskega življenja. Ta najprvobitnejša diferenciacija v potrošnji dobrin je tako kot poznejša diferenciacija, s katero smo vsi tako podrobno seznanjeni, povečini ceremonialnega značaja, vendar v primerjavi s slednjo ne temelji na razliki v nakopičenem premoženju. Koristnosti potrošnje kot dokaza premožnosti gre pripisati izvedeni značaj; gre za prilagoditev razločevanja, ki je obstajalo že prej in je bilo vkoreninjeno v človekovih miselnih navadah, novemu namenu prek selektivnega procesa.

V zgodnejših fazah plenilske kulture je edina ekonomska diferenciacija splošno razločevanje med častnim, nadrejenim razredom telesno sposobnih mož na eni strani in manjvrednim, podrejenim razredom naprezajočih se žensk na drugi. V skladu z idealno življenjsko shemo, veljavno v tistem času, je naloga mož, da trošijo tisto, kar ženske producirajo. Potrošnja, ki doleti ženske, je le privesek njihovega dela; je sredstvo za nadaljevanje dela in ne potrošnja, namenjena njihovemu lagodju ali polnosti življenja. Neproduktivna potrošnja dobrin je v prvi vrsti častna kot znamenje bravuroznosti in je prerogativ človeškega dostojanstva; naknadno postane povečini častna sama po sebi, še zlasti kot potrošnja bolj zaželenih reči. Potrošnja izbranih jedi in pogosto tudi redkega okrasja postane tabu za ženske in otroke; če obstaja manjvredna (servilna) kategorija mož, tabu velja tudi zanje. Z nadaljnjim kulturnim napredkom se lahko ta tabu spremeni v preprost običaj bolj ali manj strogega značaja, a karkoli naj že bo teoretska osnova vzdrževane ločnice, naj gre za tabu ali širšo konvencijo, do sprememb potez splošno sprejete sheme potrošnje ne pride tako zlahka. Ko nastopi kvazimiroljubna stopnja produkcije s temeljno institucijo sužnjelastništva, je osnovno, bolj ali manj strogo uveljavljeno načelo to, da sme manjvredni, delavni razred trošiti le tisto, kar je nujno za golo preživetje. V naravi stvari je, da luksuzne dobrine in udobnosti življenja pripadajo brezdelnemu razredu. V skladu s tabujem so za večvredni razred strogo rezervirane tudi določene jestvine in še izraziteje določene pijače.

Ceremonialna diferenciacija prehrane je najvidnejša pri uporabi omamnih pijač in narkotikov. Če ta potrošna blaga veliko stanejo, se jih obravnava kot plemenite in častne. Potemtakem manjvredni razredi, zlasti ženske, v zvezi s temi poživili prakticirajo naloženo vzdržnost, izjema so le dežele, kjer jih je mogoče pridobiti po zelo nizki ceni. Od arhaičnih časov dalje in skozi celoten patriarhalni režim je bila naloga žensk, da pripravljajo in ponujajo te luksuzne dobrine, prerogativ moških plemenitega rodu in vzgoje pa, da jih uživajo. Pijanost in druge patološke posledice proste rabe poživil se posledično nagibajo k temu, da bi postale častne kot sekundarno znamenje večvrednega statusa tistih, ki si lahko privoščijo, da se jim vdajajo. Bolezni, ki jih sproža pretirano vdajanje, pri določenih ljudstvih odkrito veljajo za attribute možatosti. Zgodilo se je celo, da je poimenovanje za določena tako nastala bolezenska telesna stanja v vsakdanjem jeziku postalo sinonim za »plemenito« ali »uglajeno«. Le na sorazmerno zgodnji kulturni stopnji so simptomi drage pregrehe splošno sprejeti kot znamenja večvrednega statusa in se tako nagibajo k temu, da postanejo vrline in pri skupnosti vzbujajo spoštovanje; toda uglednost, ki se drži določenih dragih pregreh, dolgo ohranja toliko svoje moči, da občutno zmanjša neodobravanje, ki je spričo njihovega čezmernega vdajanja uperjeno zoper

može premožnega ali plemenitega razreda. Isto zavist vzbujajoče razločevanje podžiga sedanje neodobravanje tovrstnega vdajanja med ženskami, mladoletniki in podrejenimi. Svoje moči ni izgubilo niti med naprednejšimi ljudmi današnjega časa. Kjer zgled, ki ga daje brezdelni razred, ohrani svojo zavezujočo moč pri reguliranju konvencij, je opaziti, da ženske še naprej v veliki meri prakticirajo isto tradicionalno vzdržnost v zvezi s poživili.

Ta prikaz večje vzdržnosti pri rabi poživil, kakor jo prakticirajo ženske ugle-dnih razredov, se lahko zdi prekomerna izpopolnitev logike na račun zdravega razuma. Toda dejstva, ki so zlahka dostopna vsakomur, ki želi vedeti zanje, kažejo, da je večja abstinenca žensk v določeni meri posledica zavezujoče konvencije, ta konvencionalnost pa je na splošno najmočnejša tam, kjer je patriarhalna tradicija, po kateri je ženska osebna last, ohranila svoj močan vpliv. Ta tradicija, katere obseg in strogost sta se precej zmanjšala, a ki nikakor ni izgubila na pomenu, pravi, da lahko ženska kot osebna last troši le tisto, kar je nujno za njeno preživetje; edina izjema je, če njena izdatnejša potrošnja prispeva k lagodju ali ugledu njenega gospodarja. Potrošnja luksuznih dobrin je v pravem pomenu potrošnja, usmerjena k lagodju potrošnika samega, in je potemtakem znamenje gospodarja. Če kakršnokoli takšno potrošnjo opravljajo drugi, se lahko to zgodi le na podlagi tihe privolitve. V skupnostih, kjer je splošne miselne navade korenito oblikovala patriarhalna tradicija, lahko temu ustrezno iščemo preostanke tabuja v zvezi z luksuznimi dobrinami, vsaj kar se tiče splošno sprejetega neodobravanja tega, da bi jih uporabljal nesvobodni in vzdrževani razred. To še zlasti drži za določene luksuzne dobrine: če bi jih uporabljal vzdrževani razred, bi to njihovim gospodarjem občutno zmanjšalo lagodje in zadovoljstvo, ali pa bi kot dvomljivo legitimne obveljale iz kakšnih drugih razlogov. V skladu z dojemanjem vélikega konzervativnega srednjega razreda zahodne civilizacije je raba teh različnih poživil odvrtna iz vsaj enega, če ne obeh razlogov, in ne gre zanemariti pomembnega dejstva, da so ženske delnemu tabuju v zvezi s poživili in alkoholnimi pijačami v največji meri podvržene ravno v teh srednjih razredih germanske kulture, kjer prevladuje močan, še živ občutek za patriarhalni bonton. Splošno pravilo, po katerem smejo ženske trošiti le v dobro svojih gospodarjev, velja za pravično in obvezujoče, čeravno z mnogimi omejitvami – in teh je s postopnim slabljenjem patriarhalne tradicije vse več. Pojavi se seveda ugovor, da je zapravljanje za žensko obleko in gospodinjske potreščine očitna izjema, vendar se v nadaljevanju izkaže, da je ta izjema precej bolj navidezna kot dejanska.

Na zgodnejših stopnjah ekonomskega razvoja potrošnja dobrin brez omejevanja, še zlasti potrošnja dobrin višjega kakovostnega razreda – idealno gledano vsa potrošnja, ki sega nad eksistenčni minimum –, običajno pripada

brezdelnemu razredu. Ta omejitev, vsaj formalno, po navadi izgine, ko nastopi poznejša miroljubna stopnja z zasebnim lastništvom dobrin in produkcijskim sistemom, temelječim na mezdnem delu ali drobni domači ekonomiji. Vendar je na zgodnejši kvazimiroljubni stopnji, ko je toliko tradicij, prek katerih je institucija brezdelnega razreda vplivala na ekonomsko življenje poznejše dobe, šele pridobivalo na obliki in obstojnosti, to načelo posedovalo moč splošno sprejetega zakona. Služilo je kot norma, s katero se je potrošnja prizadevala uskladiti, in vsak občuten odmik od nje je veljal za odklonsko obliko, ki bo v nadaljnjem teku dogodkov prej ali slej zagotovo odpravljena.

Kvazimiroljubni brezdelni gospod tako ne troši le življenjskih potrebščin, ki presegajo minimum, potreben za preživetje in telesno učinkovitost, temveč je njegova potrošnja podvržena specializaciji, ki se nanaša na kakovost konzumiranih dobrin. Troši neovirano in si privošči najboljšo hrano, pijačo, narkotike, zavetišče, storitve, okrasje, oblačila, orožje in opremo, zabave, amulete ter idole ali božanstva. Med procesom postopnega izboljševanja potrošnih blag je dejavno načelo in neposredni cilj inovatorstva brez dvoma višja učinkovitost izboljšanih in bolj izpopolnjenih produktov za osebno lagodje in blaginjo. Toda to ne ostane edini namen njihove potrošnje. Pri roki je tudi kanon uglednosti in se polasti tistih inovacij, ki so po njegovih standardih sposobne preživetja. Ker je potrošnja teh odličnejših dobrin znak premožnosti, postane častna; in, obratno, nezadostna kvantiteta in kvaliteta potrošnje postane znamenje manjvrednosti in nedostojnosti.

Ta razvoj pedantnega razločevanja glede tega, kako kvalitetna je prehrana, pijača itd., začne kaj hitro vplivati na način življenja ter tudi na šolanje in intelektualno dejavnost brezdelnega gospoda. Ne gre več zgolj za uspešnega, agresivnega samca, ki je močan, iznajdljiv in neustrašen. Da ne bi otopel, mora negovati tudi svoje okuse, saj je zdaj na njem, da z določeno fineso razločuje med izbranim in neizbranim pri potrošnih dobrinah. Postane poznavalec hvalevrednih jestvin glede na njihove različne stopnje vrednosti, možatih pijač in okraskov, spodobnih oblačil in arhitekture, orožja, iger, plesalk in narkotikov. To negovanje estetskega čuta terja tako čas kot prizadevnost in tovrstne zahteve se nagibajo, da brezdelno življenje gospoda spremenijo v bolj ali manj naporno posvečanje učenju, kako na primeren način živeti očitno brezdelno življenje. V tesni zvezi z zahtevo, da mora gospod trošiti neovirano in prave vrste dobrin, je tudi zahteva, da mora vedeti, kako jih spodobno trošiti. Brezdelno življenje mora izvajati v primernih oblikah. Od tod pojav lepih manir na način, kot smo ga izpostavili v enem prejšnjih poglavij. Uglajene manire in načini življenja so stvar usklajenosti z normo vpadljivega brezdelja in vpadljive potrošnje.

Vpadljiva potrošnja dragocenih dobrin je za brezdelnega gospoda sredstvo za doseganje uglednosti. Medtem ko se v njegovih rokah kopiči premoženje, njegovo prizadevanje brez pomoči drugih ne more zadostno izkazovati izobilja. Zato si priskrbi pomoč prijateljev in tekmecev ter se zateče k dajanju dragocenih daril ter dragih gostij in zabav. Darila in gostije so izvorno verjetno kaj drugega kot naivno postavljanje, toda svojo koristnost za ta namen so pridobili že zelo zgodaj in ta značaj ohranili do danes, tako da je njihova tovrstna koristnost že dolgo temeljna osnova, na kateri ti običaji slonijo. Potratne zabave, denimo potlač ali družabni ples, so specifično prilagojene, da služijo temu namenu. Tekmec, s katerim želi gostitelj vzpostaviti primerjavo, v skladu s to metodo postane sredstvo za doseg cilja. Troši kot namestnik svojega gostitelja, je priča potrošnje preobilice dobrih reči, ki se jih njegov gostitelj ne more znebiti brez tuje pomoči, ter mora biti obenem še priča gostiteljeve okretnosti v etiketi.

V prirejanju potratnih zabav so seveda prisotni tudi drugi, pristrčnejši motivi. Običaj prazničnih srečanj verjetno izvira iz družabnih in verskih motivov, ki so prisotni tudi v poznejšem razvoju, vendar ti niso več edini motivi. Današnja praznovanja in zabave brezdelnega razreda morda v manjši meri še služijo za verske namene ter v večji meri potrebam rekreacije in družabnosti, vendar so namenjeni tudi vzbujanju zavisti; in čeprav so njihova navidezna, zavist nevzbujajoča osnova tisti motivi, ki jih je lažje razglašati, tega ne počnejo nič manj dejansko. Potemtakem ekonomski učinek teh družabnih galantnosti ni zaradi tega nič manjši ne pri namestniški potrošnji dobrin ne pri razkazovanju zahtevnih in potratnih spretnosti v etiketi.

S kopičenjem premoženja se funkcija in struktura brezdelnega razreda nadalje razvijeta, pri čemer pride do diferenciacije znotraj razreda. Obstaja bolj ali manj izpopolnjen sistem položajev in stopenj. To diferenciacijo še spodbuja dedovanje premoženja in temu ustrezno dedovanje plemenitega porekla. K slednjemu sodi tudi dedovanje obvezujočega brezdelja in plemenito poreklo, ki je zadosti močno, da ima za posledico brezdelno življenje, in se ga da podedovati brez ustreznega premoženja, potrebnega za vzdrževanje dostojanstvenega brezdelja. Plemenita kri se lahko prenaša brez zadostne količine dobrin, ki bi omogočale ugleda vredno, neovirano potrošnjo brez zadrege. Od tod izhaja razred brezdelnih gospodov brez premoženja, ki smo jih že omenili. Ti polovični brezdelni gospodje spadajo pod sistem hierarhičnih razvrščanj. Tisti, ki so po rojstvu ali premoženju oz. obojem blizu višjih ali najvišjih stopenj premožnega brezdelnega razreda, zasedajo višji položaj od tistih, katerih poreklo je manj pomembno in so gmotno šibkejši. Te nižje stopnje, zlasti nepremožni ali marginalni brezdelni gospodje, se pridružijo tako, da so v odnosu odvisnosti ali

vazalstva do velikašev; na ta način si prek pokrovitelja povečajo ugled ali pridobijo sredstva, s katerimi lahko živijo brezdelno življenje. Postanejo njegovi dvorjani ali člani spremstva, služabniki, in s tem ko jih njihov pokrovitelj hrani in podpira, so indici njegovega položaja in namestniški potrošniki njegovega presežnega premoženja. Mnogi od teh pridruženih brezdelnih gospodov so sami po sebi precej brez premoženja, tako da jih lahko težko ali pa le delno označimo za namestniške potrošnike, vendar lahko kot takšne brez zadržka klasificiramo mnoge člane spremstva ali prisklednike pokrovitelja. Mnogi od teh in prav tako mnogi drugi člani aristokracije nižje stopnje so k svoji osebi nato priključili bolj ali manj obsežno skupino namestniških potrošnikov, in sicer žene, otroke, služabnike, člane spremstva itd.

Za celotno stopnjevalno shemo namestniškega brezdelja in namestniške potrošnje velja pravilo, da je treba te naloge izvajati na takšen način oziroma v takšnih okoliščinah in pod takšnimi insignijami, da bodo jasno kazale na gospodarja, ki mu to brezdelje ali potrošnja pripada in mu potemtakem po pravici pritiče iz tega izhajajoče povečanje ugleda. Potrošnja in brezdelje, ki ga te osebe vršijo za svojega gospodarja ali pokrovitelja, je gospodarjeva investicija z namenom povečanja svojega slovesa. V primeru gostij in obdarovanj je to dovolj očitno in se ugled gostitelju ali pokrovitelju pripiše neposredno na podlagi splošne razvpitosti. Kjer brezdelje in potrošnja namestniško izvajajo podrepaniki in člani spremstva, se iz tega izhajajoči ugled pokrovitelju pripiše s tem, da prebivajo blizu njegove osebe, tako da je vsem očitno, iz katerega vira črpajo. Ko skupina, katere visoka veljava se na ta način zagotavlja, narašča, so za izkazovanje pripisanih odlik izvajanega brezdelja potrebna očitnejša sredstva in v ta namen v modo pridejo uniforme, značke in livreje. Nošenje uniform ali livrej nakazuje znatno stopnjo odvisnosti, mogoče je celo reči, da je znamenje sužnosti, dejanske ali navidezne. Tiste, ki nosijo uniforme in livreje, je mogoče v grobem razvrstiti v dve skupini – svobodne in suženjske oziroma plemenite in plebejske. Enako je mogoče razvrstiti storitve, ki jih opravljajo. V praksi se ločnice seveda ne upošteva strogo dosledno; manj ponižujoče od nižjih opravil in manj častne od plemenitih funkcij so neredko združene v isti osebi. A zaradi tega še ne gre spregledati splošne ločnice. Nekaj zmede utegne vnesti dejstvo, da to temeljno ločnico med plemenitim in plebejskim, slonečo na značaju navidez opravljanih storitev, spodbija sekundarna ločnica med častnim in ponižujočim, sloneča na položaju osebe, za katero se služba opravlja ali katere livreja se nosi. Tako so častne tiste dolžnosti, ki so legitimno ustrezna zaposlitev brezdelnega razreda, denimo vladanje, bojevanje, lov, skrb za orožje in opremo ter podobno, skratka tiste, ki jih je mogoče klasificirati kot očitno plenilske zaposlitve. Po drugi strani so plebejske tiste zaposlitve, ki

praviloma doletijo delavni razred, denimo rokodelstvo ali drugo produktivno delo, služabniška opravila in podobno. Toda nižje delo, ki se ga opravlja za osebo zelo visokega položaja, lahko postane nadvse častna služba, denimo služba dvorne dame ali družice kraljice ali kraljevega dvornega konjarja ali njegovega oskrbnika lovskih psov. Zadnji dve službi nakazujeta načelo, ki ima določen splošni pomen. Kadarkoli je – tako kot v teh primerih – služabniško opravilo neposredno povezano s poglobitvimi brezdelnimi dejavnostmi bojevanja in lova, zlahka privzame častni značaj, ki odraža slavo gospodarja. Na ta način se lahko čast oprime zaposlitve, ki je po svoji naravi nižje sorte.

Med poznejšim razvojem miroljubne produkcije praksa zaposlovanja brezdelnega korpusa uniformiranih, do zob oboroženih mož postopno zamre. Namestniška potrošnja vzdrževancev, ki nosijo insignije pokrovitelja ali gospodarja, se skrči na korpus livriranih služabnikov. Livreja tako postane znak sužnosti ali, bolje, servilnosti v še povišani stopnji. Livreje oboroženega člana spremstva se je vselej držalo nekaj častnega značaja, toda ta izgine, ko livreja postane izključno znamenje služabnika. Livreja postane odvratna skoraj vsem, ki jo morajo nositi. Zaenkrat smo se še vedno tako malo oddaljili od stanja dejanskega suženjstva, da smo še vedno nadvse občutljivi, če nam kakorkoli pripisujejo servilnost. Ta antipatija se odraža celo v primeru livrej ali uniform, ki jih določene korporacije kot razpoznavno oblačilo predpisujejo svojim uslužbencem. V tej deželi gre averzija tako daleč, da na blag in nedoločen način diskreditira tudi tiste vladne, vojaške in civilne zaposlitve, ki zahtevajo nošenje livreje ali uniforme.

Z izginotjem sužnosti težnja po številu namestniških potrošnikov, vezanih na tega ali onega gospoda, upada. Seveda to morda še v večji meri velja za vzdrževance, ki zanj izvajajo namestniško brezdelje. Splošno gledano ti dve skupini sovpadata, čeravno ne povsem in vselej. Vzdrževanka, ki so ji bile prvi poverjene te dolžnosti, je bila žena ali prva med ženami, in kot bi šlo pričakovati, je med poznejšim razvojem institucije, ko se je število oseb, ki so te dolžnosti po navadi izvajale, zmanjšalo, kot zadnja ostala žena. Na višjih ravneh družbe sta obe vrsti služabništva potrebni v veliki količini in tukaj ženi pri delu seveda še vedno pomaga bolj ali manj številen korpus služabnikov. A ko se spuščamo po družbeni lestvici, kaj hitro dosežemo točko, ko se dolžnosti namestniškega brezdelja in potrošnje prevajajo izključno na ženo. V skupnostih zahodne kulture je to točko trenutno mogoče najti pri nižjem srednjem razredu.

In tu pride do nenavadnega obrata. Splošno znano je, da v nižjem srednjem razredu glava gospodinjstva ne vzbuja vtisa brezdelja. Okoliščine so pripeljale do tega, da so ga opustili. Toda žena srednjega razreda še naprej opravlja posel

namestniškega brezdelja ter s tem ohranja dobro ime gospodinjstva in njegovega gospodarja. S spuščanjem po družbeni lestvici katerekoli sodobne industrijske skupnosti prvotno načelo – vpadljivo brezdelje gospodarja gospodinjstva – kaj hitro izgine. Glavo gospodinjstva srednjega razreda so ekonomske okoliščine prisilile, da se je zavoljo preživetja polotil dejavnosti, ki so povečini produktivnega značaja, primer tega so običajni poslovni ljudje današnjega časa. Toda iz tega izvedeno dejstvo – ženino namestniško brezdelje in potrošnja ter pomožno namestniško brezdelje, ki ga izvajajo služabniki – ostaja v modi kot konvencija in zahteve uglednosti ne bodo dovolile, da bi se jo omalovaževalo. Najti moža, ki se posveča delu s kar največjo marljivostjo, in to samo zato, da bi njegova žena lahko v ustrezni obliki zanj izvajala tolikšno namestniško brezdelje, kot ga zahteva zdrav razum danega časa, še zdaleč ni redkost.

Brezdelje, ki ga žena izvaja v teh primerih, seveda ni preprosta manifestacija nedejavnosti ali indolence. Skoraj vedno se pojavlja zakrinkano v določeno obliko dela, gospodinjskih dolžnosti ali družabnih galantnosti, za katere se ob podrobnejšem pogledu izkaže, da ne služijo nobenemu drugemu ali skrivnemu cilju razen tega, da pokažejo, da se žena ne ukvarja in da se ji ni treba ukvarjati z ničemer, kar bi bilo pridobitno ali kakorkoli koristno. Kot smo že omenili, ko smo govorili o manirah, je večji del rutinske skrbi za gospodinjstvo, ki ji gospodinja srednjega razreda namenja svoj čas in trud, takšnega značaja. Ne gre za to, da rezultati njenega posvečanja dekorativnim in očiščevalnim gospodinjskim zadevam ne bi bili pogodu ljudem, izurjenim v bontonu srednjega razreda, toda okus, ki ga ti učinki hišne okrašenosti in snažnosti nagovarjajo, je okus, ki se je izoblikoval pod selektivnim nadzorom kanona spodobnosti, ki zahteva natančno takšne dokaze zapravljenega truda. Ti učinki nam prijaajo predvsem zato, ker smo bili naučeni, da jih imamo za prijetne. V te gospodinjske dolžnosti je vloženo veliko skrbi za ustrezno kombiniranje oblike in barve ter doseganje drugih ciljev, ki jih gre klasificirati kot estetske v pravem pomenu besede, in ne gre zanikati, da to včasih prinese učinke, ki premorejo precejšnjo estetsko vrednost. Tu vztrajamo predvsem na tem, da z vidika teh življenjskih ugodnosti gospodinjinina prizadevanja usmerjajo tradicije, ki jih je izoblikoval zakon vpadljivo potratnega zapravljanja časa in premoženja. Če naj bi se doseglo lepoto in lagodje – in da do tega pride, je bolj ali manj stvar naključnih okoliščin –, ju je treba doseči s sredstvi in metodami, ki se poklonijo velikemu ekonomskemu zakonu zapravljenega truda. Uglednejši, »prezentabilnejši« del gospodinjskih potrebščin srednjega razreda so po eni strani artikli vpadljive potrošnje, po drugi pa aparat za izkazovanje namestniškega brezdelja, kot ga izvaja gospodinja.

Zahteva po namestniški potrošnji, ki je v ženinih rokah, je v veljavi celo na nižji točki premoženjske lestvice od zahteve po namestniškem brezdelju. Tudi

tam, kjer je opazno le malo, če sploh kakšno vzbujanje vtisa, da se zavoljo ceremonialne čistosti ali česa podobnega trati trud, in kjer nedvomno ni nobenega zavestnega prizadevanja po vidnem brezdelju, spodobnost še vedno zahteva, da žena zaradi uglednosti gospodinjstva in njegove glave vpadljivo troši določene dobrine. Tako je novodobni rezultat te evolucije arhaične institucije, da žena, ki je bila na začetku dejansko in v teoriji moževa garačka in osebna last ter producentka dobrin, ki jih je trošil, postane ceremonialna potrošnica dobrin, ki jih producira on. Toda teoretično še vedno precej očitno ostaja njegova osebna last, saj je ustaljeno izvajanje namestniškega brezdelja in potrošnje trajno znamenje nesvobodnega služabnika.

Ta namestniška potrošnja, ki jo prakticirajo gospodinjstva srednjih in nižjih razredov, ne more šteti za neposredni odraz življenjske sheme brezdelnega razreda, saj gospodinjstvo te premoženjske stopnje ne sodi v brezdelni razred. Gre prej za to, da se življenjska shema brezdelnega razreda tu odrazi sekundarno. Brezdelni razred po uglednosti stoji na čelu družbene strukture, s čimer njegov način življenja in standardi vrednosti skupnosti priskrbijo normo uglednosti. Upoštevanje teh standardov do določene mere postane obvezujoče za vse razrede, nižje na lestvici. V sodobnih civiliziranih skupnostih so razmejitvene črte med družbenimi razredi postale nerazločne in prehodne, in kjerkoli se to zgodi, norma uglednosti, ki jo nalaga višji razred, malodane neovirano širi svoj prisilni vpliv po celotni družbeni strukturi vse do najnižjih plasti. Posledica je, da člani vsake plasti kot svoj ideal spodobnosti sprejmejo življenjsko shemo, ki je v modi na sosednji višji plasti, ter usmerjajo svojo energijo, da bi dosegli ta ideal. Ker jim grozi, da bi v primeru neuspeha zapravili dobro ime in samospoštovanje, se morajo vsaj na videz podrediti sprejetemu kodeksu.

Osnova, na kateri temelji ugled v vsaki visoko organizirani industrijski skupnosti, je gmotna moč, sredstvi izkazovanja gmotne moči ter s tem pridobitve in ohranjanja dobrega imena pa sta brezdelje in vpadljiva potrošnja dobrin. Skladno s tem sta obe metodi v modi tako daleč navzdol po lestvici, kolikor je to mogoče; na nižjih plasteh, kjer sta ti dve metodi v rabi, sta obe nalogi v gospodinjstvu povečini poverjeni ženi in otrokom. Še nižje, kjer kakršnokoli brezdelje, četudi navidezno, za ženo postane neizvedljivo, vpadljiva potrošnja dobrin vztraja ter jo opravljajo žena in otroci. Tudi moški lahko v gospodinjstvu kaj stori v to smer in dejansko to pogosto počne. Vendar če se spustimo še nižje, do stopnje uboštva – vse do praga slumov –, moški in kaj kmalu tudi otroci zavoljo videza tako rekoč prenehajo trošiti dragocene dobrine, tako da ženska ostane tako rekoč edini zastopnik imetniške spodobnosti gospodinjstva. Noben družbeni razred se v celoti ne odpove ustaljeni vpadljivi potrošnji, niti tisti ne, ki živijo v najskrajnejši revščini. Poslednjim artiklom iz te kategorije

potrošnje se odpovejo šele pod pritiskom najhujše nuje. Prenašali bodo veliko nesnage in nelagodja, preden se bodo ločili od poslednjega okraska ali poslednje krinke imetniške spodobnosti. Ni razreda ali dežele, ki bi tako skrajno podlegla pritisku telesne nuje, da bi se odrekla slehernemu zadovoljevanju te višje ali duhovne potrebe.

Na podlagi zgornjega pregleda razvoja vpadljivega brezdelja in potrošnje se zdi, da sta za namene uglednosti oba enako koristna, in sicer zaradi dejavnika potrate, ki jima je skupen. V enem primeru gre za potrato časa in truda, v drugem za potrato dobrin. Oba sta metodi demonstriranja posedovanja premoženja in sta splošno sprejeta kot enakovredna. Izbira med njima je preprosto stvar računice, kako opozarjati nase, razen če nanjo ne vplivajo drugi standardi spodobnosti, ki imajo svoj izvor drugod. Na osnovi računice lahko na različnih stopnjah ekonomskega razvoja prednost dobi ta ali ona metoda. Vprašanje je le, katera od obeh najučinkoviteje doseže osebe, na katerih prepričanje bi si želeli vplivati. Praksa je na to vprašanje v različnih okoliščinah odgovorila na različne načine.

Vse dokler je skupnost ali družbena skupina dovolj majhna in kompaktna, da lahko nanjo uspešno vpliva že običajna razvpitost, to se pravi, vse dokler je človeško okolje, ki se mu mora posameznik prilagajati v smislu uglednosti, omejeno na sfero osebnih poznanstev in sosedskega opravljanja, toliko časa je ena metoda približno tako učinkovita kot druga. Vsaka je na zgodnejših stopnjah družbenega razvoja potemtakem približno enako koristna. Toda ko pride do večje diferenciacije in postane nujno doseči širše človeško okolje, začne potrošnja kot običajno sredstvo spodobnosti prevladovati nad brezdeljem. To še zlasti velja za poznejšo, miroljubno ekonomsko stopnjo. Sredstva, ki prebivalstvu omogočajo komuniciranje in gibljivost, posameznika zdaj izpostavijo opazovanju mnogih oseb, te pa lahko njegovo uglednost presojujejo le na podlagi razkazovanja dobrin (in morda dobre vzgoje), kakršno se mu posreči, medtem ko jim je neposredno na očeh.

Sodobna organizacija industrije deluje v isto smer, a po drugi poti. Zahteve sodobnega produkcijskega sistema pogosto sopostavljajo posameznike in gospodinjstva, čeravno imajo mimo tega sopostavljanja le malo medsebojnega stika. Mehanično rečeno, naši sosedje družbeno gledano pogosto niso naši sosedje, celo niti znanci ne, in vendar njihovo bežno dobro mnenje premore visoko stopnjo koristi. Edino možno sredstvo, s katerim lahko glede naše gmotne moči naredimo vtis na nenaklonjene opazovalce našega vsakdanjega življenja, je tako, da neprestano razkazujemo svojo plačilno zmožnost. V sodobni skupnosti je pogostejše tudi obiskovanje velikih zborovanj ljudi, ki jim

je naše vsakdanje življenje neznano; takšni kraji so denimo cerkve, gledališča, plesne dvorane, hoteli, parki, trgovine in podobno. Da bi naredili vtis na te začasne opazovalce in ohranili lastno samozadovoljstvo, ko smo jim na očeh, mora biti prepoznavna poteza naše gmotne moči spisana s takšnimi črkami, da je opazna že na prvi pogled. Očitno je torej, da gre trenutni razvojni trend v smer povečevanja koristnosti vpadljive potrošnje v primerjavi z brezdeljem.

Opaziti je tudi, da potrošnja in vztrajanje na njej kot dejavniku spodobnosti ter sredstvu ugleda najbolje služi v tistih delih skupnosti, kjer posameznikovi človeški stiki segajo najdlje in je gibljivost prebivalstva največja. Vpadljiva potrošnja terja sorazmerno večji delež prihodka mestnega kot podeželskega prebivalstva in ta zahteva je tudi bolj zavezujoča. Posledica tega je, da prvo zavoljo ohranjanja videza spodobnosti običajno živi iz rok v usta v večji meri kot drugo. Tako se zgodi, da so denimo obleke ameriškega kmeta ter njegovih žena in hčera, kot je splošno znano, manj modne in njihove manire manj uglajene od oblek in manir obrtnikove družine z enakim dohodkom. Ne gre za to, da bi bilo mestno prebivalstvo že po naravi bolj željno svojstvene samozadovoljnosti, ki je rezultat vpadljive potrošnje, niti ne za to, da bi bilo podeželskemu prebivalstvu bolj vseeno za imetniško spodobnost. Toda draženje k takšnemu načinu dokazovanja, kakor tudi začasna učinkovitost, sta v mestu bolj nedvomna. Zatorej se k tej metodi mestni prebivalci raje zatekajo in v prizadevanju, da bi prekašali drug drugega, svoje običajne standarde vpadljive potrošnje potiskajo na višjo raven. Rezultat tega je, da je za izkazovanje dane stopnje imetniške spodobnosti v mestu potrebno sorazmerno večje zapravljanje v to smer. Zahteva po usklajenosti s tem višjim splošno sprejetim standardom postane obvezujoča. Standard spodobnosti je za vsak razred postavljen višje in zahteve spodobnega videza moraš izpolniti, sicer si ob svoj družbeni položaj.

Potrošnja v mestu postane večji dejavnik življenjskega standarda kot na podeželju. Pri podeželskem prebivalstvu njeno mesto do neke mere zasedajo prihranki in domača udobja, ki so prek medija sosedskega opravljanja dovolj znani, da služijo podobnemu splošnemu namenu gmotnega ugleda. Ta domača udobja in predajanje brezdelju – kjer je to mogoče najti – gre seveda v veliki meri tudi klasificirati kot postavke vpadljive potrošnje, precej podobno je mogoče reči za prihranke. Manjša količina prihrankov, ki jo obrtniški razred daje na stran, je do neke mere nedvomno rezultat dejstva, da so v primeru obrtnika glede na okolje, v katerega je postavljen, prihranki manj učinkovito sredstvo opozarjanja nase od prihrankov ljudi, ki živijo na kmetijah in majhnih vaseh. Pri slednjih vsakdo pozna zadeve vsakogar, še zlasti pa gmotni položaj. Ni nujno, da vzet sam po sebi in iz prve roke ta dodaten dražljaj, ki so mu obrtniški in mestni delavni razredi izpostavljeni, prav resno zmanjša količino

prihrankov, toda s svojim kumulativnim delovanjem prek dvigovanja standarda spodobnega zapravljanja na to težnjo ne more učinkovati drugače kot nadvse odvrtaajoče.

Posrečeno ponazoritev načina, na katerega ta kanon uglednosti dosega svoje rezultate, je mogoče videti v praksi pijuckanja, »čáščenja« in kajenja v javnih prostorih, kot je običaj med delavci in rokodelci v mestih ter na splošno med nižjim srednjim razredom mestnega prebivalstva. Tiskarske pomočnike je mogoče navesti kot razred, pri katerem je ta oblika vpadljive potrošnje zelo popularna in ima določene razpoznavne posledice, ki jih pogosto grajamo. Tovrstne svojstvene navade razreda si običajno razlagamo z nekakšno nedoločeno moralno hibo, ki jo prisojamo razredu, ali pa z moralno škodljivim vplivom, ki naj bi ga ta poklic na nek neugotovljivi način imel na zaposlene v njem. Stanje je v primeru mož, ki delajo v stavnicah in strojnicah običajnih tiskarn, mogoče povzeti na naslednji način. Veščino, pridobljeno v katerikoli tiskarni ali mestu, se da zlahka unovčiti v skoraj katerikoli drugi tiskarni ali mestu, to se pravi, da je inercija kot posledica posebnega urjenja neznatna. Ta poklic prav tako zahteva nadpovprečno inteligenco in splošno informiranost, zato so zaposleni v njem po navadi bolj kot drugi pripravljeni izkoristiti že najmanjše spremembe, kar se tiče povpraševanja po njihovem delu od enega kraja do drugega. Posledično je neznatna tudi inercija, ki bi bila posledica domotožja. Istočasno so mezde v tej obrti dovolj visoke, da je premikanje iz kraja v kraj sorazmerno enostavno. Rezultat tega je velikanska gibljivost delovne sile, zaposlene v tiskarstvu; ta je morda celo večja kot pri katerikoli drugi enako jasno definirani in upoštevanja vredni skupini delavcev. Ti možje nenehno prihajajo v stik z novimi skupinami znancev, s katerimi imajo sicer bežne ali kratkotrajne odnose, a katerih dobro mnenje v tistem času kljub temu cenijo. Človeška nagnjenost k razkazovanju, ki jo krepijo tovariška čustva, jih žene, da neovirano zapravljajo v tiste smeri, ki najbolj služijo tem potrebam. Kot povsod drugod se tudi tu predpis polasti običajja takoj, ko ta postane moden, in ga vključi v uradno priznani standard spodobnosti. Naslednji korak je ta standard spodobnosti spremeniti v izhodišče za nov korak naprej v isto smer – v preprostem brezdušnem prilagajanju standardu razsipnosti, ki ga lahko samoumevno doseže prav vsakdo v obrti, ni namreč nobene odlike.

Razsipnost, ki med tiskarji prevladuje bolj kot med povprečnimi delavci, je mogoče temu ustrezno vsaj do določene mere pripisati lažji gibljivosti ter bolj prehodnemu značaju poznanstev in človeških stikov v tej obrti. Toda temeljna osnova te visoke zahteve po razsipnosti ni nazadnje nič drugega kot ista nagnjenost k izkazovanju prevlade in imetniške spodobnosti, ki francoskega kmečkega posestnika naredi varčnega in gospodarnega ter ameriškega

milijonarja pripravi do tega, da ustanavlja kolidže, bolnišnice in muzeje. Če se kanonu vpadljive potrošnje v znatni meri ne bi zoperstavljale druge, temu tuje poteze človeške narave, bi bilo logično nemogoče, da bi prebivalstvo, situirano kot mestni obrtniški in delovni razredi tega časa, kakorkoli varčevalo, ne glede na to, kako visoke bi bile njihove mezde ali dohodki.

A poleg premožnosti in njenih pojavnih oblik obstajajo še drugi standardi ugleda ter drugi bolj ali manj zavezujoči kanoni vedenja, pri čemer nekateri od njih nastopijo, da bi poudarili ali omejili splošni, temeljni kanon vpadljive potrate. Na podlagi preprostega preizkusa, kako učinkovita sta za potrebe opozarjanja nase, bi morali pričakovati, da si brezdelje in vpadljiva potrošnja dobrin področje tekmovanja v imetju na začetku razdelita precej enakopravno. Nato naj bi se brezdelje postopno umikalo ter z nadaljnjim ekonomskim razvojem in povečevanjem skupnosti nagibalo k zastarelosti, medtem ko bi vpadljiva potrošnja dobrin postopoma pridobivala na pomenu, tako v absolutnem kot relativnem smislu, vse dokler ne bi absorbirala vseh razpoložljivih produktov in ne bi za sabo pustila nič, kar bi segalo onkraj golega preživetja. Vendar je bil dejanski potek dogodkov nekoliko drugačen od te idealne sheme. Na začetku je brezdelje zasedalo prvo mesto, v času kvazimiroljubne kulture je bilo po položaju precej nad potratno potrošnjo dobrin, in sicer kot neposredni indic premoženja in dejavnik standarda spodobnosti. Od te točke naprej je potrošnja pridobivala na moči in ima v sedanjem času neizpodbiten primat, čeravno je še vedno daleč od tega, da bi absorbirala celoten presežek produkcije, ki sega onkraj eksistenčnega minimuma.

Sledi zgodnje prevlade brezdelja kot sredstva uglednosti je mogoče najti v arhaični ločnici med plemenitimi in plebejskimi zaposlitvami. Brezdelje je častno in deloma postane zavezujoče, ker izkazuje izvzetost iz plebejskega dela. Arhaična diferenciacija na plemenite in plebejske razrede sloni na zavist vzbujajoči ločnici med častnimi in ponižujočimi zaposlitvami, ta tradicionalna ločnica pa na zgodnji kvazimiroljubni stopnji preraste v zavezujoči kanon spodobnosti. Prevlado brezdelja krepi tudi dejstvo, da je tako kot potrošnja še naprej docela učinkovito kot dokaz premožnosti. Pravzaprav je v sorazmerno majhnem in stabilnem človeškem okolju, ki mu je izpostavljen posameznik na tej kulturni stopnji, tako učinkovito, da s pomočjo arhaične tradicije, ki graja sleherno produktivno delo, sproži nastanek velikega brezdelnega razreda brez premoženja ter se celo nagiba k temu, da bi proizvodnjo skupnosti omejila na eksistenčni minimum. Do tega skrajnega oviranja produktivnosti sicer ne pride, ker mora suženjsko delo, ki deluje pod strožjo prisilo od prisile uglednosti, dobavljati produkte, ki segajo onkraj eksistenčnega minimuma delavskega razreda. Naknadni sorazmerni upad rabe

vpadljivega brezdelja kot osnove uglednosti je delno rezultat povečujoče se sorazmerne učinkovitosti potrošnje kot dokaza premožnosti, vendar ga je delno mogoče pripisati tudi drugi sili, ki je tuja in do določene stopnje nasprotna praksi vpadljive potrate.

Ta tuji dejavnik je delovni instinkt. Če druge okoliščine dopuščajo, ta instinkt ljudi pripravi do tega, da na produkcijsko učinkovitost in na vse, kar je v prid človeku, gledajo z naklonjenostjo. Pripravi jih do tega, da grajajo potrato premoženja ali truda. Delovni instinkt je prisoten v vseh ljudeh in se uveljavlja celo v nadvse neugodnih okoliščinah. Naj bo zapravljanje dejansko še tako potratno, mora imeti vsaj kakšen verjeten izgovor v obliki navideznega smotra. V enem zgodnejših poglavij smo že nakazali, kako v posebnih okoliščinah nastopi kot želja po podvigu ter zavist vzbujajoče razločevanje med plemeni-timi in plebejskimi razredi. Če pride v konflikt z zakonom vpadljive potrate, se delovni instinkt ne odraža toliko v vztrajanju na stvarni koristnosti kot na vztrajnem občutku odvrtnosti in estetski nesprejemljivosti očitno brezplodnega. Ker ima značaj instinktivnega čustva, se njegovo usmerjanje povečini in neposredno dotika jasnih in očitnih kršitev teh zahtev. Na dejanske kršitve zahtev, ki se jih zavemo šele po premisleku, se odzove manj hitro in z manj prisilne moči.

Dokler vse delo še naprej izključno ali zvečine izvajajo sužnji, je manjvrednost vsega produktivnega prizadevanja preveč nenehno in odvrtačo prisotna v mislih ljudi, da bi delovnemu instinktu zares dovolila učinkovati v smer produkcijske koristnosti; ko pa kvazimiroljubna stopnja (s suženjstvom in statusom) preide na miroljubno stopnjo produkcije (z mezdnim delom in plačevanjem v denarju), instinkt začne delovati učinkoviteje. Agresivno prič-ne oblikovati nazore ljudi glede tega, kaj je hvalevredno, in se uveljavi naj-manj kot pomožni kanon samozadovoljstva. Če zanemarimo nebitveno, so (odrasle) osebe, ki ne gojijo nobenega nagnjenja k doseganju kakšnega cilja ali jih ne žene lastni pogon, da bi v človeški prid oblikovali kakšen predmet, dejstvo ali odnos, danes izginevajoča manjšina. Nagnjenje lahko sicer v pre-cejšnji meri neposredneje zatre prisilna spodbuda k uglednemu brezdelju in izogibanju nespodobni koristnosti ter se potemtakem izteče le v pretvarjanju, kakor denimo v »družabnih obveznostih« ter v kvaziumetniških ali kvaziuče-njaških veččinah, v skrbi za hišo in njenem okraševanju, delovanju v šivalnih krožkih in predelovanju oblačil, izurjenosti v oblačenju, kartanju, jadraniu, igranju golfa in raznih drugih športih. Toda dejstvo, da se lahko pod priti-skom okoliščin izide v traparijah, ne ovrže prisotnosti instinkta, tako kot to, če kokoš nagovorimo, naj sedi na gnezdu, polnem porcelanastih jajc, ne ovrže dejanskosti valilnega instinkta.

To novodobno nelagodno stegovanje po kakršnikoli obliki smotrne dejavnosti, ki obenem ne bo nespodobno produktivna v individualno ali kolektivno korist, označuje razliko v držī med sodobnim brezdelnim razredom in brezdelnim razredom kvazimiroljubne stopnje. Kot je bilo že povedano zgoraj, je na zgodnejši stopnji vseprevladujoča institucija suženjstva in statusa nezadržno delovala tako, da je destimulirala vsako naprežanje v smer ciljev, ki ne bi bili naivno plenilski. Še vedno se je našla kakšna stalna zaposlitev za nagnjenje k delovanju na način silovite agresije ali zatiranja, usmerjenih zoper sovražne skupine ali podložne razrede znotraj skupine, kar je služilo za razbremenjevanje in odvajanje energije brezdelnega razreda, ne da bi se ta moral zatekati k dejansko ali celo navidezno koristnim zaposlitvam. Do določene mere je lovska praksa služila istemu namenu. Ko se je skupnost razvila v miroljubno produkcijsko organizacijo in je popolnejša zasedba zemlje lovske priložnosti zvedla na neznaten preostanek, je pritisk energije, ki išče smotrno zaposlitev, moral poiskati ventil v kakšni drugi smeri. Z izginotjem prisilnega dela je sramota, ki se drži koristnega dela, prav tako prešla v manj akutno fazo in se je delovni instinkt začel uveljavljati vztrajneje in premočrtneje.

Linija najmanjšega odpora se je do določene mere spremenila in energija, ki je poprej našla ventil v plenilski dejavnosti, je zdaj delno usmerjena v kakšen navidez koristen cilj. Kar je videti kot brezciljno brezdelje, začenja biti predmet neodobravanja, še zlasti med tistim velikim deležem brezdelnega razreda, čigar plebejsko poreklo ga spravlja v neskladje s tradicijo *otium cum dignitate*¹³. Toda kanon uglednosti, ki destimulira sleherno zaposlitev z značajem produktivnega prizadevanja, je še naprej pri roki in ne bo nobeni zaposlitvi, ki je bolj ali manj koristna ali produktivna, dopustil, da bi bila kaj več kot začasna moda. Posledica tega je, da je vpadljivo brezdelje, kot ga prakticira brezdelni razred, doživelo spremembo; ne toliko v vsebini kot obliki. Pomiritev dveh navzkrižnih zahtev doseže zatekanje k pretvarjanju. Razvijejo se mnogi in zapleteni vljudnostni obredi ter družabne obveznosti ceremonialnega značaja; ustanovljeno je mnogo organizacij, katerih uradnih slog in naziv uteleša kakšen slepilni namen poboljševanja; veliko je prihajanja in odhajanja ter cel kup govorjenja s ciljem, da govorci ne bi imeli priložnosti razmisliti o tem, v čem je dejanska ekonomska vrednost njihovih opravkov. Po navadi, četudi ne vselej, obstaja bolj ali manj občuten delež smotrnega prizadevanja, usmerjenega h kakšnemu resnemu cilju, ki nastopa skupaj s pretvarjanjem glede smotrne zaposlenosti ter je neločljivo prepleten z njegovo teksturo.

13 Dostojanstven počitek

V ožji sferi namestniškega brezdelja je prišlo do podobne spremembe. Namesto da bi kot v najboljših dneh patriarhalnega režima svoj čas preprosto preživljala v vidnem brezdelju, se gospodinja napredne miroljubne stopnje posveti zavzeti skrbi za gospodinjstvo. Poglavitne poteze tega razvoja hišnega služabništva smo že nakazali.

Celotna evolucija vpadljivega zapravljanja, naj gre za dobrine, storitve ali človeško življenje, očitno nakazuje, da je za učinkovito izboljšanje potrošnikovega dobrega imena potrebna presežna poraba. Da bi bilo ugledno, mora biti potrato. Potrošnja golih življenjskih potrebščin bi nanese odliko le v primerjavi s skrajnimi reveži, ki ne dosegajo niti eksistenčnega minimuma, vendar noben standard zapravljanja, razen najbolj prozaične in nepriljubne ravni spodobnosti, ne bi mogel biti rezultat takšne primerjave. Še vedno bi bil sicer mogoč življenjski standard, ki bi omogočal zavist vzbujajočo primerjavo, ne v izobilju, temveč v drugih vidikih, denimo v različne smeri potekajočo primerjavo v izkazovanju moralne, telesne, intelektualne ali estetske moči. Primerjava v vse te smeri je danes v modi in je običajno tako neločljivo povezana z gmotno primerjavo, da se od nje komaj razlikuje. To še posebej drži za obstoječe rangiranje odrazov intelektualne in estetske moči ali izurjenosti, tako da razliko, ki je v bistvu izključno gmotnega značaja, pogosto interpretiramo kot estetsko ali intelektualno.

To, da uporabljamo izraz »potrata«, je z določenega vidika ponesrečeno. Beseda, kot jo uporabljamo v vsakdanjem govoru, vsebuje podton neodobravanja. Tu jo uporabljamo zato, ker ni boljšega izraza, ki bi zadostno opisal isti niz motivov in pojavov, in je ne gre jemati v zoprnem pomenu, ki bi namigoval na nelegitimno zapravljanje človeških proizvodov ali človeškega življenja. Z vidika ekonomske teorije ni obravnavano zapravljanje ne bolj ne manj legitimno kot katerikoli drugo. Tukaj mu pravimo »potrata« zato, ker to zapravljanje na splošno ne služi človeškemu življenju ali blaginji, ne pa zato, ker bi šlo z gledišča posamičnega potrošnika, ki ga izbere, za potrato oziroma zgrešeno prizadevanje ali zapravljanje. Če ga izbere, to odpravi vprašanje, kolikšna je njegova relativna korist v primerjavi z drugimi oblikami potrošnje, ki ne bi bile grajane zavaljo potratnosti. Katerikoli oblika zapravljanja, ki jo potrošnik izbere, ali katerikoli cilj, ki ga išče s tem, ko izbere, je zanj koristen na podlagi njegovega izbora. Z gledišča posamičnega potrošnika se vprašanje potratnosti znotraj okvira same ekonomske teorije ne pojavi. Raba besede »potrata« kot tehničnega pojma potemtakem ne implicira nobenega neodobravanja motivov ali ciljev, ki jih potrošnik išče v skladu s tem kanonom vpadljive potrate.

Vendar je iz drugih razlogov vredno omeniti, da izraz »potrata« v jeziku vsakdanjega življenja implicira neodobravanje tistega, kar je označeno kot potratno.

Ta zdravorazumska implikacija je sama poganjek delovnega instinkta. Splošno zavračanje potrate kaže na to, da mora običajni človek, če hoče biti pomirjen s sabo, v vsakem in vsakršnem človeškem prizadevanju in uživanju videti splošno izboljšanje življenja in blaginje. Da bi bilo deležno brezpogojnega odobravanja, se mora vsako ekonomsko dejstvo dokazati na preizkušnji brezosebne koristnosti – koristnosti z vidika občečloveškega. Sorazmerna ali konkurenčna prednost enega posameznika v primerjavi z drugim ekonomske zavesti ne zadovalji, kar pomeni, da ta ne odobrava konkurenčnega zapravljanja.

Strogo gledano ne bi smelo biti pod naslovom vpadljive potrate vključeno nič drugega kot takšno zapravljanje, kakršnega utrpimo na osnovi zavist vzbujajoče gmotne primerjave. A da bi katerikoli predmet ali dejavnik spravili pod ta naslov, ni nujno, da ga oseba, ki to zapravljanje utrpeva, prizna za potrato. Pogosto se zgodi, da dejavnik življenjskega standarda, ki je bil na začetku predvsem potraten, naposled v skladu s potrošnikovim pojmovanjem postane nujen za življenje; na ta način lahko postane tako nepogrešljiv kot katerikoli drugi artikel potrošnikovega ustaljenega zapravljanja. Kot artikle, ki občasno padejo pod ta naslov in so potemtakem primerna ponazoritev načina, na katerega to načelo deluje, je mogoče navesti preproge in tapiserije, srebrni jedilni servis, strežniške storitve, svilene klobuke, škrobljeno perilo, različne kose nakita in oblačil. Vendar ima nepogrešljivost teh reči, potem ko sta se oblikovali navada in konvencija, le malo besede pri klasificiranju izdatkov kot potratnosti ali nepotratnosti v tehničnem pomenu izraza. Preizkus, ki ga mora prestati vsako zapravljanje, če hočemo razrešiti omenjeno dilemo, je vprašanje, ali to neposredno služi splošnemu izboljšanju človeškega življenja, ali, gledano brezosebno, koristi življenjskemu procesu. Na tem namreč temelji presoja delovnega instinkta, ta pa je zadnja sodna instanca glede slehernega vprašanja ekonomske resnice ali ustreznosti. Gre za vprašanje presoje, ki jo sprejme nepristranski zdrav razum. Vprašanje potemtakem ni, ali v skladu z obstoječimi okoliščinami individualnih navad in družbenih običajev dano zapravljanje prispeva k specifičnemu potrošnikovemu zadovoljevanju ali dušnemu miru, temveč ali je mimo izbranih okusov ter kanonov prakse in splošno sprejete spodobnosti njen rezultat neto porast lagodja in polnosti življenja. Ustaljeno zapravljanje moramo klasificirati kot potrato, ko je običaju, na katerem temelji, mogoče pripisati, da izhaja iz navade zavist vzbujajoče primerjave; tj. ko razumemo, da brez podpore tega načela imetniške uglednosti ali relativnega ekonomskega uspeha ne bi moglo postati ustaljeno in predpisano.

Očitno ni treba, da bi moral biti dani predmet zapravljanja izključno potraten, da bi ga uvrstili pod kategorijo vpadljive potrate. Blago je lahko tako uporabno

kot potratno in njegovo koristnost za potrošnika lahko uporabnost in potratnost sestavljata v najrazličnejših sorazmerjih. Potrošne in celo produktivne dobrine običajno izkazujejo kombinacijo obeh dejavnikov kot sestavnih delov njihove koristnosti, čeprav se, na splošno gledano, dejavnik potrate nagiba k temu, da prevladuje pri potrošnih blagih, medtem ko nasprotno velja za blaga, izdelana za produktivno rabo. Celó pri blagih, ki na prvi pogled služijo le golemu razkazovanju, je vselej mogoče zaznati prisotnost vsaj navideznega koristnega namena; po drugi strani celo pri posebni mašineriji in orodju, izdelanih za kakšen določen produkcijski proces, kakor tudi pri najpreprostejših pripomočkih človeške produkcije, ob pozornejšem pregledu postanejo vidne sledi vpadljive potrate ali vsaj razkazovalne navade. Trditi, da je sleherni koristen namen pri rabi kateregakoli blaga ali storitve, naj bo še tako očitno, da sta njun prvenstven namen in poglavitni dejavnik vpadljiva potrata, povsem odsoten, bi bilo tvegano; le malo manj tvegano bi bilo glede vsakega prvenstveno koristnega predmeta trditi, da dejavnik potrate v ničemer ne zadeva njegove vrednosti, naj bo neposredno ali posredno.

Peto poglavje

Življenjski standard

Za veliko večino ljudi v vsaki sodobni skupnosti neposredna osnova zapravljanja, ki presega tisto, kar je potrebno za telesno ugodje, ni toliko zavestno prizadevanje po odlikovanju v potratnosti njihove vidne potrošnje kot pa želja po tem, da bi z vidika količine in kvalitete trošenih dobrin dosegli splošno sprejeti standard spodobnosti. Te želje ne usmerja strogo nespremenljivi standard, ki bi ga morali doseči in v zvezi s katerim ne bi bilo nobene spodbude, da bi ga presegli. Standard je prožen in še zlasti neomejeno raztegljiv, če ima privajanje na kakršnokoli povečanje gmotne zmožnosti ter pridobivanje spretnosti v novem in obsežnejšem zapravljanju, ki sledi takšnemu povečanju, na voljo dovolj časa. Veliko težje se je odreči obsegu zapravljanja, ki smo ga že dosegli, kot pa v odziv na pridobitev premoženja razširiti obseg, na katerega smo vajeni. Ob podrobnejši analizi se mnogi artikli ustaljenega zapravljanja izkažejo za malodane povsem potratnega značaja in so potemtakem izključno častnega značaja, vendar se jim je enkrat, ko so bili že vključeni v obseg spodobne potrošnje ter tako postali integralni del naše življenjske sheme, odpovedati prav tako težko, kot se je težko odpovedati artiklom, ki neposredno prispevajo k telesnemu ugodju ali so celo nujni za življenje in zdravje. To se pravi, vpadljivo potratno častno zapravljanje, ki podeljuje duhovno blaginjo, lahko postane bolj nepogrešljivo od večine zapravljanja, ki služi »nižjim« potrebam telesne blaginje ali samega preživetja. Obče znano je, da se je »visokemu« življenjskemu standardu tako težko odpovedati, kot je težko znižati standard, ki je že tako sorazmerno nizek, čeravno je v prvem primeru težavnost moralnega

značaja, medtem ko lahko slednji pomeni znaten odtegljaj telesnih življenjskih ugodij.

Medtem ko je nazadovati težko, je svež napredek v vpadljivem zapravljanju sorazmerno enostaven, pravzaprav se zgodi malodane samoumevno. V redkih primerih, ko se kaj takega zgodi, neuspelo povečanje lastne vidne potrošnje, ko so sredstva zanj pri roki, v skladu s splošnim dojemanjem terja pojasnilo in tistim, ki se v tem oziru izkažejo za nezadostne, pripisujemo nedostojne motive skoposti. Nemudni odziv na dražljaj je po drugi strani sprejet kot normalen učinek. To kaže na to, da standard zapravljanja, ki običajno usmerja naša prizadevanja, ni že doseženo povprečno, navadno zapravljanje, temveč gre za ideal potrošnje, ki je tik zunaj našega dosega oziroma se ga da doseči z nekaj naprezanja. Motiv je tekmovanje – dražljaj zavist vzbujajoče primerjave, ki nas spodbode, da prekašamo tiste, s katerimi smo se navajeni imeti za enakovredne. Isto trditev pravzaprav izraža kliše, da vsak razred zavida in tekmuje z razredom, ki je na družbeni lestvici neposredno nad njim, ter se le redko primerja s tistimi spodaj ali tistimi, ki so v znatni prednosti. Z drugimi besedami, naš standard spodobnosti pri zapravljanju, kakor tudi pri drugih tekmovalnih ciljih, določa praksa tistih, ki so z vidika uglednosti neposredno nad nami, vse dokler ni na ta način, še zlasti v skupnosti, kjer so razredne ločnice nekoliko nejasne, vseh kanonov uglednosti in spodobnosti ter vse standarde potrošnje mogoče prek nezaznavnega stopnjevanja pripisati miselnim praksam in navadam najvišjega družbenega in premoženjskega razreda – premožnega brezdelnega razreda.

Na tem razredu je, da v splošnih obrisih določi, kaj bo življenjska shema skupnosti sprejela kot spodobno ali častno, in njegova naloga je, da z vodilom ter zgledom predloži to shemo družbenega zveličanja v njeni najvišji, idealni obliki. Toda višji brezdelni razred lahko to kvazisvečeniško nalogo opravlja le s pomembnimi omejitvami. Razred v zvezi s katerokoli od teh ceremonialnih zahtev ne more po mili volji sprožiti nenadne revolucije ali preobrata splošnih miselnih navad. Da bi kakršnakoli sprememba prodrla med množico in spremenila ustaljeno držo ljudi, je potreben čas, še zlasti če gre za navade tistih razredov, ki so družbeno bolj oddaljeni od žarečega središča. Proces je počasnejši tam, kjer je gibljivost prebivalstva manjša ali kjer so razmiki med posameznimi razredi večji in bolj odsekani. A če je časa dovolj, ima preudarnost brezdelnega razreda pri vprašanjih, ki se tičejo oblike in podrobnosti v življenjski shemi skupnosti, širok manevrski prostor; istočasno pa lahko pri bistvenih načelih uglednosti doseže le spremembe v najožjih okvirih. Njegova zgled in vodilo sta predpisujoča za vse razrede pod njim, vendar to avtoritativno predpisovanje, s tem ko razvija vodila, ki navzdol regulirajo obliko in metodo doseganja

uglednosti, tj. s tem ko oblikuje navade in duhovno držo nižjih razredov, nenehno deluje pod selektivnim vodstvom kanona vpadljive potrate, ki ga v različnih merah brzda delovni instinkt. Tem normam gre dodati še eno splošno načelo človeške narave – plenilsko nastrojenost –, ki je po svoji splošnosti in psihološki vsebini umeščena med pravkar omenjenima. O njenem učinku na oblikovanje sprejete življenjske sheme bomo še razpravljali.

Kanon uglednosti se potemtakem mora prilagoditi ekonomskim okoliščinam, tradicijam in stopnji duhovne zrelosti določenega razreda, čigar življenjsko shemo naj bi reguliral. Še zlasti gre omeniti, da ne glede na to, kolikšno avtoriteto ima in kako zelo naj bi ustrezal temeljnim zahtevam uglednosti v svojih začetkih, specifično spoštovanje formalnosti ne more v nobenem primeru ohraniti veljavo, če se po določenem času ali ko se je preneslo na nižji premoženjski razred izkaže, da nasprotuje temeljni osnovi spodobnosti med civiliziranimi ljudstvi, to je namenu zavist vzbujajoče primerjave v gmotnem uspehu.

Očitno je, da imajo ti kanoni zapravljanja odločilno besedo pri določanju življenjskega standarda za katerokoli skupnost in katerikoli razred. Nič manj očitno ni, da bo imel življenjski standard, ki prevladuje v danem času in na dani družbeni višini, posledično odločilno besedo pri tem, kakšne oblike bo privzelo častno zapravljanje in do kakšne stopnje bo ta »višja« potreba obvladovala potrošnje ljudi. V tem pogledu je nadzor, ki ga izvaja sprejeti življenjski standard, predvsem odvračevalnega značaja; deluje skorajda izključno zato, da bi preprečil odstopanje od obsega vpadljivega zapravljanja, ki je vmes postal običajen.

Življenjski standard ima značaj navade ter je ustaljen obseg in metoda odzivanja na dani dražljaj. Težavnost odstopanja od privajenega standarda je težavnost opuščanja izoblikovane navade. Dejstvo, da je napredek v standardu sorazmerno enostavno dosegljiv, pomeni, da je življenjski proces proces odvijajoče se dejavnosti in da se bo voljno odvijal v novo smer, kadarkoli in kjerkoli se bo zmanjšal odpor proti samoizražanju. Toda ko se navada izražanja vzdolž takšne linije majhnega odpora enkrat izoblikuje, bo sproščanje iskalo privajeni ventil tudi potem, ko je v okolju prišlo do spremembe in je zunanji odpor občutno narasel. Ta povišana spretnost izražanja v dano smer, ki ji pravimo naveda, je lahko protiutež znatnemu povečanju odpora, ki ga za odvijanje življenja v dano smer nudijo zunanje okoliščine. Tako kot med različnimi navadami ali ustaljenimi načini in smermi izražanja, ki tvorijo posameznikov življenjski standard, obstaja občutna razlika v vztrajnosti v medsebojno nasprotnih si okoliščinah ter v stopnji zavezujočnosti, s katero sproščanje išče dano smer.

Povedano z jezikom veljavne ekonomske teorije, ljudje neradi zmanjšujejo izdatke v katerokoli smer, vendar v določene smeri še bolj neradi kot druge;

neradi se odrečejo sleherni privajeni potrošnji, a obstajajo določene vrste potrošnje, ki se jim sorazmerno skrajno neradi odrečejo. Potrošna blaga ali oblike, ki se jih potrošnik oklepa z največjo trdovratnostjo, so po navadi tako imenovane življenjske potrebščine oziroma eksistenčni minimum. Eksistenčni minimum seveda ni strogo določen odmerek dobrin, katerih vrsta in količina bi bila jasna in nespremenljiva, toda za tukajšnji namen lahko rečemo, da obsega določeno, bolj ali manj jasno celoto potrošnje, potrebno za vzdrževanje življenja. Lahko predpostavimo, da se temu minimumu v primeru povečujočega se zmanjšanja zapravljanja običajno odpovemo nazadnje. Obče rečeno, najstarodavnejše in najbolj zakoreninjene navade, ki upravljajo posameznikovo življenje – navade, ki se dotikajo njegovega obstoja kot organizma –, so najvztrajnejše in najbolj zavezujoče. Onkraj teh pridejo višje potrebe – pozneje oblikovane navade posameznika ali rase –, katerih razvrstitev je nekoliko neenakomerna, a nikakor ne nespremenljiva. Nekatere od teh višjih potreb, kakor denimo ustaljena raba določenih poživil ali potreba po odrešenju (v eshatološkem pomenu) ali ugledu, lahko v določenih primerih dobijo prednost pred nižjimi ali osnovnejšimi potrebami. Na splošno pa velja, da daljše kot je privajanje, bolj neprekinjena je navada, ter bolj kot se pokriva s predhodnimi ustaljenimi oblikami življenjskega procesa, trajneje se bo dana navada uveljavila. Navada bo močnejša, če so specifične značilnosti človeške narave, ki jih njeno delovanje zahteva, ali specifična nagnjenja, ki se izrazijo prek nje, značilnosti ali nagnjenja, ki so že tako v veliki meri in temeljito vključene v življenjski proces ali pa so intimno povezane z življenjsko zgodovino specifične rase.

Različne stopnje lahkosti, s katero različne osebe izoblikujejo različne navade, kakor tudi različne stopnje upiranja, s katero se navadam odpovedujejo, pričajo o tem, da izoblikovanje specifičnih navad ni preprosto stvar dolžine privajanja. Podedovana nagnjenja in značilnosti temperamenta pri odločanju o tem, kateri niz navad bo obvladoval katerokoli posameznikovo življenjsko shemo, štejejo prav toliko kot dolžina privajanja. Prevladujoči tip prenesenih nagnjenj oziroma, z drugimi besedami, tip temperamenta, ki pripada dominantnemu etničnemu elementu vsake skupnosti, bo v veliki meri odločal o tem, v kakšnem obsegu in obliki se bo izrazil ustaljen življenjski proces skupnosti. Kako pomembno vlogo imajo lahko prenesena posebna nagnjenja pri naglem in odločilnem izoblikovanju navad posameznikov, ponazarja skrajna lahkota, s katero se včasih izoblikuje vseprevladujoča navada alkoholizma; ali pa podobna lahkota, s katero osebe, obdarjene s posebnim nagnjenjem v to smer, neizogibno izoblikujejo navado, da se udeležujejo verskih obredov. Podoben pomen se drži tiste svojevrstne lahkote privajanja na specifično človeško okolje, ki mu pravimo romantična ljubezen.

Ljudje se razlikujejo glede na prenesena nagnjenja ali glede na sorazmerno lahkoto, s katero se njihova življenjska dejavnost odvija v specifičnih smereh, in navade, ki sovpadajo s sorazmerno močnim specifičnim nagnjenjem ali sorazmerno veliko specifično spretnostjo izražanja oziroma izhajajo iz njiju, postanejo za človekovo blaginjo zelo pomembne. Vloga, ki jo ta dejavnik nagnjenja igra pri določanju sorazmerne trdovratnosti različnih navad, ki tvorijo življenjski standard, pojasni, zakaj se ljudje tako skrajno neradi odpovedo kakršnemukoli ustaljenemu zapravljanju na način vpadljive potrošnje. Talenti ali nagnjenja, na katera se takšna navada lahko sklicuje kot na osnovo, so tisti talenti, ki so na delu pri tekmovanju; nagnjenje k tekmovanju – zavist vzbujajoči primerjavi – pa je starodavna in vsesplošno razširjena značilnost človeške narave. Zlahka ga je pripraviti do zagrizene dejavnosti v katerikoli novi obliki in lahko se nadvse vztrajno uveljavi v vsaki obliki, v kateri je v preteklosti že našel ustaljeni izraz. Ko posameznik enkrat izoblikuje navado iskanja izraza znotraj dane vrste častnega zapravljanja – ko dani niz dražljajev ustaljeno sproža odzive v obliki dejavnosti dane vrste in smeri ter pod vodstvom teh čuječih in globoko segajočih nagnjenj k tekmovanju, se takšnemu ustaljenemu zapravljanju skrajno nerad odreče.

In kadarkoli, po drugi strani, povečanje gmotne moči posameznika postavi v položaj, da se njegov življenjski proces odvija v večjem obsegu in z večjim dometom, se bodo starodavna nagnjenja rase uveljavila tako, da bodo določila smer novega odvijanja življenja. Tista nagnjenja, ki so že tako dejavna v okviru kakšne sorodne izrazne oblike ter so jim v pomoč nakazane sugestije trenutno veljavne življenjske sheme in za katere izvajanje so materialna sredstva in priložnosti že na razpolago, bodo imela še zlasti veliko besede pri tvorjenju oblike in smeri, v katero se bo uveljavilo novo povečanje posameznikove nakopičene moči. Konkretno to pomeni, da bo v katerikoli skupnosti, kjer je vpadljiva potrošnja dejavnik življenjske sheme, povečanje posameznikove plačilne zmožnosti verjetno privzelo obliko zapravljanja v namene kakšne uradno priznane vrste vpadljive potrošnje.

Z izjemo samoohranitvenega instinkta je nagnjenje k tekmovanju verjetno najmočnejši, najbolj čuječ in vztrajen ekonomski motiv v pravem pomenu besede. V industrijski skupnosti se to nagnjenje izraža v tekmovanju v imetju. Kar se tiče današnjih zahodnih civiliziranih skupnosti, je to praktično enako, kot če bi rekli, da se izraža v določeni obliki vpadljive potrate. Potreba po vpadljivi potratu potemtakem stoji v pozoru, da absorbira sleherno povečanje produkcijske učinkovitosti skupnosti ali produkcije dobrin, potem ko so bile zadovoljene najosnovnejše telesne potrebe. Kjer v sodobnih razmerah do tega ne pride, gre razlog za to odstopanje po navadi iskati v tem, da je bila hitrost

povečanja posameznikovega premoženja prevelika, da bi ji navada zapravljanja zmogla slediti; ali pa omenjeni posameznik vpadljivo potrošnje prirastka preloži na poznejši datum – po navadi z namenom, da bo povečal spektakularni učinek celotnega zamišljenega zapravljanja. S tem ko povečana produkcijska učinkovitost omogoča pridobivanje življenjskih sredstev z manj dela, se energija delavnih članov skupnosti nagiba k doseganju boljših rezultatov v vpadljivem zapravljanju, kot pa da bi se prilagodila udobnejšemu tempu. Čeprav bi povečanje produkcijske učinkovitosti lahko omogočilo zmanjšanje naprežanja, do tega ne pride, namesto tega se porast produkcije izkoristi za doseganje te potrebe, neomejeno raztegljive na način, ki ga ekonomska teorija običajno pripisuje višjim ali duhovnim potrebam. J. S. Mill je po zaslugi tega dejavnika življenjskega standarda lahko dejal, da »je zaenkrat vprašljivo, ali so dosedaj izdelani mehanski izumi olajšali vsakodnevno garanje kateregakoli človeškega bitja«.

Sprejeti standard zapravljanja skupnosti ali razreda, ki jima oseba pripada, v veliki meri določa, kakšen bo njen življenjski standard. To počne neposredno tako, da se njenemu zdravemu razumu priporoča kot pravilen in dober ter oseba o njem ustaljeno premišljuje in usvaja življenjsko shemo, ki ji pripada; vendar to počne tudi posredno prek splošnega vztrajanja na skladnosti s sprejetim obsegom zapravljanja kot zadeve spodobnosti, v nasprotnem primeru grozita nespoštovanje in izločitev. Sprejeti in prakticirati življenjski standard, ki je v modi, je tako prijetno kot prikladno, običajno do točke, ko postane nepogrešljiv za osebno udobje in življenjski uspeh. Življenjski standard kateregakoli razreda, ki se nanaša na vpadljivo potratno, je običajno tako visok, kot to dopuščajo njegove zmožnosti zaslužka – z nenehno težnjo, da bi šel še više. Na resne človeške dejavnosti potemtakem učinkuje tako, da jih usmerja k enemu samemu cilju, tj. h kar največjemu možnemu pridobivanju premoženja, in diskreditira delo, ki ne prinaša nobene gnotne koristi. Hkrati na potrošnje učinkuje tako, da jo osredotoča na tista blaga, ki so opazovalcem, katerih dobro mnenje iščemo, najočitnejša. Nagnjenja in talenti, katerih prakticiranje ne vključuje častnega zapravljanja časa ali premoženja, so zaradi nerabe po navadi opuščeni.

To razločevanje v prid vidne potrošnje je nanese, da je domače življenje večine razredov v primerjavi z bliščem javnega dela njihovega življenja, ki se odvija pred očmi opazovalcev, sorazmerno borno. Sekundarna posledica istega razločevanja je, da ljudje svoje zasebno življenje običajno skrivajo pred očmi. Če gre za tisti del potrošnje, ki ga je mogoče nekaznovano opravljati na skrivaj, opustijo sleherni stik s sosedi. Od tod nedostopnost ljudi v večini industrijsko razvitih skupnosti, kar se njihovega domačega življenja tiče; in od tod prek

posrednejše povezave tudi navada zasebnosti in zadržanosti, ki je tako značilna poteza pravil bontona boljših razredov vseh skupnostih. Nizko rodnost razredov, na katere zahteve uglednega zapravljanja tako silovito pritiskajo, je mogoče prav tako pripisati zahtevam življenjskega standarda, ki sloni na vpadljivi potratu. Vpadljiva potrošnja in posledično povečani izdatki, potrebni za ugledno vzdrževanje otroka, so znatni in delujejo kot sredstvo odvracanja. Najverjetneje gre za najučinkovitejši maltuzianski previdnostni ukrep.

Učinek tega dejavnika življenjskega standarda – tako na način zmanjševanja skrivnejših členov potrošnje, ki so namenjeni telesnemu ugodju in vzdrževanju, kot tudi na maloštevilnost ali odsotnost otrok – je morda najvidnejši med razredi, ki se posvečajo akademskim dejavnostim. Zaradi njihove domnevne večvrednosti ter redkosti njihovih darov in dosežkov, ki zaznamujejo njihovo življenje, je tem razredom v skladu s konvencijo dodeljen višji družbeni položaj, kot bi jim ga jamčil njihov siceršnji gmotni položaj. Obseg spodobnega zapravljanja je v njihovem primeru postavljen temu ustrezno visoko in posledično drugim življenjskim ciljem pušča izjemno majhen manevrski prostor. Pod pritiskom okoliščin so njihov lastni ustaljeni občutek, kaj je v teh zadevah dobro in prav, kakor tudi pričakovanja skupnosti glede imetniške spodobnosti učenih, čezmerno visoki – glede na prevladujočo stopnjo izobilja in zmožnosti zaslužka tega razreda v primerjavi z neakadetskimi razredi, ki so jim nominalno družbeno enaki. V vsaki sodobni skupnosti, kjer duhovniki nimajo monopola nad temi dejavnostmi, ljudje z akademskimi težnjami neizogibno prihajajo v stik z razredi, ki so jim gmotno nadrejeni. Visoki standard imetniške spodobnosti, ki je v veljavi pri teh nadrejenih razredih, preide med akademske razrede in pri tem izgubi le malo naboja; posledica tega je, da v skupnosti ni razreda, ki bi za vpadljivo potrato trošil večji delež svojega premoženja.

Šesto poglavje

Imetniški kanoni okusa

Ze večkrat smo opozorili, da regulativna norma potrošnje v večjem delu sicer res zahteva vpadljivo potrato, vendar tega ne gre razumeti, kot da je to načelo v svoji goli, neprefinjeni obliki v vsakem danem primeru motiv, na podlagi katerega potrošnik deluje. Po navadi je njegov motiv želja, da bi se skladal z uveljavljeno prakso, da bi se izognil nenaklonjenim opazkam in komentarjem, da bi dosegal sprejete kanone spodobnosti, kar se tiče vrste, obsega in kvalitete trošenih dobrin, kakor tudi spodobne uporabe svojega časa in truda. V večini primerov je ta občutek za predpisano prakso prisoten v potrošnikovih motivih in prisilo izvaja neposredno, zlasti kar zadeva potrošnjo, ki poteka pred očmi opazovalcev. Toda znaten del predpisane potratnosti je mogoče opaziti tudi pri potrošnji, ki zunanjim opazovalcem ni znana v nobeni občutni meri, kot v primeru kosov spodnjega perila, določene hrane, kuhinjskih pripomočkov in drugih gospodinjskih aparatov, izdelanih, da so nam bolj v pomoč, kot pa da bi služili kot dokaz. Pri vseh teh koristnih artiklih bo natančnejša preiskava odkrila določene poteze, ki višajo njihovo ceno in povečujejo tržno vrednost, ne da bi te sorazmerno povečale njihovo prikladnost za materialne namene, kar naj bi bil edini razlog, da so bili izdelani.

Pod selektivnim nadzorom zakona vpadljive potrate zraste kodeks uradno priznanih kanonov potrošnje, katerih učinek je, da potrošnika pri potrošnji dobrin ter rabi časa in truda vzdržuje na ravni standarda potratnosti in zaupljivosti. Ta razvoj predpisane prakse ima neposreden učinek na ekonomsko življenje, toda tudi posrednejši in nejasnejši učinek na vedenje v drugih

pogledih. Miselne navade v odnosu do izražanja življenja v katerokoli smer neizogibno vplivajo na ustaljene poglede na to, kaj je v življenju dobro in prav tudi v drugih smereh. Znotraj organskega kompleksa miselnih navad, ki sestavljajo bistvo posameznikovega zavestnega življenja, ekonomski interes ni izoliran in ločen od vseh drugih interesov. Nekaj o njegovi povezavi s kanoni uglednosti smo denimo že povedali.

Načelo vpadljive potrate usmerja oblikovanje miselnih navad glede tega, kaj je v življenju in pri dobrinah pošteno in ugledno. Na ta način bo to načelo spodbijalo druge norme vedenja, ki v prvi vrsti nimajo opravka s kodeksom imetniške časti, a ki neposredno ali po naključju premorejo določen večji ekonomski pomen. Tako lahko kanon častne potrate neposredno ali posredno vpliva na čut dolžnosti, čut za lepoto, praktični čut, čut za pobožno ali ritualistično pripravnost in znanstveni čut za resnico.

Verjetno se nam tukaj ni treba spuščati v razpravo o specifičnih točkah in specifičnem načinu, na katerega kanon častnega zapravljanja običajno spodbija kanone moralnega vedenja. Zadevi so dovolj veliko pozornost posvetili in njene primere podali tisti, katerih naloga je opazovati in opominjati na kakršnekoli odmike od sprejetega moralnega kodeksa. V sodobnih skupnostih, kjer je institucija zasebne lastnine prevladujoča ekonomska in pravna poteza življenja, je ena bolj izstopajočih potez moralnega kodeksa svetost lastnine. Ni nas treba posebej prepričevati ali nam ponazarjati, kako navado, da bi zasebno lastnino ohranili nedotakljivo, spodbija druga navada, po kateri premoženje iščemo zavoljo ugleda, pridobljenega prek vpadljive potrošnje. Pod ta naslov sodi večina prekrškov zoper lastnino, še zlasti prekrškov znatnejše teže. Splošno znano in že pregovorno dejstvo je tudi, da si s prekrški, ki imajo za posledico veliko povečanje lastnine, prestopnik običajno ne nakoplje prevelike kazni ali graje, ki naj bi ga doletela na podlagi samega naivnega moralnega kodeksa. Tat ali slepar, ki je s prestopništvom pridobil veliko premoženje, ima več možnosti od majhnega tatu, da ubeži strogi zakonski kazni, prek povečanega premoženja in trošenja nepravilno pridobljenega imetja na spodoben način pa je deležen tudi določenega ugleda. Omikano zapravljanje plena še zlasti nadvse ugaja osebam s kultiviranim občutkom za bonton in v veliki meri ublaži občutek moralne nizkotnosti, s katero gledajo na njegovo zanemarjanje dolžnosti. Gre tudi pripomniti – in morda se to še neposredneje navezuje na obravnavano –, da smo v primeru človeka, čigar hvalevredni motiv je zagotavljanje sredstev za »spodoben« način življenja za njegovo ženo in otroke, vsi nagnjeni k opravičevanju prekrška zoper lastnino. Če je temu dodano, da je bila žena »vzgojana v razkošju«, to sprejmemo kot dodatno olajševalno okoliščino. To se pravi, nagibamo se, da opravičujemo takšen prekršek, čigar častni

cilj je prestopnikovi ženi omogočiti, da zanj izvaja takšno količino vpadljivega trošenja časa in premoženja, kot ga zahteva standard imetniške spodobnosti. V takšnem primeru navada odobravanja privajene stopnje vpadljive potrate spodbija navado grajanja prekrškov zoper lastnino do stopnje, ko ni več gotovo, ali naj dejanje hvalimo ali obsojamo. To še zlasti velja, kjer zanemarjanje dolžnosti vsebuje elemente plenilskosti ali piratstva.

Te teme nam tukaj več ni treba nadalje obdelovati, toda morda ne bo neumešno pripomniti, da je ves ta npravstveni korpus, ki se zbira okoli pojma nedotakljivosti lastništva, sam po sebi psihološka usedlina tradicionalne hvalevrednosti premožnosti. In gre dodati, da je ta premožnost, ki velja za sveto, cenjena predvsem zaradi ugleda, ki ga je mogoče pridobiti prek vpadljive potrošnje.

Vpliva imetniške spodobnosti na znanstvenega duha oziroma prizadevanje po vednosti se bomo podrobneje lotili v posebnem poglavju. Na tem mestu nam ni treba govoriti niti o občutku za pobožno ali ritualno vrednost in primerčnost. Tudi ta tema bo prišla na vrsto v enem od poznejših poglavij. Vseeno pa ima ta praksa častnega zapravljanja veliko besede pri oblikovanju splošnih okusov glede tega, kaj je prav in hvalevredno pri svetih stvareh, ter gre zato morda opozoriti na vpliv načela vpadljive potrate na vsakdanje verske obrede in predstave.

Očitno je kanon vpadljive potrate odgovoren za velik delež tistega, čemur je mogoče reči pobožna potrošnja, denimo uporaba svetih zgradb, liturgičnih oblačil in drugih dobrin iste kategorije. Celotisti sodobni kulturi, ki božanstvom pripisujejo posebno naklonjenost do templjev, ki jih ne zgradijo roke, svoje svete zgradbe in druge nepremičnine zgradijo in okrasijo z mislijo na določeno stopnjo ugleda potratnega zapravljanja. In potrebno je le malo opazovanja ali samoopazovanja – oboje bo služilo namenu –, da se prepričamo, kako dragi blišč božjega hrama premore občuten povzdigujoč in sproščujoč učinek na častilčevo razpoloženje. Da bi potrdili to dejstvo, le razmislimo o občutku skrajne sramotnosti, ki prizadene vse priče kakršnegakoli znamenja uboštva ali nesnage na svetem mestu. Pripomočki kateregakoli verskega obreda morajo biti v gmotnem pogledu brezhbitni. Ta zahteva je zavezujoča, ne glede na to, kakšen manevrski prostor imajo ti pripomočki v pogledu estetske ali kake druge funkcije.

Morda gre na tem mestu tudi pripomniti, da je v vseh skupnostih, še zlasti v soseskah, kjer standard imetniške spodobnosti bivališč ni visok, lokalno svetišče okrašeno bogateje, tj. v svoji arhitekturi in okrašenosti je vpadljiveje potratno kot stanovanjske hiše faranov. To velja za skoraj vse verske skupnosti in kulte, naj bodo krščanski ali poganski, vendar še zlasti za starejše

in zrelejše kulte. Istočasno svetišče običajno le malo prispeva k telesnemu ugodju članov, če sploh kaj. Ne le, da sveta zgradba v primerjavi z njihovimi skromnejšimi stanovanjskimi hišami skoraj v ničemer ne služi telesni blaginji članov, temveč so vsi ljudje mnenja, da pravi in razsvetljeni smisel resničnega, lepega in dobrega zahteva, da mora biti vse, kar bi lahko služilo udobju častilca, pri zapravljanju za svetišče vpadljivo odsotno. Če kakšna trohica udobja vseeno postane del opreme svetišča, jo je treba vsaj tankovestno zastreti ali zamaskirati pod navidezno asketskost. V najuglednejših novodobnih božjih hramih, kjer se ne izogibajo nobenemu strošku, so asketsko načelo privedli do stopnje, ko njihova oprema postane sredstvo trpinčenja mesa, vsaj po videzu sodeč. Le malo je oseb z izbranim okusom, kar se pobožne potrošnje tiče, ki jim to asketsko potratno neudobje ne bi ugajalo kot pravilno in dobro samo po sebi. Pobožna potrošnja ima značaj namestniške potrošnje. Ta kanon pobožne asketskosti sloni na imetniški uglednosti vpadljivo potratne potrošnje, ki jo podpira načelo, da namestniška potrošnja ne sme vpadljivo prispevati k udobju namestniškega potrošnika.

Tako svetišče kot njegova oprema nekaj te asketskosti premoreta v vseh kultih, kjer vlada predstava, da svetnik ali božanstvo, ki jima svetišče pripada, nista prisotna in torej lastnine za zadovoljevanje razkošnih okusov, ki jima jih pripisujejo, ne uporabljata osebno.

V kultih, kjer se življenjske navade, ki jih pripisujejo božanstvu, bolj približajo navadam tuzemskega patriarhalnega mogočnega, je značaj teh svetih potrebščin nekoliko drugačen – tu vlada predstava, da potrošne dobrine uporablja osebno. V tem primeru svetišče in njegova oprema privzameta obliko, značilnejšo za dobrine, ki jim je usojena vpadljiva potrošnja tuzemskega gospodarja ali lastnika. A kjer svete rekvizite po drugi strani uporabljajo le za služenje božanstvu, to se pravi, kjer jih njegovi služabniki namestniško trošijo v njegov prid, tam ti privzamejo slog, ustrezen dobrinam, ki jim je usojena izključno namestniška potrošnja.

V tem primeru svetišče in svete rekvizite snujejo na način, da ti ne povečujejo udobja ali polnosti življenja namestniškega potrošnika ali na kakršenkoli način vzbujajo vtis, da je cilj njihove potrošnje potrošnikovo udobje. Kajti cilj namestniške potrošnje ni povečati polnosti potrošnikovega življenja, temveč povečati gospodarjev gmotni ugled, v čigar korist potrošnja poteka. Zato so duhovniška liturgična oblačila razvpito draga, bogato okrašena in nepraktična, v kultih, kjer duhovniškega sluge ne razumejo kot spremljevalca, ki služi božanstvu, pa je slog oblačil asketski, neudoben. In vlada občutek, da takšna tudi morajo biti.

Načelo potrate na področje kanonov ritualne uporabnosti ne vdira le z vzpostavljanjem pobožnega standarda spodobne potratnosti. Zadeva tako načine kot sredstva ter črpa iz namestniškega brezdelja in namestniške potrošnje. Vedenje duhovnikov je v svoji najboljši izdaji distancirano, ležerno, mehansko in neomadeževano s kakršnimikoli sledmi čutnega užitka. Za različne kulte in verske skupnosti to seveda velja v različni meri, toda znamenja namestniške potrošnje časa so vidna v duhovniškem življenju vseh antropomorfnih kultov.

Isti vsesplošno razširjeni kanon namestniškega brezdelja je vidno prisoten tudi pri zunanjih detajlih verskih obredov in je treba, da bi postal očiten vsem opazovalcem, le pokazati nanj. Vsi rituali premorejo opazno nagnjenje, da se zvedejo na ponavljanje formul. Ta razvoj formule je najopaznejši pri zrelejših kultih, ki imajo istočasno bolj asketsko, bogato okrašeno ter strogo svečeniško življenje in opravo, a zaznaven je tudi v oblikah in načinih čaščenja novejših in bolj svežih sekt, katerih okusi, kar zadeva duhovnike, liturgična oblačila in svetišča, niso tako strogi. Starejši in obstojnejši kot je kult, bolj mehansko in ponavljajoče postaja služenje (izraz »služenje« vsebuje namig, ki je pomemben za obravnavano temo) in ta mehanskost ponavljanja pravilnemu pobožnemu okusu nadvse ugaja. Upravičeno, saj mehanskost služenja poudarjeno izraža, da je gospodar, ki mu je služenje namenjeno, povzdignjen nad vulgarno potrebo po dejansko koristnem¹⁴ služenju svojih služabnikov. Služabniki so nekoristni in to, da takšni ostanejo, je v čast njihovemu gospodarju. Na tej točki ni treba opozarjati na precejšnjo podobnost med duhovniško službo in službo lakaja. V obeh primerih našemu čutu za to, kaj se v teh zadevah spodobi, ugaja, da očitno mehanskost služenja prepoznamo kot golo izvajanje *pro forma*. Opravljanje duhovniške službe ne sme izkazovati živahnosti ali veččega ravnanja, ki bi utegnili nakazovati zmožnost zavreči to delo.

Vse to seveda jasno nakazuje temperament, okuse, nagnjenja in življenjske navade, ki jih častilci, živeči v skladu s tradicijo teh imetniških kanonov, pripisujejo božanstvu. S tem ko prežema miselne navade ljudi, je načelo vpadljive potrate obarvalo način, na katerega častilci pojmujejo božanstvo, pa tudi sam odnos med njim in človeškim subjektom. To prevevanje gmotne lepote je seveda najočitnejše pri naivnejših kultih, toda vidno je tudi povsod drugod. Vsa ljudstva, ne glede na stopnjo kulture ali razsvetljenosti, rade volje dopolnjujejo osebnost in ustaljeno okolje svojih božanstev, ki sta občutno pomanjkljiva v smislu pristnosti. Ko na pomoč prikličejo fantazijo, da bi tako obogatili in dopolnili svojo sliko navzočega božanstva in njegovega načina življenja, mu

14 Veblen zaporedoma uporabi izraza »proficuous« in »profitable«, ki poleg koristnosti pomenita tudi donosnost.

ustaljeno pripišejo tiste značilnosti, ki tvorijo njihov ideal dostojnega človeka. In pri iskanju stika z božanstvom se pota in sredstva pristopanja kar se le da prilagajajo božanskemu idealu, kakršen je v danem času pač v glavah ljudi. Vlada občutek, da božanstvu najgracioznejše in najučinkoviteje pristopimo v skladu z določenimi sprejetimi metodami in s pomočjo določenih materialnih okoliščin, ki so po splošnem dojemanju še posebej uglasene z božansko naravo. Ta splošno sprejeti ideal obnašanja in potrebščin, ki so primerne za takšne priložnosti občevanja, seveda v dobri meri oblikuje splošno dojemanje glede tega, kaj je v človeškem vedenju in njegovem okolju dostojno in lepo samo po sebi, in to v vseh primerih dostojanstvenega občevanja. S tem v zvezi bi bilo zavajajoče, če bi pobožno vedenje poskušali analizirati tako, da bi vsa znamenja prisotnosti premoženjskega standarda uglednosti preprosto in neposredno pripisali osnovni normi tekmovanja v imetju. Enako zavajajoče bi bilo, če bi božanstvu – skladno s splošnimi predstavami – prisojali ljubosumno oziranje na svoj gmotni položaj ter navado, da se izogiba zanikrnim situacijam in okolju ter jih obsoja samo zato, ker imajo nizek gmotni ugled.

Kljub vsem pridržkom se zdi, da kanoni imetniške uglednosti, naj bo neposredno ali posredno, bistveno vplivajo na naša pojmovanja atributov božanstva, kakor tudi naša pojmovanja, kakšni so primerni in ustrezni načini ter okoliščine stika z božanskim. Vlada občutek, da mora imeti božanstvo še posebej vedre in brezdelne življenjske navade. In kadarkoli njegovo lokalno prebivališče slikajo s pesniškimi podobami, naj bo to zaradi prevzgoje ali nagovarjanja pobožne fantazije, pobožni besedni slikar pred domišljijo slušateljev samoumevno postavi prestol z množtvom insignij obilja in moči, obkrožen z velikim številom služabnikov. Pri takšnih prikazih nebeških domovanj je služba tega korpusa slug običajno namestniško brezdelje, večina njihovega časa in naporov je namenjena neproduktivnemu recitiranju hvalevrednih značilnosti in podvigov božanstva, medtem ko ozadje prikaza zapolnjuje lesketanje dragocenih kovin ter dražjih vrst draguljev. Imetniški kanoni se v pobožne ideale tako skrajno vmešavajo le v robustnejših manifestacijah pobožne fantazije. Skrajni primer so pobožne podobe črnkega prebivalstva na Jugu. Njihovi besedni slikarji so se nezmožni spustiti do česa, kar bi bilo cenejše od zlata, tako da vztrajanje na imetniški lepoti v tem primeru doseže osupljiv rumeni učinek, ki bi bil treznejšemu okusu nevzdržen. Kljub temu verjetno ne obstaja kult, ki za to, da bi dopolnil ideale ceremonialne primernosti, ki usmerjajo človeške predstave glede tega, kaj se na področju svetih rekvizitov spodobi, ne bi priklical idealov gmotne veljave.

Podobno vlada občutek – in v skladu z njim tudi postopajo –, da se duhovniški služabniki božanstva ne bi smeli ukvarjati z industrijsko produktivnim delom, da se v božanski navzočnosti ali znotraj območja svetišča ne sme

opravljati nobenega dela oz. nobene zaposlitve, ki bi premogla oprijemljivo korist za človeka, da mora biti vsak, ki pristopi k božanstvu, očiščen slehernih profanih produktivnih potez, kar se tiče obleke ali osebnosti, in mora nositi oblačila, ki so dražja od vsakdanjih, da ne sme na praznike, rezervirane za čaščenje božanstva in občevanje z njim, nihče opravljati človeku koristnega dela. Celo manj pomembni, laični vzdrževalci bi morali namestniško brezdelje izvajati en dan na teden.

V vseh teh manifestacijah človeškega neizobraženega občutka za to, kaj je primerno in ustrezno pri verskih obredih ter v odnosih z božanstvom, je dejavna navzočnost kanonov imetniške uglednosti dovolj očitna, da bo njihov učinek na pobožno presojo v tem pogledu neposreden ali iz druge roke.

Ti kanoni uglednosti so imeli podoben, a bolj daljnosežen in specifičnejše določljiv učinek na splošno dojemanje lepote ali uporabnosti potrošnih blag. Zahteve imetniške spodobnosti so precej izdatno vplivale na občutek za lepoto in koristnost blag, ki veljajo za koristna in lepa. Do neke mere blaga raje uporabljamo, ker so vpadljivo potratna, vlada občutek, da so uporabna v sorazmerju s svojo potratnostjo in neprilagojenostjo lastnemu dozdevnemu namenu.

Koristnost blag, ki so cenjena zavoljo svoje lepote, je močno odvisno od tega, kako draga so. To odvisnost razkrije preprost primer. Ročno izdelana srebrna žlica, katere tržna vrednost je med desetimi in dvajsetimi dolarji, v prvotnem pomenu besede po navadi ne služi bolje od strojno izdelane žlice iz istega materiala. Morda ne služi bolje niti od strojno izdelane žlice iz kakšne »manjvredne« kovine, kot je aluminij, katere vrednost ne presega deset do dvajset centov. Prvi od obeh priborov je za svoj dozdevni namen pravzaprav običajno manj učinkovita pogruntavščina kot drugi. Na dlani je sicer ugovor, da s tem ko na zadevo gledamo tako, zanemarimo enega poglobitnih, če ne poglobitni namen dražje žlice; ročno izdelana žlica streže našemu okusu, našemu čutu za lepo, medtem ko žlica, ki jo iz manjvredne kovine izdelata stroj, ne premore uporabne funkcije razen gole učinkovitosti. Dejstva so nedvomno takšna, kot pravi ugovor, toda po premisleku postane očitno, da navsezadnje ne prepriča. Pokaže se naslednje: 1) različna materiala, iz katerih sta žlici izdelani, sicer res premoreta vsak svojo lepoto in služita uporabnemu namenu, vendar je vrednost materiala ročno izdelane žlice približno stokrat višja od vrednosti manjvrednejše kovine, ne da bi slednjo kaj prida prekašal v svojstveni lepoti sestave ali barve oziroma bi bila njegova mehanska uporabnost v občutni meri boljša; 2) če bi natančnejši pregled pokazal, da je domnevno ročno izdelana žlica dejansko le spretni ponaredek ročno izdelanih dobrin, vendar ponaredek, ki je izdelan tako spretno, da bi razliko v konturi in površini zaznalo le najbolj

izurjeno oko, bi koristnost blaga, vključno z zadovoljstvom, ki izvira iz tega, da ga uporabnik motri kot predmet lepote, nemudoma padla za kake osemdeset ali devetdeset odstotkov, morda celo več; 3) če bi bili žlici vsakemu dokaj natančnemu opazovalcu praktično identični do stopnje, ko bi nepristno blago izdajala le manjša teža, bi ta identičnost oblike in barve – vsaj v primeru, da žlica ne bi bila noviteta in bi jo bilo mogoče nabaviti po nominalni ceni – težko kaj dodala vrednosti strojno izdelane žlice ali občutno doprinesla zadovoljevanju uporabnikovega »občutka za lepoto«, ki bi jo motril.

Primer žlic je tipičen. Večje zadovoljstvo, ki izvira iz uporabe in motrenja dragih in domnevno lepih proizvodov, je običajno v veliki meri zadovoljitev našega občutka za potratnost, ki je zakrinkan pod imenom lepote. Pri tem, da bolj cenimo večvrednejše blago, gre večkrat za to, da cenimo njegov večvrednejši častni značaj, kot pa da bi na preprost način cenili njegovo lepoto. Zahteva vpadljive potratnosti v naših kanonih okusa običajno ni prisotna zavestno, a je še vedno prisotna kot prisilna norma, ki selektivno oblikuje in vzdržuje naš občutek za to, kaj je lepo, ter usmerja naše razločevanje glede tega, kaj lahko upravičeno sprejmemo kot lepo in kaj ne.

Med uporabnostjo in potratnostjo je v kateremkoli konkretnem primeru najteže razločevati ravno na točki, kjer se srečata in zlijeta lepo in častno. Pogosto se dogaja, da je blago, ki služi častnemu namenu vpadljive potrate, hkrati lep predmet; in isto vloženo delo, zaradi katerega blago koristi prvemu namenu, mu lahko oziroma mu podeli lepoto oblike in barve. Zadevo dodatno zaplete dejstvo, da mnogi predmeti, denimo dragoceni kamni in kovine ter nekateri drugi materiali za olepševanje in okraševanje, svojo koristnost kot artikli vpadljive potrate dolgujejo predhodni koristnosti, ki so jo premogli kot predmeti lepote. Zlato na primer premore visoko stopnjo čutne lepote; mnogo, če ne večina visoko cenjenih umetnin, je lepih samih po sebi, čeprav pogosto s pomembnimi omejitvami; podobno velja za določene materiale za oblačila, določene pokrajine in v manjši meri za mnoge druge reči. Če ne bi imeli te svojstvene lepote, bi ti predmeti le stežka sprožali toliko poželenja, kot ga, oziroma jih lastniki in uporabniki ne bi tako monopolizirali kot predmete ponosa. Toda koristnost teh reči za posestnika ima običajno manj opraviti z njihovo svojstveno lepoto kot s častjo, ki jo podeljuje njihova posest in potrošnja, oziroma grajo, ki jo odvrta.

Poleg praktičnosti v drugih pogledih so ti predmeti lepi in koristni sami po sebi; zato so dragoceni, če se jih da prisvojiti ali monopolizirati; poželenje torej sprožajo kot dragoceno imetje, posestnik pa, s tem ko jih ekskluzivno uživa, zadovoljuje svoj občutek gmotne večvrednosti ter s tem, ko jih motri, hkrati

zadovoljuje svoj občutek za lepoto. Vendar je njihova lepota v izvornem pomenu besede prej pretveza kot razlog njihove monopolizacije ali tržne vrednosti. »Naj bo čutna lepota draguljev še tako velika, jim njihova redkost in cena dodata določeno odliko, ki je ne bi nikdar premogli, če bi bili poceni.« Dejansko je v takšnih običajnih primerih sorazmerno malo spodbud za ekskluzivno posedovanje in rabo lepih reči, razen na osnovi njihovega častnega značaja kot artiklov vpadljive potrate. Večina predmetov te splošne kategorije z delno izjemo osebnega okrasja bi lahko enako dobro služila vsem drugim namenom poleg častnega, ne glede na to, ali so last osebe, ki si jih ogleduje, ali ne; in tudi kar se tiče osebne okrasja, gre dodati, da je njegov poglavitni namen to, da podeli blišč osebi, ki ga nosi (ali je njegov lastnik), v primerjavi z drugimi osebami, ki so prisiljene shajati brez njega. Poses na splošno ne povečuje kaj prida estetske uporabnosti lepih predmetov.

Splošni zaključek, ki bi ga lahko potegnili na osnovi dosedanje razprave, je, da se mora vsak dragoceni predmet, ki hoče nagovoriti naš občutek za lepoto, podrediti zahtevam tako lepote kot potratnosti. Toda to ni vse. Poleg tega kanon potratnosti na naše okuse vpliva tudi tako, da znamenja potratnosti v naših predstavah neločljivo združi z lepimi potezami predmeta ter nastali učinek zajame pod naslovom preprostega čišljanja lepote. Znamenja potratnosti tako obveljajo kot lepe poteze potratnih blag. Godijo kot znamenja častne potratnosti in užitek, ki ga v tem oziru ponujajo, se zlije z užtkom, ki ga ponujata lepa oblika in barva predmeta, tako da pogosto rečemo, da je kos oblačila denimo »naravnost čudovit«, čeprav bi bilo na podlagi analize njegove estetske vrednosti bolj ali manj mogoče izjaviti le to, da je časten v gmotnem smislu.

To zlitje in zmedo dejavnikov potratnosti in lepote morda najbolje ponazarjajo kosi oblačil in hišno pohištvo. Kodeks uglednosti v zadevah oblačenja določa, kakšne oblike, barve, materiali in splošni učinki bodo v danem času pri človeških oblačilih obveljali kot ustrezni; odmiki od kodeksa žalijo naš okus, saj naj bi šlo za odmike od estetske resnice. Odobrevanja, s katerim si ogledujemo modno opravo, ne moremo razložiti z golim pretvarjanjem. Stvari, ki so v modi, nam zlahka in v večini primerov povsem iskreno ugajajo. Kosmati materiali za oblačila in poudarjeni barvni učinki nas v času, ko so v modi blaga visokega leska in nevtralnih barv, žalijo. Letošnji model imenitnega klobučka trenutno nedvomno močneje nagovarja našo rahločutnost kot lanski model enako imenitnega klobučka, čeravno se bojim, da bi s perspektive četrto stoletja lovoriko za svojstveno lepoto težko dodelili eni konstrukciji namesto drugi. Prav tako je mogoče pripomniti, da visok lesk gosposkega klobuka ali lakastege čevlja, če ju preprosto fizično sopostavimo s človeško obliko, ne premore več svojstvene lepote od podobnega visokega leska oguljenega rokava. In vendar ni

nobenega dvoma, da se vsi omikanci (zahodnih civiliziranih skupnosti) enega instinktivno in spontano oklepajo kot pojava vélike lepote, drugega pa izogibajo kot žalitve slehernega čuta, ki ga je mogoče nagovoriti. Skrajno dvomljivo je, ali bi bilo mogoče kogarkoli pregovoriti, da nosi pogruntavščino, kakršna je cilinder civilizirane družbe, razen iz kakšnega nujnega razloga, ki bi slonel na določenih drugih, neestetskih osnovah.

Z nadaljnjim privajanjem na naklonjeno dojetje znamenj potratnosti pri dobrinah ter z ustaljenim enačenjem lepote in uglednosti pride do tega, da lepo blago, ki ni drago, šteje za nelepo. Na ta način se denimo zgodi, da določene lepe cvetlice splošno dojemamo kot odbijajoč plevel, druge, ki jih je mogoče relativno lahko negovati, pa sprejme in občuduje nižji srednji razred, ki si ne more privoščiti dražjih luksuznih dobrin te vrste; vendar slednje kot vulgarne zavrnejo ljudje, ki so si zmožnejši privoščiti dražje cvetlice in so izobraženi v skladu z višjo shemo gmotne lepote na področju cvetličarskih izdelkov; spet druge cvetlice, ki ne premorejo več svojstvene lepote od omenjenih, terjajo občudovanje ljubiteljev, katerih okusi so dozoreli pod kritičnim vodstvom uglašenega okolja, in negovanje ob visokih izdatkih.

Isto variiranje v zadevah okusa od enega družbenega razreda do drugega je vidno tudi pri drugih vrstah potrošnih dobrin kot denimo pri pohištvu, hišah, parkih in vrtovih. Ta raznolikost pogledov glede tega, kaj je lepo pri teh različnih kategorijah dobrin, ni raznolikost norm, v skladu s katerimi deluje neprefinjen občutek za lepo. Ne gre za prirojeno razliko v estetski obdarjenosti, temveč za razliko v kodeksu uglednosti, ki navaja, kateri predmeti sodijo v območje častne potrošnje razreda, ki mu pripada presojevalec. Gre za razliko v tradicijah spodobnega vedenja glede vrste stvari, ki jih je, ne da bi bilo to za potrošnika omalovažujoče, dovoljeno trošiti kot predmete dobrega okusa in umetnine. Z določenim manevrskim prostorom za variacije, ki jih je mogoče pojasniti z drugimi razlogi, te tradicije bolj ali manj strogo določa gmotna življenjska raven razreda.

Vsakdanje življenje ponuja mnoge nenavadne načine, na katere kodeks gmotne lepote, ki se nanaša na uporabna blaga, variira od razreda do razreda, kakor tudi načine, na katere se splošno sprejeti občutek za lepoto v svojih manifestacijah odmika od občutka, ki ga zahteve gmotnega ugleda ne usmerjajo. Takšno dejstvo je trata ali kratko pristrižena zelenica na dvorišču ali v parku, ki tako spontano nagovarja okus zahodnih ljudstev. Zdi se, da še zlasti nagovarja okuse dobro situiranih razredov v skupnostih, kjer v občutni meri prevladuje dolihosvetlolasi¹⁵ element. Trata nedvomno premore delež čutne lepote že kot predmet

15 Gre za dolgoglavo, svetlolaso raso.

zaznave in kot takšna brez dvoma precej neposredno nagovarja oko skoraj vseh ras in razredov, vendar je očesu dolihosvetlolasega tipa morda bolj nedvoumno privlačna kot večini drugih človeških tipov. To, da ta etnični element košček travnika ceni bolj kot drugo prebivalstvo, se sklada z določenimi drugimi potezami dolihosvetlolasega temperamenta, ki kažejo na to, da je bil ta rasni element nekoč dolgo časa pastirsko ljudstvo, ki je naseljevalo območje z vlažnim podnebjem. Kratko pristržena trata je čudovita v očeh ljudstva, ki je dedno nagnjeno k temu, da zlahka uživa v motrenju lepo vzdrževanega pašnika.

Iz estetskega razloga je trata kravji pašnik in v določenih primerih – kjer potratnost spremljevalnih okoliščin zavrača sleherni očitek gospodarnosti – dolihosvetlolaso idilo danes obujajo s tem, da na trato ali v zasebni vrt spustijo kravo. Ta je običajno drage pasme. Vulgarna sled gospodarnosti, praktično neočljiva od krave, je trajni ugovor zoper dekorativno rabo te živali. Tako se je treba v vseh primerih, razen če luksuzne okoliščine zanikajo to sled, rabi krave kot predmeta dobrega okusa izogibati. Tam, kjer določena žival, ki se pase, namiguje na pašnik do stopnje, ko se tega ne da prikriti, kravino mesto pogosto zasede kakšen bolj ali manj ustrezen nadomestek, denimo jelen, antilope ali kakšna podobna eksotična žival. Čeprav so pastoralnemu očesu zahodnjaka ti nadomestki manj lepi od krave, v takšnih primerih dobijo prednost zaradi večje potratnosti ali neuporabnosti ter temu ustreznega ugleda. Obenem niso ne dejansko ne hipotetično vulgarno pridobitni.

Javni parki seveda sodijo v isto kategorijo kot trata, tudi ti v svoji najboljši izdaji posnemajo pašnik. Takšen park seveda najbolje vzdržuje paša in same krave na travi k lepoti celotne zadeve nemalo prispevajo, v kar ni treba prepričevati nikogar, ki je kadarkoli videl lepo vzdrževan pašnik. Vendar gre pripomniti, da se k takšni metodi vzdrževanja javnih parkov le redko zatekajo, kar je odraz gmotnega dejavnika v splošnem okusu. Največ, kar lahko usposobljeni delavci pod nadzorom izvedenega oskrbnika dosežejo, je bolj ali manj zvest posnetek pašnika, vendar rezultat nikdar ne doseže umetniškega učinka paše. V skladu s splošnim dojemanjem čreda goveda tako poudarjeno namiguje na gospodarnost in koristnost, da bi njena navzočnost v javnem parku¹⁶ delovala nevzdržno ceno. Ta metoda vzdrževanja parka je razmeroma poceni in je zatorej nespodobna.

Isti splošni pomen ima še ena poteza javnih parkov. Premišljeno razkazovanje potratnosti nastopa v paru z namišljeno preprostostjo in golo uporabnostjo.

16 *Pleasure ground* lahko v kontekstu angleškega parka pomeni predel, kjer so bolj kot »naravni« poudarjeni »umetni«, estetski, dekorativni elementi. V Veblenovem primeru gre verjetno bolj za javni park kot tak, dobesedno tivoli, kraj kratkočasje in razvedrila, ki se v nadaljevanju razvije v *funfair*, zabaviščni park.

Isto fiziognomijo kažejo zasebni vrtovi, kjerkoli jih upravljajo ali so njihovi lastniki osebe, katerih okuse so izoblikovale življenjske navade srednjega razreda ali tradicije višjega razreda, ki niso starejšega datuma od otroštva generacije, ki se zdaj končuje. Vrtovi v skladu z izobraženimi okusi novodobnega višjega razreda teh potez ne kažejo v tako izraziti meri. Razlog za to razliko v okusih pretekle in prihajajoče generacije omikanih je v spreminjajoči se ekonomski situaciji. Podobno razliko je mogoče zaznati v drugih pogledih, a tudi v sprejetih idealih parkov. V tej deželi, kakor tudi v večini drugih, je vse do zadnjega polstoletja le majhen delež prebivalstva premogel toliko premoženja, da bi ga to oprostilo gospodarnosti. Zavaljo pomanjkljivih komunikacijskih sredstev je bil ta majhen delež razpršen in dejansko ni imel medsebojnih stikov. Torej ni bilo osnove za razvoj okusa, ki bi se požvižgal na potratnost. Odpora omikane okusa do vulgarne gospodarnosti ni zadrževalo prav nič. Tudi če bi vsake toliko kje prišlo do pojava neprefinjenega občutka za lepoto, ki bi odobral poceni ali gospodaren okoliš, bi mu manjkala »družbena potrditev«, ki jo lahko da le dovolj veliko število podobno mislečih ljudi. Potemtakem ni obstajalo veljavno mnenje višjega razreda, ki bi nadzorovalo znamenja morebitne cenenosti pri upravljanju parkov, in temu ustrezno ni bilo občutnega razhajanja med idealoma brezdelnega in nižjega srednjega razreda glede tega, kakšna naj bo fiziognomija parkov. Oba razreda sta svoje ideale zgradila tako, da sta imela pred očmi strah pred izgubo gmotnega ugleda.

Danes razhajanje idealov postaja očitno. Delež brezdelnega razreda, ki je že kakšno generacijo ali več dosledno oproščen dela in gmotnih skrbi, je zdaj dovolj velik, da oblikuje in vzdržuje mnenje v zadevah okusa. Povečana gibljivost članov je prav tako prispevala k enostavnosti, s katero je znotraj razreda mogoče pridobiti »družbena potrditev«. Da je ta izbrani razred oproščen gospodarnosti, je tako vsakdanje dejstvo, da je kot osnova imetniške spodobnosti izgubilo večino svoje koristi. Zato novodobni kanoni okusa višjega razreda na nepopustljivem razkazovanju potratnosti in strogi izključitvi videza gospodarnosti ne vztrajajo več tako dosledno. Tako se na teh višjih družbenih in intelektualnih ravneh pojavi posebna naklonjenost do rustikalnega in »naravnega« v parkih in vrtovih. Ta naklonjenost je v veliki meri poganjek delovnega instinkta in dosega rezultate, ki so bolj ali manj obstojni. Redkokdaj je povsem spontana in občasno preide v nekaj, kar se pretirano ne razlikuje od zgoraj omenjene lažne rustikalnosti.

Nemoč, da bi se uprli golo uporabnim pogruntavščinam, ki poudarjeno napeljujejo na neposredno in nepotratno rabo, je prisotna celo v okusih srednjega razreda, vendar jo tam na vajejih drži neprekinjena prevlada kanona ugledne brezplodnosti. Posledično nastopa v različnih načinih in sredstvih hlinjenja

uporabnosti pri takšnih pogruntavščinah, kot so rustikalne ograde, mostički, ute, paviljoni in podobne dekorativne posebnosti. To afektirano uporabnost, ki se morda najbolj oddalji od prvih spodbud k občutku za ekonomično lepoto, odražata litoželezna rustikalna ograda in latniki ter ovinkasta steza, položena na ravnem terenu.

Izbrani brezdelni razred je vsaj v določenih pogledih prerasel rabo takšnih psevdouporabnih primerkov gmotne lepote. Toda okus jarih pripadnikov brezdelnega razreda v polnem pomenu besede ter srednjih in nižjih razredov še vedno terjaja, da imetniška lepota dopolni estetsko, in to celo pri predmetih, ki so prvenstveno občudovani zaradi lepote, ki jim pripada kot naravnim tvorbam.

Splošni okus v teh zadevah se kaže v tem, kako visoko cenjena je umetnost obrezovanja dreves in urejanja običajnih cvetličnih gred v javnih parkih. Morda je najbolj posrečena ponazoritev te prevlade imetniške lepote nad estetsko v okusih srednjega razreda vidna pri prenovi parka, ki ga je pred kratkim zasedla Kolumbijska razstava.¹⁷ Ta priča o tem, da je zahteva ugledne potratnosti še vedno močno prisotna celo tam, kjer naj bi se izognili slehernemu očitnemu razsipnemu razkazovanju. Umetniški učinki, ki jih to prenovitveno delo dejansko dosega, se precej oddaljujejo od učinka, ki bi ga isto zemljišče dalo, če ga ne bi usmerjali imetniški kanoni okusa. In tudi boljša vrsta mestnega prebivalstva napredovanje dela spremlja z neomejenim odobravanjem, kar kaže na to, da je v tem primeru le malo, če sploh kaj razhajanja med okusi višjega ter nižjih in srednjih razredov tega mesta. Občutek za lepoto prebivalstva tega mesta, ki je značilen predstavnik napredne kulture imetja, je nadvse previden glede slehernega odmika od vélikega kulturnega načela vpadljive potrate.

Ljubezen do narave, ki je morda sama sposojena pri kodeksu okusa višjega razreda, se včasih pod vodstvom tega kanona gmotne lepote izraža na nepričakovane načine in vodi do rezultatov, ki se nereflektiranemu opazovalcu lahko zdijo nespodobni. Dobro sprejeto prakso sajenja dreves na deželnih območjih, kjer ni drevja, so denimo prenesli v gosta gozdnata območja kot stvar častnega zapravljanja, tako da sploh ni nenavadno, če vas ali kmet na gozdnatem podeželju izkrči avtohtona drevesa ter okoli domačije ali vzdolž ulic nemudoma nanovo zasadi mladike določenih priseljenih vrst. Na ta način odstranijo hrast, brest, bukev, ameriški oreh, čugo, ameriško lipo in brezo, da bi ti odstopili mesto mladikam srebrnega javorja, kanadskega topola in krhke vrbe. Če pustimo

17 Kolumbijska razstava je bila leta 1893 del Svetovne razstave v Chicagu, katere nosilna tema je bilo Kolumbovo odkritje Amerike. Arhitekt Daniel Burnham je v zapuščenem parku Jackson zgradil t. i. White City, zabavišče z razkošnimi bulvarji, bujnimi vrtovi in neoklasicističnimi zgradbami, ki so tedaj popularizirale ta arhitekturni slog.

gozdna drevesa pri miru, to nič ne stane, zato zavlada občutek, da s tem blago prikrajšamo za dostojanstvo, ki bi ga moralo krasiti, tj. da služi dekorativnemu in častnemu namenu.

Podobno splošno razširjen vpliv gmotnega ugleda na okus je mogoče zaslediti pri prevladujočih standardih živalske lepote. O vlogi tega kanona okusa pri dodeljevanju kravinega mesta na splošni estetski lestvici smo že govorili. Nekaj podobnega velja za druge domače živali, če v zadostni meri koristijo produkciji skupnosti – denimo perutnino, prašiče, govedo, ovce, koze, vprežne konje. V njihovem značaju je, da so produkcijske dobrine in da služijo koristnemu, pogosto pridobitnemu namenu, zato jim posebne lepote ne pripisujemo. Drugačen primer so tiste domače živali, ki običajno ne služijo nobenemu produkcijskemu namenu, denimo golobi, papagaji in druge ptice v kletkah, mačke, psi in hitri konji. Ti so po navadi artikli vpadljive potrošnje in potemtakem častnega značaja ter lahko upravičeno štejejo za lepe. To kategorijo živali v skladu s konvencijo občudujejo višji razredi, medtem ko premoženjsko nižji razredi – in tista izbrana manjšina brezdelnega razreda, pri kateri je strogi kanon, ki zavrača gospodarnost, v določeni meri zastarel – najdejo lepoto tako pri eni kot drugi kategoriji živali, ne da bi povlekli neovrgljivo gmotno razmejitveno črto med lepim in grdim.

V primeru tistih domačih živali, ki so častnega značaja in slovijo kot lepe, obstaja še dopolnilna osnova veljave, o kateri gre spregovoriti. Poleg ptic, ki pripadajo častni kategoriji domačih živali in to mesto dolgujejo izključno svojemu nepridobitnemu značaju, so živali, ki si zaslužijo posebno pozornost, mačke, psi in hitri konji. Mačka je med njimi manj ugledna, saj je manj potratna, lahko celo služi koristnemu namenu. Istočasno spričo svojega temperamenta ni primerna za častne namene. S človekom živi kot enakopravna in ne ve nič o tistem statusnem razmerju, ki je starodavna osnova vseh razlik v vrednosti, časti in ugledu, ter ne ponuja priložnosti za zavist vzbujajočo primerjavo med svojim lastnikom in njegovimi sosedi. Izjema so takšni redki in ekstravagantni proizvodi, kakršen je angorska mačka, ki na osnovi svoje visoke cene premore rahlo častno vrednost in so na gmotnih osnovah potemtakem upravičeni do tega, da veljajo za lepe.

Pes ima prednost zaradi svoje nekoristnosti in posebnih darov temperamenta. O njem se na eminenten način pogosto govori kot človekovem prijatelju ter hvali njegovo inteligenco in zvestobo. Pomen tega je v tem, da je pes človekov služabnik ter premore dar brezpogojne podložnosti in suženjsko bistrournost, s katero ugane gospodarjevo razpoloženje. V kombinaciji s temi potezami, ki ga delajo primerne za statusno razmerje in jih gre za tukajšnji namen oceniti

kot koristne, pes premore še nekatere značilnosti, ki premorejo dvomljivejšo estetsko vrednost. Je najbolj umazana domača žival in ima najodvratnejše navade. Vendar se odkupi s servilnim, petolizniškim odnosom do gospodarja in pripravljenostjo, da povzroči škodo in nelagodje vsem drugim. Pes našo naklonjenost potemtakem pridobi tako, da daje krila našemu nagnjenju h gospodovanju, ker pa pomeni tudi precejšen izdatek ter običajno ne služi nobenemu produkcijskemu namenu, ima v človekovih očeh zagotovljeno mesto kot stvar, ki prinaša ugled. V naši domišljiji je obenem povezan z lovom – hvalevredno zaposlitvijo in odrazom častnega plenilskega impulza.

Glede na ta njegov prednostni položaj so katerakoli lepota oblike ali gibanja in katerekoli pohvalne duševne poteze, ki jih utegne imeti, priznane in poveličevane v skladu s konvencijo. Celotiste pasme, ki so jih rejci vzredili do groteskne izmalichenosti, pri mnogih iskreno štejejo za lepe. Estetsko vrednost teh pasem – in podobno velja za druge vzrejene živali – ocenjujejo in razvrščajo nekako v sorazmerju z grotesknostjo in nestabilnostjo specifične oblike, ki jo izmalichenost privzame v danem primeru. Za tukajšnji namen lahko to razlikovalno korist na osnovi grotesknosti in nestabilnosti konstitucije zvedemo na večjo redkost in temu ustrezno večje izdatke. Tržna vrednost pasjih pošastnosti, kakršni so prevladujoči slogi domačih psov tako za moško kot žensko rabo, in njihova vrednost za lastnike je povečini v njihovi koristnosti kot artiklov vpadljive potrošnje. S tem ko odražajo častno potratnost, se jim posredno pripiše družbena vrednost in tako prek preproste zamenjave besed in idej začnejo biti občudovani in sloveti kot lepi. Ker ni izkazovanje pozornosti tem živalim na noben način ne donosno ne koristno, je na dobrem glasu, in ker navada posvečanja pozornosti temu ustrezno ni deležna neodobravanja, lahko preraste v ustaljeno in trdovratno navezanost nadvse dobrodejnega značaja. Tako je v naklonjenosti, izkazani domačim živalim, kanon potratnosti navzoč bolj ali manj posredno kot norma, ki usmerja ter oblikuje čustva in odbiranje svojega predmeta. Podobno velja, kot bomo kmalu pokazali, za naklonjenost do oseb, čeravno norma v tem primeru deluje na nekoliko drugačen način.

Primer hitrega konja je v marsičem podoben psu. V celoti gledano je drag ali potraten in neuporaben za produkcijske namene. Tiste nekaj produktivne koristi, ki jo lahko premore v smislu povečanja blaginje skupnosti ali olajšanja življenja ljudem, privzame obliko izkazovanja moči in lahkotnosti gibanja, ki zadovoljijo splošen estetski čut. To seveda pride precej prav. Konj ni obdarjen z duhovnim talentom za servilno odvisnost v takšni meri kot pes, toda kljub temu učinkovito prispeva h gospodarjevemu impulzu, da »animirane« sile okolja po mili volji preobrača v svojo korist ter prek njih tako izraža gospodujočo individualnost. Hitri konj je vsaj potencialno dirkalni konj visoke

ali nizke stopnje in kot tak še zlasti koristen za lastnika. Povečini je uporaben kot učinkovito sredstvo tekmovanja; to, da prekosi sosedovega konja, sprošča lastnikovo agresivnost in gospodovalnost. Ker ta raba ni pridobitna, a je v celoti gledano precej dosledno in vpadljivo potratna, je častnega značaja in pometakem hitremu konju podeljuje zelo verjeten ugleden položaj. Mimo tega je sam dirkalni konj podobno neproduktiven, vendar v častne namene koristen kot hazarderski inštrument.

Z estetskega vidika ima hitri konj torej srečo, da kanon gmotnega ugleda legitimira neomejeno spoštovanje kakršnekoli lepote ali koristnosti, ki jo utegne imeti. Njegove pretenzije uživajo podporo načela vpadljive potrate in plenilskega nagnjenja k prevladi in tekmovanju. Konj je poleg tega lepa žival, čeravno se dirkalni konj neizobraženemu okusu oseb, ki ne spadajo v kategorijo vzrediteljev dirkalnih konj ne v kategorijo tistih, katerih občutek za lepoto suspendira moralna presoja vzrediteljev konj, ne zdi nič lepši od navadnega konja. Temu nepoučenemu okusu se zdi najlepši tisti konj, čigar oblika je utrpela manj skrajne spremembe od dirkalnega konja, ki je podvržen selektivnemu gojenju rejca. Vendar ko hoče pisec ali govorec, še zlasti takšen, čigar spretnost izražanja se dosledno omejuje na klišeje, v retorične namene ponazoriti gracioznost in koristnost živali, se po navadi zateka h konju in da, preden zaključi, pogosto jasno vedeti, da ima v mislih dirkalnega konja.

Gre pripomniti, da je v hierarhično razvrščenem ocenjevanju pasem konj in psov, na kakršno naletimo že med ljudmi zmerno kultiviranih okusov, pri teh stvareh razpoznaven tudi neki drugi, neposrednejši vpliv kanonov uglednosti brezdelnega razreda. V tej deželi okuse brezdelnega razreda do neke mere oblikujejo prakse in navade, ki prevladujejo oziroma domnevno prevladujejo pri brezdelnem razredu v Veliki Britaniji. Za pse to velja v manjši meri kot za konje. Pri konjih, še zlasti jahalnih, ki v svoji najboljši izdaji služijo izključno namenu razkazovanja potratnosti, na splošno velja, da bolj ko je konj angleški, lepši je, saj je angleški brezdelni razred glede namenov ugledne prakse višji brezdelni razred te dežele ter tako zgled nižjim plastem. Za to mimikrijo načinov zaznave lepote ter oblikovanja sodb okusa ni nujno, da privede do nepristne ali vsaj ne hinavske oziroma afektirane naklonjenosti. Naklonjenost je, ko sloni na tej osnovi, tako resna in tehtna presoja, kot ko sloni na katerikoli drugi, razlika je le v tem, da je ta okus okus za tisto, kar je pravilno z vidika ugleda, in ne tisto, kar je resnično z vidika estetike.

Treba je reči, da mimikrija seže dlje od zgolj občutka za lepoto konj. Vključuje tudi bogato okrašeno konjsko opravo in jahalno spretnost, tako da o pravilnem ali ugledno lepem sedenju ali drži, kakor tudi načinu konjevega

gibanja, odloča angleška praksa. Da bi pokazali, kako naključne so lahko včasih okoliščine, ki odločajo o tem, kaj bo v skladu z imetniškim kanonom lepote spodobno in kaj ne, omenimo angleški način ježe in nenavadno mučni način gibanja, ki sili v neprijetnost ježe, kar je preostanek časa, ko so bile angleške poti tako muljaste in blatne, da so bile praktično neprehodne za konja in se zato ni mogel premikati na lahkotnejši način. Oseba spodobnega okusa, kar se jahalne spretnosti tiče, tako danes v neudobni držji jaha mučno premikajočega se vlečnega konja s prirezanim repom, in to samo zato, ker so bile angleške poti večji del minulega stoletja neprehodne za konja, da bi se premikal bolj konju podobno, oziroma neprehodne za žival, ustrojeno, da bi se po trdnem in odprtem terenu, ki je konju prirojen, gibala z lahkoto.

Kanoni imetniške uglednosti kanonov okusa niso obarvali le v zvezi s potrošnimi blagi, kamor sodijo domače živali. Nekaj podobnega je mogoče reči tudi za lepoto oseb. Da bi se izognili vsemu, kar bi lahko naneslo kontroverzo, ne bomo s tem v zvezi pripisovali nobene teže takšnim splošnim posebnim naklonjenostim, kot je naklonjenost do dostojanstvenega (ležernega) vedenja in zajetnih pojavov, ki se jih v skladu z vulgarno tradicijo povezuje z obiljem zrelih moških. Te značilnosti so do določene mere sprejete kot elementi osebne lepote. Vendar po drugi strani obstajajo tudi določeni elementi ženske lepote, ki sodijo pod isti naslov, ter so tako konkretnega in specifičnega značaja, da dopuščajo nadrobno ocenjevanje. V skupnostih, ki so na stopnji ekonomskega razvoja, kjer višji razredi ženske vrednotijo glede na to, kako jim služijo, je bolj ali manj pravilo, da ideal ženske lepote predstavlja robustna ženska velikih udov. Osnova ocenjevanja je postava, medtem ko ima skladnost obraza zgolj drugotno težo. Splošno znan primer tega ideala zgodnje plenilske kulture ponujajo dekleta iz homerskih pesnitev.

Ta ideal utрпи spremembo pri nadaljnjem razvoju, ko naloga žene visokega razreda v skladu s splošno sprejeto shemo postane izključno namestniško brezdelje. Ideal tedaj vključuje značilnosti, ki naj bi bile rezultat dosledno uveljavljenega brezdelnega življenja ali se z njim skladajo. V teh okoliščinah sprejeti ideal je mogoče razbrati iz opisov lepih žensk, ki so jih podali pesniki in pisatelji viteške dobe. V skladu s splošno sprejeto shemo tistih časov so bile dame visokega položaja razumljene kot večno nedoletne ter skrbno oproščene slehernega koristnega dela. Iz tega nastali viteški ali romantični ideal se zanima predvsem za obraz in premleva njegovo prefinjenost ter prefinjenost rok in stopal, vitke postave in še zlasti vitkega pasu. V slikarskih upodobitvah žensk tistega časa ter pri sodobnih romantičnih posnemovalcih viteške misli in občutenja je pas stanjšán do stopnje, ki nakazuje skrajno slabotnost. Isti ideal je še vedno navzoč pri znatnem deležu prebivalstva v sodobnih industrijskih

skupnostih, vendar je treba povedati, da najtrdovratnejši vpliv ohranja v tistih sodobnih skupnosti, ki v ekonomskem in državljskem razvoju najbolj zaostajajo ter izkazujejo najznatnejše preostanke statusnih in plenilskih institucij. To se pravi, viteški ideal je najbolje ohranjen v tistih obstoječih skupnostih, ki so pravzaprav najmanj sodobne. Preostanki tega zasanjano lenobnega ali romantičnega ideala se odkrito pojavljajo v okusih dobro situiranih razredov evropskih dežel.

V sodobnih skupnostih, ki so dosegle višjo raven industrijskega razvoja, je višji brezdelni razred nakopičil tako veliko premoženja, da njegovim ženskam ni več mogoče pripisati nobenega vulgarno produktivnega dela. Tukaj status žensk kot namestniških potrošnic začne izgublјati simpatije večine ljudi in ideal ženske lepote začne posledično ponovno prehajati od bolešno prefinjenega, prosojnega in tvegano vitkega k ženski arhaičnega tipa, ki ne taji svojih rok in stopal niti drugih zajetnih snovnih dejstev svojega telesa. V teku ekonomskega razvoja se je ideal lepote med ljudstvi zahodne kulture premaknil od ženske s fizično prezenco k dami, a se zdaj spet premika nazaj k ženski, vse to pa v skladu s spreminjajočimi se razmerami tekmovanja v imetju. Zahteve tekmovanja so nekaj časa zahtevale čile sužnje, spet drugič vpadljivo izvajanje namestniškega brezdelja in temu ustrezno očitno nezmožnost. Toda zdaj ta zadnja zahteva izgublja svojo moč, saj lahko žensko brezdelje v razmerah visoke učinkovitosti sodobne industrije sega tako nizko po lestvici uglednosti, da več ne bo služilo kot odločilno znamenje najvišje premoženjske stopnje.

Poleg tega splošnega nadzora, ki ga norma vpadljive potrate izvaja nad idealom ženske lepote, obstajata še ena ali dve nadrobnosti, vredni posebne omembe, saj kažeta na to, kako skrajn in popoln pritisk lahko uveljavlja nad človeškim občutkom za žensko lepoto. Omenili smo že, da na stopnjah ekonomske evolucije, kjer je vpadljivo brezdelje zelo cenjeno kot sredstvo ugleda, ideal zahteva prefinjene, drobne roke in stopala ter vitek pas. Te poteze skupaj z drugimi, sorodnimi hibami konstitucije, ki jih običajno spremljajo, kažejo, da je tako prizadeta oseba nezmožna koristnega dela in jo mora zato v brezdelju vzdrževati njen lastnik. Je nekoristna in draga ter temu ustrezno dragocena kot dokaz gmotne moči. Rezultat tega je, da ženske na tej kulturni stopnji premišljujejo o tem, kako bi spremenile svoje telo, da bi se bolje skladale z zahtevami izobraženega okusa časa, moške pa pod vodstvom kanona imetniške spodobnosti tako nastale umetno sprožene patološke poteze privlačijo. Od tod denimo stisnjen pas, ki je bil tako splošno in vztrajno v modi v skupnostih zahodne kulture, pa tudi deformirano stopalo pri Kitajcih. Za neizurjeni čut je oboje pohabljenje, ki vzbuja nedvomen odpor. Da bi se z njima lahko sprijaznili, se je treba privaditi. Vendar v njuno privlačnost za ljudi, katerih življenjski shemi

se prilegata kot častni postavki, ki ju odobravajo zahteve imetniške uglednosti, ne gre dvomiti. Sta postavki gmotne in kulturne lepote, ki služita kot elementa ideala ženstvenosti.

Povezava med estetsko vrednostjo in zavist vzbujajočo gmotno vrednostjo reči, ki smo jo tu nakazali, v zavesti ocenjevalca seveda ni prisotna. Če oseba pri oblikovanju sodbe okusa premisli in doreče, da je obravnavani lep predmet potraten in ugleden ter potemtakem lahko upravičeno šteje za lepega, potem ta sodba ni *bona fide*¹⁸ sodba okusa in v tej zvezi ne more priti v poštev. Povezava med uglednostjo in dojemanjem lepote predmetov, na kateri tu vztrajamo, je v učinku, ki ga ima dejstvo uglednosti na ocenjevalčeve miselne navade. Navajen je podajati vrednostne sodbe najrazličnejših vrst – ekonomsko, moralno, estetsko ali uglednostno –, ki se tičejo predmetov, s katerimi ima opravka, in njegova naklonjena drža do danega predmeta na katerikoli osnovi bo vplivala na to, koliko bo cenil predmet, ko ga bo začel vrednotiti na estetski osnovi. To še zlasti velja za vrednotenje na osnovah, ki so tako tesno povezane z estetsko, kot je to primer z uglednostjo. Vrednotenje v estetske namene in vrednotenje v namene ugleda nista tako razločljivi, kot bi lahko bili. Do zmede med tema vrstama vrednotenja pride še zlasti zato, ker vrednosti predmetov z vidika ugleda jezik s posebnim opisnim izrazom običajno ne razločuje. Rezultat tega je, da so izrazi, ki v vsakdanji rabi označujejo kategorije ali elemente lepote, ravno tisti, s katerimi zajemamo ta neimenovani element gmotne veljave, čemur zlahka sledi ustrezna zmeda idej. Zahteve uglednosti se v splošnem dojemanju na ta način zrastejo z zahtevami občutka za lepoto in lepota, ki je ne spremljajo uradno priznana znamenja ugleda, ni sprejeta. Vendar zahteve imetniške uglednosti in zahteve lepote v naivnem pomenu pretirano ne sovpadajo. Izločitev gmotno neprilagojenih iz našega okolja potemtakem pripelje do bolj ali manj popolne izločitve tistega znatnega niza elementov lepote, ki se jim ne posreči uskladiti z gmotnimi zahtevami.

Osnovne norme okusa so nadvse starodavne, zelo verjetno nastopijo že mnogo pred imetniškimi institucijami, ki jih tu obravnavamo. Posledično se s pomočjo preteklega selektivnega prilagajanja človeških miselnih navad zgodi, da zahteve lepote povečini pač najboljše zadovoljijo poceni pogruntavščine in strukture, ki na neposreden način nakazujejo takó nalogo, ki naj bi jo izvršile, kot način, s katerim služijo svojemu namenu.

Morda je na mestu, da se spomnimo sodobnega psihološkega stališča. Za lepoto oblike se zdi, da je stvar spretnosti zaznave. Morda lahko to zastavimo še širše. Če abstrakcijo sestavljajo asociacija, nakazovanje in »izraz«,

18 Storjena v dobri veri.

ki so klasificirani kot elementi lepote, potem lepota slehernega zaznanega predmeta pomeni, da um svojo zaznavno dejavnost zlahka razvija v smeri, ki jo omogoča obravnavani predmet. Toda smeri, v katere se dejavnost voljno razvija ali izraža, so smeri, h katerim je um nagnjen na podlagi dolgega in vztrajnega privajanja. Kar se tiče bistvenih elementov lepote, je to privajanje tako vztrajno in dolgo, da ni privedlo le do nagnjenosti k omenjeni obliki zaznavanja, temveč tudi do prilagoditve fiziološke strukture in funkcije. Če je ekonomski interes del konstitucije lepote, je to kot nakazovanje ali izraz ustreznosti namenu, kar je očitna in zlahka razberljiva podreditev življenjskemu procesu. Temu izrazu ekonomske prikladnosti ali koristnosti slehernega predmeta – čemur bi lahko rekli ekonomska lepota predmeta – najbolj ustreza, da sta njegova vloga in učinkovitost za potrebe materialnih življenjskih ciljev nakazana jedrnato in nedvoumno.

Na tej osnovi je med uporabnimi predmeti z estetskega vidika najboljše preprosto in neokrašeno blago. A ker imetniški kanon uglednosti pri blagu, namenjenem individualni potrošnji, zavrača to, da bi bilo poceni, je treba zadovoljitev našega hrepenenja po lepih rečeh iskati prek kompromisa. Kanone lepote je treba zaobiti s kakšnim domislekom, ki bo pričal o uglednem potratnem zapravljanju, hkrati pa bo moral zadostiti zahtevam našega kritičnega občutka za koristno in lepo ali vsaj zadostiti zahtevi kakšne navade, ki je prevzela funkcijo tega občutka. Takšen pomožen občutek za okus je občutek za novo, ki ga pri njegovem nadomeščanju podpira radovednost, s katero ljudje opazujejo domiselne in zagonetne pogruntavščine. Tako nanese, da je večina lepih predmetov, ki veljajo za lepe in tako funkcionirajo, precej domiselno oblikovanih in namenjenih temu, da zbegajo opazovalca, tj. da ga zmedejo z nepomembnimi nakazovanji in namigovanji na malo verjetno, hkrati pa pričajo o porabi dela, večji od tiste, ki bi bila potrebna za polno učinkovitost z vidika njihovega doždevnega ekonomskega namena.

To lahko ponazorimo s primerom, ki je zunaj dometa naših vsakdanjih navad in stikov ter torej zunaj dometa naših predsodkov. Takšna so izjemna pernata ogrinjala s Havajev ali splošno znani izrezljani ročaji ceremonialnih adzejev¹⁹ večih polinezijskih otokov. Ti so nedvomno lepi, tako v smislu, da premorejo prijetno kompozicijo oblike, črt in barve, kot v smislu, da izdajajo veliko spretnost in domiselnost v snovanju in konstruiranju. Istočasno so ta blaga očitno neprimerna, da bi služila kateremukoli drugemu ekonomskemu namenu. Vendar evolucija domiselnih in zagonetnih pogruntavščin, ki jih usmerja kanon zapravljenega truda, ne prinese vselej tako posrečenih rezultatov. Enako

19 Sekiri podobno rezalno orodje

pogost rezultat je praktično popolna odprava vseh elementov, ki bi prepričali kot manifestacije lepote ali koristnosti, pri čemer jih nadomestijo znamenja zgrešenih domislekov in dela, ki jih spremlja vpadljiva nesposobnost, vse dokler niso mnogi od predmetov, s katerimi se v vsakdanjem življenju obdamo, ter celo mnogi kosi vsakdanjih oblačil in okrasja takšne narave, da jih prenašamo le zavoljo predpisane tradicije. Primeri te nadomestitve lepote in koristnosti z domiselnostjo in izdatki so denimo vidni v domači arhitekturi, domači umetnosti ali pri vezeninah ter različnih kosih oblačil, zlasti ženskih in duhovniških.

Kanon lepote zahteva odražanje generičnega. »Noviteta«, ki je posledica zahtev vpadljive potrate, ta kanon lepote spodbija in pripelje do tega, da fiziognomijo predmetov, ki so po našem okusu, spremeni v kup posebnosti, ki so za povrh podvržene selektivnemu nadzoru kanona potratnosti.

Ta proces selektivnega prilagajanja zasnov ciljem vpadljive potrate in nadomestitve estetske lepote z gmotno je bil še zlasti učinkovit pri razvoju arhitekture. Skrajno težko bi bilo najti sodobno omikano bivališče ali javno zgradbo, ki bi si lahko prisojala karkoli več od tega, da je za nekoga, ki elemente lepote dojema ločeno od elementov častne potrate, sorazmerno nežaljiva. Neskončna raznolikost pročelij, ki jo v naših mestih izkazujejo najemniške in lastniške stanovanjske hiše boljše vrste, je neskončna raznolikost arhitekturnih nadlog in namigovanj na drago neudobje. Če nanje gledamo kot na lepe objekte, so stranski in zadnji slepi zidovi teh struktur, ki se jih umetniške roke niso dotaknile, običajno največja odlika zgradbe.

Kar smo dejali glede vpliva zakona vpadljive potrate na kanone okusa, velja le z majhno spremembo izrazov tudi za njegov vpliv na naše predstave o uporabnosti dobrin za druge namene poleg estetskih. Dobrine produciramo in trošimo kot sredstva polnejšega odvijanja človeškega življenja in njihova korist je predvsem v tem, da so učinkovita kot sredstva za doseganje tega cilja. Cilj je v prvi vrsti polnost posameznikovega življenja, razumljena v absolutnem smislu. Toda človeška nagnjenost k tekmovanju se je polastila potrošnje dobrin kot sredstva zavist vzbujajoče primerjave in jim s tem podelila sekundarno korist kot dokazov sorazmerne plačilne sposobnosti. Ta posredna oziroma sekundarna raba potrošnih dobrin potrošnji – in kaj kmalu tudi dobrinam, ki najbolje služijo temu tekmovalnemu namenu potrošnje – podeli častni značaj. Potrošnja dragih dobrin je hvalevredna in častne so dobrine, ki vsebujejo upoštevanja vreden delež stroškov, presegajočih tisto, kar jih dela uporabne za njihov dozdevni mehanski namen. Znamenja pretirane potratnosti na dobrinah so potemtakem znamenja vrednosti – znamenja visoke učinkovitosti v

prid posrednega, zavist vzbujajočega namena, ki mu služi njihova potrošnja; in, obratno, dobrine so ponižujoče in potemtakem neprivlačne, če izkazujejo pregospodarno prilagajanje zelenemu mehanskemu cilju in ne vključujejo presežka potratnosti, na kateri lahko sloni samozadovoljna, zavist vzbujajoča primerjava. Ta posredna korist da večino svoje vrednosti »boljšim« vrstam dobrin. Blago mora vsebovati kanček te posredne koristi, če želi nagovoriti kultivirani občutek za to, kaj je koristno.

Če so ljudje na začetku poceni načinu življenja nasprotovali, ker je nakazoval nezmožnost velikega zapravljanja ter s tem pomanjkanje gmotnega uspeha, so naposled podlegli navadi, da poceni stvarjem nasprotujejo zato, ker so nečastne same po sebi oziroma so nedostojne, ker so poceni. Skozi čas je vsaka naslednja generacija od prejšnje podedovala tradicijo hvalevrednega zapravljanja ter je sama nadalje izpopolnjevala in utrjevala tradicionalni kanon imetniške uglednosti trošenja dobrin, vse dokler nismo glede tega, da so vse poceni reči nedostojne, dosegli tolikšne stopnje prepričanosti, da maksimo »poceni in zanič« izrekamo povsem brez pomislekov. Navada odobravanja dragega in neodobravanja tistega, kar je poceni, se je tako temeljito zasidrala v naše razmišljanje, da instinktivno vztrajamo na vsaj določeni meri zapravljlive potratnosti vse naše potrošnje, in to celo v primeru dobrin, ki jih trošimo v strogi zasebnosti in brez najmanjše misli na razkazovanje. Vsi iskreno in brez pomislekov čutimo, da smo bolj povzdignjenega duha, če smo, četudi v zasebnosti našega gospodinjstva, naš vsakdanji obed z ročno izdelanim srebrnim priborom jedli z ročno poslikanega porcelana (pogosto dvomljive umetniške kvalitete), položenega na visokocenovni namizni prt. Vsako nazadovanje glede na življenjski standard, ki smo ga v tem pogledu vajeni imeti za dostojnega, občutimo kot hudo kršitev človeškega dostojanstva. Tako so bile zadnjih nekaj desetletij sveče prijetnejši vir svetlobe pri večerji od vseh drugih. Soj sveče je omikanim očem zdaj mehkejši, manj nadležen od razsvetljave na petrolej, plin ali elektriko. Pred 30 letimi tega ne bi bilo mogoče reči, saj so bile sveče – oziroma so bile to še pred kratkim – najcenejša razpoložljiva razsvetljava za domačo rabo. Za sveče tudi zdaj velja, da ne dajejo sprejemljive ali učinkovite svetlobe za karkoli drugega kot ceremonialno razsvetljavo.

Še živeči politični modrec je celotno zadevo povzel v izreku »cenen plašč naredi cenenega človeka« in verjetno ni nikogar, ki ne bi občutil prepričljive moči te maksime.

Navada, da na dobrinah iščemo znamenja pretirane potratnosti, in zahtevamo, da vse dobrine ponujajo določeno korist posredne ali zavist vzbujajoče vrste, vodi k spremembi standardov, v skladu s katerimi se meri korist dobrin. Častni

dejavnik in dejavnik gole učinkovitosti pri potrošnikovi oceni blag nista ločena in tako oba skupaj tvorita skupno neanalizirano uporabnost dobrin. Tako nastalega standarda uporabnosti ne bo nobeno blago zadovoljilo le na podlagi materialne zadostnosti. Da bi bilo potrošniku dovršeno in popolnoma zadovoljivo, mora izkazovati tudi častni dejavnik. Rezultat tega je, da producenti potrošnih blag svoja prizadevanja usmerijo v produkcijo dobrin, ki bodo zadostila tej zahtevi. To storijo s toliko večjim poletom in učinkovitostjo, saj tudi njim samim gospoduje isti standard vrednosti dobrin in bi jih pogled na dobrine, ki ne bi premogle ustreznega častnega leska, iskreno prizadel. Tako danes več nobena obrt ne dobavlja dobrin, ki ne bi v večji ali manjši meri vsebovale častnega dejavnika. Vsak potrošnik, ki bi kot Diogen vztrajal na odstranitvi vseh častnih ali potratnih dejavnikov iz svoje potrošnje, bi bil na sodobnem trgu nezmožen oskrbeti svoje najtrivialnejše potrebe. Tudi če bi se zatekel k temu, da jih prek lastnih prizadevanj oskrbuje neposredno, bi se mu bilo težko, če ne nemogoče, znebiti veljavnih miselnih navad v zvezi s tem, tako da bi se že za en sam dan le stežka oskrbel z življenjskimi potrebščinami potrošnje, ne da bi v svoj doma izdelani proizvod instinktivno in nehote vključil nekaj tega častnega, kvazidekorativnega deleža zapravljenega truda.

Splošno znano je, da kupce pri njihovem izbiranju uporabnih dobrin bolj usmerjata lesk in dodelanost [*finish and workmanship*] dobrin kot katerakoli znamenja dejanske uporabnosti. Da bi se dobrine lahko prodajale, morajo – poleg tistega, kar jih dela učinkovite za materialni namen, kateremu služijo – posedovati občutno količino vložnega dela, ki jim podeli znamenja spodobne potratnosti. Ta navada, da se očitna potratnost spremeni v kanon uporabnosti, seveda deluje tako, da poviša skupno ceno potrošnih blag. Opozarja nas pred cenenostjo, s tem ko odliko do neke mere izenači s ceno. Potrošnik si običajno vztrajno prizadeva, da bi si dobrine, ki jih potrebuje, priskrbel kar najugodnejše, toda splošno sprejeta zahteva očitne potratnosti, ki je porok in komponenta uporabnosti dobrin, ga pripravi do tega, da takšne dobrine, ki ne premorejo dovolj visokega deleža vpadljive potrate, zavrne kot nezadostne.

Gre dodati, da se velik del teh potez potrošnih dobrin, ki v splošnih predstavah igrajo vlogo znamenj uporabnosti in na katere se tu sklicujemo kot dejavnike vpadljive potrate, potrošniku priporočajo tudi na drugih osnovah, ne le potratnosti. Po navadi pričajo o spretnosti in mojstrstvu, četudi ne prispevajo bistveno k uporabnosti dobrin, in nobenega dvoma ni, da vsako specifično znamenje častne uporabnosti postane modno ter pozneje ohranja svoj status normalnega sestavnega dela vrednosti določenega blaga na takšni osnovi. Izkazano mojstrstvo ugaja samo po sebi, tudi če se njegov časovno bolj oddaljen, v danem trenutku neupoštevan rezultat izkaže za neuspešnega. Motrenje

spretnega dela zadovolji umetniški občutek. A dodati gre tudi, da brez podpore kanona vpadljive potrate noben takšen dokaz mojstrstva ali domiselne in učinkovite prilagoditve sredstev cilju na dolgi rok ni deležen odobravanja sodobnega civiliziranega potrošnika.

Tukajšnje stališče na posrečen način potrjuje mesto, ki je v ekonomiji potrošnje dodeljeno strojnim proizvodom. Bistvo materialne razlike med strojno in ročno izdelanimi dobrinami, ki služijo istim namenom, je običajno v tem, da prve bolje služijo svoje prvotnemu namenu. So popolnejši proizvod in izkazujejo popolnejšo prilagoditev sredstev cilju. Vendar jih to ne reši pred nespoštovanjem in grajanjem, saj ne opravijo preizkusa častne potrate. Ročno delo je potratnejša produkcijska metoda, zato je so dobrine, ki jih ta metoda proizvede, za namen imetniške uglednosti uporabnejše. Znamenja ročnega dela tako postanejo častna, dobrine, ki jih izkazujejo, pa spadajo v višji kakovostni razred kot ustrezni strojni proizvod. Običajno, čeprav ne vedno, so častna znamenja ročnega dela določene nepopolnosti in nepravilnosti črt ročno izdelanega blaga, ki kažejo, kje se delavcu ni posrečilo izpeljati načrta. Osnovo večvrednosti ročno izdelanih dobrin potemtakem predstavlja določena stopnja neobdelanosti. Vendar ta ne sme biti nikoli tako velika, da bi izkazovala šušmarsko izdelavo, saj bi to pričalo o nizki ceni, niti ne tako majhna, da bi dala slutiti idealno natančnost, ki jo zmore doseči le stroj, saj bi tudi to pričalo o nizki ceni.

Presojanje teh znamenj častne neobdelanosti, ki ji ročno izdelane dobrine v očeh omikanih ljudi dolgujejo svojo višjo vrednost in šarm, je stvar finega razločevanja. Zahteva urjenje in izoblikovanje pravih miselnih navad v zvezi s tistim, čemur lahko rečemo fiziognomija dobrin. Vulgarni in premalo omikani ljudje, ki o finesah elegantne potrošnje razmišljajo neustrezno, pogosto občudujejo strojno izdelane dobrine za vsakdanjo rabo in jim dajejo prednost ravno zaradi njihove čezmerne popolnosti. Ceremonialna manjvrednost strojnih proizvodov kaže na to, da popolna spretnost in mojstrstvo, ki jo uteleša vsaka draga inovacija pri spopolnjevanju dobrin, sama po sebi ne zagotavlja sprejetja in trajne naklonjenosti. Inovacija mora imeti podporo kanona vpadljive potrate. Dovoljena ni nobena poteza fiziognomije dobrin, ki je tej normi imetniške uglednosti odvratna, naj sama po sebi še tako ugaja in naj se spričo svojega učinkovitega dela še tako priporoča okusu.

Ceremonialno manjvrednost oziroma nečistost potrošnih dobrin zaradi njihove »običajnosti« ali, z drugimi besedami, njihovega neznatnega produkcijskega stroška, mnoge osebe jemljejo zelo resno. Nasprotovanje strojnim proizvodom se pogosto izraža kot nasprotovanje običajnosti takšnih dobrin. Kar je

običajno, je (gmotno) dosegljivo mnogim ljudem. Takšna potrošnja potemtakem ni častna, saj ne služi namenu ugodne zavist vzbujajoče primerjave z drugimi potrošniki. Tako je potrošnja teh dobrin oziroma že to, da so na dosegu oči, neločljivo povezana z odvratno slutnjo nižjih stopenj človeškega življenja, njihovo motrenje pa širi prevevajoč občutek bede, ki je rahločutni osebi skrajno neokusna in deprimirajoča. Pri osebah, katerih okusi se ukazovalno uveljavljajo in ki ne premorejo ne daru ne navade ali spodbude, da bi razločevale med osnovami najrazličnejših sodb okusa, se manifestacije občutja častnega zrastejo z manifestacijami občutka za lepo ter občutka za uporabno, in sicer na že opisani način. Tako sestavljeno ocenjevanje služi kot presoja lepote predmeta ali njegove uporabnosti v skladu z ocenjevalčevo pristranskostjo ali interesom, ki ga nagibajo k temu, da predmet dojema z enega ali drugega od teh vidikov. Neredka posledica tega je, da znamenja cenenosti ali običajnosti obveljajo za jasna znamenja umetniške neprimernosti in na tej osnovi se, zato da bi usmerjal v zadevah okusa, oblikuje kodeks oziroma shema estetskega bontona na eni in estetskih prisnutosti na drugi strani.

Kot smo že izpostavili, so poceni in potemtakem neprimerna blaga dnevne potrošnje v sodobnih industrijskih skupnostih pogosto strojni proizvodi, generična poteza fiziognomije strojno izdelanih dobrin v primerjavi z ročno izdelanim blagom pa je v njihovi večji popolnosti izdelave in večji natančnosti pri nadrobni izpeljavi načrta. Tako pride do tega, da vidne nepopolnosti ročno izdelanih dobrin zaradi svojega častnega značaja štejejo kot znamenja večvredne lepote ali uporabnosti ali obojega. Od tod izvira povečevanje pomanjkljivega, kar sta v svojem času tako vneto zagovarjala John Ruskin in William Morris, na česar osnovi se je uveljavilo njuno propagiranje grobe izdelave in zapravljenega truda, kar se nadaljuje vse do danes. Od tod tudi propagiranje vrnitve k rokodelstvu in domači produkciji. Veliko dela in spekulacij te skupine ljudi, ki jih je upravičeno mogoče prikazati tako, kot smo jih na tem mestu, tako ne bi bilo mogočih v času, v katerem vidno popolnejše dobrine ne bi bile tiste, ki so cenejše.

Vse, kar tu želimo ali moremo povedati, se seveda nanaša le na ekonomsko vrednost te vrste estetske doktrine. To ni mišljeno kot podcenjevanje, temveč predvsem kot prikaz, kakšne težnje ima ta doktrina glede svojega učinka na potrošnjo in produkcijo potrošnih dobrin.

Način, na katerega se težnja tega razvoja okusa odraža v produkciji, morda najbolj prepričljivo ponazarja manufakturna proizvodnja knjig, s katero je bil Morris zaposlen v poznejšem obdobju svojega življenja. Toda kar v pomembni meri drži za delo Kelmscott Press, le v nekoliko zmanjšani meri velja tudi za

novodobno umetniško izdelavo knjig – tj. tipografijo, papir, ilustracije, materiale, rabljene za vezavo, ali vezavo knjig. Da si novodobni proizvodi te industrije prisojajo odličnost, se v določeni meri naslanja na to, da se približujejo grobi izdelavi iz časa, ko je izdelovanje knjig s pomočjo nezadostnih naprav bilo negotov boj z neposlušnimi materiali. Ker ti proizvodi zahtevajo ročno delo, so dražji; prav tako so tudi manj praktični od knjig, izdelanih z izključnim namenom, da bi bile uporabne; potemtakem dokazujejo potrošnikovo zmožnost, da neomejeno troši, kakor tudi zmožnost, da trati čas in trud. Na tej osnovi se današnji tiskarji vračajo k »staremu slogu« ter drugim bolj ali manj zastarelim tipografskim slogom, ki so manj berljivi in katerih strani so videti bolj grobo od »modernih«. Celo znanstvena periodika, katere dozdevno edini pravi namen je najučinkoviteje predstaviti snov, s katero se znanost ukvarja, tako zelo podlega zahtevam te gmotne lepote, da znanstvene razprave objavlja v tipografiji starega sloga, na rebrastem papirju in z nerazrezanimi bloki. Knjige, ki se zgolj z učinkovitim predstavljanjem vsebine ne ukvarjajo niti navidezno, gredo seveda še dlje v to smer. Opravka imamo z nekoliko grobo tipografijo, tiskano na ročno izdelanem, razcefranem papirju, s čezmernimi robovi na straneh in nerazrezanimi listi, katerih vezava je skrbno groba in izpiljeno nespretna. Kelmscott Press je zadevo – gledano z vidika gole uporabnosti – pripeljal do absurda, ko je knjige za sodobno rabo izdajal tako, da so bile urejene v skladu z zastarelim pravopisom, tiskane v gotici in vezane v mehki pergament, opremljen z usnjenimi trakovi. Nadaljnja značilna poteza, ki utrjuje ekonomski položaj umetniške izdelave knjig, je dejstvo, da so te elegantnejše knjige v svoji najboljši obliki tiskane v omejenih izdajah. Omejena izdaja je dejansko jamstvo – resda nekam okorno –, da je ta knjiga redka, potemtakem draga in potrošniku podeljuje gmotni ugled.

Posebna privlačnost teh knjižnih proizvodov za kupca kultiviranega okusa seveda ni v zavestnem, naivnem spoznanju, da so drage in izbrano okorne. Kakor v analognem primeru večvrednosti ročno izdelanega blaga v primerjavi s strojnimi proizvodi zavestno osnovo preference tudi tu tvori svojstvena odličnost, pripisana dražjemu in okornejšemu blagu. Večja odličnost, pripisana knjigi, ki oponaša starinske proizvode in zastarele procese, je razumljena predvsem kot večja korist z estetskega vidika, toda ni neobičajno, če omikani ljubitelj knjig vztraja tudi na tem, da je bolj štorasti proizvod kot sredstvo tiskane besede uporabnejši. Kar zadeva večjo estetsko vrednost dekadentne knjige, je povsem mogoče, da ima ljubiteljevo zatrjevanje določeno osnovo. Knjigo oblikujejo z izključno mislijo na njeno lepoto in pogost rezultat je, da je oblikovalec do določene mere uspešen. Vendar tukaj vztrajamo na tem, da je kanon okusa, v skladu s katerim oblikovalec deluje, kanon, ki se je izoblikoval pod nadzorom

zakona vpadljive potrate, in da ta zakon deluje selektivno na način, da izloči sleherni kanon okusa, ki se ne sklada z njegovimi zahtevami. To se pravi, dekadentna knjiga je morda res lepa, toda omejitve, znotraj katerih oblikovalec lahko deluje, določajo zahteve neestetske vrste. Če je proizvod lep, mora biti istočasno drag in slabo prilagojen svoji dozdevni rabi. Tega za oblikovalca knjige zavezujočega kanona okusa pa zakon potrate v svoji prvotni obliki ne oblikuje v celoti; do neke mere se oblikuje tudi v skladu s tisto sekundarno manifestacijo plenilskega temperamenta, s čaščenjem arhaičnega ali zastarelega, ki mu v eni njegovih razvojnih oblik pravimo klasicizem.

V estetski teoriji bi utegnilo biti skrajno težko, če že ne nemogoče, povleči črto med klasicističnim kanonom oziroma čišljanjem arhaičnega in kanonom lepote. V estetske namene te ločnice niti ni treba vleči in pravzaprav ni nujno, da obstaja. V skladu s teorijo okusa gre manifestacijo sprejetega ideala arhaizma, ne glede na njegovo osnovo, morda najbolje oceniti kot element lepote, glede njegove upravičenosti pa se ne gre spraševati. A za tukajšnji namen – namen ugotavljanja, katere ekonomske osnove so navzoče pri sprejetih kanonih okusa ter kakšen pomen imajo pri razdelitvi in potrošnji dobrin – razločevanje ni nepomembno.

Položaj, ki ga strojni proizvodi zasedajo v civilizirani shemi potrošnje, izpostavi naravo razmerja, ki obstaja med kanonom vpadljive potrate in bontonom potrošnje. Ta kanon ne deluje kot načelo inovacije ali iniciative ne v zadevah umetnosti, ne samega okusa, ne pri veljavnem občutku glede tega, katere dobrine so uporabne. V prihodnost ne seže kot ustvarjalno načelo, ki bi dosegalo inovacije ter dodajalo nova potrošna blaga in nove stroškovne elemente. Omenjeno načelo je v določenem smislu bolj negativen kot pozitiven zakon. Je bolj regulativno kot ustvarjalno načelo. Zelo poredko neposredno sproži ali izumi kakršnokoli prakso ali običaj. Njegovo delovanje je izključno selektivno. Vpadljiva potratnost ne ponuja neposredne osnove za variiranje in razvoj, toda skladnost z njenimi zahtevami je pogoj preživetja tistih inovacij, do katerih pride na drugih osnovah. Na kakršenkoli način prakse, običaji in metode zapravljanja že nastajajo, so vsi podrejeni selektivnemu delovanju te norme uglednosti in stopnja, do katere se skladajo z njenimi zahtevami, je preizkus njihove zmožnosti preživetja v tekmi z drugimi podobnimi praksami in običaji. Če vse drugo ostane enako, ima očitneje potratna praksa ali metoda v skladu s tem zakonom boljše možnosti za preživetje. Zakon vpadljive potrate ne pojasni izvora variacij, temveč le vztrajanje tistih oblik, ki so pod njegovo oblastjo zmožne preživetja. Ohranja tisto, kar se prilega, ne izumlja sprejemljivega. Njegova naloga je, da preizkusi vse reči in se oprime tistega, kar koristi njegovemu smotru.

Sedmo poglavje

Obleka kot odraz kulture imetja

Umetno bo, če bomo nadrobno ponazorili, kako se doslej prikazana ekonomska načela nanašajo na vsakdanja dejstva ene izmed smeri življenjskega procesa. V ta namen nobena vrsta potrošnje ne ponuja primernejše ponazoritve od izdatkov za obleko. Pravilo vpadljive potrate dobrin se še prav posebej odraža pri obleki, čeravno iste pogruntavščine ponujajo tudi zgled drugih, sorodnih načel gmotnega ugleda. Obstajajo še druge metode izkazovanja gmotnega položaja, ki uspešno služijo namenu ter so v modi vselej in povsod, toda izdatki za obleko imajo to prednost pred večino drugih metod, da so naša oblačila vselej na očeh in že na prvi pogled kažejo naš gmotni položaj. Prav tako velja, da je dopustno razkazovalno zapravljanje pri obleki očitneje prisotna in morda splošnejša praksa kot pri drugi vrsti potrošnje. Nikomur se ne bo težko strinjati s klišejem, da je večina izdatkov, ki si jih vsi razredi nakopljejo zaradi oblačil, v večji meri namenjena dostojnemu videzu kot zaščiti telesa. In nikjer bornosti ne občutimo tako močno kakor v primeru, ko ne zadostimo standardu, kot ga določa družbena praksa oblačenja. Za obleko v še večji meri kot za večino drugih potrošnih predmetov drži, da ljudje raje prestopajo nadvse znatno pomanjkanje življenjskih udobij ali potrebščin, zato da bi si lahko privoščili tisto, kar velja za spodobno količino potratne potrošnje, tako da nikakor ni nenavadno, če se ljudje v ostrem podnebjju oblačijo nezadostno, zato da bi bili videti lepo oblečeni. In tržno vrednost dobrin, ki so v vsaki sodobni skupnosti namenjene oblačenju, v veliko večji meri tvorita njihova modnost in uglednost, kot pa njihovo mehansko služenje temu, da odevajo imetnikovo telo. Potreba po oblačenju je predvsem »višja« oziroma duhovna potreba.

Ta duhovna potreba po oblačenju ni ne povsem ne predvsem naivna nagnjenost k razkazovanju zapravljanja. Zakon vpadljive potrate potrošnje oblačil in drugih reči usmerja predvsem posredno, tako da oblikuje kanone okusa in spodobnosti. V večini primerov je zavestni motiv tistega, ki nosi ali kupi vpadljivo potratno oblačilo, potreba po skladanju z uveljavljeno prakso ter doseganju uradno priznanega standarda okusa in uglednosti. Ne gre le za to, da te mora usmerjati bonton oblačenja, če se hočeš izogniti ponižanju, ki je rezultat nenaklonjene opazke ali komentarja, čeravno ta motiv sam po sebi veliko šteje, temveč tudi za to, da je zahteva potratnosti v naših miselnih navadah, povezanih z oblačili, tako zasidrana, da nam je vse drugo razen dragih oblačil instinktivno odvrtno. Brez razmišljanja ali analiziranja čutimo, da je tisto, kar je poceni, nedostojno. »Cenen plašč naredi cenenega človeka.« Vlada prepričanje, da »poceni in zanič« za obleko drži še bolj nepopustljivo kot za druga potrošna blaga. Na podlagi okusa in uporabnosti velja poceni kos oblačila v skladu s to maksimo za manjvrednega. Reči so nam lepe in uporabne, nekako v sorazmerju s tem, kako drage so. Razen nekaj nepomembnih izjem dragemu, ročno izdelanemu kosu oblačila tako glede lepote kot uporabnosti dajemo prednost pred manj dragim ponaredkom, naj nepristni izdelek še tako spretno oponaša dragi izvornik. Kar pri nepristnem izdelku žali našo rahločutnost, ni to, da je pomanjkljiv z vidika oblike, barve ali kakršnegakoli vizualnega učinka. Spotakljivi predmet je lahko tako zvesta imitacija, da ga ne razkrije niti najnatančnejša preiskava, a kakor hitro ga razkrinkajo, njegova estetska in tržna vrednost strmoglavita. Ne le to, z veliko gotovostjo lahko trdimo, da estetska vrednost razkrinkanega ponarejenega oblačila pade približno za toliko, kot je ponaredek cenejši od izvornika. Njegov estetski položaj se poslabša, saj pade v nižji premoženjski razred.

Toda funkcija obleke kot dokaza plačilne zmožnosti ni le v tem, da kaže, da tisti, ki jo nosi, dragocene dobrine troši na način, ki presega tisto, kar je potrebno za telesno ugodje. Preprosta vpadljiva potrata dobrin je učinkovita in zadovoljujoča le do določene mere, je dober *prima facie* dokaz gmotnega uspeha in temu ustrezno *prima facie* dokaz družbene vrednosti. Toda obleka premore subtilnejše in daljnosežnejše zmožnosti od teh golih, neposrednih dokazov same potratne potrošnje. Če je poleg tega, da pokaže, da si tisti, ki jo nosi, lahko privoščijo neomejeno in negospodarno potrošnjo, mogoče v isti potezi pokazati tudi, da on ali ona ni prisiljena služiti za preživetje, to dokaz družbene vrednosti znatno poveča. Če hoče uspešno služiti svojemu namenu, mora naša obleka potemtakem biti draga in mora vsem opazovalcem dati jasno vedeti, da se tisti, ki jo nosimo, ne ukvarjamo z nobeno vrsto produktivnega dela. V evolucijskem procesu, prek katerega se je naš sistem oblačenja izpopolnil do

sedanje čudovito popolne prilagoditve svojemu namenu, je bila ta pomožna vrsta dokaza deležna primerne pozornosti. Podrobna poizvedba glede tega, kaj v skladu s splošnim dojemanjem velja za elegantno oblačilo, bo pokazala, da je v sleherni točki zamišljeno tako, da vzbuja vtis, da je tisti, ki ga nosi, vaje tega, da ne opravlja nobenega koristnega dela. Samoumevno je, da oblačilo ne more veljati za elegantno ali celo spodobno, če na tistem, ki ga nosi, prek madežev ali obrabe kaže posledice fizičnega dela. To, da nam lična in brezhibno čista oblačila ugajajo, je predvsem, če ne povsem, posledica tega, da namigujejo na brezdelje – na to, da smo oproščeni slehernega osebnega stika s kakršnikoli produkcijskimi procesi. Večji del šarma, ki krasi ročno izdelani čevlji, brezmadežno perilo, svetlikajoči se cilinder in sprehajalno palico, kakršni tako izrazito krepijo prirojeno gospodovo dostojanstvo, izhaja iz tega, da poudarjeno namigujejo, da tisti, ki je tako opravljen, ne more biti udeležen v nobeni zaposlitvi, ki bi bila neposredno ali nemudoma v človeško korist. Elegantna obleka svojemu elegantnemu namenu ne služi le s tem, da je draga, temveč tudi s tem, da je insignija brezdelja. Ne kaže le tega, da je tisti, ki jo nosi, zmožen zapravljati sorazmerno visoke zneske, temveč istočasno dokazuje, da troši, ne da bi produciral.

Ženska oblačila gredo v izkazovanju, da so tiste, ki jih nosijo, vzdržne od produktivnih zaposlitev, še dlje od moških. Ni nam treba utemeljevati splošnega zaključka, da elegantnejši slogi ženskih klobučkov delo onemogočajo še bolj kot moški cilinder. Ženski čevlji k izkazovanju naloženega brezdelja, ki ga ponuja njegov lesk, doda še tako imenovano francosko peto, glede katere je očitno, da skrajno oteži sleherni, celo najpreprostejše in najnujnejše fizično delo. Podobno in v še večji meri to velja za krilo in druga, za ženske značilna nabrana oblačila. Dejanski razlog za našo vztrajno navezanost na krilo je preprosto v tem, da je drago ter da tisto, ki ga nosi, ovira na vsakem koraku in jo onesposablja za kakršnokoli koristno prizadevanje. Podobno velja za ženski običaj nošenja skrajno dolgih las.

Toda ženska oblačila v primerjavi z moškimi ne gredo dlje le v dokazovanju izvzetosti iz dela, temveč dodajo še posebno in nadvse značilno potezo, ki se kvalitativno razlikuje od vsega, kar običajno počnejo moški. Pod to potezo sodi vrsta pogruntavščin, katere tipičen primer je steznik. V skladu z ekonomsko teorijo je steznik pravzaprav pohabljenje, ki ga poskusna oseba preneha z namenom, da bi zmanjšala lastno vitalnost ter tako postala trajno in očitno nezmožna za delo. Res je, da steznik načne osebne čare tiste, ki ga nosi, toda škodo, nastalo v tem pogledu, kompenzira povečanje uglednosti, ki je posledica njene vidno povečane potratnosti in slabotnosti. V splošnem bi lahko rekli, da je ženstvenost ženskih oblačil dejansko mogoče zvesti na to, da oblačila,

značilna za ženske, učinkoviteje preprečujejo koristno prizadevanje. To razliko med moškimi in ženskimi oblačili tu preprosto izpostavljam kot značilno potezo, v kratkem pa bomo obravnavali še njene razloge.

Zaenkrat imamo torej splošno načelo vpadljive potrate kot veliko in dominantno normo oblačjenja. Temu načelu pomožna in iz njega sledeča druga norma je načelo vpadljivega brezdelja. Pri izdelavi oblek ta norma nastopa v obliki številnih pogruntavščin, ki kažejo, da se tisti, ki jih nosijo, ne ukvarjajo in, če je to mogoče prikladno pokazati, ne morejo ukvarjati s produktivnim delom. Poleg teh dveh načel obstaja še tretje, ki je le malo manj prisilnega značaja in se ga bo spomnil vsakdo, ki vsaj malo razmišlja o tej temi. Obleka mora biti poleg tega, da je vpadljivo draga in nepraktična, istočasno tudi po zadnji modi. Glede fenomena spremenljivih mod ni bila doslej podana še nobena kakorkoli zadovoljiva razlaga. Vsakdo je seznanjen z zavezujočo zahtevo oblačjenja v skladu z najnovejšim, uradno priznanim slogom, kakor tudi z dejstvom, da se ta uradno priznana moda spreminja iz sezone v sezono, vendar ni še nihče izdelal teorije tega nenehnega spreminjanja. Seveda lahko povsem dosledno in verodostojno rečemo, da je to načelo novega še ena posledica zakona vpadljive potrate. Če lahko vsako oblačilo služi le za krajše obdobje in če kos iz minule sezone ne more vztrajati oz. biti v rabi v novi, je očitno, da je potratno zapravljanje za obleko zelo povečano. Ta sklep je do neke mere pravilen, a je le negativnega značaja. Bolj ali manj nam pove le to, da ima norma vpadljive potrate pod nadzorom vse, kar zadeva oblačenje, tako da se mora vsaka modna sprememba uskladiti z zahtevami potratnosti, vendar ne odgovori na vprašanje, kakšen je motiv za ustvarjanje in sprejemanje sprememb v prevladujočih slogih, ter tudi ne zmore pojasniti, zakaj je skladnost z danim slogom v danem času tako zavezujoče nujna.

Da bi našli ustvarjalno načelo, ki je zmožno služiti kot motiv za odkritja in inovacije v modi, se bomo morali vrniti k prvobitnemu, neekonomskemu motivu, iz katerega izvirajo oblačila – motiv okraševanja. Ne da bi se spuščali v obširno razpravo o tem, zakaj in kako se uveljavlja motiv pod vodstvom zakona potratnosti, lahko v splošnem rečemo, da je vsaka nadaljnja modna inovacija poskus, da bi dosegli videz, ki bo našemu občutku za obliko in barvo ali učinkovitost sprejemljivejši od tistega, ki ga izpodriva. Spreminjajoči se slogi so odraz našega neprestanega iskanja nečesa, kar se bo priporočilo našemu estetskemu občutku, a ker je vsaka inovacija podvržena selektivnemu delovanju norme vpadljive potrate, je manevrski prostor, znotraj katerega lahko pride do inovacije, do neke mere omejen. Inovacija mora biti ne le lepša ali, morda pogosteje, manj spotakljiva od tiste, ki jo izpodrine, temveč mora tudi doseči sprejeti standard potratnosti.

Na prvi pogled se zdi, da bi se takšno nepopustljivo prizadevanje po doseganju lepega pri obleki moralo iziti v postopnem približevanju umetniški popolnosti. Seveda bi lahko pričakovali, da morajo mode izkazovati razpoznavni trend v smeri enega ali več tipov oblačil, ki vidno pristajajo človeški obliki, in morda bi celo lahko imeli občutek, da obstaja precejšnja osnova za naše upanje, da bodo po vsej domiselnosti in trudu, ki sta bila v vseh teh letih vložena v obleke, današnje mode dosegle relativno popolnost in stabilnost ter se tesno približale umetniškemu idealu, ki se bo lahko trajno obdržal. Vendar ni tako. Bilo bi resnično zelo tvegano trditi, da današnji slogi pristajajo bistveno bolje od tistih izpred deset ali tistih izpred dvajset, petdeset ali sto let. Po drugi strani ni mogoče oporekati trditvi, da slogi, ki so bili v modi pred dva tisoč leti, pristajajo bolje od najbolj izpopolnjenih in pretehtanih kreacij današnjega časa.

Pravkar podana razlaga mode potemtakem v celoti ne pojasni in morali bomo iskati naprej. Splošno znano je, da so v različnih delih sveta oblikovali določene relativno stabilne sloge in tipe noše, primer tega so noše japonskih, kitajskih in drugih orientalskih narodov, noše Grkov, Rimljanov in drugih vzhodnjaških narodov v antiki, v poznejšem času pa v skoraj vsaki evropski deželi tudi kmečka noša. Tem narodnim in ljudskim nošam pristojni kritiki v večini primerov prisojajo, da bolj pristajajo in so bolj umetniške od nestanovitnih slogov sodobnih civiliziranih oblačil. Istočasno so vsaj po navadi tudi manj očitno potratne, to se pravi, v tem, kako so ukrojene, je lažje zaznati tudi druge dejavnike, ne le dejavnike razkazovanja izdatkov.

Te relativno stabilne noše so običajno precej strogo in ozko geografsko zamejene ter od kraja do kraja variirajo neznatno in sistematično. V vsakem primeru so jih oblikovala ljudstva ali razredi, ki so revnejši od nas, ter še zlasti iz dežel, predelov in časov, kjer sta prebivalstvo ali vsaj razred, ki mu omenjena noša pripada, relativno homogena, stabilna in nepremična. To se pravi, da se stabilne noše, ki bodo prestale preizkus časa in perspektive, oblikujejo v okoliščinah, kjer se norma vpadljive potrate uveljavlja manj zavezujoče kot v velikih sodobnih civiliziranih mestih, katerih relativno gibljivo, premožno prebivalstvo danes diktira modne standarde. Dežele in razredi, ki so na ta način oblikovali stabilne in umetniške noše, so bili v takšnem položaju, da se je tekmovanje v imetju med njimi razvilo v tekmovanje v vpadljivem brezdelju in ne vpadljivi potrošnji dobrin. Tako da v splošnem drži, da je moda najmanj stabilna in najmanj pristaja v skupnostih, kjer se načelo vpadljive potrate dobrin uveljavlja najbolj zavezujoče, tako kot med nami. Vse to napeljuje na antagonizem med potratnostjo in umetniškimi oblačili. Praktično gledano, je norma vpadljive potrate nezdržljiva z zahtevo, po kateri mora biti obleka lepa in pristajati. In ta antagonizem ponuja razlago neprestanega

spreminjanja mode, ki ga ne kanon potratnosti ne kanon lepote sama po sebi ne moreta pojasniti.

Standard uglednosti zahteva, da obleka izkazuje potratno zapravljjanje, a sleherna potratnost žali prirojeni okus. Opozorili smo že na psihološki zakon, po katerem se brezplodnost, naj bo brezplodnost truda ali zapravljjanja, studi vsem ljudem – ženskam morda v še večji meri –, in sicer na enak način, kot smo nekdanj dejali, da se Naravi studi vakuum. Toda načelo vpadljive potrate zahteva očitno brezplodno zapravljjanje in posledična vpadljiva potratnost obleke je potemtakem grda sama po sebi. Zato opažamo, da si pri vseh inovacijah na področju oblek sleherni dodani ali spremenjeni detajl prizadeva, da bi se izognil obsojanju s tem, da izkazuje določen dozdevni namen, istočasno pa zahteva vpadljive potrate smotrnosti teh inovacij preprečuje, da bi postala karkoli več od dokaj očitne pretveze. Celo pri svojih najsvobodnejših izmišljajah se moda le redko, če sploh kdaj, izogne simuliranju določene dozdevne rabe. Vendar je dozdevna uporabnost modnih detajlov na obleki tako očitno pretvarjanje, njihova občutna brezplodnost pa se kaj kmalu tako odkrito vsiljuje naši pozornosti, da postane nevzdržna, nakar se zatečemo k novemu slogu. Toda ta se mora skladati z zahtevo ugledne potratnosti in brezplodnosti. Njegova brezplodnost kaj hitro postane tako odvrtna kot brezplodnost predhodnika in edino zdravilo, ki nam ga zakon potrate dovoli, je to, da olajšanje poiščemo v kakšni novi, enako brezplodni in nevzdržni kreaciji. Od tod nujna grdota in nenehno spreminjanje modne oprave.

S tem ko smo tako razložili pojav spremenljivih mod, je treba v naslednjem koraku to razlago uskladiti z vsakdanjimi dejstvi. Med te sodi splošno znana naklonjenost, kakršno vsi ljudje čutijo do slogov, ki so v modi v kateremkoli danem času. Novi slog pride v modo in je priljubljen eno sezono; vsaj dokler je novost, se ljudem povečini zdi privlačen. Aktualna moda velja za lepo. Delno zaradi olajšanja, ki ga nudi s tem, ko je drugačna od tistega, kar je bilo prej, delno pa zato, ker prinaša ugled. Kot smo pokazali v prejšnjem poglavju, kanon uglednosti do neke mere oblikuje naše okuse, tako da je pod njegovim vodstvom vsaka stvar sprejeta kot primerna, vsaj dokler njena novost ne zbledi ali dokler se jamstvo uglednosti ne prenese na nov in izviren kraj, ki bo služil istemu splošnemu namenu. Da je ta domnevna lepota oziroma »ljubkost« slogov, ki so v modi v kateremkoli danem času, le prehodna in lažna, izpričuje dejstvo, da ne bo nobena od mnogih spremenljivih mod prestala preizkusa časa. Že pet ali več let pozneje se nam najboljše od naših mod zdijo groteskne, če ne grde. Naša prehodna navezanost na najnovejše, karkoli je že to, sloni na osnovah, ki niso estetske, in traja le toliko časa, kolikor naš trajni estetski čut potrebuje, da se uveljavi in zavrne to najnovejšo neprebavljivo pogruntavščino.

Razvoj estetskega gnusa lahko terja več ali manj časa; v vsakem primeru je potrebna dolžina obratno sorazmerna s stopnjo odvrtnosti, lastno samemu slogu. To časovno razmerje med odvrtnostjo in stabilnostjo mod ponuja osnovo za sklepanje, da hitreje kot si slogi sledijo in se izpodrivajo, bolj žalijo trezni okus. Potemtakem se vsiljuje predpostavka, da se bo s premožnejšo in gibljivejšo skupnostjo – še zlasti premožnimi razredi te skupnosti – ter večjo daljnosežnostjo človeških stikov zakon potrate v zadevah oblačenja uveljavljal bolj zavezujoče, da bo kanon imetniške uglednosti občutek za lepoto bolj suspendiral in zatiral, da se bodo mode menjale in spreminjale hitreje ter da bodo najrazličnejši slogi, ki drug za drugim prihajajo v modo, vedno bolj groteskni in nevzdržni.

Obravnavati moramo vsaj še eno točko te teorije obleke. Večino tistega, kar smo povedali, velja tako za moško kot žensko opravilo, čeravno v sodobnem času v skoraj vseh točkah izraziteje za žensko. A v eni točki se ženske obleke bistveno razlikujejo od moških. V njihovem primeru gre očitno za večje vztrajanje na takšnih potezah, ki pričajo o tem, da so tiste, ki jih nosijo, oproščene ali nezmožne sleherne vulgarno produktivne zaposlitve. Ta značilnost ženskih oblačil ni zanimiva le zato, ker dopolnjuje teorijo obleke, temveč tudi zato, ker potrjuje tisto, kar smo že povedali glede ekonomskega statusa žensk tako v preteklosti kot sedanjosti.

Kot smo videli v razpravi o ženskem statusu v poglavjih o namestniškem brezdelju in namestniški potrošnji, je v teku ekonomskega razvoja ženski pripadla naloga, da namestniško troši v imenu glave gospodinjstva; glede na ta cilj so zamišljena tudi njena oblačila. Očitno je produktivno delo za ugledne ženske s tem postalo še posebej ponižujoče, zato je bilo v izdelovanje ženske obleke treba vložiti izreden trud, da bi pri opazovalcu vzbudili vtis (ki je bil pogosto seveda fikcija), da se tista, ki jo nosi, ne ukvarja in ne more ustaljeno ukvarjati s koristnim delom. Spodobnost od uglednih žensk zahteva, da se dosledneje vzdržujejo koristnih prizadevanj in iz brezdelja delajo večji šov kot moški iz istih družbenih razredov. Razmišljanje o tem, da bi katerakoli omikana ženska opravljala koristno delo, zato da bi zaslužila za preživetje, nam boleče najeda živce. To ni »ženska domena«. Njena domena je znotraj gospodinjstva, ki naj ga »olepšuje« in čigar »glavni okras« naj bo. O moški glavi gospodinjstva se zaenkrat ne govori kot okrasu. Ta poteza v povezavi s tistim drugim dejstvom, da spodobnost zahteva nepopustljivejše posvečanje potratnemu razkazovanju oblačil in drugih ženskih potrebščin, potrjuje stališče, ki smo ga že nakazali. Na podlagi izvora v patriarhalni preteklosti naš družbeni sistem ženski v posebni meri dodeli funkcijo, da izkazuje plačilno zmožnost svojega gospodinjstva. V skladu s sodobno civilizirano življenjsko shemo bi moralo biti dobro

ime gospodinjstva, kateremu pripada, posebna skrb žensk. Sistem častnega zapravljanja in vpadljivega brezdelja, ki to dobro ime povečini vzdržujeta, je torej ženska domena. V idealni shemi, kakršna se po navadi udejanji v življenju višjih premoženjskih razredov, bi to posvečanje vpadljivi potrati premoženja in truda praviloma moralo biti edina ekonomska funkcija ženske.

Na stopnji ekonomskega razvoja, na kateri so bile ženske v polnem pomenu besede še vedno moška lastnina, je izvajanje vpadljivega brezdelja in potrošnje postalo del od njih zahtevanih storitev. Ker ženske niso bile lastne gospodariče, je njihovo očitno zapravljanje in brezdelje prispevalo k veljavi njihovih gospodarjev, ne njihovi; bolj ko so bile ženske v gospodinjstvih torej potratne in očitneje ko so bile neproduktivne, bolj so bila njihova življenja hvalevredna in učinkovita v namene uglednosti gospodinjstva oziroma njegove glave. In sicer do stopnje, ko se od žensk ni zahtevalo le to, da ponujajo dokaz brezdelnega življenja, temveč da se celo onesposobijo za koristno dejavnost.

Na tej točki moška oblačila zaostajajo za ženskimi in to z dovolj dobrim razlogom. Vpadljiva potrata in vpadljivo brezdelje prinašata ugled, ker sta dokaza gmotne moči; gmotna moč prinaša ugled oziroma čast, ker konec koncev dokazuje uspeh in večvrednost; potemtakem izkazovanje potrate in brezdelja, ki ga posameznik opravlja v svojem imenu, ne more premočrtno privzeti takšne oblike ali stopnje, da bi dokazovalo njegovo nezmožnost ali vidno nelagodje, saj razkazovanje v tem primeru ne bi izkazovalo večvrednost, temveč manjvrednost, ter s tem izničilo svoj namen. Kjerkoli se torej potratno zapravljanje in izkazovanje vzdržnosti od slehernega napora običajno ali v povprečju izvaja do stopnje, ko ta kaže na očitno nelagodje ali prostovoljno povzročeno telesno nezmožnost, se vsili neposreden sklep, da omenjeni posameznik tega potratnega zapravljanja ne izvaja in te nezmožnosti ne prestaja zato, da bi si povečal osebni gmotni ugled, temveč v imenu nekoga drugega, s katerim je v razmerju ekonomske odvisnosti, razmerju, ki ga gre v skladu z ekonomsko teorijo v zadnji instanci zvesti na razmerje sužnosti.

Ta splošni zaključek prenesimo na žensko obleko in zadevo zastavimo konkretno: visoka peta, krilo, nepraktični klobuček, steznik in splošno neupoštevanje udobja tiste, ki jih nosi, je očitna poteza vseh omikanih ženskih oblačil, kar je dokazni material za to, da v sodobni civilizirani življenjski shemi žensko, teoretsko gledano, še vedno ekonomsko vzdržuje moški in je v skrajno idealiziranem smislu tako morda še vedno njegova last. Preprost razlog za vse to žensko vpadljivo brezdelje in opravo je v tem, da so služabnice, ki jim je bila pri diferenciaciji ekonomskih funkcij dodeljena naloga izkazovanja gospodarjeve plačilne zmožnosti.

V tem pogledu obstaja izrazita podobnost med žensko opravo in opravo hišnih služabnikov, še zlasti livriranih. Pri obeh gre za zelo izpiljen šov nepotrebne potratnosti ter opazno neupoštevanje telesnega udobja tistega, ki jo nosi. Toda oprava gospe gre v izpiljenem vztrajanju na brezdelju, če že ne na telesni slabotnosti tiste, ki jo nosi, dlje od oprave hišnega služabnika. In tako tudi mora biti, kajti, teoretsko gledano, je v skladu z idealno shemo kulture imetja hišna gospodarica glavna služabnica gospodinjstva.

Poleg služabnikov, splošno priznanih kot takšnih, obstaja vsaj še en razred oseb, katerih obleka jih vključuje v razred služabnikov in izkazuje mnoge poteze, ki sicer tvorijo ženstvenost ženske obleke. To je duhovniški razred. Duhovniška liturgična oblačila v poudarjeni obliki izkazujejo vse poteze, za katere smo pokazali, da pričajo o servilnem statusu in namestniškem življenju. V še osupljivejši stopnji od vsakdanjih duhovniških oblačil so liturgična oblačila, vredna svojega imena, bogato okrašena, groteskna, nepraktična in vsaj na videz obupno neudobna. Od duhovnika se istočasno pričakuje, da se vzdrži slehernega koristnega dela in si, ko je javnosti na očeh, na obraz nadene brezizrazno neutolažljivi izraz, ki je nadvse v skladu z maniro izurjenega hišnega služabnika. Obriti duhovnikov obraz je še en takšen primer. To stapljanje duhovniškega razreda z razredom osebnih služabnikov tako v vedenju kot oblačilih je posledica njune podobne ekonomske funkcije. V skladu z ekonomsko teorijo je duhovnik osebni služabnik, tvorni spremljevalec božanske osebe, katere livrejo nosi. Njegova livreja je nadvse potratnega značaja, kakor tudi mora biti, da lahko na primeren način predoči dostojanstvo vzvišenega gospodarja, vendar je zamišljena tako, da pokaže, kako njeno nošenje le malo ali prav nič ne prispeva k telesnemu udobju tistega, ki jo nosi, saj gre za primer namestniške potrošnje, tako da se ugled, ki izhaja iz nje, pripiše odsotnemu gospodarju, ne služabniku.

Razmejitvene črte med obleko žensk, duhovnikov in služabnikov na eni strani ter obleko moških na drugi se v praksi ne upošteva vselej dosledno, toda le stežka oporekamo, da ni na bolj ali manj določen način vselej navzoča v splošnih miselnih navadah. Seveda obstajajo tudi svobodni ljudje, in ni jih malo, ki v svojem slepem navdušenju nad brezhibno ugledno opravo teoretično mejo med moško in žensko obleko prestopijo do te mere, da se napravijo v oblačila, ki so očitno narejena zato, da bi mučila minljivo telo, vendar vsakdo brez oklevanja prizna, da so takšna oblačila za moškega odstopanje od normale. Navajeni smo reči, da takšna obleka »poženšči«, in včasih je mogoče slišati opazko, da je ta in ta imenitno oblečeni gospod napravljen tako lepo kot lakaj.

Določena navidezna protislovja te teorije si zaslužijo podrobnejšo raziskavo, še zlasti zato, ker označujejo bolj ali manj jasno težnjo poznejšega in zrejšega

razvoja oblek. Moda steznika se kaže kot dozdevna izjema, čeprav smo ga tukaj navajali kot primer pravila. Natančnejša raziskava bo pokazala, da je ta dozdevna izjema dejansko potrditev pravila, saj modnost kateregakoli danega elementa ali poteze obleke sloni na tem, da je koristen dokaz gmotnega položaja. Splošno znano je, da v industrijsko naprednejših skupnostih steznik uporabljajo le določene, dokaj dobro definirane družbene plasti. Ženske revnejših razredov, še zlasti s podeželja, ga običajno ne uporabljajo, razen kot praznični luksuz. Trdo morajo delati in le malo jim koristi, da bi v imenu hlinjenega brezdelja v vsakdanjem življenju tako trpinčile svoje meso. Praznična uporaba te pogruntavščine je rezultat oponašanja kanona spodobnosti višjih razredov. Nad to nizko stopnjo uboštva in fizičnega dela je bil steznik še generacija ali dve nazaj malodane nepogrešljiv za družbeno neoporečen položaj vseh žensk, vključno z najpremožnejšimi in najuglednejšimi. To pravilo je veljalo, vse dokler ni nastal dovolj velik razred ljudi, ki so bili tako premožni, da se jim ni dalo več pripisati nobene potrebe po fizičnem delu, in jih je bilo hkrati toliko, da so izoblikovali samozadostno, izolirano družbeno telo, čigar količina je dajala osnovo posebnim pravilom vedenja znotraj razreda, ki jih je nalagalo obstoječe mnenje samega razreda. A zdaj je brezdelni razred zadosti velik in poseduje tolikšno premoženje, da bi bilo sleherno obrekovanje v zvezi s prisilno fizično zaposlitvijo le prazno in nenevarno natolcevanje. Zato so steznik znotraj tega razreda povečini opustili.

Izjeme, kar se osvoboditve od steznika tiče, so bolj navidezne kot dejanske. To so premožni razredi dežel z manj razvito industrijsko strukturo, ki so bližje arhaičnemu, kvaziindustrijskemu tipu, ter jari pripadniki premožnih razredov razvitejših industrijskih skupnosti. Slednji še niso imeli časa, da bi se znebili plebejskih kanonov okusa in uglednosti, ki so jih prinesli s svojega prejšnjega, nižjega gmotnega položaja. Steznik se je tako neredko obdržal med višjimi družbenimi razredi tistih ameriških mest, ki so se šele pred kratkim in naglo povzdignila do izobilja. Če besedo uporabimo kot tehnični izraz brez slehernega zoprnega namigovanja, bi lahko rekli, da steznik v veliki meri vztraja v fazi snobizma – v vmesnem obdobju negotovosti in prehoda z nižjih na višje ravni kulture imetja. To se pravi, v vseh deželah, ki so podedovale steznik, je še naprej v rabi, kjerkoli in dokler služi kot dokaz častnega brezdelja, in sicer tako, da kaže na fizično nezmožnost tiste, ki ga nosi. Isto pravilo seveda velja tudi za druga pohabljenja in pogruntavščine, ki zmanjšujejo posameznikovo vidno učinkovitost.

Nekaj podobnega bi moralo veljati za različne izdelke vpadljive potrošnje in zdi se, da v manjši meri dejansko velja za nekatere poteze oblačil, še zlasti, če imajo te za posledico vidno nelagodje ali vtis nelagodja tistih, ki jih nosijo. V

zadnjih stotih letih je zlasti pri razvoju moških oblačil zaznati težnjo, da bi se opustilo načine zapravljanja in rabe simbolov brezdelja, ki so bili gotovo nadežni in so v svojem času morda dobro služili svojemu namenu, vendar bi današnji višji razredi, če bi z njimi nadaljevali, presegali zahteve dolžnosti. S tem so denimo mišljeni raba napudranih lasulj in zlate čipke ter praksa nenehnega britja obraza. V zadnjih letih je v omikani družbi prišlo do ponovnega pojava obritega obraza, toda bržkone gre za prehodno in nepremišljeno mimikrijo mode, naloženo osebnim služabnikom, zato lahko s precejšnjo verjetnostjo pričakujemo, da bo šla po poti napudranih lasulj naših dedov.

Te indice, kakor tudi tiste, ki so jim podobni po drznosti, s katero vse opazovalce opozarjajo na ustaljeno neuporabnost tistih oseb, ki se jih poslužujejo, so nadomestile druge, bolj prefinjene metode izražanja istega dejstva. Te niso izurjenim očem manjšega, izbranega kroga, čigar dobro mnenje se povečini poskuša pridobiti, nič manj očitne. Zgodnejša in okornejša metoda opozarjanja nase je vztrajala, dokler je javnost, ki jo je razstavljevec moral nagovarjati, sestavljala velik del skupnosti, ki ni bila izurjena, da bi zaznala rahle variacije dokazov premoženja in brezdelja. Metoda opozarjanja nase postane bolj prefinjena, ko se razvije zadosti velik premožni razred, ki ima na voljo prosti čas, da v njem pridobi spretnost tolmačenja subtilnejših znamenj zapravljanja. »Kričiča« oblačila postanejo spotakljiva vsem ljudem z okusom, saj izdajajo pretirano željo, da bi dosegla neizurjene čute preprostega ljudstva in naredila vtis nanj. Za uglajenega posameznika ima stvarno težo le čast podeljujoče spoštovanje članov njegovega lastnega razreda. S tem ko se premožni brezdelni razred tako poveča in stiki posameznika tega razreda z drugimi člani postanejo tako daljnosežni, da ustvarijo človeško okolje, ki lahko služi častnim namenom, se pojavi težnja, da bi manjvrednejše elemente prebivalstva izključili iz sheme, in to celo kot gledalce, katerih aplavz ali ponižanje gre iskati. Rezultat vsega tega je večja rafiniranost metod, zatekanje k subtilnejšim domislekom ter poduhovljenje simbolne sheme oblačil. Glede na to, da ta višji brezdelni razred diktira standarde v vseh zadevah sposobnosti, se postopoma izboljšuje tudi shema oblačenja preostale družbe. Z naraščajočo premožnostjo in kultiviranostjo skupnosti se plačilna zmožnost izkazuje s sredstvi, ki od opazovalca zahtevajo čedalje finejše razločevanje. To finejše razločevanje med mediji opozarjanja nase je dejansko zelo pomemben dejavnik višje kulture imetja.

Osmo poglavje

Izvetost z dela in konzervativnost

Človekovo življenje v družbi je tako kot življenje drugih vrst boj za obstanek in je potemtakem proces selektivnega prilagajanja. Evolucija družbene strukture je bila proces naravnega odbiranja institucij. Doseženi in nadaljnji napredek človeških institucij in človeškega značaja je mogoče v splošnem pripisati naravnemu izboru najustrežnejših miselnih navad ter procesu prisilnega prilagajanja posameznikov okolju, ki se je postopoma spreminjalo skupaj z naraščanjem skupnosti in s spreminjajočimi se institucijami, v skladu s katerimi ljudje živijo. Institucije niso le rezultat selektivnega in prilagoditvenega procesa, ki oblikuje veljavne oziroma prevladujoče tipe duhovnih stališč in nagnjenj, temveč so istočasno posebni načini življenja in človeških razmerij ter potemtakem same učinkoviti dejavniki odbiranja. Spreminjajoče se institucije posledično pripomorejo k nadaljnjemu odbiranju posameznikov, obdarjenih z najustrežnejšim temperamentom, in k nadaljnjemu prilagajanju posameznikovega temperamenta in navad spreminjajočemu okolju prek oblikovanja novih institucij.

Sile, ki so oblikovale razvoj človeškega življenja in družbene strukture, je navsezadnje nedvomno mogoče zvesti na pojma živega tkiva in materialnega okolja, a za tukajšnji namen bo najbolje, če te sile označimo s pojmi deloma človeškega, deloma nečloveškega okolja ter človeškega subjekta z bolj ali manj določeno telesno in intelektualno konstitucijo. Gledano na splošno ali v povprečju je ta človeški subjekt bolj ali manj spremenljiv, povečini brez dvoma v skladu s pravilom selektivnega ohranjanja ugodnih variacij. Odbiranje ugodnih variacij je morda v veliki meri selektivno ohranjanje etničnih tipov. V

zgodovini življenja vsake skupnosti, katere prebivalstvo je mešanica različnih etničnih elementov, v sleherni točki prihaja do prevlade enega ali drugega od večih stalnih in relativno stabilnih tipov telesa in temperamenta. Dana situacija, vključno z institucijami, ki so v določenem trenutku v veljavi, bo podprla ohranitev in prevlado enega značajskega tipa nad drugim, in človeški tip, izbran, da bi nadaljeval in še naprej spopolnjeval iz preteklosti podedovane institucije, jih bo v znatni meri oblikoval po svoji podobi. A poleg odbiranja med relativno stabilnimi tipi značaja in miselnih navad istočasno nedvomno poteka tudi proces selektivnega prilagajanja miselnih navad znotraj splošnega okvira nagnjenj, značilnih za prevladujoči etnični tip ali tipe. Odbiranje med relativno stabilnimi tipi lahko privede do variacij osnovnega značaja vsake populacije, vendar obstajajo tudi variacije, do katerih pride zavoljo podrobnega prilagajanja znotraj okvira tipa in odbiranja med specifičnimi ustaljenimi gledišči, ki zadevajo sleherno družbeno razmerje ali skupine razmerij.

A za tukajšnji namen je vprašanje narave prilagoditvenega procesa – tj. ali gre povečini za odbiranje med stabilnimi tipi temperamenta in značaja ali povečini za prilagajanje človekovih miselnih navad glede na spreminjajoče se okoliščine – manj pomembno od dejstva, da se institucije na takšen ali drugačen način spreminjajo in razvijajo. Institucije se morajo spreminjati skupaj s spreminjajočimi se okoliščinami, saj so po svoji naravi ustaljen način odzivanja na njihove dražljaje. Razvoj teh institucij je razvoj družbe. Institucije so pravzaprav prevladujoče miselne navade glede na specifična razmerja ter specifične funkcije posameznika in skupnosti, življenjsko shemo, ki jo sestavlja celota institucij, veljavnih v določenem trenutku ali na določeni točki družbenega razvoja, pa je s psihološkega gledišča v splošnem mogoče označiti kot prevladujočo duhovno držo oziroma prevladujočo teorijo življenja. Kar zadeva njene splošne poteze, je to duhovno držo oziroma teorijo življenja v zadnji instanci mogoče zvesti na prevladujoč značajski tip.

Današnji položaj oblikuje jutrišnje institucije prek selektivnega, prisilnega procesa, tako da deluje na ustaljene človeške poglede na stvari ter spreminja ali utrjuje gledišče ali mentalno držo, podedovano iz preteklosti. Institucije – to se pravi miselne navade –, ki usmerjajo človeško življenje, so na ta način dediščina prejšnjega časa. Naj gre za bolj ali manj oddaljen čas, v vsakem primeru je institucije spopolnjevala in izročila preteklost. Institucije so proizvodi preteklega procesa, prilagojeni preteklim okoliščinam, in niso potemtakem nikdar v popolnem soglasju z zahtevami sedanjosti. V naravi stvari je, da ta proces selektivnega prilagajanja ne more nikdar dohiteti nenehno spreminjajočega se položaja, v katerem je skupnost v kateremkoli času, saj se okolje, situacija in življenjske zahteve, ki nalagajo prilagajanje in izvajajo izbor, spreminjajo iz

dneva v dan; vsak nadaljnji položaj skupnosti se, kakor hitro se vzpostavi, v nadaljevanju sam nagiba k zastarelosti. Ko pride do novega koraka v razvoju, je ta sam po sebi sprememba položaja, ki zahteva novo prilagoditev, kar postane izhodiščna točka novega prilagoditvenega koraka in tako naprej v neskončnost.

Četudi gre za dolgočasen truzem, lahko torej rečemo, da današnje institucije – tj. trenutno sprejeta življenjska shema – današnjemu položaju ne ustrezajo povsem. Istočasno se sedanje človeške miselne navade nagibajo k temu, da bi vztrajale v nedogled, razen če okoliščine ne vsilijo spremembe. Te institucije, ki so bile podedovane na takšen način, te miselne navade, gledišča, mentalne drže in talenti, karkoli že, so potemtakem sami konzervativen dejavnik, to je, dejavnik družbene inercije, psihološke inercije, konzervativnosti.

Družbena struktura se glede na spremenjeni položaj spreminja, razvija, prilagaja le prek spreminjanja miselnih navad večih razredov v skupnosti oziroma v zadnji instanci prek spreminjanja miselnih navad posameznikov, ki tvorijo skupnost. Družbena evolucija je v bistvu proces duševnega prilagajanja posameznikov pod pritiskom okoliščin, ki več ne prenesejo miselnih navad, ki so se oblikovale in skladale z drugačnim nizom preteklih okoliščin. Za tukajšnji namen vprašanje, ali gre za proces prilagajanja in ohranjanja stalnih etničnih tipov ali proces individualnega prilagajanja in dedovanja pridobljenih značilnosti, ni nujno zelo pomembno.

Družbeni napredek, še zlasti z gledišča ekonomske teorije, pomeni neprekinjeno postopno približevanje domala popolni »prilagoditvi notranjih razmerij zunanjim«, vendar se ta prilagoditev nikdar dokončno ne vzpostavi, saj so »zunanja razmerja« podvržena nenehnemu spreminjanju, ki je posledica postopnega spreminjanja »notranjih razmerij«. Toda stopnja približevanja je lahko večja ali manjša, odvisno od spretnosti prilagajanja. Prilagajanje človeških miselnih navad v skladu z zahtevami spremenjenega položaja je v vsakem primeru obotavljivo in nejevoljno ter ga izsili položaj, v katerem so uradno priznani pogledi postali nevzdržni. Prilagajanje institucij in ustaljenih pogledov v skladu s spremenjenim okoljem je odziv na pritisk od zunaj, gre za odziv na dražljaj. Svoboda in spretnost prilagajanja, to se pravi razvojna zmožnost družbene strukture, je torej v veliki meri odvisna od stopnje svobode, s katero položaj v kateremkoli danem času deluje na posamezne člane skupnosti – stopnje izpostavljenosti posameznih članov prisilam okolja. Če je katerikoli del skupnosti ali razred pred delovanjem okolja zaščiten na kakršenkoli bistven način, bo ta svoje poglede in življenjsko shemo glede na spremenjen splošni položaj prilagajal obotavljivo ter temu primerno tudi zaviral proces družbene preobrazbe. Premožni brezdelni razred je v takšnem zaščitenem položaju glede na ekonomske sile,

ki pripomorejo k spremembi in prilagajanju. In lahko rečemo, da so sile, ki pripomorejo k prilagajanju institucij, še zlasti v primeru sodobne industrijske skupnosti v zadnji instanci skoraj v celoti ekonomskega značaja.

Na vsako skupnost je mogoče gledati kot na produkcijski ali ekonomski mehanizem, čigar strukturo sestavljajo tako imenovane ekonomske institucije. Te so ustaljene metode izvajanja življenjskega procesa skupnosti v stiku z materialnim okoljem, v katerem živi. Ko se dani načini razvijanja človeške dejavnosti v tem okolju tako spopolnijo, se življenje skupnosti v teh ustaljenih smereh manifestira s precejšnjo lahkoto. Skupnost bo sile okolja za potrebe svojega življenja uporabila v skladu z načini, ki se jih je izučila v preteklosti in jih te institucije utelešajo. Toda ustaljeni načini razmerij med člani skupine in ustaljeni način razvijanja življenjskega procesa skupine kot celote z naraščanjem prebivalstva ter s širjenjem človeške vednosti in spretnosti usmerjanja naravnih sil ne bodo več dajali enakega rezultata kot prej, nastale življenjske okoliščine med različnimi člani pa tudi ne bodo razdeljene in odmerjene na isti način ali imele istega učinka. Če je shema, v skladu s katero se je v zgodnejših razmerah izvajal življenjski proces skupine, glede na okoliščine dajala bolj ali manj najvišji dosegljivi rezultat v smislu učinkovitosti in lahkote življenjskega procesa skupine, potem ta ista nespremenjena shema v spremenjenih razmerah v tem pogledu ne bo prinesla najvišjega dosegljivega rezultata. Glede na to, kako se populacija, spretnost in vednost spreminjajo, življenje, kakor poteka v skladu s tradicionalno shemo, ni nujno težje kot v zgodnejših razmerah, vendar vselej obstaja verjetnost, da je težje, kakor bi bilo, če bi bila shema prilagojena spremenjenim razmeram.

Skupino sestavljajo posamezniki in življenje skupine je življenje posameznikov, ki ga živijo vsaj na videz ločeno. Sprejeta življenjska shema skupine je konsenz pogledov te celote posameznikov glede tega, kaj je v človeškem življenju prav, dobro, prikladno in lepo. Nova razdelitev življenjskih razmer, ki je posledica spremenjenega načina soočanja z okoljem, ne prinese enakomerno lažjega življenja za vso skupino. Spremenjene razmere lahko olajšajo življenje skupini kot celoti, toda rezultat nove razdelitve je po navadi, da je življenje nekaterih članov skupine težje in manj izpolnjeno. Napredek na področju tehničnih metod, populacije ali organizacije produkcije zahteva spremembo življenjskih navad vsaj nekaterih članov skupnosti, če se bodo ti hoteli spretno in učinkovito lotiti spremenjenih produkcijskih metod, s tem pa bodo postali nezmožni izpolnjevati sprejete predstave, kaj so pravilne in lepe življenjske navade.

Vsak, ki mora spremeniti svoje življenjske navade in svoja ustaljena razmerja z bližnjimi, bo občutil neskladje med načinom življenja, ki ga od njega zahteva

novonastala nuja, in tradicionalno življenjsko shemo, ki je je vaje. Posamezniki, potisnjeni v ta položaj, čutijo kar najmočnejšo spodbudo, da rekonstruirajo sprejeto življenjsko shemo, ter so najlažje prepričani v to, da sprejmejo nove standarde; v takšen položaj pa so ljudje potisnjeni zaradi potrebe po sredstvih za preživljanje. Pritisk, ki ga okolje vrši na skupino in pripomore k prilagajanju življenjske sheme skupine, se članom skupine vsiljuje v obliki gmotnih zahtev, in po zaslugi dejstva, da si je zunanje sile mogoče v veliki meri tolmačiti kot obliko gmotnih ali ekonomskih zahtev, lahko rečemo, da so sile, ki igrajo vlogo pri prilagajanju institucij v vsaki sodobni industrijski skupnosti, povečini ekonomske sile oziroma, specifičneje, da te sile privzemajo obliko gmotnega pritiska. Prilagoditev, kot jo tu motrimo, je pravzaprav sprememba človeških pogledov glede tega, kaj je dobro in prav, in sredstva, ki v človeškem dojemaju dosežejo spremembo glede tega, kaj je dobro in prav, je v veliki meri pritisk gmotnih zahtev.

Vsaka sprememba v človeških pogledih glede tega, kaj je dobro in prav v človeškem življenju, si pot v najboljšem primeru utira z zamudo. To še zlasti velja za vsako spremembo v smeri tistega, čemur pravimo napredek, to se pravi v smeri odklona od arhaičnega položaja – položaja, ki lahko šteje za izhodiščno točko slehernega koraka znotraj družbene evolucije skupnosti. Lažje je nazadovati, se znova približati stališču, na katerega je bila rasa vajena v preteklosti. To še zlasti velja v primeru, ko oddaljitev od tega preteklega stališča ni preprosto rezultat zamenjave, ki jo izpelje etnični tip, čigar temperament je tuj zgodnejšemu stališču.

Kulturno stopnjo, ki je v zgodovini življenja zahodne civilizacije zdajšnji neposredno predhodna, smo imenovali kvazimiroljubna stopnja. Na tej stopnji je zakon statusa prevladujoča poteza življenjske sheme. Ni nam treba poudarjati, kako nagnjeni so današnji ljudje k temu, da bi se vrnili k duhovni drži gospodstva in osebne podložnosti, značilni za to stopnjo. Raje rečemo, da jo današnje ekonomske zahteve ohranjajo v določenem mirovanju, kakor pa da jo je način mišljenja, ki je v polnem soglasju s temi pozneje nastalimi zahtevami, dokončno izpodrinil. Zdi se, da sta plenilska in kvazimiroljubna stopnja ekonomske evolucije v zgodovini življenja vseh poglobitvenih etničnih elementov, ki sestavljajo prebivalstvo zahodne kulture, trajali zelo dolgo. Temperament in nagnjenja, ki ustrezajo tema kulturnima stopnjama, so potemtakem postali tako vztrajni, da nagla reverzija k splošnim potezam ustrezne psihološke konstitucije v primeru kateregakoli razreda ali skupnosti, na katere sile, ki vzdržujejo pozneje nastale miselne navade, ne delujejo, postane neizogibna.

Če se posamezniki ali celo znatna skupina ljudi osamijo pred višjo produkcijsko kulturo oziroma so izpostavljeni nižjemu kulturnemu okolju ali ekonomski

situaciji prvobitnejšega značaja, je splošno znano, da hitro izkazujejo reverzijo k duhovnim potezam, značilnim za plenilski tip; zdi se verjetno, da dolihosvetlasi evropski tip premore večji talent za takšno reverzijo k barbarstvu kakor drugi etnični elementi, s katerimi je v zahodni kulturi povezan. Takšnih primerov reverzije majhnega obsega je v novejši zgodovini preseljevanja in kolonizacije na pretek. Če se ne bi bali prizadeti šovinističnega domoljubja, ki je tako značilna poteza plenilske kulture in čigar obstoj je najosupljivejše znamenje reverzije v sodobnih skupnostih, bi kot primer takšne reverzije, ki je sicer nenavadno velikega obsega, a ne prav velikega dometa, lahko navedli ameriške kolonije.

Brezdelni razred je v veliki meri zaščiten pred pritiskom ekonomskih zahtev, ki prevladuje v vsaki sodobni, visoko organizirani industrijski skupnosti. Zahteve boja za življenjska sredstva so zanj manjše kot za druge razrede, posledica tega privilegirane položaja pa je, da od njega pričakujemo, da je eden od najmanj odzivnih družbenih razredov, kar zadeva zahteve, potrebne za nadaljnji razvoj institucij in prilagajanje spremenjenemu produkcijskemu položaju. Brezdelni razred je konzervativen razred. Zahteve splošnega ekonomskega položaja skupnosti se članom tega razreda ne vsiljujejo neomejeno in neposredno. Da bi ustregli zahtevam spremenjene produkcijske tehnike, jim pod pretnjo kazni ni treba spreminjati življenjskih navad in teoretskih pogledov na zunanji svet, saj čisto zares niso organski del produkcijske skupnosti. Te zahteve pri članih tega razreda potemtakem ne morejo tako zlahka doseči tolikšnega nelagodja v zvezi z obstoječim redom, da bi to samo po sebi pripeljalo do tega, da skupina ljudi opusti življenjske poglede in načine, na katere so se privadili. Naloga brezdelnega razreda v družbeni evoluciji je, da zavira gibanje in ohranja tisto, kar je zastarelo. Ta trditev nikakor ni nova, že dolgo je eden od klišejev splošnega mnenja.

Prevladujoče prepričanje, da je premožni razred po svoji naravi konzervativen, je bilo splošno sprejeto brez podpore teoretskega pogleda, kar zadeva mesto tega razreda znotraj kulturnega razvoja in povezavo z njim. Razlage konzervativnosti tega razreda običajno slonijo na argumentu zavisti, premožni razred naj bi se inovatorstvu upiral, ker ima nedostojno osebno korist od tega, da vzdržuje obstoječe razmere. Tukajšnja razlaga mu ne pripisuje nobenega nedostojnega motiva. Nasprotovanje tega razreda spremembam kulturne sheme je instinktivno in v prvi vrsti ne sloni na zainteresirani računici materialnih koristi, temveč gre za instinktivni odpor do vsakega odmika od sprejetega načina početja in gledanja na stvari – odpor, ki je skupen vsem ljudem in ga lahko odpravi le pritisk okoliščin. Sleherni sprememba življenjskih in miselnih navad je zoprna. Razlika, ki v tem pogledu obstaja med premožnimi in običajnim

človeštvom, ni toliko v motivu, ki spodbuja h konzervativnosti, kakor v stopnji izpostavljenosti ekonomskim silam, ki priganjajo k spremembi. Člani premožnega razreda se zahtevi po inovatorstvu ne vdajo tako zlahka kot drugi ljudje, saj v to niso prisiljeni.

Ta konzervativnost premožnega razreda je tako očitna poteza, da so jo celo začeli priznavati kot znamenje uglednosti. Glede na to, da je značilna za premožnejši in torej uglednejši del skupnosti, je pridobila določeno častno in dekorativno vrednost. Postala je predpisana do stopnje, ko je vdanost konzervativnim pogledom samoumeven sestavni del naših predstav glede uglednosti, in je nujno zavezujoča za vse, ki bi z vidika družbenega ugleda radi živeli neoporečno življenje. Ker je konzervativnost značilnost višjega razreda, je spodobna in, obratno, ker je inovatorstvo pojav nižjih razredov, je vulgarno. Prvi in najmanj reflektiran element tega instinktivnega odpora in zavračanja, s katerim se odvrčamo od vseh družbenih inovatorjev, je ta občutek nujne vulgarnosti zadeve. Tako da si celo v primerih, ko zadevi, ki jo inovator zastopa, priznavamo precejšnjo veljavo – kot se lahko zgodi, če so nadloge, ki jih skuša odpraviti, v časovnem ali prostorskem pogledu ali pogledu osebnih stikov zadosti oddaljene –, še vseeno ne moremo kaj, da ne bi bili občutljivi na to, da je inovator oseba, s katero je bolje, da nas ne povezujejo, saj je to vsaj neokusno, torej se moramo izogibati, da bi z njo imeli družbene stike. Inovatorstvo se ne spodobi.

Dejstvo, da običaji, dejanja in pogledi dobro situiranega brezdelnega razreda pridobijo značaj predpisanega kanona vedenja za preostanek družbe, daje dodatno težo in domet njegovemu konzervativnemu vplivu. Zaradi tega so vsi ugledni ljudje zavezani slediti njegovemu zgledu. Po zaslugi visokega položaja, ki ga zaseda kot utelešenje takta, pride do tega, da premožnejši razred na družbeni razvoj deluje zaviralno, in to precej bolj, kot bi mu pripisali le na osnovi njegove številčne moči. Njegov predpisovalni zgled deluje tako, da učvrsti odpor vseh drugih razredov zoper inovatorstvo in utrdi simpatije ljudi do dobrih institucij, ki jih je zapustila zgodnejša generacija.

Glede oviranja prilagajanja splošno sprejete življenjske sheme, da bi bila bolj v soglasju z zahtevami časa, obstaja še en način, na katerega vpliv brezdelnega razreda deluje v isto smer. Te druge usmerjevalne metode višjega razreda strogo dosledno ni mogoče spraviti pod isto kategorijo kot instinktivno konzervativnost in averzijo do novih načinov mišljenja, o katerih smo pravkar govorili, a jih še vseeno lahko obravnavamo na tem mestu, saj ima s konzervativnim načinom mišljenja skupno vsaj to, da deluje na način, da zavira inovatorstvo in razvoj družbene strukture. Pravila bontona, konvencije in prakse, ki so v modi v kateremkoli času in med katerimikoli ljudmi, imajo bolj ali manj značaj

organske celote, tako da vsaka občutna sprememba ene točke sheme pomeni določeno spremembo ali prilagoditev drugih točk, če ne celo vsesplošne preureditve. Ko pride do spremembe, ki neposredno zadeva le manj pomembno točko v shemi, je lahko posledična motnja strukture konvencij nevpadljiva, vendar lahko celo v tem primeru z gotovostjo rečemo, da bo temu sledila določena, bolj ali manj daljnosežna motnja splošne sheme. Ko po drugi strani poskušana reforma zadeva odpravo ali temeljito preoblikovanje institucije, ki je za splošno sprejeto shemo prvovrstnega pomena, nemudoma zavlada občutek, da bo to vodilo k resni motnji celotne sheme; občutek je, da bo prilagoditev strukture novi obliki, ki ga je eden njenih poglobitvenih dejavnikov vzel nase, boleč in utrudljiv, če že ne negotov proces.

Da bi se zavedli, kako težavna bi bila takšna skrajna sprememba katerekoli poteze splošno sprejete življenjske sheme, je dovolj že to, da predpostavimo odpravo monogamne družbe, agnatskega sistema krvnega sorodstva²⁰, zasebne lastnine ali teizma v katerikoli deželi zahodne civilizacije; ali pa si zamislimo odpravo čaščenja prednikov na Kitajskem, kastnega sistema v Indiji, suženjstva v Afriki ali vzpostavitev enakopravnosti med spoloma v mohamedanskih deželah. Ni nam treba posebnih dokazov, da bi pokazali, da bi bila motnja splošne strukture konvencij v vsakem od teh primerov nadvse občutna. Da bi dosegli takšno novost, bi do izjemno daljnosežnih sprememb človeških miselnih navad moralo priti tudi v drugih točkah sheme, ne le v tisti, ki je neposredno v igri. Averzija do vsake take novosti je isto kot zdrzniti se spričo bistveno tuje življenjske sheme.

Odpor, ki ga dobri ljudje čutijo do vsakega predlaganega odmika od sprejetih načinov življenja, je dobro znano dejstvo vsakdanjega življenja. Ni nenavadno, če se tiste osebe, ki skupnosti trosijo koristne nasvete in svarila, silovito izrekajo glede daljnosežnih škodljivih učinkov, ki bi jih skupnost utrpela zaradi sorazmerno tako majhnih sprememb, kot so ločitev anglikanske cerkve od države, olajšana možnost razveze, uvedba ženske volilne pravice, prepoved proizvodnje in prodaje opojnih pijač, ukinitvev ali omejitev dedovanja itd. Pravijo nam, da bi katerakoli od teh inovacij »do temelja pretresla družbeno strukturo«, »spodkopala temelje morale«, »življenje naredila neznosno«, »porušila naravni red« itd. Te različne fraze so po svoji naravi nedvomno hiperbole, a kot vsako pretiravanje istočasno pričajo o močnem občutenju resnosti posledic, ki naj bi jih opisovali. Vlada občutek, da bi imelo učinkovanje teh in podobnih inovacij kot motenj sprejete življenjske sheme veliko resnejše posledice od preproste spremembe ene same v nizu pogruntavščin, ki koristijo človeški družbi. Kar

20 Krvnega sorodstva po moški liniji

tako očitno drži za inovacije prvovrstnega pomena, v manjši meri drži tudi za spremembe manjšega, trenutnega pomena. Averzija do spremembe je v veliki meri averzija do sitnosti s prilagajanjem, ki ga vsaka sprememba zahteva, in ta solidarnost sistema institucij katerekoli kulture in kateregakoli ljudstva krepi instinktivni odpor do katerekoli spremembe v človeških miselnih navadah, in to celo pri zadevah, ki so same po sebi manjšega pomena.

Posledica tega povečanega odpora po zaslugi solidarnosti človeških institucij je, da vsaka inovacija, zato da bi zagotovila potrebno prilagoditev, terja večje upravljanje živčne energije, kot bi jo sicer. Ne gre le za to, da je sprememba uveljavljenih miselnih navad neokusna. Proces prilagajanja sprejete življenjske teorije zahteva določeno stopnjo duševnega naprežanja – bolj ali manj dolgotrajno in naporno prizadevanje, da bi se znašli in obdržali v spremenjenih okoliščinah. Ta proces terja določeno upravljanje energije in tako za potrebe svoje uspešne dovršitve predpostavlja določen presežek energije onkraj tistega, ki ga posrka vsakodnevni boj za preživetje. Iz tega sledi, da napredek ovirata podhranjenost in čezmerna telesna stiska, in to nič manj uspešno kot takšno razkošno življenje, ki bo nezadovoljstvo preprečilo tako, da bo izključilo razloge zanj. Skrajno revni in vse tiste osebe, katerih energije v celoti posrka boj za vsakodnevno preživetje, so konzervativni, ker si tega, da bi razmišljali o dnevu, ki sledi jutrišnjemu, ne morejo privoščiti, tako kot so premožni konzervativni zato, ker imajo le malo razlogov, da bi bili nezadovoljni s položajem, kakršen je danes.

Institucija brezdelnega razreda torej deluje tako, da nižje razrede dela konzervativne s tem, ko jim od sredstev za preživljanje jemlje toliko, kot se le da, in njihovo potrošnjo ter posledično njihovo razpoložljivo energijo zmanjša do te mere, da jih naredi nezmožne napora, da bi se priučili novih miselnih navad oz. jih usvojili. Kopičenje premoženja na zgornji meji gmotne lestvice pomeni pomanjkanje na spodnji meji. Splošno znano je, da je znatno pomanjkanje med večino ljudi, kjerkoli se pojavi, resna ovira sleherni inovaciji.

Ta neposredni zaviralni učinek neenake razporeditve premoženja dopolnjuje posredni učinek, ki se nagiba k istemu rezultatu. Kot smo že videli, zavezujoči zgled, kot ga daje višji razred s tem, ko določa kanone uglednosti, spodbuja prakso vpadljive potrošnje. Splošne razširjenosti vpadljive potrošnje kot enega glavnih dejavnikov standarda spodobnosti med vsemi razredi seveda ni mogoče v celoti pripisati zgledu premožnega brezdelnega razreda, toda ne dvomimo, da ta krepi njeno prakso in vztrajanje na njej. Zahteve dostojnosti v tej zadevi so zelo visoke in nadvse zavezujoče, tako da se celo med razredi, katerih gmotni položaj je zadosti močan, da dopušča potrošnjo dobrin, ki znatno presega

eksistenčni minimum, neredko zgodi, da ti razpoložljivi presežek, ki ostane po tem, ko zadovoljijo nujnejše telesne potrebe, raje preusmerijo v namene vpaddljive dostojnosti kot pa k dodatnemu telesnemu ugodju in polnosti življenja. Še več, takšno presežno, razpoložljivo energijo po vsej verjetnosti tudi porabijo za pridobivanje dobrin, ki služijo vpaddljivi potrošnji ali vpaddljivemu kopičenju. Rezultat je, da se zahteve imetniške uglednosti nagibajo k temu, 1) da tistemu, kar ni vpaddljiva potrošnja, puščajo le komaj zadostna sredstva za preživljanje, in 2) da posrkajo sleherno presežno energijo, ki utegne ostati na voljo po zadovoljitvi najosnovnejših življenjskih telesnih potreb. Posledica vsega tega je okrepitev splošne konzervativne drže skupnosti. Institucija brezdelnega razreda neposredno zavira kulturni razvoj 1) prek inercije, lastne samemu razredu, 2) prek lastnega predpisovalnega zgleda vpaddljive potrate in konzervativnosti 3) ter posredno prek tistega sistema neenake razporeditve premoženja in sredstev za preživljanje, na katerem sloni sama institucija.

K temu gre dodati, da ima brezdelni razred tudi materialni interes v tem, da stvari ostanejo takšne, kot so. V okoliščinah, ki vladajo v kateremkoli trenutku, je ta razred v privilegiranem položaju, in za vsak odmik od obstoječega reda gre pričakovati, da bo deloval prej v škodo razreda kot nasprotno. Stališče razreda že samo na osnovi razrednega interesa bi torej moralo biti takšno, da se zadovoljivo stanje pusti pri miru. Ta zainteresirani motiv nastopi, da bi dopolnil močno instinktivno nagnjenost razreda h konzervativnosti in ga naredil še bolj dosledno konzervativnega, kot je sicer.

Z vsem tem seveda nočemo povelečevati ali grajati vloge brezdelnega razreda kot zastopnika in sredstva konzervativnosti ali reverzije družbene strukture. Zaviranje, ki ga izvaja, je lahko koristno ali ne. Naj gre za eno ali drugo, v vsakem primeru gre za vprašanje kazuistike in ne splošne teorije. Morda je nekaj resnice v pogledu (če gre za zadevo politike), ki ga zastopniki konzervativnega dejavnika tako pogosto izražajo, po katerem bi brez takšnega čvrstega in vztrajnega odpora, kot ga ponujajo dobro situirani konzervativni razredi, družbeno inovatorstvo in eksperimentiranje skupnost pognala v nevzdržne in neznosne položaje, katerih edini rezultat bi bila nezadovoljstvo in poguben odziv. A vse to presega tukajšnje razpravo.

Ne glede na vse graje in dvome, ali je takšno brzdanje nepremišljenega inovatorstva res nujno potrebno, brezdelni razred v skladu z naravo stvari vztrajno deluje tako, da zavira prilagajanje okolju, ki mu pravimo družbeni napredek oziroma razvoj. Značilno razredno stališče lahko povzamemo z maksimo »karkoli je, je pravilno«, medtem ko zakon naravnega izbora, če ga uporabimo za človeške institucije, poda maksimo »karkoli je, je zgrešeno«. Ne gre za to, da

so današnje institucije za današnji način življenja popolnoma zgrešene, temveč da so v skladu z naravo stvari vselej zgrešene do neke mere. So rezultat bolj ali manj neustreznega prilagajanja načinov življenja položaju, ki je prevladoval na neki točki preteklega razvoja, in so potemtakem zgrešene za nekaj več kot razmik, ki loči sedanji položaj od preteklega. »Prav« in »zgrešeno« tu seveda uporabljamo, ne da bi podajali kakršnokoli sodbo glede tega, kaj bi moralo biti in kaj ne. Nanje se sklicujemo le z (moralno brezbarvnega) evlucijskega stališča, njihov namen pa je, da označujejo združljivost ali nezdružljivost z veljavnim evlucijskim procesom. Institucija brezdelnega razreda s pomočjo razrednega interesa in instinkta ter z vodilom in predpisovalnim zgledom pripomore k ohranjanju obstoječe neprilagojenosti institucij ter je celo naklonjena reverziji k do neke mere arhaičnejši življenjski shemi – shemi, ki bi bila z življenjskimi zahtevami obstoječega položaja še manj skladna od uradno priznane, zastarele sheme, podedovane iz neposredne preteklosti.

A ne glede na vse, kar smo dejali o ohranjanju dobrih starih navad, še vseeno velja, da se institucije spreminjajo in razvijajo. Gre za kumulativno rast miselnih navad in običajev ter selektivno prilagajanje navad in načinov življenja. Vendar je treba nekaj povedati tudi o vlogi brezdelnega razreda, ki ta razvoj tako usmerja kot zavira, čeprav lahko tu le malo povemo o njegovem odnosu do institucionalnega razvoja, razen če zadeva institucije, ki so v prvi vrsti in neposredno ekonomskega značaja. Te institucije – ekonomsko strukturo – lahko glede na to, kateremu od dveh divergentnih namenov ekonomskega življenja služijo, v grobem razdelimo na dva razreda oziroma kategoriji.

Če privzamemo klasično terminologijo, gre za institucije pridobivanja ali produkcije; oziroma če se vrnemo k izrazom, ki smo jih v drugačni povezavi že uporabili v zgodnejših poglavjih, gre za denarne ali industrijske institucije; oziroma, še z drugačnimi izrazi, gre za institucije, ki služijo ali ne služijo zavist vzbujajočemu ekonomskemu interesu. Prva kategorija ima opraviti z »biznisom«, druga z industrijo, če to jemljemo v mehanskem pomenu te besede. Slednjim se le redko priznava status institucij, v veliki meri zato, ker se vladajočega razreda ne tičejo neposredno in so tako le redko predmet zakonodaje ali načrtnih konvencij. Ko so pozornosti deležne, jim običajno pristopajo z denarne ali poslovne plati, saj je to plat ali faza ekonomskega življenja, ki v glavnem zaposluje misli ljudi našega časa, še zlasti misli višjih razredov. Z ekonomskimi zadevami se ti ukvarjajo skoraj izključno iz poslovnega interesa, hkrati pa je preudarjanje o zadevah skupnosti povečini njihova odgovornost.

Odnos brezdelnega (to je lastniškega neproduktivnega) razreda do ekonomskega procesa je odnos imetniškega značaja – odnos pridobivanja, ne produkcije;

izkoriščanja, ne koristnosti. Posredno je lahko njihova ekonomska vloga v ekonomskem življenjskem procesu seveda kar največjega pomena in naš namen tu nikakor ni, da bi omalovaževali ekonomsko funkcijo lastniškega razreda ali industrijskih magnatov. Opozoriti hočemo le na to, kakšen odnos imajo ti razredi do industrijskega procesa in ekonomskih institucij. Njihova vloga je zajedavskega značaja in njihov interes v tem, da sebi v prid speljejo kar največ premoženja ter obdržijo vse, kar je v njihovih rokah. Konvencije poslovnega sveta so se razvile pod selektivnim nadzorom tega plenilskega oziroma zajedavskega načela. Gre za lastniške konvencije, bolj ali manj posredne nasledke starodavne plenilske kulture. Toda te denarne institucije današnjemu položaju ne ustrezajo povsem, saj so se razvile v preteklem položaju, ki se od današnjega do neke mere razlikuje. Zatorej niso tako prikladne, kot bi lahko bile, niti z vidika gmotne učinkovitosti. Spremenjeno produkcijsko življenje zahteva spremenjene metode pridobivanja in premožni razredi imajo določen interes v tem, da denarne institucije prilagodijo tako, da to kar najbolj vpliva na njihovo pridobivanje zasebne koristi, kar je združljivo z nadaljevanjem produkcijskega procesa, iz katerega ta korist izhaja. Od tod bolj ali manj stalna težnja, da brezdelni razred usmerja institucionalni razvoj v skladu z gmotnimi cilji, ki oblikujejo njegovo ekonomsko življenje.

Učinkovanje gmotnega interesa in gmotnih miselnih navad na razvoj institucij je vidno v tistih sprejetih zakonih in konvencijah, ki skrbijo za varovanje lastnine, izvajanje pogodb, olajšanje denarnih transakcij in osebne interese. Takšnega značaja so spremembe, ki zadevajo bankrot in stečaj, omejeno odgovornost, bančništvo in valute, zveze delavcev ali delodajalcev, kartele in konzorcije. Institucionalna garnitura skupnosti te vrste se neposredno tiče le lastniških razredov, in sicer v sorazmerju s tem, kako lastniški so, to se pravi v sorazmerju s tem, kako enakovredni so brezdelnemu razredu. Toda posredno imajo te konvencije poslovnega življenja na produkcijski proces in življenje skupnosti kar najresnejše posledice. Ko premožni razredi na ta način usmerjajo institucionalni razvoj, in sicer ne le z ohranjanjem sprejete družbene sheme, temveč tudi oblikovanjem produkcijskega procesa, služijo namenu, ki je za skupnost kar največjega pomena.

Neposredni namen te denarne institucionalne strukture in njenega izboljševanja je olajšanje miroljubnega in omikanega izkoriščanja, toda njeni posrednejši učinki tega znatno presegajo. Lažje vodenje poslov produkciji in življenju mimo nje ne omogoča le, da potekata bolj nemoteno, iz tega izhajajoča odstranitev motenj in zapletov, ki kliče po premetenem presojanju v vsakdanjih zadevah, deluje v smeri, da odvečen postaja tudi sam premožni razred. Takoj ko se denarne transakcije zvedejo na rutino, je mogoče shajati brez industrijskih magnatov. Izboljšave v prid gmotnega interesa v sodobnih

institucijah se na drugem področju nagibajo k temu, da industrijskega magnata nadomestijo z »brezdušno« delniško korporacijo, enako pa storijo tudi z nepogrešljivostjo vélike lastniške funkcije brezdelnega razreda. To, kam brezdelni razred usmerja razvoj ekonomskih institucij, ima posredno torej nadvse znatne posledice za industrijo.

Deveto poglavje

Ohranjanje arhaičnih značilnosti

Institucija brezdelnega razreda ne učinkuje le na družbeno strukturo, temveč tudi na individualni značaj članov družbe. Kakor hitro določeno nagnjenje ali gledišče obvelja za uveljavljeni standard ali življenjsko normo, bo delovalo na značaj članov družbe, ki ga je sprejelo kot normo. Do določene mere bo oblikovalo njihove miselne navade in izvajalo selektivni nadzor nad razvojem človeških talentov in nagnenj. Ta učinek delno dosega prisilno, vzgojno prilagajanje navad vseh posameznikov, delno pa selektivno odstranjevanje neprilagojenih posameznikov in rodovnih linij. Človeški material, ki ne pristaja na načine življenja, kot jih nalaga sprejeta shema, je bolj ali manj odstranjen, kakor tudi zatrt. Načeli tekmovanja v imetju in izvzetosti z dela sta se na ta način povzdignili do življenjskih kانونov. Postala sta pomembna prisilna dejavnika v položaju, ki se mu ljudje morajo prilagoditi.

Ti dve splošni načeli vpadljive potrate in izvzetosti z dela na kulturni razvoj vplivata z usmerjanjem človeških miselnih navad in s tem nadzorovanjem razvoja institucij ter s selektivnim ohranjanjem določenih značilnosti človeške narave, ki prispevajo k lažjemu življenju znotraj sheme brezdelnega razreda, torej z nadzorovanjem dejanskega temperamenta skupnosti. Neposredna težnja institucije brezdelnega razreda pri oblikovanju človeškega značaja poteka v smeri duhovnega ohranjanja in reverzije. Njen učinek na temperament skupnosti ima naravo zavrtega duhovnega razvoja. Še zlasti v novejši kulturi ima institucija, v celoti gledano, konzervativne težnje. Ta trditev je v bistvu dovolj znana, vendar bi se znala v obliki, kot jo rabimo tukaj, mnogim kazati kot

nekaj novega. Kratek pregled logičnih razlogov potemtakem morda ni odveč, četudi za ceno nekaj dolgotrajnega ponavljanja in izrekanja klišejev.

Družbena evolucija je proces selektivnega prilagajanja temperamenta in miselnih navad pod pritiskom okoliščin skupinskega življenja. Prilagajanje miselnih navad pomeni razvoj institucij. Vendar je vzporedno z razvojem institucij potekala sprememba odločilnejšega značaja. Ne le da so se človeške miselne navade spreminjale skupaj s spreminjajočimi se zahtevami položaja, temveč so te spreminjajoče se zahteve prinesle tudi ustrezno spremembo človeške narave. Sam človeški material družbe variira glede na spreminjajoče se življenjske razmere. Novejši etnologi imajo variiranje človeške narave za proces odbiranja med številnimi relativno stabilnimi in stalnimi etničnimi tipi oziroma etničnimi elementi. Ljudje se nagibajo k reverziji ali k temu, da se razmnožujejo bolj ali manj v skladu s tem ali onim tipom človeške narave, ki se je, kar se njegovih glavnih značilnosti tiče, fiksiral tako, da je približno ustrezal preteklemu položaju, ki se je razlikoval od sedanjega. Prebivalstvo zahodne kulture sestavlja več takšnih relativno stabilnih etničnih tipov človeštva. Ti se v današnjem rasnem izročilu niso ohranili kot togi in nespremenljivi kalupi, kjer bi imel vsak le en sam natančen in specifičen vzorec, temveč v obliki večjega ali manjšega števila različic. Do določenih variacij etničnih tipov je prišlo prek dolgotrajnega selektivnega procesa, ki so mu bili v teku prazgodovinskega in zgodovinskega kulturnega razvoja podvrženi različni tipi in njihovi križanci.

To nujno variiranje samih tipov zavoljo dolgotrajnega in vztrajnega selektivnega procesa ni bilo deležno zadostne pozornosti piscev, ki so razpravljali o ohranjanju etničnih značilnosti. Tu nas zadevata glavni divergentni različici človeške narave, ki sta rezultat tega sorazmerno poznega selektivnega prilagajanja etničnih tipov, sestavljajočih zahodno kulturo, pri čemer nas še zlasti zanima verjetni vpliv današnjega položaja na nadaljnje variiranje vzdolž ene ali druge od teh dveh divergentnih črt.

Etnološko stališče lahko na hitro povzamemo; da bi se izognili vsem podrobnostim, razen tistim najnujnejšim, bomo seznam tipov in različic ter shemo reverzije in preostankov, ki se jih tičejo, tu predstavili diagramsko skopo in preprosto, kar za katerikoli drugi namen sicer ne bi bilo dopustno. Človek naših industrijskih skupnosti se nagiba k razmnoževanju v skladu s tem ali onim od treh glavnih etničnih tipov: dolihokefalno-svetlolasim, brahikefalno-rjavolasim in sredozemskim – pri čemer manjše in osamele elemente naše kulture zanemarimo. A znotraj vsakega od teh glavnih etničnih tipov se reverzija nagiba k tej ali oni od vsaj dveh glavnih smeri variiranja: miroljubni oziroma predplenilski in plenilski različici. Prva je v vsakem primeru bližje izvornemu

tipu, saj je atavistični predstavnik svojega tipa, kakršen je bil arheološko ali psihološko dokumentiran na najzgodnejši stopnji skupinskega življenja. Ta različica naj bi predstavljala prednike obstoječega civiliziranca v miroljubni divjaški življenjski fazi, ki je bila predhodna plenilski kulturi, statusnemu režimu in razvoju tekmovanja v imetju. Druga oziroma plenilska različica tipov naj bi bila preostanek nedavnejše predelave glavnih etničnih tipov in njihovih križancev, tipov, ki jih je v razmerah režima plenilske kulture in poznejše tekmovalne kulture kvazimiroljubne stopnje oziroma same kulture imetja povečini predelalo selektivno prilagajanje.

V skladu z veljavnimi zakoni dednosti lahko preostanki pripadajo bolj ali manj oddaljeni pretekli fazi. Če je tip variiral, se bodo v običajnem, povprečnem ali normalnem primeru njegove značilnosti prenesle približno takšne, kakršne so bile v nedavni preteklosti, ki ji lahko rečemo dedna sedanost. Za tukajšnji namen jo predstavljata poznejša plenilska in kvazimiroljubna kultura.

Sodobni civiliziranec se v večini primerov nagiba k temu, da se razmnožuje v skladu z različico človeške narave, značilno za to nedavno – gensko še vedno obstoječo – plenilsko ali kvaziplenilsko kulturo. Kar zadeva potomce servilnih ali potlačenih razredov barbarskih časov, gre to trditev nekoliko omiliti, vendar ne toliko, kot se morda zdi na prvi pogled. Z gledišča celotne populacije se zdi, da ta plenilska, tekmovalna različica ni dosegla visoke stopnje obstojnosti ali stabilnosti. To se pravi, človeška narava, ki jo je zahodni človek podedoval, z vidika razpona ali relativne jakosti različnih talentov in nagnjenj, ki jo sestavljajo, še zdaleč ni tako enotna. Človek dedne sedanosti je, če ga presojamo v luči najnovejših zahtev skupinskega življenja, do neke mere arhaičen. Sodobni človek se povečini nagiba, da bi se v skladu z zakonom variiranja povrnil k tipu, ki je nekoliko arhaičnejša človeška narava. Glede na atavistične značilnosti, opazne pri posameznikih, ki se razlikujejo od prevladujočega plenilskega sloga temperamenta, se po drugi strani zdi, da so elementi temperamenta predplenilske različice, kar se razširjenosti in relativne moči tiče, stabilnejši in simetričnejši.

To razhajanje podedovane človeške narave, kakršno je razhajanje med zgodnejšo in poznejšo različico etničnega tipa, v skladu s katero se posameznik razmnožuje, presega in zamegljuje podobno razhajanje med dvema ali tremi glavnimi etničnimi tipi, ki sestavljajo zahodne populacije. Vlada predstava, da so posamezniki v teh skupnostih praktično v vseh primerih križanci prevladujočih etničnih elementov, ki se združujejo v kar najbolj raznolikih sorazmerjih – rezultat tega je, da se nagibajo k vračanju k enemu ali drugemu etničnemu tipu kot sestavnemu delu. Ti etnični tipi se po temperamentu razlikujejo

na podoben način, kot se razlikujejo plenilske in predplenilske različice tipa; dolihosvetlolasi tip kaže več značilnosti plenilskega temperamenta – ali vsaj večje nagnjenje k nasilju – od brahikefalnega-rjavolasega in še zlasti bolj od sredozemskega tipa. Ko razvoj institucij ali dejanskega čustvovanja določene skupnosti izkazuje odmik od plenilske človeške narave, je nemogoče z gotovostjo reči, da takšen odmik naznanja reverzijo k predplenilski različici. Lahko gre za posledico povečujoče se prevlade enega ali drugega od »nižjih« etničnih elementov znotraj populacije. Čeprav dokaz ni tako prepričljiv, kot bi si to želeli, še vedno obstajajo indikacije, da do variiranja dejanskega temperamenta sodobnih skupnosti ne prihaja izključno zaradi odbiranja med stabilnimi etničnimi tipi. Zdi se, da gre v občutni meri za odbiranje med plenilskimi in miroljubnimi različicami večih tipov.

Tako zamišljena sodobna človeška evolucija za našo razpravo ni nujno potrebna. Splošni zaključki, do katerih smo prišli prek rabe teh pojmov selektivnega prilagajanja, bi v osnovi ostali veljavni, tudi če bi jih zamenjali z zgodnejšimi, darvinističnimi ter spencerjevskimi izrazi in pojmi. V danih okoliščinah je pri rabi izrazov dopustna določena prožnost. Besedo »tip« uporabljamo v ohlapnem pomenu in označuje variacije temperamenta, ki bi jih etnologi morda imeli le za trivialne različice tipa, in ne različne etnične tipe. Kjerkoli je za dokazovanje nujno natančneje razločevanje, bo takšno prizadevanje razvidno iz konteksta.

Današnji etnični tipi so torej različice prvobitnih rasnih tipov. V razmerah režima barbarske kulture so utrpeli določene spremembe in dosegli določeno stopnjo fiksности v svoji spremenjeni obliki. Človek dedne sedanjosti je barbarska različica, naj bo servilna ali aristokratska, etničnih elementov, ki ga sestavljajo. Toda ta barbarska različica ni dosegla najvišje stopnje homogenosti ali stabilnosti. Čeprav je, v celoti gledano, barbarska kultura – tj. plenilska in kvazimiroljubna kulturna stopnja – dolgo trajala, ni bila po svojem značaju ne dovolj dolgotrajna ne dovolj nespremenljiva, da bi dosegla skrajno fiksnost tipa. Odstopanja od barbarske človeške narave se dogajajo pogosto in ti primeri odstopanj danes postajajo opaznejši, saj razmere sodobnega življenja odklonov od barbarske normale ne zatirajo več tako striktno. Plenilski temperament ne prispeva k vsem ciljem sodobnega življenja, še zlasti ne k sodobni produkciji.

Odkloni od človeške narave dedne sedanjosti imajo najpogosteje značaj reverzije k zgodnejši različici. To predstavlja temperament, značilen za prvobitno fazo miroljubnega divjaštva. Življenjske okoliščine in cilji prizadevanj, ki so prevladovali pred nastopom barbarske kulture, so oblikovali človeško naravo

in fiksirali nekatere njene temeljne značilnosti. Sodobni človek se nagiba, da v primeru odstopanja od človeške narave dedne sedanosti znova posega po teh starodavnih, izvornih potezah. Zdi se, da so bile razmere, v katerih je človek živel na najprvobitnejših stopnjah skupinskega življenja, ki jim je še mogoče reči človeške, miroljubne vrste; in za značaj – tj. temperament in duhovno držo – ljudi v teh zgodnjih razmerah okolja in institucij se zdi, da so bili miroljubne in neagresivne, morda celo indolentne sorte. Za tukajšnji namen lahko rečemo, da ta miroljubna kulturna stopnja zaznamuje začetno fazo družbenega razvoja. Kar zadeva našo tukajšnjo razpravo, se zdi, da je bila prevladujoča duhovna poteza te domnevne začetne kulturne faze nereflektiran, neizrečen občutek skupinske solidarnosti, ki se je povečini izražal v ustrežljivi, a nikakor ne delavni naklonjenosti do vsega, kar olajšuje življenje, ter v nelagodnem odporu do vsega, kar je razumljeno kot oviranje ali brezplodnost življenja. Prek njegove vseprisotne navzočnosti v miselnih navadah predplenilskega divjaka se zdi, da je ta vsesplošno razširjeni, a nezavzeti občutek za obče koristno igral občutno prisilno vlogo v divjakovem življenju ter obliki njegovih ustaljenih stikov z drugimi člani skupine.

Če gledamo samo neposredne dokaze obstoja te začetne, nediferencirane miroljubne kulturne faze, kot ga ponujajo navade in pogledi, ki so v modi v času zgodovinske sedanosti, naj gre za civilizirane ali robate skupnosti, se njene sledi zdijo šibke in dvomljive, toda manj dvomljive dokaze njenega obstoja je najti v psiholoških preostankih v obliki vztrajnih in splošno razširjenih značilnostih človeškega značaja. Te značilnosti se še v posebni meri ohranjajo med tistimi etničnimi elementi, ki so bili v času plenilske kulture potisnjeni v ozadje. Značilnosti, ki so ustrezale zgodnejšim življenjskim navadam, so za individualni boj za obstanek pozneje postale sorazmerno neuporabne in tisti elementi populacije ali tiste etnične skupine, ki so bili po temperamentu slabše prilagojeni plenilskemu življenju, so bili zatrti ali potisnjeni v ozadje.

Pri prehodu k plenilski kulturi se je značaj boja za obstanek v določeni meri spremenil iz boja skupine zoper nečloveško okolje v boj zoper človeško okolje. To spremembo sta spremljala naraščajoči antagonizem in zavest o antagonizmu med posameznimi člani skupine. Pogoji uspešnosti znotraj skupine in pogoji preživetja skupine so se v določeni meri spremenili in postopoma se je spremenila tudi prevladujoča duhovna drža skupine ter dosegla, da je v sprejeti življenjski shemi legitimno prevladal drugačen niz talentov in nagnjenj. Med arhaične poteze, ki jih je treba obravnavati kot preostanke miroljubne kulturne faze, sodijo instinkt rasne solidarnosti, ki mu pravimo vest, vključno z občutkom za resnicoljubnost in pravičnost, ter delovni instinkt v svoji naivni manifestaciji, ki ne vzbuja zavisti.

Pod vodstvom novejšje biologije in psihologije bo treba človeško naravo na novo definirati kot stvar navade; in v skladu s redefinicijo se zdi, da sta to v splošnem edino mesto in osnova, ki ju je tem značilnostim mogoče pripisati. Te življenjske navade so preveč vsesplošno razširjene, da bi jih lahko prisodili vplivu poznega ali kratkotrajnega režima. Lahkota, s katero jih posebne zahteve nedavnega in sodobnega življenja začasno potlačijo, dokazuje, da so te navade preostali učinki režima skrajno starodavnega datuma, čigar naukom so se v spremenjenih okoliščinah poznejšega časa ljudje bili pogosto primorani povsem odreči. Malodane vseprisoten način, na katerega se uveljavljajo, kadar koli pritisk posebnih zahtev popusti, dokazuje, da je proces, prek katerega so se značilnosti fiksirale in vključile v duhovni ustroj tipa, moral trajati sorazmerno dolgo in brez resnih prekinitiv. Te poante vprašanje, ali je šlo za proces privajanja v staromodnem pomenu besede ali za proces selektivnega prilagajanja rase, resno ne omaje.

Značaj življenja in njegove zahteve v razmerah tega statusnega režima ter antiteze med posamezniki in razredi, ki pokriva celotno obdobje od začetka plenilske kulture do danes, dokazujejo, da bi v tem obdobju obravnavane značilnosti temperamenta le stežka nastale in se fiksirale. Povsem verjetno je, da izvirajo iz zgodnejšega načina življenja ter so vmesno obdobje plenilske in kvazimiroljubne kulture preživele v stanju bližajoče se ali vsaj preteče zastarelости, kot pa da bi jih odkrila in fiksirala ta poznejša kultura. Kažejo se kot dedne rasne značilnosti, ki naj bi se obdržale navkljub spremenjenim zahtevam uspešnosti na plenilskih in pozneje imetniških kulturnih stopnjah. Zdi se, da so se obdržale po zaslugi trdovratnosti prenašanja, ki jo premore dedna značilnost in je do določene mere prisotna v vsakem članu vrste, kar pomeni, da sloni na splošni osnovi rasne kontinuitete.

Takšne izvorne poteze ni mogoče kar tako odstraniti, pa četudi gre za proces odbiranja, ki je tako strog in dolgotrajen kot tisti, ki so mu bile obravnavane značilnosti podvržene na plenilski in kvazimiroljubni stopnji. Te miroljubne značilnosti so metodam in nastrojenosti barbarskega življenja v veliki meri tuje. Izstopajoči značilnosti barbarske kulture sta nepopustljivo tekmovanje in antagonizem med razredi in posamezniki. Ta tekmovalni režim daje prednost tistim posameznikom in rodovnim linijam, kjer so miroljubne značilnosti divjaka prisotne v relativno majhni stopnji. Potemtakem se nagiba k temu, da bi te značilnosti odstranil, in očitno jih je v populacijah, ki so mu bile podvržene, občutno oslabil. Tudi če posamezniki za svoje neskladje z barbarskim tipom temperamenta niso drastično kaznovani, pride vsaj do bolj ali manj striktnega zatiranja tako njih kot njihovih rodovnih linij. Kjer je življenje povečini boj med posamezniki znotraj skupine, posedovanje

starodavnih miroljubnih značilnosti posameznika pri njegovem boju za življenje izrazito ovira.

V vsaki znani kulturni fazi, z izjemo domnevno začetne, o kateri smo govorili, darovi dobrodušnosti, pravičnosti in nediskriminatornega sočutja posameznikovemu življenju opazno ne koristijo. Morda služijo temu, da posameznika zaščitijo pred trdim ravnanjem večine, ki vztraja na kančku teh sestavin pri svojem idealu normalnega človeka, toda mimo njihovega posrednega in odvrčevalnega učinkovanja v tem smislu gre posamezniku v tekmovalnem režimu toliko bolje, kolikor manj takšnih darov premore. Za brezobzirnost, nesočutnost, nepoštenje in nespoštovanje življenja je mogoče v pretežni meri reči, da v kulturi imetja prispevajo k uspešnosti posameznika. Nadvse uspešni ljudje so temu tipu običajno pripadali v vseh časih, edina izjema so tisti, katerih uspeh ni bil vrednoten na osnovi premoženja ali moči. Poštenje je najboljša strategija le v zelo strogih mejah in še takrat le v pikvikovskem²¹ pomenu.

Z gledišča življenja v sodobnih civiliziranih razmerah razsvetljene skupnosti zahodne kulture se je prvobitni predplenilski divjak, čigar značaj smo skušali očrtati zgoraj, slabo odrezal. Celo v namene tiste hipotetične kulture, ki ji njegov tip človeške narave dolguje tisto nekaj stabilnosti, kar je premore – tj. celo za cilje miroljubne skupine divjakov –, ta prvobitnejš premore prav toliko vpadljivih ekonomskih pomanjkljivosti kot ekonomskih vrtilin, kar bi moralo biti očitno vsakomur, čigar presoje ne zamegljuje prizanesljivost iz sočutja. V svoji najboljši izdaji je »bister dečko, ki ni za nobeno rabo«. Pomanjkljivosti njegovega domnevno prvobitnega značajskega tipa so šibkost, neučinkovitost, pomanjkanje iniciative in iznajdljivosti, skupaj z živahnim, a nebitvenim animističnim občutkom. K tem značilnostim sodijo še nekatere druge, ki premore določeno vrednost za kolektivni življenjski proces, s tem ko prispevajo k lažjemu življenju v skupini. Te so resnicoljubnost, miroljubnost, dobrodušnost ter netekmovalno, nezavistno zanimanje za ljudi in reči.

Z nastopom plenilske življenjske stopnje pride do spremembe zahtev glede uspešnega človeškega značaja. Človeške življenjske navade se morajo prilagoditi novim zahtevam znotraj nove sheme človeških razmerij. Isto odvijanje energije, ki se je poprej odražalo v zgoraj navedenih značilnostih življenja divjakov, se mora zdaj odraziti v novi vrsti delovanja, novi skupini ustaljenih odzivov na spremenjene dražljaje. Metode, ki so z vidika lajšanja življenja v zadostni meri ustrezale zgodnejšim razmeram, v novih razmerah

21 Nedobesednem pomenu. Samuel Pickwick je sicer lik iz romana *Pickwickovci*, prvega romana Charlesa Dickensa, dobrodušna, debelušna, otročje nedolžna, skoraj donkihotska, tj. neplenilska figura.

ne zadostujejo več. Zgodnejši položaj je zaznamovala sorazmerna odsotnost antagonizmov ali različnosti interesov, poznejši položaj pa tekmovanje, čigar intenzivnost se nenehno povečuje, območje pa oža. Značilne lastnosti plenilske in nadaljnjih kulturnih stopenj, ki nakazujejo človeške tipe, najbolj prilagojene, da bi preživeli v razmerah statusnega režima, so (v svoji prvotni manifestaciji) okrutnost, sebičnost, klanovstvo in zahrbtnost – neomejeno zatekanje k sili in prevari.

V razmerah strogega in dolgotrajnega tekmovalnega režima je odbiranje etničnih tipov delovalo na način, da je tem značajskim lastnostim omogočalo poudarjeno prevlado, s tem ko je dajalo prednost preživetju tistih etničnih elementov, ki so tovrstno najbolj obdarjeni. Obenem niso poprej pridobljene, izvornejše rasne navade do neke mere nikdar prenehale biti uporabne za namene kolektivnega življenja in jih niso zato nikdar dokončno opustili.

Morda je vredno omeniti, da se zdi, da dolihosvetlolasi evropski tip večino svojega gospodovalnega vpliva in položaja v sodobni kulturi dolguje temu, da značilnosti plenilca poseduje v izrazito visoki stopnji. Te duhovne značilnosti in velikanska obdarjenost s telesno energijo so verjetno rezultat odbiranja med skupinami in rodovnimi linijami ter povečini tiste, ki vsak etnični element postavijo v položaj brezdelnega razreda ali razreda gospodarjev, še zlasti na zgodnejših stopnjah razvoja institucije brezdelnega razreda. To še nujno ne pomeni, da bi natanko isti komplet talentov imeniten osebni uspeh zajamčil vsakemu posamezniku. V tekmovalnem režimu pogoji uspešnosti za posameznika niso nujno isti kot pogoji uspešnosti za razred. Uspeh razreda ali skupine predvideva močan dejavnik klanovstva, zvestobo poglavarju ali zavezanost načelu, medtem ko lahko tekmovalni posameznik svoje cilje najbolj doseže s tem, da barbarsko energijo, iniciativnost, sebičnost in zahrbtnost združi z divjakovim pomanjkanjem zvestobe ali klanovstva. Mimogrede lahko omenimo, da so ljudje, ki so dosegli sijajen uspeh (napoleonskih razsežnosti) na osnovi nepristranske sebičnosti in brezobzirnosti, neredko izkazovali več telesnih značilnosti brahikefalno-rjavolasega kot dolihosvetlolasega tipa. Vendar se zdi, da izdatnejši delež zmerno uspešnih posameznikov, kar se sebičnosti tiče, po postavi sodi k slednjemu etničnemu elementu.

Temperament, ki ga sproži plenilski način življenja, v razmerah tekmovalnega režima pripomore k posameznikovemu preživetju in polnosti življenja ter istočasno pripomore k preživetju in uspehu skupine, če je življenje skupine kot kolektiva zvečine prav tako življenje sovražne tekmovalnosti z drugimi skupinami. Toda evolucija ekonomskega življenja v produkcijsko zrelejših skupnostih se je zdaj začela obračati v smer, ko interes skupnosti s tekmovalnimi

interesi posameznika več ne sovpa. V svojem skupnem delovanju te napredne produkcijske skupnosti vse manj tekmujejo za življenjska sredstva ali pravico do življenja – izjema je le, če plenilska nagnjenja njihovih vladajočih razredov vzdržujejo tradicijo vojne in ropanja. Okoliščine, če ne gre za okoliščine tradicije in temperamenta, teh skupnosti več ne silijo k sovražnosti. Ne le da njihovi materialni interesi, z izjemo tega, da so kot kolektivi na dobrem glasu, niso več nezdržljivi, uspeh katerekoli od skupnosti nedvomno pripomore k polnosti življenja katerekoli druge skupnosti v skupini tako v sedanjem času kot za nedoločljivi čas, ki šele prihaja. Nobeni od njih ni več v materialnem interesu, da bi ugnala drugo. Vendar to za posameznike in njihova medsebojna razmerja ne velja v enaki meri.

Kolektivni interesi vsake sodobne skupnosti se osredotočajo okoli produkcijske učinkovitosti. Posameznik ciljem skupnosti služi nekako v sorazmerju s tem, kako učinkovit je v produktivnih zaposlitvah, kot jih vulgarno imenujemo. Temu kolektivnemu interesu najbolj služijo poštenje, marljivost, miroljubnost, dobrodušnost, nesebičnost ter ustaljeno prepoznavanje in dojemanje vzročnega zaporedja brez primesi animističnih verovanj in občutka odvisnosti od kakršnihkoli nadnaravnih posredovanj v potek dogodkov. O lepoti, moralni odličnosti ali splošni dostojnosti in uglednosti takšne prozaične človeške narave, ki jih te značilnosti nakazujejo, ne gre tratiti preveč besed in le malo je razlogov za navdušenje nad načinom kolektivnega življenja, do katerega bi prišlo v primeru njihove popolne prevlade. Toda tu nam ne gre za to. Uspešno delovanje sodobne industrijske skupnosti je najbolj zanesljivo tam, kjer so si te značilnosti edine, kar je doseženo do te mere, kolikor je za človeški material značilno, da jih poseduje. Nujno je, da so prisotne do stopnje, ko je mogoče govoriti o zadovoljivi prilagojenosti na okoliščine sodobnega industrijskega položaja. Kompleksen, obsežen, pravzaprav miroljuben in visoko organiziran mehanizem sodobne industrijske skupnosti najbolj deluje takrat, ko so te značilnosti – oziroma vsaj njihova večina – prisotne v največji možni meri. V plenilskem tipu človeka so prisotne opazno premalo, da bi koristile namenom sodobnega kolektivnega življenja.

Po drugi strani v razmerah tekmovalnega režima neposrednemu posameznikovemu interesu najbolj služita prebrisano trgovanje in brezobzirno sleparstvo. Zgoraj naštete značilnosti, ki služijo interesom skupnosti, so posamezniku prej škodljive kot nasprotno. Prisotnost teh talentov v njegovem ustroju energije preusmerja k drugim ciljem, ne k gmotni koristi; pri njegovem iskanju koristi pa ga usmerjajo k posrednim in neučinkovitim kanalom delavnosti namesto k neomejeni in neomajni karieri nečistih poslov. Nagnjenja k delavnosti posameznika praviloma ovirajo. V razmerah tekmovalnega režima so člani

sodobne industrijske skupnosti tekmeči in vsak od njih bo individualno in neposredno prednost najboljše pridobil tako, da bo, osvobojen kakršnihkoli pomislekov, zmožen mirno ukaniti in oškodovati svoje bližnje vselej, ko se bo za to ponudila priložnost.

Omenili smo že, da je sodobne ekonomske institucije v grobem mogoče razdeliti v dve različni kategoriji – denarne in produktivne. Podobno velja za zaposlitve. K prvi sodijo zaposlitve, ki imajo opravka z lastništvom ali pridobivanjem, k drugim tiste, ki imajo opraviti z delom ali produkcijo. Kar smo ugotovili, ko smo govorili o razvoju institucij, velja tudi za zaposlitve. Ekonomski interesi brezdelnega razreda so prisotni v imetniških zaposlitvah, interesi delovnih razredov pa v obeh kategorijah, vendar povečini v produktivnih. Prek imetniških zaposlitev je mogoče vstopiti v brezdelni razred.

Obe kategoriji zaposlitev se bistveno razlikujeta glede na talente, ki jih zahtevata, podobno se razhajata tudi urjenje enih in drugih. Režim imetniških zaposlitev deluje na način, da ohranja in neguje določena plenilska nagnjenja ter plenilsko nastrojenost. To dosega tako z vzgajanjem tistih posameznikov in razredov, ki se ukvarjajo s takšnimi zaposlitvami, kakor s selektivnim zatiranjem in odstranjevanjem tistih posameznikov in rodovnih linij, ki tega niso zmožni. Vse dokler človeške miselne navade oblikuje tekmovalni proces pridobivanja in posedovanja ter vse dokler so njihove ekonomske funkcije zamejene znotraj okvira lastništva premoženja, razumljenega na način menjalne vrednosti, upravljanje tega premoženja in finančne operacije pa prek permutiranja vrednosti, vse dotlej bo njihovo izkustvo ekonomskega življenja dajalo prednost in podarek ohranjanju plenilskega temperameta in miselnih navad. V sodobnem miroljubnem sistemu pridobitno življenje seveda povečini spodbuja miroljubno vrsto plenilskih navad in nagnjenj. To se pravi, imetniške zaposlitve usposablajo v skladu z generalno linijo praks, ki jih je mogoče označiti za prevaro, in ne tistih, ki sodijo k arhaičnejši metodi nasilnega prilaščanja.

Te imenitniške zaposlitve, ki se nagibajo k ohranjanju plenilskega temperameta, so zaposlitve, ki imajo opravka z lastništvom – z neposredno funkcijo samega brezdelnega razreda – ter s podpornimi funkcijami, ki zadevajo pridobivanje in kopičenje. Te pokrivajo razred oseb in vrsto dolžnosti v ekonomskem procesu, ki imajo opravka z lastništvom podjetij, vključenih v tekmovalno dejavnost, še zlasti tiste temeljne načine ekonomskega upravljanja, ki jih klasificiramo kot finančne²² operacije. K temu je mogoče dodati še veliko večino trgovskih dejavnosti. V svoji najrazvitejši in najčistejši obliki te

22 Veblen uporabi izraz *financiering*, ki namiguje na sleparski podton. Torej bi lahko dejali tudi »financerske operacije«.

dolžnosti tvorijo ekonomsko funkcijo »industrijskega magnata«. Industrijski magnat je bolj premeten kot domiselni človek in njegovo magnatarstvo je bolj gmotne kot industrijske narave. Industrijjo pogosto vodi na permisiven način. Podrobnosti mehanskega delovanja produkcije in industrijske organizacije se prenesejo na podrejene, ki so manj »praktično« naravnani, ljudi, ki jih bolj kot administrativne zmožnosti krasi izvedenost [*workmanship*]. Kar zadeva njihovo težnjo, da človeško naravo oblikujejo z vzgajanjem in odbiranjem, gre tipične neekonomske zaposlitve klasificirati kot imetniške. Sem sodijo politika ter duhovniške in vojaške zaposlitve.

Imetniške zaposlitve uživajo tudi znatno višji ugled od produktivnih. Na ta način standardi ugleda, kot jih zastopa brezdelni razred, vzdržujejo prestiž tistih talentov, ki služijo zavist vzbujajočemu namenu, kar pomeni, da shema spodobnega brezdelnega življenja prav tako spodbuja ohranjanje in nego plenilskih značilnosti. Zaposlitve so hierarhično razvrščene glede na uglednost. Tiste, ki imajo neposreden opravek z velikopoteznim lastništvom, so med ekonomskimi zaposlitvami v pravem pomenu besede najuglednejše. Naslednje po dobrem glasu so tiste zaposlitve, ki so neposredno podrejene lastništvu in finančništvu – denimo bančništvu in pravo. Bančniške zaposlitve prav tako namigujejo na veliko lastništvo in to dejstvo nedvomno pojasnjuje del prestiža, ki se drži tega posla. Pravniški poklic ne nakazuje velikega lastništva, a ker se ga ne drži noben madež koristnosti, razen v tekmovalne namene, v splošno sprejeti shemi visoko kotira. Pravniki so zaposleni izključno s podrobnostmi plenilskega sleparstva, prevare ali dosega ali jih preprečuje; uspeh v tem poklicu je potemtakem sprejet kot znamenje velike obdarjenosti s tisto barbarsko premetenostjo, ki je pri ljudeh vselej vzbujala spoštovanje in strah. Trgovske dejavnosti so le delno ugledne, razen če ne vključujejo velikega deleža lastništva in majhen delež koristnosti. Visoko ali nizko kotirajo nekako v sorazmerju s tem, ali služijo višjim ali nižjim potrebam. Maloprodaja vulgarnih življenjskih potrebščin tako zdrsne na raven rokodelstva in tovarniškega dela. Fizično delo ali celo vodenje mehanskega procesa sta, kar se tiče uglednosti, seveda v zelo negotovem položaju.

Glede tako zastavljenega delovanja režima imetniških zaposlitev moramo sicer izraziti pridržek. Z naraščanjem obsega produkcijske dejavnosti ima imetniško ravnanje v celoti vse manj značaj prevare in prebrisanega tekmovanja. To se pravi, za čedalje večji delež oseb, ki pridejo v stik s to fazo ekonomskega življenja, se posel zvede na rutino, v kateri je manj neposrednih sledi ukan ali izkoriščanja tekmeča. Posledična osvoboditev od plenilskih navad v poslovnem svetu se povečini nanaša na podrejene. Lastniških in administrativnih dolžnosti ta pridržek praktično ne zadeva.

Drugače je s tistimi posamezniki in razredi, ki se znotraj produkcije neposredno ukvarjajo s tehniko in ročnim delom. Njihovo vsakdanje življenje ni v enaki meri privajanje na tekmovalne in zavist vzbujajoče motive ter manevre gmotne plati produkcije. Nenehno morajo razumeti in koordinirati mehanska dejstva in zaporedja ter jih ocenjevati in uporabljati v namene človeškega življenja. Pri tem delu prebivalstva vzgojno in selektivno delovanje produkcijskega procesa, s katerim so v neposrednem stiku, deluje na način, da njihove miselne navade prilagaja namenom kolektivnega življenja, ki ne vzbujajo zavisti. S tem pospeši zastarelost izrazito plenilskih talentov in nagnjenj, ki sta jih zapustili dednost in tradicija barbarske rasne preteklosti.

Vzgojno delovanje ekonomskega življenja skupnosti torej v vseh manifestacijah nima enotnega značaja. Tista vrsta ekonomskih dejavnosti, ki jo tekmovalne v imetju neposredno zadeva, je nagnjena k ohranjanju določenih plenilskih značilnosti, medtem ko imajo tiste produktivne zaposlitve, ki imajo neposreden popravek s produkcijo dobrin, večinoma nasprotno težnjo. A glede slednje kategorije zaposlitev gre pripomniti, da se vseh oseb, ki se ukvarjajo z njimi, zadeve tekmovalne v imetju do določene mere vseeno tičejo (denimo tekmovalno določanje mezd in plačil, kupovanje dobrin za potrošnjo itd.). Ločnica med kategorijami zaposlitev potemtakem nikakor ni neovrgljiva ločnica med kategorijami oseb.

Zaposlitve brezdelnih razredov v sodobni produkciji so takšne, da ohranjajo pri življenju določene plenilske navade in nagnjenja. Če njihovi člani sodelujejo v produkcijskem procesu, se njihovo urjenje nagiba k temu, da v njih ohranja barbarski temperament. Vendar gre nekaj povedati tudi z druge strani. Posamezniki, ki jih položaj oprošča naprezanja, se lahko ohranijo in prenesejo svoje značilnosti tudi v primeru, da se od povprečja, ki velja za vrsto, občutno razlikujejo tako po postavi kot duhovnem ustroju. Možnosti ohranitve in prenosa atavističnih značilnosti so največje pri tistih razredih, ki so pred pritiskom okoliščin najbolj zaščiteni. Brezdelni razred je v določeni meri zaščiten pred pritiskom produkcije in bi zato moral reverzije k miroljubnemu in divjaškemu temperamentu omogočati v izjemno visoki meri. Takšnim odklonskim in atavističnim posameznikom bi moralo biti omogočeno, da življenjsko dejavnost razvijajo v predplenilske smeri, ne da bi bili pri tem takoj zatrti ali odstranjeni kot tisti v slabšem položaju.

Zdi se, da se nekaj podobnega dejansko dogaja. Nagnjenja precejšnjega deleža višjih razredov jih usmerjajo k filantropskemu delu in znatna količina njihovega čustvovanja gre v smer prizadevanja po reformi in izboljšanju. Še več, veliko teh filantropskih in reformnih prizadevanj nosi pečat tiste prisrčne

»prebrisanosti« in nedoslednosti, ki je značilna za prvobitnega divjaka. Še vedno je sicer lahko vprašljivo, ali ta dejstva pričajo o večjem deležu reverzij v višjih kot nižjih plasteh. Tudi če bi bila ista nagnjenja prisotna v razredih brez premoženja, tam tako zlahka ne bi prišla do izraza, saj ti ne premorejo sredstev ter časa in energije, da bi jih udejanjili v tem smislu. V *prima facie* dokaz teh dejstev le stežka podvomimo.

Veljavnost povedanega nadalje omejuje opažanje, da se današnji brezdelni razred rekrutira iz vrst tistih, ki so bili gmotno uspešni in so potemtakem domnevno obdarjeni z izrednim kompletom plenilskih značilnosti. V brezdelni razred je mogoče vstopiti prek imetniških zaposlitev, te pa prek odbiranja in prilagajanja delujejo na način, da v višje razrede prepuščajo le tiste rodovne linije, ki so gmotno prilagojene, da preživijo plenilski preizkus. Kakor hitro se na teh višjih ravneh pojavi primer reverzije k neplenilski človeški naravi, jo običajno oplejejo in odvržejo nazaj na nižje gmotne ravni. Da bi zadržal svoje mesto znotraj razreda, mora imeti rod imetniški temperament, sicer bo zapravil svoje premoženje in kaj hitro ob svoj družbeni položaj. Tovrstni primeri so zadosti pogosti.

Da ima brezdelni razred zadostno število pripadnikov, skrbi neprekinjeni selektivni proces, ki posameznike in rodovne linije, še posebej zmožne agresivnega tekmovanja v premoženju, povleče iz nižjih razredov. Da bi dosegel višje ravni, mora imeti aspirant dovolj dober komplet plenilskih nagnjenj in tako vrhunske talente, da premaga nadvse stvarne težave, ki ovirajo njegov vzpon. Če zanemarimo slučajnosti, so novi bogataši izbrana družina.

Ta proces selektivne pripustitve je seveda potekal od vedno, tj. odkar je nastopila moda tekmovanja v imetju, kar je skoraj isto, kot če rečemo, odkar se je prvič pojavila institucija brezdelnega razreda. Toda natančna osnova odbiranja ni bila vselej enaka in selektivni proces potemtakem ni dajal vselej enakih rezultatov. Na zgodnji barbarski ali sami plenilski stopnji je bila preizkusni kamen prilagojenosti bravuroznost v izvornem pomenu besede. Da bi bil sprejet v ta razred, mora biti kandidat obdarjen s klanovstvom, močno postavo, krutostjo, brezobzirnostjo in odločnostjo. To so lastnosti, ki so prispevale h kopičenju in neprekinjenemu posedovanju premoženja. Ekonomska osnova brezdelnega razreda je bila tako prej kot pozneje posedovanje premoženja, toda metode kopičenja premoženja in talenti, potrebni za njegovo ohranjanje, so se od zgodnjih dni plenilske kulture do določene mere spremenili. Kot posledica selektivnega procesa so bile prevladujoče značilnosti zgodnjega barbarskega brezdelnega razreda drzna agresivnost, čuječ občutek za status in neovirano zatekanje k prevari. Člani tega razreda so svoj položaj vzdrževali s tem, da so

bili bravurozni. V poznejši barbarski kulturi je družba ustaljene metode pridobivanja in posedovanja usvojila v razmerah kvazimiroljubnega statusnega režima. Gola agresija in nebrzdano nasilje sta mesto najbolj priznanih metod kopičenja premoženja v veliki meri prepustila prebrisanemu ravnanju in sleparstvu. Od tam dalje se je v brezdelnem razredu ohranjala drugačna vrsta talentov in nagnjenj. Gospodovalna agresivnost in s tem povezana močna postava, skupaj z neusmiljeno neomajnim občutkom za status, so še vedno šteli za najsjajnejše značilnosti razreda. Te so se v naših tradicijah ohranile kot tipične »aristokratske vrline«. Toda s temi je bil povezan vse večji komplet manj vsiljivih vrlin gmotnega značaja, denimo predvidevanje, opreznost in prevara. Ti talenti in nagnjenja so skozi čas in s približevanjem sodobne miroljubne stopnje kulture imetja pri doseganju gmotnih ciljev postajali sorazmerno učinkovitejši in imeli sorazmerno večjo veljavo pri selektivnem procesu, ki odloča o vstopu v brezdelni razred in ohranjanju položaja v njem.

Osnova odbiranja se je spreminjala, vse dokler niso talenti, ki zdaj omogočajo vstop v razred, postali izključno gmotnega značaja. Od plenilskih barbarskih značilnosti ostane odločnost oziroma premočrtnost namere, s katero se je uspešen plenilski barbar razločil od miroljubnega divjaka in ga izpodrinil. Toda za to značilnost ni mogoče reči, da gmotne uspešneže višjih razredov tipično razločuje od navadnih ljudi produktivnih razredov. Urjenje in odbiranje, ki so jima slednji v sodobnem industrijskem življenju izpostavljeni, dajejo tej značilnosti podobno odločilno težo. Glede odločnosti bi lahko rekli, da oba razreda razločuje od dveh drugih: pridaničev in prestopnikov iz nižjih razredov. Z vidika naravne obdarjenosti je imetnik primerljiv s prestopnikom, tako kot je delovni človek primerljiv z dobrodušnim vzdrževanim pridaničem. Kar se tiče brezobzirnega podrejanja dobrin in oseb lastnim ciljem, trdosrčnega neupoštevanja čustev in želja drugih ter manj jasnih učinkov svojih dejanj, je idealni imetnik natanko takšen kot idealni prestopnik, a ima v nasprotju z njim ostrejši občutek za status ter v smeri oddaljenejšega cilja deluje premočrtneje in daljnovidneje. Sorodnost teh dveh tipov temperamenta izkazuje tudi nagnjenost k »športu« in hazardiranju ter uživanje v brezciljnem tekmovanju. Idealni imetnik in prestopnik sta si prav tako čudaško sorodna v eni od spremljajočih variacij človeške plenilske narave. Prestopnik je zelo pogosto vraževeren, je velik vernik v srečo, uroke, vedeževanje in usodo ter znamenja in šamanstvu podobne ceremonije. V ugodnih okoliščinah se lahko ta nagnjenost izrazi v določeni servilni pobožni vnemi in pedantnem opravljanju verskih obredov ter jo je morda bolje kot z vero označiti s pobožnostjo. Na tej točki ima prestopnikov temperament več skupnega s premožnimi in brezdelnimi razredi kot z delovnim človekom ali razredom vzdrževanih pridaničev.

Da bi razvilo in ohranilo določeno vrsto talentov in nagnjenj, življenje v sodobni industrijski skupnosti ali, z drugimi besedami, življenje v kulturi imetja deluje prek procesa odbiranja. Trenutna težnja tega selektivnega procesa ni preprosta reverzija k danemu, nespremenljivemu etničnemu tipu. Namesto tega se nagiba k preoblikovanju človeške narave, da bi se ta v določenih pogledih razlikovala od kateregakoli tipa ali različic, ki jih je zapustila preteklost. Evolucija nima ene same tarče. Temperament, ki ga evolucija skuša vzpostaviti kot normalnega, se od katerekoli arhaične različice človeške narave razlikuje po večji stanovitnosti namere – večji predanosti cilju in vztrajnosti. Kar zadeva ekonomsko teorijo, je cilj selektivnega procesa – v tem smislu in v celoti gledano – en sam, čeravno obstajajo tudi manjše, precej pomembne težnje, ki se odmikajo od te razvojne črte. A razen tega splošnega trenda razvojna črta ni ena sama. Kar zadeva ekonomsko teorijo, razvoj v drugih pogledih poteka v dveh različnih smereh. Z vidika selektivnega ohranjanja zmožnosti ali talentov posameznikov ju lahko imenujemo imetniška in produktivna. Z vidika ohranjanja nagnjenj, duhovne drže ali nastrojenosti ju lahko imenujemo zavist vzbujajoča ali egoistična in zavist nezbujajoča ali ekonomična. Kar se intelektualne ali spoznavne naravnosti obeh razvojnih smeri tiče, bi lahko prvo označili za osebni vidik moči volje, kvalitativnih relacij, statusa ali vrednosti, drugo pa kot neosebni vidik zaporedja, kvantitativnih relacij, mehanske učinkovitosti ali koristi.

Imetniške zaposlitve povečini mobilizirajo prvega od teh dveh nizov talentov in nagnjenj ter delujejo selektivno, da bi jih ohranile med populacijo. Produktivne zaposlitve po drugi strani povečini uporabljajo drugi niz in delajo na tem, da ga ohranjajo. Izčrpna psihološka analiza bi pokazala, da je vsak od teh dveh nizov talentov in nagnjenj le mnogostranska manifestacija dane naravnosti temperameta. S pomočjo enotnosti ali enkratnosti posameznika talenti, nastrojenost in interesi, ki jih zajema prvi niz, sodijo skupaj kot manifestacije dane različice človeške narave. Enako velja za drugi niz. Oba lahko razumemo kot različni usmeritvi človeškega življenja na način, da se dani posameznik bolj ali manj dosledno nagiba k eni ali drugi. Težnja imetniškega življenja je na splošno to, da ohranja barbarski temperament, le da posebno nagnjenje k povzročanju materialne škode, ki je značilna za zgodnjega barbara, nadomestijo prevara in preudarnost ali administrativna sposobnost. Ni sicer povsem gotovo, v kolikšni meri sleparstvo nadomesti opustošenje. Selektivno delovanje v to smer je znotraj imetniških zaposlitev precej premočrtno, vendar režim kulture imetja mimo tekmovanja za korist ne dosega istega premočrtnega učinka. Režim sodobnega življenja v zvezi s potrošnjo časa in dobrin ne deluje tako, da bi enoznačno odstranjeval aristokratske ali spodbujal buržoazne vrline. Splošno

sprejeta shema spodobnega življenja zahteva znatno uveljavljanje zgodnjih barbarskih značilnosti. Nekatere podrobnosti tradicionalne življenjske sheme, ki se dotikajo te točke, smo pod naslovom brezdelja omenili v zgodnejših poglavjih, nadaljnje pa bomo prikazali v tistih, ki sledijo.

Na podlagi povedanega se zdi, da bi življenje in življenjska shema brezdelnega razreda morala spodbujati ohranjanje barbarskega temperamenta, ki je povečini kvazimiroljubne ali buržoazne, a v določeni meri tudi plenilske različice. V odsotnosti motečih dejavnikov bi pri različnih razredih potemtakem morali zaslediti različne temperamente. Aristokratske in buržoazne vrline, to se pravi destruktivne in imetniške značilnosti, bi morali povečini najti med višjimi razredi, produktivne vrline, to se pravi miroljubne značilnosti, pa povečini med razredi, nagnjenimi k mehanski delavnosti.

Na splošen in nedoločen način te ugotovitve sicer veljajo, a jih ni mogoče tako zlahka podvreči preizkusu, ta pa tudi ne bi dal zelenih prepričljivih rezultatov. Delni neuspeh je mogoče pripisati različnim razlogom. Do določene mere so v boj za imetje vključeni vsi razredi in posedovanje imetniških značilnosti pri vseh vpliva na posameznikov uspeh in preživetje. Kjerkoli prevladuje kultura imetja, selektivni proces, ki oblikuje človeške miselne navade in odloča o ohranjanju tekmovalnih rodovnih linij, bolj ali manj poteka na osnovi sposobnosti pridobivanja. Če imetniška učinkovitost ne bi bila v celoti nezdržljiva z delovno, bi selektivno delovanje vseh dejavnosti težilo k popolni prevladi imetniškega temperamenta. S tem bi bil tako imenovani »ekonomski človek« ustoličen kot normalni in dokončni tip človeške narave. Toda »ekonomski človek«, čigar edini interes je egoizem in edina človeška značilnost opreznost, je neuporaben za namene sodobne produkcije.

Sodobna produkcija zahteva neoseben, zavist nevzbujajoč interes za delo, ki je pri roki. Zapleteni produkcijski procesi brez tega ne bi bili mogoči in si jih nikdar ne bi niti zamislili. Ta interes za delo je tisto, kar delavca ločuje od kriminalca na eni ter industrijskega magnata na drugi strani. Delo je nujno potrebno, da bi se življenje skupnosti lahko nadaljevalo, rezultat tega je delno odbiranje, ki znotraj določene vrste dejavnosti daje prednost duhovni delovni zmožnosti. Toda treba je priznati, da je selektivno odstranjevanje imetniških značilnosti celo znotraj produktivnih dejavnosti negotov proces in da se barbarski temperament potemtakem v občutni meri ohranja tudi znotraj njih. To je razlog, da v tem pogledu splošna ločnica med značajem brezdelnega razreda in značajem običajnega prebivalstva trenutno ne obstaja.

Celotno vprašanje razrednega razločevanja glede na duhovni ustroj zamegljuje tudi to, da so pridobljene življenjske navade, ki natančno oponašajo

podedovane značilnosti in istočasno delujejo tako, da bi značilnosti, ki jih oponašajo, prenesle na celotno populacijo, navzoče v vseh družbenih razredih. Te pridobljene navade ali privzete značajske lastnosti so najpogosteje aristokratske vrste. S svojega predpisovalnega položaja je brezdelni razred kot zgled uglednosti mnoge poteze svoje brezdelne življenjske teorije naložil nižjim razredom, česar posledica je, da se v družbi te aristokratske značilnosti bolj ali manj vztrajno neguje vselej in vsepovsod. Tako imajo tudi precej večje možnosti, da se ohranijo med ljudmi, kakor bi jih imele, če vodila in zgleda brezdelnega razreda ne bi bilo. Kot pomemben kanal, prek katerega to pretakanje aristokratskih pogledov na življenje in posledično bolj ali manj arhaičnih značajskih lastnosti poteka, lahko omenimo razred hišnih služabnikov. Njihove predstave o tem, kaj je dobro in lepo, oblikuje stik z razredom gospodarjev, tako pridobljene predsodke pa potem nosijo nazaj med sebi enake ljudi nizkega rodu ter s tem visoke ideale razširjajo po vsej skupnosti, ne da bi to vzelo toliko časa, kot bi sicer. Rek »kakršen gospodar, takšen sluga« ima za to, da ljudstvo naglo sprejema mnoge elemente kulture višjih razredov, mnogo večji pomen, kot se po navadi zavedamo.

Obstaja še nadaljnji niz dejstev, ki prispevajo k zmanjševanju razrednih razlik, kar se ohranjanja imetniških vrlin tiče. Boj za imetje ustvarja podhranjeni razred, ki je zelo velik. Ta podhranjenost pomeni pomanjkanje življenjskih potrebščin ali potrebščin, namenjenih spodobnostnemu zapravljanju. V obeh primerih je rezultat natančno predpisan boj za sredstva, s katerimi se zadovoljuje vsakodnevne potrebe, naj bodo te telesne ali višje. Pritisk samouveljavljanja, kjer obstaja le minimalna možnost za uspeh, posamezniku pobere vso energijo; svoja prizadevanja usmeri tako, da zajemajo le njegove zavist vzbujajoče cilje, ter postaja čedalje sebičnejši. Produktivne značilnosti se tako zaradi nerabe nagibajo k zastarelosti. Institucija brezdelnega razreda potemtakem s tem, ko nalaga shemo imetniške spodobnosti in nižjim razredom jemlje toliko življenjskih potrebščin, kot se le da, posredno deluje na način, da pri večini prebivalstva ohranja imetniške značilnosti. Rezultat tega je vključitev nižjih razredov v tip človeške narave, ki v prvi vrsti pripada izključno višjim razredom.

Kot kaže, med višjimi in nižjimi razredi torej ni večje razlike v temperamentu, a kaže tudi, da je odsotnost razlike v dobršni meri posledica predpisovalnega zgleda brezdelnega razreda in splošnega sprejemanja tistih obćih načel vpadljive potrate in tekmovanja v imetju, na kateri sloni institucija brezdelnega razreda. Slednja deluje tako, da zmanjšuje produkcijsko učinkovitost skupnosti in zavira prilagajanje človeške narave zahtevam sodobnega produkcijskega življenja. Prevladujočo oziroma obstoječo človeško naravo potiska v konzervativno

smer, in sicer 1) z neposrednim prenosom arhaičnih značilnosti, z dedovanjem znotraj razreda ter povsod tam, kjer se kri brezdelnega razreda pretaka zunaj razreda, ter 2) z ohranjanjem in utrjevanjem tradicij arhaičnega režima, s čimer povečuje možnosti ohranjanja barbarskih značilnosti tudi zunaj okvira pretakanja krvi brezdelnega razreda.

A glede zbiranja ali obdelovanja podatkov, ki so posebnega pomena za vprašanje ohranitve ali odstranitve značilnosti v sodobnih populacijah, je bilo storjeno le malo, če sploh kaj. Tu zastopano stališče – mimo dolgoveznega pregleda takšnih vsakdanjih dejstev, kot so že na dlani – podpirajo argumenti precej neoprijemljivega značaja. Takšno naštevanje pa se le težka izogne temu, da ne bi bilo banalno in dolgočasno, a se za popolnost našega dokazovanja kljub temu zdi nujno, četudi v obliki bornega očrta, kot smo ga tu poskušali. V zvezi z nadaljnimi poglavji, ki vključujejo fragmentarno naštevanje takšne vrste, zato lepo naprošamo za nekaj prizanesljivosti.

Deseto poglavje

Sodobni preostanki bravuroznosti

Brezdelni razred živi od produkcijske skupnosti, ne v njej. Njegovi odnosi s produkcijo so imetniškega, ne produkcijskega značaja. V razred si sprejet tako, da razvijaš imetniške talente – talente za pridobivanje, ne koristnost. Selektivno presejanje človeškega materiala, ki tvori brezdelni razred, je potemtakem neprekinjeno, to odbiranje pa poteka na osnovi tega, ali je material zmožen imetniških dejavnosti. A življenjska shema tega razreda je v veliki meri dediščina preteklosti ter uteleša mnogo navad in idealov zgodnejšega barbarskega obdobja. Ta arhaična, barbarska življenjska shema se v bolj ali manj omiljeni obliki vsiljuje tudi nižjim slojem. Življenjska shema navad posledično deluje selektivno in vzgojno, da bi oblikovala človeški material, njeno delovanje pa povečini ohranja značilnosti, navade in ideale, ki pripadajo zgodnji barbarski dobi, dobi bravuroznosti in plenilskega življenja.

Najneposrednejši in nedvoumnejši odraz te arhaične človeške narave, značilne za človeka na plenilski stopnji, je samo nagnjenje k bojevanju. Kadar je plenilska dejavnost kolektivna, to nagnjenje pogosto imenujemo vojni duh ali zadnje čase patriotizem. Ni nas treba posebej prepričevati v trditev, da je v deželah civilizirane Evrope dedni brezdelni razred s tem vojnim duhom obdarjen v višji meri kot srednji razredi. Brezdelni razred se na to razliko dejansko s ponosom sklicuje in brez dvoma ima dobre razloge za to. Vojna je častivredna in vojna bravuroznost je v očeh večine ljudi izjemno častna. Občudovanje vojne bravuroznosti je samo po sebi najboljši porok za to, da ima občudovalec vojne plenilski temperament. Vojna vnema in plenilski temperament, čigar indic je, v največji meri prevladujeta v višji razredih, še zlasti v dednem brezdelnem

razredu. Še več, navidezno resna zaposlitev višjega razreda je vladanje, ki je, kar zadeva izvor in vsebino razvoja, prav tako plenilska dejavnost.

Edini razred, ki bi se z brezdelnim razredom sploh lahko potegoval za čast ustaljenega bojevitega načina mišljenja je nižji razred delinkventov. V običajnih časih je večina produktivnih razredov, kar zadeva vojne interese, sorazmerno apatična. Ko ni razdražena, je ta glavnina običajnega ljudstva, ki predstavlja dejansko moč produktivne skupnosti, precej nenaklonjena bojevanju, ki ni obrambnega značaja, pravzaprav se nekam obotavljivo odzove celo na provokacijo, ki zahteva obrambno držo. Lahko rečemo, da je med običajnimi ljudmi bolj civiliziranih skupnosti ali bolje skupnostih, ki so dosegle višji industrijski razvoj, duh bojevite agresivnosti zastarel. To ne pomeni, da med produktivnimi razredi ni občutnega števila posameznikov, v katerih se vsiljivo uveljavlja vojni duh. Niti ne pomeni, da večine ljudi do vojne vročice ni mogoče začasno pripraviti tako, da jih podžge kakšna posebna provokacija, kot je danes na delu v več evropskih deželah in trenutno tudi v Ameriki. Toda mimo takšnih obdobj začasne vznesenosti in razen tistih posameznikov, ki so obdarjeni z arhaičnim temperamentom plenilskega tipa, skupaj s podobno obdarjenimi skupinami posameznikov višjih in nižjih razredov, je inertna masa sleherne sodobne civilizirane skupnosti v tem pogledu verjetno tako velikanska, da je vojna, z izjemo dejanskega vpada, nemogoča. Navade in nagnjenja običajnih ljudi prispevajo k odvijanju dejavnosti v druge, manj slikovite smeri, ne v smer vojne.

Ta razredna razlika v temperamentu je lahko delno posledica razlike v dedovanju pridobljenih značilnosti pri različnih razredih, a zdi se, da v določeni meri ustreza tudi razliki v etničnem poreklu. Razredna razlika je v tem pogledu vidno manjša v tistih deželah, katerih prebivalstvo je etnično relativno homogeno, kakor v deželah, kjer se etnični elementi, ki sestavljajo različne razrede skupnosti, bolj razhajajo. V povezavi s tem gre omeniti, da jari pripadniki brezdelnega razreda v slednjih deželah na splošno kažejo manj vojnega duha od sodobnih predstavnikov aristokracije starodavnega rodu. Ti novi bogataši so se iz glavnine običajnega prebivalstva dvignili pred kratkim in svoj dvig v brezdelni razred dolgujejo temu, da so uveljavljali značilnosti in nagnjenja, ki jih ne gre klasificirati kot bravuroznost v starodavnem pomenu besede.

Mimo same vojne dejavnosti je manifestacija iste vrhovne pripravljenosti na spopad tudi institucija dvoboja, ki je institucija brezdelnega razreda. Pravzaprav gre za bolj ali manj namerno zatekanje k bojevanju, da bi se dokončno poravnalo spor. V civiliziranih skupnostih velja za normalen pojav tam, kjer obstaja dedni brezdelni razred, in skoraj izključno tam. Izjeme so 1) vojaški in

pomorski častniki, ki so po navadi člani brezdelnega razreda in hkrati posebej izurjeni v plenilskih miselnih navadah, ter 2) prestopniki nižjih razredov, ki so podobno plenilsko nagnjenost podedovali, se v tej navadi izurili ali oboje. Le za uglajene gospode in razgrajače je normalno, da se kot univerzalnemu razreševalcu sporov zatekajo k udarcem. Navaden človek se bo običajno bojeval le takrat, ko bo čezmerna začasna vzdraženost ali alkoholna vznesenost delovala tako, da bo preprečila kompleksnejše načine odziva na dražljaje, ki nanesejo provokacijo. To ga pahne k enostavnejšim, manj diferenciranim oblikam instinkta samouveljavljanja, to se pravi, začasno in brez razmišljanja se povrne k arhaičnejšemu načinu mišljenja.

Ta institucija dvoboja kot način dokončnega poravnanja sporov in resnih vprašanj glede tega, kdo ima prednost, preide v obvezno, neizzvano zasebno bojevanje kot družbeno obvezo, ki jo je treba izpolniti zavoljo dobrega imena. Primer takšnega običaja, značilnega za brezdelni razred, je še prav posebej nemški študentski dvoboj, ta bizarni preostanek bojevitega viteštva. V nižjem ali lažnem brezdelnem razredu prestopnikov obstaja v vseh deželah podobna, čeprav manj formalna družbena obveza, v skladu s katero mora razgrajajč svojo močatost uveljavljati s tem, da se z vrstniki zapleta v neizzvane spopade. Podoben običaj se med fanti širi skozi vse družbene sloje skupnosti. Fant si je po navadi do zadnje finese ter na dnevni bazi na jasnem, kakšne so njegove sorazmerne zmožnosti bojevanja v primerjavi s tovariši; v fantovski skupnosti ni običajno nobene zagotovljene osnove uglednosti za kogarkoli, ki se, ko je izzvan, izjemoma noče ali ne zmore bojevati.

Vse to še zlasti velja za fante nad določeno, do neke mere nedorečeno mejo zrelosti. Otrokov temperament za časa zgodnjega otroštva in pazljivega skrbništva, ko je ta na vsakem koraku svojega življenja še vaje iskati stik z materjo, temu opisu običajno ne ustreza. Med tem zgodnejšim obdobjem je agresivnosti in nagnjenosti k antagonizmu le malo. Prehod od tega miroljubnega temperamenta k plenilski, v skrajnih primerih hudobni fantovski navihanosti je postopen ter je v nekaterih primerih popolnejši kot v drugih in pokriva širši razpon posameznikovih nagnjenj. Otrok, naj gre za fanta ali deklico, v zgodnejši fazi razvoja izkazuje manj iniciativnosti in agresivnega samouveljavljanja ter manj nagnjenosti k temu, da bi sebe in svoje interese izoliral od domače skupine, v kateri prebiva, ter je bolj občutljiv na grajo, sramežljivejši in plašnejši ter kaže potrebo po prijateljskem človeškem stiku. V večini primerov ta zgodnji temperament prek postopnega, a nekam naglega zastarevanja otroških potez preide k fantovskemu temperamentu v polnem pomenu besede, četudi obstajajo primeri, kjer se plenilske poteze fantovskega življenja sploh ne pojavijo ali se pojavijo kvečjemu v manjši in nepomembni stopnji.

Deklice prehod na plenilsko stopnjo redkokdaj dosežejo tako popolnoma kot fantje, v sorazmerno veliko primerih do tega sploh ne pride. V takšnih primerih je prehod od zgodnjega otroštva k mladostništvu in zrelosti postopen in neprekinjen proces, kjer se interesi od otroških smotrov in nagnjenj premaknejo k smotrom, funkcijam in razmerjem odraslega življenja. Pri dekletih je plenilsko razvojno obdobje manj razširjeno in tudi v primerih, ko se pojavi, je plenilska in izolirajoča se drža v tem obdobju po navadi manj poudarjena.

Pri otroku moškega spola je plenilsko obdobje običajno precej izrazito in traja kar nekaj časa, vendar se po navadi konča (če se), ko otrok odraste. To zadnjo trditev je morda treba pomembno ublažiti. Primeri, v katerih do prehoda od fantovskega k odraslemu temperamentu ne pride ali pride le delno, nikakor niso redki – pri tem »odrasli« temperament razumemo kot povprečni temperament tistih odraslih posameznikov v sodobnem produkcijskem življenju, ki na nek način služijo namenom kolektivnega življenjskega procesa in za katere je potemtakem mogoče reči, da tvorijo tvorno povprečje produkcijske skupnosti.

Etnična sestava evropskega prebivalstva je raznolika. V določenih primerih celo nižje razrede v največji meri sestavljajo bojaželjni dolihosvetlolasci, medtem ko je pri drugih ta etnični element povečini mogoče najti le v dednem brezdelnem razredu. Zdi se, da so pretepaške navade med fanti delavskega razreda prve kategorije prebivalstva manj razširjene kot pri fantih višjih razredov druge kategorije.

Če bi se ta splošen zaključek glede temperamenta fantov delavskega razreda na podlagi popolnejše in natančnejše terenske raziskave izkazal za resničnega, bi okrepil stališče, da je bojeviti temperament v občutni meri rasna značilnost; zdi se, da je veliko bolj del ustroja dominantnega, dolihosvetlolasega, evropskega etničnega tipa iz višjih razredov kot podrejenih človeških tipov iz nižjih razredov, ki naj bi tvorili glavnino prebivalstva istih skupnosti.

Za ta primer s fantom se morda zdi, da z vprašanjem sorazmerne obdarjenosti z bravuroznostjo, ki zaznamuje različne družbene razrede, nima resne povezave, a je njegova vrednost vsaj v prikazu, da ta bojeviti impulz pripada arhaičnejšemu temperamentu od tistega, ki ga premore povprečni odrasel iz delavnih razredov. S to potezo, tako kot z mnogimi drugimi potezami otroškega življenja, otrok začasno in v malem na novo uprizarja nekatere od zgodnejših faz razvoja odraslega človeka. V skladu s to interpretacijo gre fantovsko nagnjenost k podvigom in izoliranju lastnega interesa jemati kot začasno reverzijo k človeški naravi, ki je običajna za zgodnjo barbarsko kulturo – samo plenilsko kulturo. V tem pogledu – kakor tudi sicer – značaj brezdelnega in prestopniškega razreda kaže na to, da v odraslem življenju vztrajajo značilnosti, ki so

normalne za otroštvo in mladostništvo ter so prav tako normalne in ustaljene na zgodnejših kulturnih stopnjah. Če razlike ni mogoče v celoti pripisati temeljni razliki med stalnimi etničnimi tipi, so značilnosti, ki našopirjenega prestopnika in brezhlebnega brezdelnega gospoda ločijo od običajne množice, znamenja zavrtega duhovnega razvoja. V primerjavi s tisto stopnjo razvoja, ki jo v sodobni industrijski skupnosti dosežejo povprečni odrasli, označujejo nezrelo fazo. In kaj kmalu se izkaže, da je otročji duhovni ustroj teh predstavnikov višjih in najnižjih družbenih plasti navzoč tudi pri drugih arhaičnih značilnosti, ne le nagnjenosti k okrutnim podvigom in izolaciji.

Kot bi hoteli zavrtni sleherni dvom glede bistvene nezrelosti bojevitega temperamenta, so most med obdobjem upravičenega fantovstva in odrasle moškosti brezciljni in igrivi, toda bolj ali manj sistematični in izpopolnjeni izgrede, ki so v modi med šolarji rahlo višje starosti. V večini primerov se ti omejijo na mladostniško obdobje. Ko se mladost pretopi v odraslo življenje, se ponavljajo vse manj in v blažji obliki, s čimer mladostniki v posameznikovem življenju na splošno ponovno uprizorijo zaporedje dogodkov, prek katerega je skupina prešla s plenilskega na bolj ustaljen način življenja. V precejšnjem številu primerov se posameznikov duhovni razvoj ustavi, preden bi se dvignil iz te otročje faze, in tako bojeviti temperament vztraja vse življenje. Posamezniki, ki v duhovnem razvoju sčasoma dosežejo odraslost, potem takem običajno prestopajo začasno arhaično fazo, ki ustreza trajni duhovni stopnji bojevitežev in športnikov. Različni posamezniki bodo v tem pogledu seveda dosegli duhovno zrelost in treznost takšne ali drugačne stopnje, tisti pa, ki odpadejo od povprečja, v sodobni industrijski skupnosti vztrajajo kot neraztopljeni preostanek surove človeškosti in služijo za kontrastno ozadje selektivnemu procesu prilagajanja, ki prispeva k povišani produkcijski učinkovitosti in polnosti življenja skupnosti.

Ta zavrti duhovni razvoj se lahko izrazi tako, da se odrasli divjih mladostnih podvigov udeležujejo neposredno, ter posredno, ko odrasli mlajše osebe napoljujejo k izgredom te vrste in jih v tem podpirajo. S tem spodbujajo oblikovanje okrutnih navad, ki lahko vztrajajo tudi v poznejšem življenju rastoče generacije, in tako zavirajo kakršnokoli gibanje v smeri miroljubneje delujočega temperamenta skupnosti. Če je oseba, obdarjena z nagnjenostjo k podvigom, v položaju, da usmerja razvoj navad mladostniških članov skupnosti, utegne imeti znaten vpliv na ohranjanje bravuroznosti ter reverzije k njej. V tem je denimo pomen rejništva, ki ga mnogi duhovniki in drugi stebri družbe pripisujejo »fantovskim brigadam« ter podobnim psevdovojaškimi organizacijam. Enako velja za spodbujanje razvoja »čuta pripadnosti kolidžu«, športa in podobnega na visokošolskih ustanovah.

Vse te manifestacije plenilskega temperamenta gre klasificirati kot podvige. Deloma gre za preproste in nereflektirane odraze drže tekmovalne okrutnosti, deloma pa dejavnosti, ki se jih načrtno lotimo zato, da bi si na osnovi bravuroznosti pridobili ugled. Športi vseh vrst premorejo isti splošni značaj, vključno z boksom, bikoborbo, atletiko, športnim streljanjem, ribolovom, jadranjem in spretnostnimi igrami, in to celo tam, kjer element destruktivne telesne učinkovitosti ne igra vidne vloge. Šport prehaja od podlage za sovražni boj prek spretnosti do lokavosti in prevare, ne da bi bilo na katerikoli točki mogoče povleči ločnico. Podlaga za zasvojenost s športom je arhaičen duhovni ustroj – posedovanje plenilskega tekmovalnega nagnjenja, ki je sorazmerno visoke jakosti. Močna nagnjenost k smelim podvigom ter povzročanju škode je še zlasti poudarjena pri t. i. športno-razvedrilnih, tj. lovskih dejavnostih.

Morda za šport bolj kot za druge manifestacije plenilskega tekmovaljanja, o katerih smo že govorili, velja, da je temperament, ki ljudi nagiba, da se z njim ukvarjajo, pravzaprav fantovski temperament, ali pa je to pri športu samo bolj očitno. Zasvojenost s športom potemtakem v posebni meri označuje zavrti razvoj človekove moralne narave. To posebno fantovstvo temperamenta pri športnikih postane očitno, ko pozornost usmerimo na velikanski dejavnik pretvarjanja, ki je prisoten v vseh športnih dejavnostih. Ta značaj je skupen tako športu kot igram in podvigom, h katerim se otroci, še zlasti fantje, nagibajo. Pretvarjanje v vseh športih ni prisotno v enakem deležu, vendar je v vseh prisotno v občutni meri. Zdi se, da je v večji meri prisotno pri (ribo)lovu ter športnih tekmovaljih kot pri spretnostnih igrah, ki so bolj sedentarnega značaja, čeravno se lahko izkaže, da to pravilo ne velja vselej in povsod. Mogoče je denimo opaziti, da so, ko se odpravijo na lov, celo stvarni ljudje milega značaja nagnjeni k temu, da s sabo nosijo čezmerno količino orožja in opreme, zato da bi sami sebe navdali s predstavo, za kako resen podvig gre. Ti lovci so nagnjeni tudi k teatralnemu, domišljavemu načinu hoje ter izdelano pretiranim kretnjam, naj gre za pritajeno gibanje ali napad, ki je sestavni del podviga. Podobno je pri športu, kjer je skoraj vselej prisotno precej bombastičnosti, šopirjenja in očitne mistifikacije – poteze, ki označujejo teatralno naravo teh dejavnosti. Vse to je seveda očitno namig na fantovsko pretvarjanje. Športni sleng, mimogrede, v veliki meri sestavljajo skrajno krvoločni izrazi, sposojeni iz vojne terminologije. Razen tam, kjer jo privzamejo kot nujno sredstvo skrivnega komuniciranja, gre rabo posebnega slenga v vsaki dejavnosti verjetno jemati kot dokaz, da gre pri tej dejavnosti v bistveni meri za pretvarjanje.

Nadaljnja posebna poteza, ki šport loči od dvoboja in podobnih izgredov, je to, da dopušča, da se mu poleg impulzov podviga in okrutnosti pripisujejo še drugi motivi. Verjetno je, da je v vsakem primeru prisotno le malo motivov,

če sploh kateri, toda dejstvo, da se za vdajanje športu pogosto navaja še druge razloge, kaže na to, da drugi, čeravno dopolnilni vzroki, občasno obstajajo. Lovcem in ribičem je bolj ali manj v navadi, da kot spodbude za svoje najljubše razvedrilo navajajo ljubezen do narave, potrebo po rekreaciji in podobno. Ti motivi so nedvomno pogosto prisotni in tvorijo del privlačnosti lovskega življenja, vendar ne morejo biti glavne spodbude. Te navidezne potrebe bi bilo mogoče zadovoljiti lažje in popolneje, ne da bi si pri tem sistematično prizadevali vzeti življenje bitjem, tj. bistvenim potezam tiste »narave«, ki jo lovec tako ljubi. Najopaznejši učinek lovčeve dejavnosti je pravzaprav to, da naravo vzdržuje v stanju kroničnega obupa s tem, ko pobije sleherno živo stvar, ki je na dosegu njegovega uničenja.

Kljub temu obstaja podlaga za lovčevo trditev, da je znotraj obstoječih konvencij njegovo potrebo po rekreaciji in stiku z naravo mogoče najboljše zadovoljiti na način, ki ga ubira. Predpisovalni zgled plenilskega brezdelnega razreda je v preteklosti naložil določene kanone dobre vzgoje, ki jih je do neke mere skrbno ohranjala praksa novodobnih predstavnikov tega razreda, ti kanoni pa lovcu ne bodo dopustili, da bi stik z naravo nekaznovano iskal na drugačen način. Od tega, da je bil častivredna zaposlitev, ki jo je plenilska kultura izročila kot najvišjo obliko vsakdanjega brezdelja, je ta šport postal edina oblika dejavnosti na prostem, ki jo spodobnost popolnoma odobrava. Potreba po rekreaciji in življenju na prostem sta torej lahko neposredni spodbudi za lov in ribolov. Posrednejši vzrok, ki nalaga nujnost iskanja teh ciljev pod krinko sistematičnega ubijanja, je predpis, ki ga ne smemo kršiti, če nočemo tvegati izgube dobrega glasu in samospoštovanja.

Precej podobno je tudi z drugimi vrstami športa, najboljši primer so športna tekmovanja. Tudi tukaj je seveda prisotna predpisana praksa glede oblik dejavnosti, vadbe in rekreacije, ki jih kodeks uglednega življenja dovoljuje. Tisti, ki so s športom zasvojeni ali ga občudujejo, trdijo, da ponuja najboljše možno sredstvo rekreacije in »telesne kulture«. Predpisana praksa podpira to trditev. Kanoni uglednega življenja iz življenjske sheme brezdelnega razreda izključijo sleherno dejavnost, ki je ni mogoče klasificirati kot vpadljivo brezdelje. Posledično se nagibajo k temu, da jih s predpisovanjem izključijo tudi iz življenjske sheme skupnosti nasploh. Hkrati je brezciljno telesno naprežanje nevzdržno dolgočasno in neokusno. Kot smo že omenili v povezavi z nečim drugim, se gre v takšnem primeru zateči k določeni obliki dejavnosti, ki bo nudila vsaj navidezni smoter, pa četudi je navedeni cilj le izmišljija. Šport te zahteve izdatne brezplodnosti zadovolji skupaj z namišljenim smotrom. Poleg tega ponuja prostor za tekmovanje, kar še poveča njegovo privlačnost. Da bi bila zaposlitev spodobna, mora biti v skladu s kanonom ugledne potrate brezdelnega

razreda, istočasno pa mora, če hoče vztrajati kot ustaljeni, četudi samo delni odraz življenja, biti v skladu z občečloveškim kanonom uporabnosti za kakšen koristen objektivni cilj. Kanon brezdelnega razreda zahteva strogo in popolno brezplodnost, delovni instinkt pa smotrno delovanje. Kanon spodobnega vedenja brezdelnega razreda deluje počasi in prežemajoče, dokler iz uradno priznane življenjske sheme selektivno ne odstrani vseh dejansko koristnih ali smotrnih načinov delovanja; delovni instinkt deluje impulzivno in ga lahko zasilno zadovolji tudi približen smoter. Zaznana prikrita brezplodnost določene vrste delovanja na zavest agensa učinkuje vznemirjajoče in zastrašujoče šele, ko vstopi v refleksivni kompleks zavesti kot dejavnik, ki je bistveno tuj običajno smotrni težnji življenjskega procesa.

Posameznikove miselne navade sestavljajo organski kompleks, ki mora nujno težiti v smer služenja življenjskemu procesu. Pri poskusu, da bi bila vanj kot življenjski cilj vključena sistematična potrata ali brezplodnost, pride takoj do odpora. Toda temu odporu organizma se je mogoče izogniti, če zmoremo pozornost zadržati na približnih, nereflektiranih smotrih spretnostnega ali tekmovalnega naprežanja. Lov, ribolov, športna tekmovanja in podobno omogočajo urjenje v spretnosti ter tekmovalni okrutnosti in premetenosti, ki so značilne za plenilsko življenje. Dokler je posameznik le rahlo nadarjen za razmišljanje ali občutenje prikrite težnje svojih dejanj – dokler je njegovo življenje pravzaprav življenje naivnega impulzivnega delovanja –, bo približna in nereflektirana smotrnost športa prek izražanja nadvlade v zadostni meri zadovoljila njegov mojstrski instinkt²³. To še posebej velja, če so njegovi prevladujoči impulzi nereflektirana tekmovalna nagnjenja plenilskega temperamenta. Istočasno mu bodo kanoni spodobnega vedenja šport priporočali kot manifestacijo gmotno neoporečnega življenja. S tem ko izpolnjuje ti dve zahtevi, tj. zahtevo prikrite potratnosti in približne smotrnosti, katerakoli zaposlitev ohranja položaj tradicionalnega in ustaljenega načina spodobne rekreacije. Glede na to, da so druge oblike rekreacije in vadbe za lepo vzgojene in rahločutne osebe moralno nemogoče, je šport v obstoječih okoliščinah najboljše razpoložljivo sredstvo rekreacije.

Toda člani ugledne družbe, ki zagovarjajo športna tekmovanja, pred sabo in sosedi to stališče pogosto upravičujejo na osnovi, da so tekmovanja neprecenljivo razvojno sredstvo. Ne le da krepijo tekmovalčevo telo, spodbujajo tudi močatost duha tako pri udeležencih kot gledalcih, radi dodajo zagovorniki. Še zlasti ameriški nogomet je igra, na katero ob zastavljenem vprašanju, čemu služijo športna tekmovanja, v tej skupnosti vsakdo najprej pomisli, saj imajo

23 *Instinct of workmanship* – tu pride mojstrstvo očitno bolj do izraza kot delo.

tisti, ki navajajo dokaze za in proti tekmovanjem kot sredstvu telesnega ali moralnega odrešenja, ravno njega trenutno najbolj v glavi. Ta tipični atletski²⁴ šport lahko potemtakem služi kot primer vpliva športa na razvoj tekmovalčevega značaja in telesa. Rečeno je bilo, in nekaj je na tem, da je nogomet za telesno kulturo tisto, kar je bikoborba za kmetijstvo. Tem igrivim institucijam lahko služita le neutrudno urjenje ali reja. Uporabljeni material, naj bo živalski ali človeški, je podvržen skrbnemu odbiranju in discipliniranju, da bi se zagotovilo in poudarilo določene talente in nagnjenja, značilne za divje stanje, in jih udomačevanje po navadi odpravi. To ne pomeni, da je rezultat v vsakem primeru vsesplošna in trajna obuditev divjih ali barbarških miselnih in telesnih navad. Rezultat je prej enostranski povratek k barbarstvu oziroma *feræ naturæ*²⁵ – k obuditvi in poudarjanju tistih divjih značilnosti, ki pripomorejo k škodi in opustošenju, ne da bi ga spremljal ustrezní razvoj značilnosti, ki bi služile posameznikovi samoohranitvi in polnosti življenja v divjem okolju. Kultura ameriškega nogometa ima za posledico eksotično okrutnost in lokavost. Gre za obuditev zgodnjega barbarskega temperamenta in zatrtje tistih detajlov temperamenta, ki so s stališča družbenih in ekonomskih zahtev zveličavne poteze značaja divjaka.

Telesna moč, pridobljena s športnim treniranjem – če je mogoče reči, da ima treniranje takšen učinek –, koristi tako posamezniku kot kolektivu, in sicer s tem, da – če vse drugo ostane enako – služi ekonomskim namenom. Duhovne značilnosti, ki sodijo k športu, so posamezniku tudi ekonomsko koristne, ne pa tudi interesom skupnosti. To velja za vsako skupnost, pri katere prebivalstvu so te značilnosti prisotne do določene stopnje. Sodobno tekmovanje je v precejšnji meri proces samouveljavljanja na osnovi značilnosti človeške plenilske narave. V prefinjeni obliki, prek katere vstopajo v sodobno, miroljubno tekmovanje, je posedovanje teh značilnosti za življenje civiliziranca v določeni meri skorajda nujno. A če so nepogrešljive za tekmujočega posameznika, skupnosti neposredno ne služijo. Kar zadeva posameznikovo služenje namenom kolektivnega življenja, je tekmovalna zmogljivost koristna le posredno, če sploh. Okrutnost in lokavost skupnosti ne koristita, izjema so sovražni opravički z drugimi skupnostmi, za posameznika pa sta uporabni le zato, ker so v človeškem okolju, ki mu je izpostavljen, te iste značilnosti v tolikšni meri prisotne. Vsak posameznik, ki vstopi v konkurenčni boj, ne da bi bil s temi značilnostmi primerno obdarjen, je v približno tako neugodnem položaju, kot bi bil vol brez rogov v čredi rogatega goveda.

24 Atletski v smislu, da zahteva odlično telesno pripravljenoost, mišice, spretnost itd.

25 Divje narave

Posedovanje in negovanje plenilskih značajskih lastnosti je seveda lahko zaželeno še iz drugih razlogov, ne le ekonomskih. Estetska ali etična naklonjenost barbarskim nagnjenjem je splošno razširjena in omenjene značilnosti tej naklonjenosti služijo tako učinkovito, da njihova koristnost v estetskem in etičnem pogledu verjetno nevtralizira sleherni ekonomsko nesmotrnost. A za namen tukajšnje razprave to ni bistveno, zato ne bomo govorili o zaželenosti ali priporočljivosti športa kot takšnega ali njegovi vrednosti z neekonomskih vidikov.

V skladu s splošnim dojemanjem je na tipu moškosti, ki ga goji športno življenje, veliko občudovanja vrednega. Denimo zaupanje vase in tovarištvo, pri čemer sta izraza uporabljena v dokaj ohlapnem pogovornem pomenu. Z drugega gledišča bi pravkar označeni lastnosti lahko opisali tudi kot surovost in klanovstvo. Razlog, da se te možete lastnosti trenutno odobrava in občuduje ter da se jim pravi možete, je enak razlogu, zakaj so koristne posamezniku. Člani skupnosti, še zlasti člani tistega razreda v skupnosti, ki diktira standarde v kanonih okusa, so s to vrsto nagnjenj obdarjeni v zadostni meri, da njihova odsotnost pri drugih izpade kot pomanjkljivost in da se to, da jih posedujejo v izjemni visoki stopnji, ceni kot atribut večje veljave. Plenilske značilnosti pri večini sodobnih populacij nikakor niso zastarele. Še kako so prisotne in jih je očitno mogoče kadarkoli priklicati s slehernim nagovorom čustev, prek katerih se izražajo – pod pogojem, da ta nagovor ni v nasprotju s specifičnimi dejavnostmi, ki jih ustaljeno opravljamo in tvorijo splošen niz naših vsakdanjih interesov. Večina prebivalstva katerekoli produkcijske skupnosti se, ekonomsko gledano, teh nespodobnih nagnjenj osvobodi le tako, da se ta prek delne in začasne nerabe pogreznejo v ozadje podzavestnih motivov. V različnih stopnjah jakosti so pri različnih posameznikih še naprej na voljo, da agresivno oblikujejo človeška dejanja in čustva, kadarkoli jih k temu pozove dražljaj nevsakdanje intenzivnosti. Silovito se uveljavljajo povsod tam, kjer si dejavnost, tuja plenilski kulturi, ni prilastila vsakdanjega niza posameznikovih interesov in čustev. Takšen je primer brezdelnega razreda ter tistih delov prebivalstva, ki so temu razredu podložni. Od tod lahko, s katero se jari člani brezdelnega razreda lotevajo športa, in od tod hitri razvoj športa in športne miselnosti v vsaki produkcijski skupnosti, kjer se je premoženje nakopičilo do stopnje, ko je znaten del prebivalstva oproščen dela.

Da plenilski impulz ne prevladuje v enaki stopnji v vseh razredih, kaže preprosto in splošno znano dejstvo. Navada uporabe sprehajalne palice se ne zdi drugega kot trivialen detajl, če nanjo gledamo le kot na potezo sodobnega življenja, toda ta praksa ima za tisto, kar obravnavamo, določen pomen. Razredi, med katerimi je navada najbolj razširjena – razredi, ki jih splošna predstava povezuje s sprehajalno palico –, so možje samega brezdelnega razreda,

športniki ter prestopniki nižjega razreda. K temu gre morda dodati še može, ki se ukvarjajo z imetniškimi zaposlitvami. To pa ne velja za običajne ljudi, zaposlene v produkciji, prav tako gre mimogrede omeniti, da ženske palice uporabljajo le v primeru bolezni, kjer je njena funkcija povsem drugačna. Seveda gre v veliki meri za zadevo vljudnostne navade, vendar so njena osnova nagnjenja razreda, ki diktira njene standarde. Sprehajalna palica razglaša, da so roke tistega, ki jo uporablja, zaposlene z vsem drugim kot s koristnim delom in potemtakem služi kot dokaz brezdelja. Obenem je orožje in v tem smislu služi potrebi, kakršno čuti barbar. Rokovanje s tako oprijemljivim in prvobitnim napadalnim sredstvom deluje nadvse pomirjajoče na vsakogar, ki je obdarjen že z zmerno stopnjo okrutnosti.

Zdi se, kot da prisile jezika neizogibno implicirajo, da tukaj obravnavane talente, nagnjenja in življenjske manifestacije obsojamo. Vendar nimamo prav nobenih namenov, da bi namigovali na kakršnokoli grajanje ali hvaljenje kate-rekoli od teh faz človeškega značaja ali življenjskega procesa. Različnih dejavnikov prevladujoče človeške narave se lotevamo z gledišča ekonomske teorije ter obravnavane značilnosti ocenjujemo in razvrščamo glede na to, kakšen je njihov neposreden ekonomski vpliv na lajšanje kolektivnega življenjskega procesa. To se pravi, te pojave tukaj razumemo z ekonomskega gledišča ter jih vrednotimo glede na njihovo neposredno delovanje z vidika spodbujanja ali zaviranja popolnejšega prilagajanja človeškega kolektiva okolju in institucionalni strukturi, ki jo v sedanjosti in neposredni prihodnosti zahteva ekonomski kolektivni položaj. Značilnosti, ki jih je predala plenilska kultura, tem potrebam služijo slabše, kot bi lahko. Čeravno tudi s tem v zvezi ne gre spregledati, da sta plenilčeva energična agresivnost in trdovratnost dediščina nemajhne vrednosti. Ekonomsko vrednost – ter s tem povezano družbeno vrednost v ožjem pomenu – teh talentov in nagnjenj skušamo presoјati, ne da bi preišljali o njihovi vrednosti z drugih gledišč. Če jih postavimo naproti prozaični povprečnosti današnje produkcijske življenjske sheme in jih presoјamo v skladu z uradno priznanimi standardi moralnosti, še zlasti s standardi estetike in poezije, utegnejo imeti ti preostanki primitivnejšega tipa človeštva zelo drugačno vrednost od tukaj pripisane. Toda vse to je tuje tukajšnjemu namenu, zato bi bilo kakršnokoli izražanje mnenja glede tega neumestno. Dopustno je le opomniti, da ti standardi odličnosti, ki so tuji tukajšnjemu namenu, ne smejo vplivati na ekonomsko oceno teh značilnosti človeškega značaja ali dejavnosti, ki spodbujajo njihov razvoj. To velja tako za tiste osebe, ki so dejavne v športu, kakor tiste, katerih edina športna izkušnja je motrenje. Kar smo tu povedali glede nagnjenja k športu, zadeva tudi različna, s tem povezana preišljanja o, pregovorno rečeno, verskem življenju.

Zadnji odstavek se mimogrede dotakne dejstva, da v vsakdanjem jeziku le stežka razpravljamo o tej kategoriji talentov in dejavnosti, ne da bi bilo to razumljeno kot grajanje ali opravičevanje. Dejstvo pomembno kaže na ustaljen odnos nepristranskega običajnega človeka do nagnjenj, ki se odražajo v športu in podvigih na splošno. To je morda povsem prikladno mesto za razpravljanje o podtonu neodobravanja, ki se vleče skozi celotni obširni diskurz, ko ta brani ali hvali športne dejavnosti, kakor tudi vse druge dejavnosti prevladujočega plenilskega značaja. Isto opravičujoče razpoloženje je opazno ali vsaj začjenja biti opazno pri predstavnikih večine drugih institucij, ki jih je izročila barbarska življenjska faza. Med te arhaične institucije, glede katerih vlada občutek, da potrebujejo opravičevanje, med drugim sodijo celoten obstoječi sistem razporeditve premoženja, skupaj z ustreznimi razrednimi razlikami v statusu, vse ali skoraj vse oblike potrošnje, ki sodijo med vpadljivo potrato, status žensk v patriarhalnem sistemu ter mnoge poteze tradicionalnih veroizpovedi in verskih obredov, še zlasti neposvečena izražanja veroizpovedi in naivno dojetje splošno sprejetih obredov. Kar je s tem v zvezi mogoče reči glede opravičujočih stališč, ki hvalijo šport in športni značaj, bo – ob ustrezni zamenjavi frazeologije – veljalo tudi za opravičevanja, namenjena tem drugim, sorodnim dejavnikom naše družbene dediščine.

Vlada občutek, ki je običajno nedorečen in ga apologet ne izrazi neposredno, čeprav je običajno razberljiv iz oblike njegovega diskurza, da ti športi ter tudi splošna vrsta plenilskih impulzov in miselnih navad, ki so osnova športnega značaja, na zdrav razum ne puščajo posebno dobrega vtisa. »Kar se večine morilcev tiče, so nadvse oporečnega značaja.« Ta aforizem ponuja oceno plenilskega temperamenta ter disciplinskih učinkov njegovih odkritih pojavnih oblik in rab z moralističnega gledišča. Kot takšen namiguje na to, kaj je trezen razum zrelih ljudi ugotovil glede tega, koliko so plenilske miselne navade na razpolago smotrom kolektivnega življenja. Vlada občutek, da sklep nasprotuje sleherni dejavnosti, ki zahteva privajenost na plenilsko držo, ter da je breme dokazovanja na zagovornikih obuditve plenilskega temperamenta in praks, ki ga krepijo. Obstaja močno jedro splošnega mnenja v prid razvedrilo in tipu podvigov, kot jih obravnavamo. A v skupnosti je istočasno prisoten tudi vsesplošno razširjen občutek, da je podlago tega mnenja treba upravičiti, kar se običajno poskuša doseči s tem, da se pokaže naslednje: šport v precejšnji meri sicer res učinkuje plenilsko, na način, da družbo razkrajaja; čeravno neposredno učinkuje v smeri reverzije k nagnjenjem, ki ne služijo produkciji, naj bi posredno in na manj jasen način – morda prek kakšnega ne tako zlahka dojemljivega procesa polarne indukcije ali kontravzdraženja – kljub temu gojil način mišljenja, ki služi družbenim ali produkcijskim smotrom. To se

pravi, čeravno ima šport pravzaprav značaj zavist vzbujajočega podviga, se predpostavlja, da ima prek nekega posrednega in nejasnega učinkovanja za posledico razvoj temperamenta, ugodnega za delo, ki ne vzbuja zavisti. Po navadi se vse to skuša dokazati empirično ali se še raje predpostavlja, da gre za empiričen splošni zaključek, očiten vsakomur, ki mu je do tega, da bi to uvidel. Izpeljevanje dokaza za to tezo se sicer nekako pretkano izogiba majavim tlom sklepanja z vzroka na posledico, razen v tem, da pokaže, kako šport goji zgoraj omenjene »možate vrline«. A ker je ravno te treba (ekonomsko) upravičiti, se veriga dokazovanja pretrga tam, kjer bi se morala začeti. Najbolj splošno ekonomsko rečeno, so ta opravičevanja poskus, da bi se pokazalo, da navkljub logiki stvari šport vendarle podpira tisto, čemur lahko v grobem rečemo delavnost [*workmanship*²⁶]. Vse dokler mu sebe in drugih ne bo uspelo prepričati, da je to njegov učinek, preudarni apologet ne bo zadovoljen in gre priznati, da po navadi tudi ni zadovoljen. Njegovo nezadovoljstvo z lastno obrambo omenjenih praks se običajno kaže v njegovem surovem tonu in vne-mi, s katero kopiči deklaracije v podporo svojega stališča.

Toda zakaj so opravičevanja sploh potrebna? Če je jedro splošnega mnenja športu naklonjeno, zakaj to dejstvo ni zadostno upravičenje? Dolgotrajni režim bravuroznosti, ki mu je bila rasa podvržena v razmerah plenilske in kvazimiroljubne kulture, je današnjemu človeku posredoval temperament, ki najde zadovoljitev v manifestacijah okrutnosti in lokavosti. Zakaj torej športa ne bi sprejeli kot upravičenega odraza normalne in zdrave človeške narave? Katera druga norma, ki jo gre izpolniti, še obstaja, poleg te, ki jo daje celoten niz nagnjenj, izražajočih se v čustvih te generacije, vključno z dednim bremenom bravuroznosti? Skrivna norma, na katero se tu sklicujemo, je delovni instinkt, ki je bolj temeljen in starodavnejši predpisovalni instinkt od nagnjenja k plenilskemu tekmovanju. Ta je le posebna razvojna oblika delovnega instinkta, ki je kljub svoji visoki starosti v absolutnem pomenu sorazmerno pozna in kratkotrajna različica. Tekmovalni plenilski instinkt oziroma športni instinkt, kot bi ga tudi lahko imenovali, je v primerjavi z izvornim delovnim instinktom, iz katerega se je razvil in nato ločil od njega, v temelju nestabilen. Podvržena preizkušnji te skrivne življenjske norme se plenilsko tekmovanje in potemtakem športno življenje izkažeta za nezadostna.

Seveda ni mogoče zgoščeno podati, kako in v kakšni meri institucija brezdelnega razreda prispeva k ohranjanju športa in zavist vzbujajočih podvigov. Na podlagi že naštetih dokazov se zdi, da je v skladu s svojimi čustvi in nagnjenji brezdelni razred bojeviti drži in nastrojenosti naklonjen bolj od

26 Obenem seveda tudi veščina, mojstrstvo itd.

delovnih razredov. Zdi se, da nekaj podobnega velja za šport. Toda institucija na prevladujoče mnenje glede športnega življenja povečini vpliva posredno, prek kanonov spodobnega življenja. To posredno učinkovanje poteka malodane enoznačno v smer spodbujanja ohranjanja plenilskega temperamenta in navad, kar velja tudi za tiste različice športnega življenja, ki jih pravila bontona brezdelnega razreda obsojajo, kakor denimo boks, petelinji boji ter druge vulgarne manifestacije športnega temperamenta. Ne glede na to, kaj trdi najnovejši overjeni, podrobni seznam spodobnosti, uradno priznani, institucionalno potrjeni kanoni spodobnosti enoznačno trdijo, da sta tekmovanje in potrata dobra, njuni nasprotji pa nečastni. V somraku spodnjih družbenih prostorov podrobnosti kodeksa ne razumejo s tolikšno lahkoto, kot bi si želeli, tako da je raba teh splošnih, osnovnih kanonov spodobnosti nekako nereflektirana in se glede obsega njihove pristojnosti ali podrobnostih dovoljenih izjem nihče ne sprašuje.

Zasvojenost s športom, ne le na način neposredne udeležbe, temveč tudi na način čustvovanja in moralne podpore, je bolj ali manj poudarjena značilnost brezdelnega razreda. To si razred deli s prestopniki nižjih razredov in takšnimi, po celotni skupnosti razširjenimi atavistični elementi, ki so obdarjenimi s prevladujočo plenilsko težnjo. Med prebivalstvom zahodnih civiliziranih družb je le malo posameznikov, ki bi bili tako izrazito brez plenilskega instinkta, da ne bi v motrenju športa in športnih tekmovanj našli nobenega razvedrila, toda pri večini posameznikov delovnih razredov se nagnjenje k športu ne uveljavi do stopnje, ko bi se izoblikovalo nekaj, čemur bi lahko rekli odvisnost od športa. Pri njih je šport občasno razvedrilo, in ne resna poteza življenja. Za te običajne ljudi potemtakem ni mogoče reči, da negujejo posebno ljubezen do športa. Čeprav športno nagnjenje za povprečne pripadnike teh razredov, kakor tudi za občutno število posameznikov nasploh, ni zastarelo, ima v običajnih delovnih razredih še vedno značaj obujanja spominov, ki je bolj ali manj kratkočasno kot občasen interes, ne pa kot vitalen in stalen interes, ki šteje za dominantni dejavnik oblikovanja organskega kompleksa miselnih navad, čigar del je.

V obliki, v kakršni se izraža v današnjem športnem življenju, se to nagnjenje nujno ne kaže kot ekonomski dejavnik velikega pomena. Vzeto samo po sebi, njegov neposredni učinki na delovno učinkovitost ali potrošnjo kateregakoli posameznika ne štejejo prav dosti, toda splošna razširjenost in razvoj tipa človeške narave, katere značilna lastnost je, je precejšnega pomena. Njegov vpliv na ekonomsko življenje se pozna tako na hitrosti ekonomskega razvoja kot značaju rezultatov, ki jih ta razvoj doseže. Naj bo to dobro ali slabo, dejstvo, da ta značajski tip splošne miselne navade obvladuje v kakršnikoli meri, zagotovo močno vpliva na obseg, smer, standarde in ideale kolektivnega

ekonomskega življenja, kakor tudi stopnjo prilagojenosti kolektivnega življenja okolju.

Nekaj podobnega je mogoče reči za druge značilnosti, ki tvorijo barbarski značaj. V namene ekonomske teorije lahko te nadaljnje barbarske značilnosti jemljemo kot spremljajoče različice plenilskega temperamenta, čigar manifestacija je bravuroznost. V prvi vrsti niso ekonomskega značaja niti ne premorejo veliko neposrednega ekonomskega vpliva. Služijo temu, da nakažejo stopnjo ekonomske evolucije, kakršni je posameznik, ki jih poseduje, prilagojen. Pomembne so torej v tem, da so zunanji preizkusni kamni stopnje prilagojenosti značaja v skladu z današnjimi ekonomskimi zahtevami, a so hkrati v določeni meri pomembne kot talenti, ki sami po sebi povečajo ali zmanjšajo posameznikovo ekonomsko koristnost.

Bravuroznost se v življenju barbara manifestira v dveh glavnih smereh – sili in prevari. Ti dve izrazni obliki sta v različnih stopnjah podobno prisotni v sodobnem vojskovanju, imetniških poklicih ter športu in tekmovanjih. Športno življenje, kakor tudi resnejše oblike tekmujočega življenja, negujejo in krepijo obe vrsti talentov. Zvijračnost oz. lokavost je dejavnik, ki je v igrah, kakor tudi v vojnih prizadevanjih in lovu, stalno prisoten. Pri vseh teh zaposlitvah se zvijačnost nagiba k temu, da bi se razvila v spletko in varanje. Varanje, laganje, zastraševanje imajo zagotovljeno vlogo pri tem, kako športna tekmovanja in igre na splošno potekajo. Ustaljena uporaba sodnika in podrobna tehnična pravila, ki določajo meje in nadržnosti dopustnega varanja in strateške prednosti, v zadostni meri pričajo o dejstvu, da goljufive prakse in poskusi varanja nasprotnika niso slučajne poteze igre. V naravi stvari je, da privajanje na šport prispeva k polnejšemu razvoju talenta za prevaro in da prevlada plenilskega temperamenta v skupnosti, ki ljudi nagiba k športu, pomeni prevlado nečistih poslov in trdosrčno neupoštevanje interesov drugih, tako individualno kot kolektivno. Zatekanje k prevari pod katerokoli krinko in njeno upravičevanje s katerimkoli zakonom ali običajem je odraz ozkega egoističnega načina mišljenja. Pri ekonomski vrednosti te poteze športnega značaja se je nesmiselno še nadalje zadrževati.

S tem v zvezi gre omeniti, da je najočitnejša značilnost fiziognomije, h kateri težijo športniki, lovci itd., skrajna premetenost. Odisejevi talenti in podvigi so enakovredni Ahilovim – tako v tem, da so bistveno pripomogli k razvoju iger, kot po veljavi, ki jo premeteni športnik uživa med tovariši. Pantomima premetenosti je običajno prvi korak usvajanja drže profesionalnega športnika, ki jo mladenič prestaja po vpisu na katerokoli ugledno šolo, naj gre za srednje-ali visokošolsko izobraževanje. Fiziognomija premetenosti kot dekorativna

poteza je vselej deležna preudarne pozornosti ljudi, ki jih športna tekmovanja, dirke ali druge priložnosti podobne tekmovalne narave resno zanimajo. Kot nadaljnji indic njihove duhovne sorodnosti lahko izpostavimo, da člani nižjega prestopniškega razreda običajno izrazito izkazujejo to fiziognomijo premetenosti in zelo pogosto kažejo isto teatralno pretiravanje, kakršno je velikokrat opazno pri mladih kandidatih za športna priznanja. To je mimogrede najrazberljivejše znamenje tiste, kot ji vulgarno rečemo, »neugodnosti« mladih, ki se potegujejo za to, da bi bili na slabem glasu.

Gre pripomniti, da nima skupnost od premetenca prav nobene ekonomske koristi – razen če ne gre za nečiste posle, čigar tarča so druge skupnosti. Ne funkcionira tako, da bi služil splošnemu življenjskemu procesu. V najboljšem primeru je njegov neposredni ekonomski vpliv v tem, da ekonomsko substanco skupnosti preoblikuje v tvorbo, ki je tuja kolektivnemu življenjskemu procesu – kar je zelo podobno tistemu, čemur bi v medicini rekli benigni tumor, ki premore določeno težnjo, da bi prekoračil negotovo mejo, ki loči benigne od malignih tvorbo.

Obe barbarski značilnosti, okrutnost in premetenost, tvorita plenilski temperament oz. duhovno držo. Sta odraza ozkega egoističnega načina mišljenja. Obe iznajdljivemu posamezniku, ki v življenju išče zavist vzbujajoč uspeh, prideta izjemno prav. Obe premoreta tudi visoko estetsko vrednost. Obe goji kultura imetja. In nobena ni kolektivnemu v nobeno korist.

Enajsto poglavje

Verovanje v srečo

Nagnjenost k hazardiranju je še ena podporna značilnost barbarskega temperamenta. Gre za spremljajočo različico značaja, ki absolutno prevladuje med športniki in možmi, na splošno nagnjenimi k vojnim in tekmovalnim dejavnostim. Tudi ta značilnost ima neposredno ekonomsko vrednost. Velja za oviro najvišji produkcijski učinkovitosti celote vsake skupnosti, v kateri prevladuje v občutni meri.

Če bi nagnjenost k hazardiranju klasificirali kot potezo, ki pripada izključno plenilskemu tipu človeške narave, bi bilo to vprašljivo. Poglavitni dejavnik hazarderske navade je verovanje v srečo, ki ga je, vsaj kar se njegovih sestavnih delov tiče, menda mogoče najti na stopnji človeške evolucije, predhodni plenilski kulturi. Čisto mogoče je, da se je v obliko, v kakršni je kot poglavitni dejavnik nagnjenosti k hazardiranju prisotno v športnem temperamentu, razvilo že v času plenilske kulture. Specifično obliko, v kateri se pojavlja v sodobni kulturi, verjetno dolguje plenilskemu režimu. Toda verovanje v srečo je pravzaprav navada, ki je starodavnejšega datuma od plenilske kulture. Je oblika animističnega dožemanja reči. Zdi se, da gre za značilnost, ki je iz zgodnejše faze pravzaprav prešla v barbarsko kulturo, ta pa jo je preoblikovala in na poznejšo stopnjo človeškega razvoja prenesla v specifični obliki, ki jo je odredil plenilski režim. V vsakem primeru jo gre jemati kot arhaično značilnost, izročilo bolj ali manj oddaljene preteklosti, ki je bolj ali manj nezdružljiva z zahtevami sodobnega produkcijskega procesa ter bolj ali manj ovira najpopolnejši učinkovitosti današnjega kolektivnega ekonomskega življenja.

Čeprav je verovanje v srečo osnova hazarderske navade, ni edini dejavnik sklepanja stav. Stave na izid tekem, ki merijo moč in spretnost, izhajajo iz dodatnega motiva, brez katerega bi verovanje v srečo le težko postalo pomembna poteza športnega življenja. Ta dodatni motiv je želja napovedanega zmagovalca oziroma želja privrženca napovedane zmagovite strani, da premoč svoje strani poveča na račun poraženca. Ne gre le za to, čeravno ima že ta dejavnik pomembno težo, da močnejša stran doseže odličnejšo zmago ter poražena utрпи bolj boleč in ponižujoč poraz, pač v skladu s tem, kako veliko gmotno korist ali škodo prinese stava. Gre tudi zato, da stavci stave običajno sklepajo z namenom – čeravno tega ne izrazijo z besedami niti si tega odkrito ne priznajo *in petto*²⁷ –, da bi povečali možnosti uspeha tekmovalca, na katerega stavijo. Čutijo, da premoženje in skrb, vložena v ta namen, ne moreta biti brez vpliva na izid. Tukaj gre za posebno manifestacijo delovnega instinkta, ki ga podpira še očitnejši občutek, da mora animistična skladnost reči zmagoviti izid prisoditi tisti strani, ki je nagnjenje, lastno dogodkom, pridobilo na svojo stran ter ga okrepilo z obilo konativnega in kinetičnega rotenja. Ta spodbuda k sklepanju stav se neomejeno odraža v obliki podpiranja svojega favorita v slehernem tekmovanju, pri čemer je očitno, da gre za plenilsko potezo. Verovanje v srečo se v sklepanju stav odraža kot dodatek plenilskega impulza. Lahko torej zatrdimo tole: če se verovanje v srečo odraža v obliki polaganja stav, ga lahko štejemo za nepogrešljiv sestavni del plenilskega značajskega tipa. Glede na njegove sestavne dele gre za arhaično navado, ki sodi k bistveno zgodnejši, nediferencirani človeški naravi, toda ko ga podpre plenilski tekmovalni impulz in se diferencira v specifično obliko hazarderske navade, ga je v tej višji razviti in specifični obliki mogoče klasificirati kot potezo barbarskega značaja.

Verovanje v srečo je občutenje slučajne nujnosti v zaporedju pojavov. V različnih mutacijah in manifestacijah je nadvse pomembno za ekonomsko učinkovitost sleherne skupnosti, v kateri občutno prevladuje. In to do stopnje, ko zahteva podrobnejšo razpravo o izvoru in vsebini ter o vplivu raznovrstnih razvejanih oblik na ekonomsko strukturo in delovanje, kakor tudi razpravo o odnosu brezdelnega razreda do njegovega razvoja, diferenciacije in vztrajnosti. V razviti, integrirani obliki, ki je pri barbaru plenilske kulture ali športniku sodobnih skupnosti najlaže opazna, verovanje obsega vsaj dva značilna elementa, ki ju gre jemati kot dve različni fazi istega temeljnega načina mišljenja ali kot isti psihološki dejavnik dveh zaporednih faz njegove evolucije. Dejstvo, da sta ta dva elementa zaporedni fazi iste splošne smeri razvoja verovanja, ne preprečuje njunega sobivanja v miselnih navadah kateregakoli posameznika. Prvobitnejša oblika (oziroma arhaičnejša faza) je prvotno animistično verovanje

27 Globoko v srcu

oziroma animistični občutek za povezave in reči, ki dejstvom pripisuje kvazi-osebni značaj. Arhaični človek verjame, da vsi predmeti in dejstva v njegovem okolju, ki vzbujajo pozornost ter so očitno pomembni, premorejo kvaziosebno individualnost. Predstavlja si jih tako, da premorejo voljo ali še raje nagnjenja, ki vstopajo v kompleks vzrokov ter na nedoumljiv način vplivajo na dogodke. Športnikovo občutenje sreče in naključja ali slučajne nujnosti so neizraženi oziroma neizoblikovani animizem. Nanaša se na predmete in situacije, pogosto na zelo nedorečen način, vendar je običajno toliko definiran, da namiguje na možnost pridobivanja naklonjenosti ali goljufanja in dobrikanja oziroma kakšnega drugačnega vmešavanja v odvijanje nagnjenj, prisotnih v predmetih, ki sestavljajo opremo in pripomočke sleherne spretnostne igre ali igre na srečo. Le malo je športnikov, ki nimajo navade nositi amuletov ali talismanov, pri čemer jim pripisujejo večjo ali manjšo učinkovitost. Delež tistih, ki jih je instinktivno groza tega, da bi bili tekmovalci ali tekmovalna oprema, na katere stavijo, »zacoprani«, ni nič manjši. Enako je s tistimi, ki čutijo, da njihova podpora okrepi tekmovalca ali tekmovalno ekipo oziroma bi jih morala okrepiti, ali tistimi, za katere je »talisman«, ki ga negujejo, več kot le šala.

V preprosti obliki je verovanje v srečo instinktiven občutek za nedoumljivo teološko nagnjenje v predmetih ali situacijah. Predmeti ali dogodki so nagnjeni k temu, da se izidejo v danem cilju, naj bosta ta cilj oziroma končna točka zaporedja razumljena kot slučajna ali načrtna. Od tega preprostega animizma verovanje prek nezaznavnega stopnjevanja preide v drugo, iz tega izvedeno obliko ali fazo, omenjeno zgoraj, ki je bolj ali manj artikulirano verovanje v nedoumljivo nadnaravno silo. Nadnaravna sila deluje prek vidnih predmetov, s katero jo povezujejo, a je z njimi z vidika individualnosti ne enačijo. Z izrazom »nadnaravna sila« nočemo kakorkoli dodatno namigovati, kakšne narave je sila, o kateri se govori kot nadnaravni. Gre le za nadaljnji razvoj animističnega verovanja. Nadnaravne sile si ni treba nujno zamišljati kot osebnega agensa v polnem pomenu besede, a gre za silo, ki osebne attribute premore do stopnje, ko do neke mere samovoljno vpliva na izid kateregakoli podviga ter še zlasti tekmovanja. Splošno razširjeno verovanje v *hamingjo* ali *gipto* (*gæfa*, *auðna*), ki daje islandskim sagam toliko specifične, zgodnjim germanskim ljudskim legendam pa splošne barvitosti, ponuja primer tega občutenja nagnjenja v toku dogajanja, ki presega fizikalne zakonitosti.

Težko bi rekli, da je v tem odrazu ali obliki verovanja nagnjenje posebljeno, čeravno mu v različni meri pripisujejo individualnost, in to individualizirano nagnjenje naj bi občasno podleglo okoliščinam, ki so po navadi okoliščine duhovnega ali nadnaravnega značaja. Dobro znano in osupljivo ponazoritev verovanja – na dovolj razviti stopnji diferenciacije in takšno, ki vključuje

antropomorfno poosebljenje nadnaravnega agensa, na katerega se apelira – ponuja stava bitke. Tu je bil nadnaravni agens zamišljen tako, da kot razsodnik deluje na zahtevo ter izid tekme določi v skladu z določeno dogovorjeno osnovo odločitve, denimo z upravičenostjo ali zakonitostjo zahtev zadevnega tekmovalca. Podobno občutenje nedoumljive in duhovno nujne težnje dogodkov je še vedno mogoče zaslediti kot nejasen element veljavnega ljudskega verovanja, kakor ga denimo izkazuje obče priznana maksima »Kdor se bojuje za pravično stvar, temu je zmaga zagotovljena« – maksima, ki je pri povprečnem, nerefektiranem posamezniku celo v današnjih civiliziranih skupnostih ohranila večino pomena. Sodobno obujanje spominov na verovanje v *hamingjo* oziroma v to, da dogajanje usmerja nevidna roka, ki ga je mogoče zaznati v splošni sprejetosti te maksime, je medlo in morda nestanovitno, se pa v vsakem primeru zdi, da se je zlilo z drugimi psihološkimi momenti, ki niso očitno animističnega značaja.

Za tukajšnji namen ni nujno, da si natančneje ogledamo psihološki proces ali etnološko razvojno linijo, prek katerih drugo od teh dveh animističnih dojemanj nagnjenja izvira iz prvega. To vprašanje je lahko nadvse pomembno za ljudsko psihologijo ali teorijo evolucije verskih prepričanj in kultov. Enako velja za bolj temeljno vprašanje, ali sta obe dojemANJI kot zaporedni fazi v razvoju sploh povezani. Na obstoj teh vprašanj se tu sklicujemo le zato, da bi poudarili, da za tukajšnjo razpravo niso pomembna. Kar zadeva ekonomsko teorijo, sta ta dva elementa ali fazi verovanja v srečo oziroma zunajvzročno težnjo ali nagnjenje v rečeh, pravzaprav istega značaja. Ekonomskega pomena sta kot miselni navadi, ki vplivata na posameznikov ustaljeni pogled na dejstva in zaporedja dogodkov, s katerimi prihaja v stik, ter s tem vplivata na to, kako ta služi produkcijskim namenom. Mimo vseh vprašanj lepote, vrednosti ali dobrodejnosti kateregakoli animističnega verovanja gre potemtakem razpravljati o njihovem ekonomskem vplivu na koristnost posameznika kot ekonomskega dejavnika ter še zlasti kot produkcijskega agensa.

V zvezi z nečim drugim smo že omenili, da mora biti posameznik, če hoče kar najbolje služiti današnjim kompleksnim produkcijskim procesom, obdarjen s talentom in z navado, da dejstva zlahka razume in povezuje na način vzročne-ga zaporedja. Produkcijski proces je kot celota in v podrobnostih pravzaprav proces kvantitativne kavzalnosti. »Inteligenca«, ki se jo zahteva od delavca, kot tudi direktorja produkcijskega procesa, je komaj kaj drugega kot stopnja zmožnosti razumeti kvantitativno določeno vzročno zaporedje in se mu prilagoditi. Ta sposobnost razumevanja in prilagajanja je tisto, kar manjka neumnim delavcem, zato je razvijanje te sposobnosti cilj njihovega izobraževanja, pod pogojem, da njihovo izobraževanje teži k povečanju njihove produkcijske

učinkovitosti. Če njegova podedovana nagnjenja ali urjenje posameznika nagibajo k temu, da si dejstva in zaporedja razlaga drugače kot kavzalno ali stvarno, to zmanjša njegovo produkcijsko učinkovitost oziroma delovno koristnost. To zmanjšanje učinkovitosti zaradi močnega nagnjenja k animističnim načinom razumevanja dejstev je še zlasti očitno s splošnega vidika – ko na dano populacijo, ki je animistično naravnana, pogledamo kot celoto. Ekonomske slabosti animizma so v sodobnem sistemu velike industrije očitnejše in njegove posledice daljnosežnejše kot v kateremkoli drugem sistemu. V sodobnih industrijskih skupnostih se industrija čedalje bolj organizira v obsežen sistem organov in funkcij, ki drug drugega vzajemno pogojujejo, zato nepristranskost vzročnega dojetanja pojavov za učinkovitost ljudi, vključenih vanjo, postaja čedalje nujnejša. V rokodelskem sistemu lahko, nasprotno, večja spretnost, marljivost, telesna moč ali vzdržljivost v občutni meri nevtralizirajo takšne težnje delavčevih miselnih navad.

Podobno je v tradicionalnem kmetijstvu, ki je rokodelstvu po naravi zahtev, ki jih postavlja delavcem [*workmen*], zelo podobno. Sam delavec je pri obeh prvotno gibalo, od katerega je zvečine vse odvisno, in naravne sile, s katerimi ima opravka, v veliki meri dojemata kot nedoumljive in slučajne, saj njihovo delovanje sega onkraj njegovega nadzora in volje. V skladu s splošnim dojetanjem je pri teh oblikah produktivnosti zloveščemu nihanju obsežnega mehanskega zaporedja, ki ga je treba razumeti kavzalno in mu morajo biti prilagojene produkcijske operacije in gibi delavcev, prepuščen le majhen delež produkcijskega procesa. A bolj ko se produkcijske metode razvijajo, manj štejejo rokodelčeve vrline kot kompenzacija skromne inteligence ali oklevanje glede sprejetja zaporedja vzroka in posledice. Produkcijska organizacija privzema vse bolj značaj mehanizma, človekova naloga v njem pa je, da presoja in izbira, katere naravne sile bodo dosegale učinke njemu v prid. Delavčeva vloga v produkciji se spremeni od vloge glavnega gibala k presojanju in vrednotenju kvantitativnih zaporedij in mehanskih dejstev. Zmožnost hitrega dojetanja in nepristranske ocene vzrokov v njegovem okolju je ekonomsko vse pomembnejša in vsak element v kompleksu njegovih miselnih navad, čigar težnja je, da je v neskladju s to hitro oceno stvarnega zaporedja, temu ustrezno pridobi na pomenu kot močteči dejavnik, ki zmanjšuje delovno korist. Prek kumulativnega učinka na ustaljene poglede prebivalstva lahko že neznatna in nevpadljiva težnja k razlaganju vsakdanjih dejstev, ki se zateka k razlogom mimo kvantitativne kavzalnosti, doseže občutno znižanje kolektivne produkcijske učinkovitosti skupnosti.

Animističen način mišljenja se lahko pojavi v zgodnji, nediferencirani obliki neizoblikovanega animističnega verovanja ali v poznejši, bolj integrirani fazi, v kateri se dejstvom pripisuje antropomorfnu poosebljenje nagnjenja.

Produksijska vrednost takšnega živahnega animističnega občutka oziroma takšnega zatekanja k nadnaravni sili ali k temu, da bi ga vodila nevidna roka, je seveda v vsakem primeru precej enaka. Kar se tiče posameznikove delovne koristi, je učinek v vsakem primeru enak, toda stopnja, do katere ta način mišljenja obvladuje ali oblikuje kompleks njegovih miselnih navad, variira glede na stopnjo neposrednosti, nujnosti ali ekskluzivnosti, s katero posameznik pri spoprijemanju z dejstvi svojega okolja ustaljeno uporablja animistično ali antropomorfnó formulo. Animistična naravnost v vseh primerih deluje tako, da zabriše razumevanje vzročnega zaporedja, a od zgodnejšega, manj reflektiranega in manj definirane animističnega dojemanja nagnjenja lahko pričakujemo, da na posameznikove intelektualne procese vpliva bolj vsesplošno od višjih oblik antropomorfizma. Kjer je animistična naravnost prisotna v naivni obliki, obseg in domet njene rabe nista definirana ali omejena. Torej bo na življenje osebe otipljivo vplivala na vsakem koraku, kjerkoli bo imela opravka z materialnimi sredstvi za življenje. V poznejši, zrelejši razvojni obliki animizma, potem ko ga je izoblikoval proces antropomorfnega izpopolnjevanja in se je njegova raba precej dosledno omejila na oddaljeno in nevidno, se čedalje večji obseg vsakdanjih dejstev provizorično razlaga brez zatekanja k nadnaravni sili, prek katere se izraža kultivirani animizem. Visoko integrirana, poosebljena nadnaravna sila ni prikladno sredstvo za spoprijemanje s trivialnimi življenjskimi pojavi in tako zlahka pride do podleganja navadi, da se mnoge trivialne in vulgarne pojave razlaga kot zaporedje vzroka in posledice. Tako doseženi provizorični razlagi se iz nemarnosti dovoli, da za trivialne namene obvelja kot dokončna, vsaj dokler kakšen poseben dražljaj ali zmeda posameznika ne spomni na to, čemu dolguje zvestobo. Vendar ko se pojavijo posebne zahteve, to se pravi, ko pride do prav svojstvene potrebe po polnem in neoviranem sklicevanju na zakon vzroka in posledice, se posameznik, če premore antropomorfnó verovanje, po navadi k nadnaravni sili zateče kot univerzalni rešitvi.

Zunajvzročno nagnjenje ali agens v primeru zmede ponuja nadvse koristno zatočišče, toda ta korist je povsem neekonomske vrste. Pribežališče in vir utehe je še zlasti tam, kjer je doseglo stopnjo obstojnosti in specializacije, ki pripada antropomorfne mu božanstvu. Poleg tega, da zmedenemu posamezniku ponuja sredstvo, s katerim se izogne težavnosti razlaganja pojavov z vzročnim zaporedjem, ga priporoča še veliko drugih razlogov. Vendar ne bi bilo na mestu, če bi se tu zadrževali pri očitnih in splošno sprejetih odlikah antropomorfne ga božanstva, kakor se kažejo z vidika estetskega, moralnega oziroma duhovnega interesa ali celo neposrednejšega vidika politične, vojaške ali družbene strategije. Tu nas zadeva manj slikovita in nujna ekonomska vrednost verovanja v

takšno nadnaravno silo, verovanja, razumljenega kot način mišljenja, ki vpliva na delovno koristnost vernika. In celo znotraj tega ozkega, ekonomskega okvira se raziskava neizogibno omeji na neposreden vpliv tega načina mišljenja na vernikovo delovno koristnost, in ne vključuje posrednejših ekonomskih učinkov. Te je zelo težko izslediti. Njihovo raziskovanje je tako obremenjeno s trenutnimi predsodki glede stopnje, do katere duhovni stik s takšnim božanstvom poboljšuje življenje, da je vsak poskus raziskovati njihovo ekonomsko vrednost do nadaljnjega brezploden.

Neposreden, takojšen učinek animističnega načina mišljenja na vernikovo splošno miselnost gre v smeri znižanja njegove efektivne inteligence v smislu, da ima inteligenca za sodobno produkcijo poseben pomen. Učinkovanje se pojavlja v različnih stopnjah glede na to, ali sta nadnaravni dejavnik oziroma nagnjenje, v katera se verjame, višjega ali nižjega reda. To velja za barbarsko in športnikovo občutenje sreče in nagnjenja ter prav tako za nekoliko višje razvito verovanje v antropomorfno božanstvo, kakršno običajno premore isti razred ljudi. Veljati mora – čeravno je težko reči, kako prepričljivo – tudi za ustrezne razvite antropomorfne kulte, ki so pogodu pobožnemu civilizirancu. Delovna nesposobnost, ki je posledica obče vdanosti enemu od višjih antropomorfnih kultov, je lahko relativno neznatna, a je ne gre prezreti. In celo kultu, ki jim pripadajo visoki razredi zahodne kulture, niso poslednja faza, v kateri bi se ta človeški občutek za zunajvzročno nagnjenje razblinil. Onkraj teh se isti animistični občutek kaže tudi v takšnih oslabljenih oblikah antropomorfizma, kakršno je sklicevanje na naravni red in naravne pravice v 18. stoletju ter v svoji sodobni različici dozdevno postdarwinistični pojem izboljševalne težnje v evolucijskem procesu. Ta animistična razlaga pojavov je oblika napačnega sklepanja, ki so ga logiki poznali pod imenom *ignava ratio*.²⁸ Kar se produkcije ali znanosti tiče, šteje za zmotno dojemanje in vrednotenje dejstev.

Mimo njenih neposrednih produkcijskih posledic ima animistična naravnost tudi iz drugih razlogov določen pomen za ekonomsko teorijo. 1) Je precej zanesljiv indic prisotnosti ter do neke mere celo jakosti določenih drugih arhaičnih značilnosti, ki jo spremljajo in so temeljnega ekonomskega pomena. 2) Materialne posledice teh pravil pobožnega bontona, do katerih animistična naravnost privede med razvojem antropomorfne kulta, so pomembne zato, ker a) vplivajo na potrošnjo dobrin in prevladujoče kanone okusa skupnosti, kot smo že nakazali v enem zgodnejših poglavij, b) sprožajo in ohranjajo določeno ustaljeno priznavanje odnosa do nadrejenih, kar občutek za status in podložniško zvestobo še bolj otrdi.

Kar se tiče zadnje točke, je ta celota miselnih navad, ki sestavljajo značaj vsakega posameznika, v določenem smislu organska. Izrazita sprememba dane smeri na katerikoli točki na način soodvisnosti privede do spremljajoče spremembe v tem, kako se življenje ustaljeno izraža v drugih smereh ali drugih vrstah dejavnosti. Te različne miselne navade ali ustaljeni načini izražanja življenja so vse faze enega samega zaporedja posameznikovega življenja; zato bo navada, ki se bo oblikovala kot odziv na dani dražljaj, nujno vplivala na vrsto odziva na neki drugi dražljaj. Preoblikovanje človeške narave v katerikoli točki je preoblikovanje celotne človeške narave. Na tej osnovi in morda še v večji meri na manj jasnih osnovah, o katerih tu ne moremo razpravljati, prihaja do teh spremljajočih variacij, kakršne obstajajo med različnimi značilnostmi človeške narave. Za barbarska ljudstva z dobro razvito plenilsko življenjsko shemo so tako denimo običajno značilni močna, vsesplošno razširjena animistična naravnost, lepo izoblikovan antropomorfní kult ter živ občutek za status. Po drugi strani sta antropomorfizem in živo občutenje animističnega nagnjenja v materialnih rečeh v življenju ljudstev na kulturnih stopnjah, ki so barbarski kulturi predhodne ali ji sledijo, manj vpadljivo prisotna. Občutek za status je, v celoti gledano, prav tako slabotnejši v miroljubnih skupnostih. Gre pripomniti, da je živo, toda rahlo specializirano animistično verovanje mogoče najti pri večini, če ne vseh ljudstvih, ki živijo na predplenilski, divjaški stopnji kulture. Prvobitni divjak svoj animizem jemlje manj resno od barbara ali izrojenega divjaka. V njegovem primeru ta privede do fantastičnega ustvarjanja mitov, in ne prisilnega vraževerja. Barbarska kultura izpričuje športni duh²⁹, status in antropomorfizem. V teh pogledih je v današnjih civiliziranih skupnostih po navadi mogoče opaziti tudi podobne spremljajoče variacije posameznih temperamentov ljudi. Tisti sodobni predstavniki barbarskega plenilskega temperamenta, ki predstavljajo njegov športni element, običajno verjamejo v srečo ali vsaj močno občutijo animistično nagnjenje v rečeh, zaradi česar se nagibajo k hazardiranju. Za antropomorfizem v tem razredu ljudi velja enako. Tisti od njih, ki prisegajo zvestobo določeni veroizpovedi, se po navadi priključijo kakšni naivni in dosledno antropomorfní različici; duhovno tolažbo v manj antropomorfníh, denimo unitarističnih ali univerzalističnih kultih, išče sorazmerno malo športnikov.

Dejstvo, da antropomorfní kultí delujejo na način, da ohranjajo ali celo uvajajo miselne navade, ugodne za statusni režim, je v tesni zvezi s to soodvisnostjo antropomorfizma in bravuroznosti. Glede tega je povsem nemogoče reči, kje se konča disciplinski učinek kulta in kje začne dokaz soobstoja variacij podedovanih značilnosti. Plenilski temperament, občutek za status in antropomorfní

29 S čimer je mišljen lovski, tekmovalni duh, ne občutek za »fair play«.

kult v svoji najrazvitejši obliki vsi skupaj pripadajo barbarski kulturi in med temi tremi pojavi, ko se prikažejo v skupnostih te kulturne stopnje, vlada nekakšen vzajemen vzročni odnos. Način, na katerega se njihova soodvisnost ponavlja pri navadah in držah posameznikov ter razredov, v veliki meri nakazuje podoben vzročni ali organski odnos med istimi psihološkimi pojavi, ki veljajo za značilnosti ali navade posameznika. Na zgodnejši točki razprave se je izkazalo, da je statusno razmerje kot poteza družbene strukture posledica plenilskega načina življenja. Glede na poreklo je pravzaprav spopolnjeni odraz plenilske države. Po drugi strani je antropomorfní kult kodeks nadrobno določenih statusnih razmerij, ki prekrije pojem nadnaravnega, nedoumljivega nagnjenja v materialnih rečeh. Kar se zunanjih dejstev njegovega porekla tiče, lahko torej kult obravnavamo kot poganjek vsesplošno razširjenega animističnega občutka arhaičnega človeka, ki ga plenilski način življenja definira in do neke mere tudi preoblikuje. Rezultat tega je posebljena nadnaravna sila, ki se ji pripisuje obdarjenost s celo zbirko miselnih navad, značilnih za človeka plenilske kulture.

Robatejše psihološke poteze, ki imajo neposreden pomen za ekonomsko teorijo in jih gre temu ustrezno tukaj upoštevati, so: a) kot se je pokazalo v enem zgodnejših poglavij, plenilski, tekmovalni način mišljenja, ki mu tukaj pravimo bravuroznost, ni drugega kot barbarska različica občečloveškega delovnega instinkta, ki ga je v to specifično obliko usmerila navada zavist vzbujajoče primerjave med osebami; b) statusno razmerje je formalen odraz takšne zavist vzbujajoče primerjave, ki se jo ustrezno ocenjuje in razvršča v skladu s potrjeno shemo; c) antropomorfní kult je vsaj v zgodnjem, vitalnem obdobju institucija, katere značilni element je statusno razmerje med podrejenim človeškim subjektom in nadrejeno posebljeno nadnaravno silo. S tem v mislih ne bi smelo biti težko prepoznati tesnega razmerja med temi tremi pojavi človeške narave in človeškim življenjem, razmerja, ki v nekaterih njihovih bistvenih elementih ni drugega kot identičnost. Po eni strani statusni sistem in plenilski način življenja odražata delovni instinkt, kakršen se oblikuje tam, kjer vlada običaj zavist vzbujajoče primerjave, po drugi strani sta antropomorfní kult in navada verskih obredov odraz človekovega animističnega občutenja nagnjenja v materialnih rečeh, ki se je pravzaprav spopolnilo pod vodstvom iste splošne navade zavist vzbujajoče primerjave. Obe kategoriji – tekmovalni način življenja in navada verskih obredov – gre potemtakem jemati kot komplementarna elementa barbarskega tipa človeške narave in njegovih sodobnih barbarskih različic. Sta manifestaciji iste vrste talentov, ki so nastali kot odziv na različne nize dražljajev.

Dvanajsto poglavje

Verski obredi

Dolgovezno naštevanje določenih pripetljajev iz sodobnega življenja bo pokazalo organsko povezavo antropomorfnih kultov z barbarško kulturo in temperamentom. Prav tako bo pokazalo, da so ohranjanje in učinkovitost kultov ter vsesplošna razširjenost njihove sheme verskih obredov povezani z institucijo brezdelnega razreda in vzmetmi delovanja, ki tvorijo osnovo te institucije. Ne da bi hoteli prakse, ki jih bomo imenovali verski obredi, ali duhovne in intelektualne značilnosti, katerih odraz so ti obredi, kakorkoli hvaliti ali obsojati, lahko vsakdanje pojave današnjih antropomorfnih kultov obravnavamo z gledišča interesa ekonomske teorije. Tisto, o čemer lahko na tem mestu upravičeno govorimo, so oprijemljive, zunanje poteze verskih obredov. Moralna in pobožna vrednost verskega življenja sta zunaj dosega tukajšnje raziskave. Seveda si tu ne zastavljamo vprašanj resnice ali lepote veroizpovedi, na katerih temeljijo kultu. Tukaj ne moremo obravnavati niti njihovega posrednejšega ekonomskega pomena, saj je predmet prezapleten in preveč pomemben, da bi našel mesto v tako bežni skici.

V enem zgodnejših poglavij smo že govorili o vplivu gmotnih standardov vrednosti na procese vrednotenja na drugih, z gmotnim interesom nepovezanih osnovah. Odnos ni povsem enostranski. Na ekonomske standarde ali kano- ne vrednotenja po drugi strani vplivajo zunajekonomski standardi vrednosti. Naše sodbe glede ekonomskega pomena dejstev do določene mere oblikuje gospodujoča prisotnost teh tehtnejših interesov. Dejansko obstaja gledišče, s katerega ima ekonomski interes težo le kot dodatek teh višjih, neekonomskih interesov. Za tukajšnji namen se je treba torej domisliti načina, kako izolirati

ekonomski interes oziroma ekonomsko pretresanje pojavov antropomorfnih kultov. Potrebno je kar nekaj truda, da bi se otresli resnejšega gledišča in ekonomsko ocenjevali ta dejstva, pri čemer bi imeli višji interesi, tuji ekonomski teoriji, kar najmanjši vpliv.

*

Med razpravo o športnem temperamentu se je izkazalo, da je občutenje animističnega nagnjenja v materialnih rečeh in dogodkih tisto, kar ponuja duhovno osnovo športnikovi hazarderski navadi. Za ekonomske namene je to občutenje nagnjenja pravzaprav isti psihološki dejavnik, kakršen se v različnih oblikah odraža v animističnih verovanjih in antropomorfnih veroizpovedih. Kar zadeva tiste oprijemljive psihološke poteze, s katerimi se mora ukvarjati ekonomska teorija, hazarderski duh, ki prežema športni element, prek nezaznavnega stopnjevanja preide v način mišljenja, ki najde zadovoljitev v verskih obredih. Z gledišča ekonomske teorije se športni značaj pretopi v značaj predanega vernika. Kjerkoli je hazarderjevo animistično občutenje podpirala do neke mere obstojna tradicija, se je to razvilo v bolj ali manj izraženo verovanje v nadnaravno ali nadfizikalno silo z nekaj antropomorfne vsebine. In kjer je tako, običajno obstaja zaznavna nagnjenost k temu, da bi se z nadnaravno silo sporazumeli s kakšnim priznanim načinom pristopanja in pridobivanja naklonjenosti. Ta dejavnik pridobivanja naklonjenosti in dobrikanja ima veliko skupnega z robustnejšimi oblikami čaščenja – če ju že ne družijo zgodovinsko poreklo, potem vsaj dejanska psihološka vsebina. Očitno brez prekinitev preide v tisto, kar velja za vraževerno navado in verovanje, ter si tako pripiše sorodstvo z robatejšimi antropomorfnimi kultu.

Športni ali hazarderski temperament torej sestavlja nekaj bistvenih psiholoških elementov, značilnih za vernika in tistega, ki izpolnjuje verske dolžnosti, poglobljena točka ujemanja pa je verovanje v nedoumljivo nagnjenje ali nadnaravno poseganje v zaporedje dogodkov. Za namene hazarderske prakse je lahko verovanje v nadnaravno silo – in po navadi tudi je – manj natančno izraženo, še zlasti, kar zadeva miselne navade in življenjsko shemo, ki se jih pripisuje nadnaravnemu dejavniku, oziroma z drugimi besedami, kar zadeva njen moralni značaj in njene razloge, da se vmešava v dogodke. Kar zadeva individualnost ali osebnost sile, katere prisotnost športnik občuti kot srečo, slučaj, urok ali talisman itd. ali pa ga je te prisotnosti groza in se ji skuša izogniti, so njegovi pogledi tudi manj specifični, integrirani in diferencirani. Osnova hazarderske dejavnosti je v veliki meri preprosto instinktivno občutenje vsesplošne prisotnosti nadfizikalne in arbitrarne sile ali nagnjenja v rečeh ali situacijah, ki pa ni prepoznan kot osebni agens. Človek, ki sklepa stave, pogosto verjame v srečo

v tem naivnem smislu in je istočasno precej zvest privrženec določene oblike priznane veroizpovedi. Še zlasti je nagnjen k temu, da veroizpoved sprejme v tolikšni meri, kolikor ta zadeva nedoumljivo moč in samovoljne navade božanstva, ki je pridobilo njegovo zaupanje. V takšnem primeru premore dve, včasih celo več kot dve jasno razločljivi animistični fazi. Dejansko je v duhovni garnituri sleherne športne skupnosti mogoče najti celoten neprekinjen niz zaporednih faz animističnega verovanja. Takšno verigo animističnih predstav bo tvorila najosnovnejša oblika instinktivnega občutenja sreče, slučaja in naključne nujnosti na enem koncu niza ter popolnoma razvito antropomorfnu božanstvo na drugem koncu, skupaj z vsemi vmesnimi stopnjami integracije. S temi verovanji v nadnaravno silo je povezano instinktivno prikrajanje vedenja, da bi bilo to v skladu z domnevanimi zahtevami srečnega slučaja na eni strani ter bolj ali manj pobožno podreditvijo nedoumljivim dekretom božanstva na drugi.

V tem pogledu sta si športni temperament in temperament prestopniškega razreda sorodna, oba pa sta tudi povezana s temperamentom, ki se nagiba k antropomorfnemu kultu. Tako prestopnik kot športnik sta v povprečju bolj nagnjena k temu, da sta pripadnika določene uradno priznane veroizpovedi, in se k verskim obredom nagibata precej bolj kot splošno povprečje skupnosti. Opazno je tudi, da neverujoči člani teh razredov kažejo več nagnjenja k temu, da bi se spreobrnilo k določeni uradno priznani veri, kot ga kažejo povprečni neverniki. To opažanje razglašajo tudi predstavniki športa, še zlasti ko se opravičujejo glede naivnejših plenilskih športov. Dejansko precej vztrajno trdijo, da je hvalevredna poteza športnega življenja v tem, da so ustaljeni udeleženci športnih tekmovanj v še prav posebni meri nagnjeni k verskim obredom. Opazno je tudi, da kult, ki se ga športniki in plenilski prestopniški razredi oklepajo ali se mu spreobrnjenci iz teh razredov običajno priključijo, po navadi ne sodi med kulte tako imenovanih višjih ver, temveč gre za kult, ki ima opravka s popolnoma antropomorfnim božanstvom. Arhaična, plenilska človeška narava ni zadovoljna s težko umljivimi predstavami izginevajoče osebnosti, ki prehaja v pojem kvantitativnega vzročnega zaporedja, kakršnega spekulativne, ezoterične krščanske veroizpovedi pripisujejo Prvemu vzroku, Univerzalni inteligenci, Vesoljni duši ali Duhovnemu vidiku. Kot primer kulta z značajem, ki ga miselne navade športnika in prestopnika zahtevajo, lahko navedemo tisto vejo militantne cerkve, kot jo poznamo pod imenom Vojska odrešitve. Vsaj do določene mere ta novači prav prestopnike iz nižjih razredov in zdi se, da še zlasti med častniki prevladuje večji delež ljudi s športno preteklostjo, kot bi šlo sklepati glede na njihov siceršnji delež znotraj splošnega prebivalstva.

Dober primer tega ponuja šport na kolidžih. Zastopniki pobožnega elementa na kolidžih trdijo – in zdi se, da ni osnove, da bi to trditev spodbijali –, da je

zaželeni atletske material, kot ga predstavlja katerokoli študentsko telo v tej deželi, povečini veren ali pa verskim obredom vsaj bolj nagnjen kot povprečje tistih študentov, katerih zanimanje za šport na kolidžih je manjše. To je vsaj tisto, kar bi lahko pričakovali na osnovi teorije. Mimogrede lahko pripomnimo, da z določenega vidika prevladuje občutek, da to odraža veljavo športnega življenja na kolidžih, veljavo športnih tekmovanj in oseb, ki se ukvarjajo s temi zadevami. Ne zgodi se tako redko, da se športniki s kolidžev posvečajo verski propagandi, naj gre pri tem za poklicanost ali postransko dejavnost, opazno pa je tudi, da je, ko se to zgodi, verjetneje, da postanejo propagandisti enega od bolj antropomorfnih kultov. Pri svojih naukih so nagnjeni k temu, da zvečine vztrajajo na osebnem statusnem razmerju med antropomorfnim božanstvom in človeškim subjektom.

To intimno razmerje, ki pri študentih vlada med športom in verskimi obredi, je zadosti razvpito dejstvo, a premore še posebno potezo, ki zaenkrat, čeravno je zadosti očitna, ni bila deležna pozornosti. Verska vnema, ki prežema večino športnega elementa na kolidžih, je še posebej dovzetna za to, da se odraža v brezpogojni pobožnosti ter naivni in ustrežljivi podreditvi nedoumljivi Previdnosti. Zato se najraje poskuša priključiti eni tistih laičnih verskih organizacij, ki se ukvarjajo s širjenjem neposvečenih oblik verovanja, na primer Young Men's Christian Association [Krščanska mladinska zveza] in Young People's Society for Christian Endeavour [Mladinsko društvo za krščanske dejavnosti]. Ta laična združenja so organizirana, da bi spodbujala »praktično«
vero. Kot bi hotela podkrepiti našo razlago in trdno vzpostaviti tesno razmerje med športnim temperamentom in arhaično pobožnostjo, ta laična verska združenja običajno občuten delež svoje energije posvečajo spodbujanju športnih tekmovanj ter podobnih spretnostnih iger in iger na srečo. Lahko bi celo rekli, da na športe te vrste gledajo, kot da so do neke mere učinkovito sredstvo za doseganje milosti. Očitno so koristni kot sredstvo spreobračanja in sredstvo vzdrževanja pobožne drže, ko jo konvertiti enkrat dosežejo. To se pravi, igre, ki urijo animistično občutenje in tekmovalno nagnjenje, prispevajo k oblikovanju in ohranjanju načina mišljenja, ki so mu blizu neposvečeni kultu. Tako nanese, da v rokah laičnih organizacij te športne dejavnosti opravljajo nalogo noviciata oziroma sredstva uvajanja v tisto polnejše odvijanje življenja duhovnega statusa, ki je izključni privilegij popolnoma posvečenih.

Da je urjenje tekmovalnih in nižjih animističnih nagnjenj pravzaprav v prid pobožnim namenom, onkraj vsakega dvoma dokazuje dejstvo, da duhovništvo mnogih verskih skupnosti v tem pogledu sledi zgledu laičnih organizacij. Še zlasti tiste cerkvene organizacije, ki so laičnim organizacijam po svojem vztrajanju na praktični veri najbližje, so naredile precej korakov v smeri

prevzemanja teh ali podobnih praks v zvezi s tradicionalnimi verskimi obredi. Tako obstajajo »fantovske brigade« in druge organizacije, ki s cerkvenim blagoslovom delujejo tako, da pri mladih članih verske skupnosti razvijajo tekmovalno nagnjenje ter občutek za status. Te psevdovojaške organizacije se nagibajo k temu, da spopolnjujejo in poudarjajo nagnjenje k tekmovanju in zavist vzbujajoči primerjavi ter tako krepijo prirojeni talent za zaznavanje in odobravanje razmerja osebnega gospostva in podložnosti. In vernik je še prav posebej nekdo, ki zna ubogati in z dobro voljo sprejeti grajo.

Toda miselne navade, ki jih te prakse gojijo in ohranjajo, sestavljajo le polovico vsebine antropomorfnih kultov. Drugi, komplementarni element pobožnega življenja – animističnega načina mišljenja – novači in ohranja drugi niz praks, ki so organizirane s cerkvenim blagoslovom. Gre za kategorijo hazarderskih praks, katerih tipični primer sta cerkveni bazar ali tombola. Kot namig na stopnjo legitimnosti teh praks v povezavi s samimi verskimi obredi gre pripomniti, da se za te tombole in podobne trivialne hazarderske priložnosti zdi, da običajne člane verskih organizacij nagovarjajo učinkoviteje kot osebe manj pobožnega načina mišljenja.

Zdi se, da vse to dokazuje, da ljudi po eni strani k športu nagiba isti temperament, kot jih nagiba k antropomorfnim kultom, po drugi strani pa privajenost na šport, morda še zlasti tista, ki terja atletskost, deluje tako, da razvija nagnjenosti, ki najdejo zadovoljstvo v verskih obredih. In obratno, zdi se tudi, da privajenost na te obrede daje prednost razvoju nagnjenja k športom in vsem igram, ki dajejo krila navadi zavist vzbujajoče primerjave in računanja na srečo. Isti niz nagnjenj se v duhovnem življenju povečini izrazi v obeh smereh. Tista barbarska človeška narava, v kateri prevladujeta plenilski instinkt in animistično stališče, je običajno dovezetna za obe. Plenilski način mišljenja pomeni poudarjeni občutek za osebno dostojanstvo in relativni položaj posameznikov. Družbena struktura, v kateri je bila plenilska naravnost prevladujoči dejavnik oblikovanja institucij, je struktura, ki temelji na statusu. Vsesplošno razširjena norma v življenjski shemi plenilske skupnosti je razmerje med nadrejenimi in podrejenimi, plemenitimi in manjvrednimi, gospodujočimi in podložnimi osebami in razredi, med gospodarjem in sužnjem. Antropomorfní kultí izhajajo s te stopnje produkcijskega razvoja in jih je oblikovala ista shema ekonomske diferenciacije – diferenciacije med potrošnikom in producentom –, tako da jih prežema isto prevladujoče načelo gospodovanja in podložnosti. Kultí svojemu božanstvu pripisujejo miselne navade, ki ustrezajo stopnji ekonomske diferenciacije, na osnovi katere so se izoblikovali. Antropomorfnó božanstvo naj bi bilo pedantno glede vsega, kar zadeva vprašanja prednosti, ter bilo dovezetno za uveljavljanje gospostva

in samovoljno uveljavljanje moči – ustaljeno zatekanje k sili kot poslednjemu razsodniku.

V poznejših in zrelejših formulacijah antropomorfne veroizpovedi se to božanstvu pripisano gospodovalno nagnjenje, ki premore strašno navzočnost in nedoumljivo moč, prečisti v »Božje očetovstvo«. Duhovna drža in nagnjenja, pripisani nadnaravnemu dejavniku, so še vedno takšni, da sodijo pod statusni režim, toda zdaj privzamejo patriarhalno obliko, ki je značilna za kvazimiroljubno kulturno stopnjo. Kljub temu gre pripomniti, da si celo v tej napredni fazi kulta obredi, v katerih se pobožnost izraža, dosledno prizadevajo za pridobivanje naklonjenosti božastva, in sicer z opevanjem njegove veličine in slave ter z izpovedovanjem podložnosti in vdanosti. Dejanje pridobivanja naklonjenosti ali čaščenja je zamišljeno tako, da nagovarja občutek za status, kakršen je pripisan nedoumljivi moči, ki ji na ta način pristopamo. Formule pridobivanja naklonjenosti, ki so najbolj v modi, so še vedno takšne, da vključujejo ali predpostavljajo zavist vzbujajočo primerjavo. Zvesta navezanost na osebo antropomorfnega božanstva, ki je obdarjena s takšno arhaično človeško naravo, predpostavlja podobna nagnjenja pri verniku. V namene ekonomske teorije gre razmerje vdanosti, naj gre za vdanost fizični ali nadfizični osebi, jemati kot različico osebne podložnosti, ki tvori tako velik del plenilske in kvazimiroljubne življenjske sheme.

Barbarsko pojmovanje božanstva kot bojevitega poglavarja, nagnjenega h gospodovalnemu načinu vladanja, so blažje metode in treznejše življenjske navade, značilne za kulturne faze med zgodnjo plenilsko stopnjo in sedanostjo, močno omehčale. Toda tudi po tem prečiščenju pobožne domišljije in temu ustreznemu ublažitvi bolj grobih potez vedenja in značaja, ki se jih trenutno pripisuje božanstvu, se v splošnem dojemanju božanske narave in temperamentu še vedno ohranja nadvse znaten ostanek barbarskega pojmovanja. Tako denimo prihaja do tega, da lahko govorniki in pisci med opisovanjem božanstva in njegovih odnosov do procesa človeškega življenja še vedno s pridom uporabljajo prisposode, sposojene iz besednjaka vojne in plenilskega načina življenja, kakor tudi izraze, ki vključujejo zavist vzbujajočo primerjavo. Govorne figure takšnega pomena so s pridom v rabi tudi pri ogovarjanju manj bojevitih sodobnih občinstev, ki jih sestavljajo privrženci medlejših različic veroizpovedi. To, da popularni govorniki učinkovito uporabljajo barbarske vzdevke in primerjalne izraze, dokazuje, da je sodobna generacija ohranila živ posluš za dostojanstvo in veljavo barbarskih vrlin, ter hkrati dokazuje, da sta pobožna drža in plenilski način mišljenja do neke mere usklajena. Pobožna fantazija sodobnih častilcev se bo temu, da se njihovemu predmetu oboževanja pripisujejo okrutna in maščevalna čustva ter dejanja, uprla šele po premisleku, če sploh. Da imajo

krvoločni vzdevki, ki jih namenjajo božanstvu, v skladu s splošnim dojemanjem visoko estetsko in častno vrednost, je dobro znano. To se pravi, tisto, na kar ti vzdevki namigujejo, je našemu nereflektiranemu dojemanju povsem sprejemljivo.

Moje oči so videle slavo Gospodovega prihoda;
 Gazi trgatev, kjer so shranjeni grozdi jeze;
 Izpustil je usodno strela svojega strašnega hitrega meča;
 Njegova resnica koraka naprej.³⁰

Miselne navade, kakršne usmerjajo pobožno osebo, se gibljejo na ravni arhaične življenjske sheme, ki še vztraja, čeprav je izgubila večino svoje koristnosti, kar zadeva ekonomske zahteve današnjega kolektivnega življenja. Če ekonomska organiziranost ustreza zahtevam današnjega kolektivnega življenja, je statusni režim preživet in osebna podložnost v njej nima nobene vloge oz. ni za nobeno rabo. Kar zadeva ekonomsko učinkovitost skupnosti, sta čustvo osebne vdanosti in splošni način mišljenja, čigar odraz je to čustvo, preostanka, ki sta v nadlogo ustreznemu prilagajanju človeških institucij na obstoječi položaj oziroma ga ovirata. Najprimernejši način mišljenja v namene miroljubne, produktivne skupnosti je stvarni temperament, ki vrednost materialnih dejstev vidi v tem, da gre preprosto za nejasne postavke v mehanskem zaporedju. To je miselnost, ki rečem instinktivno ne pripisuje animističnega nagnjenja niti se ne zateka k nadnaravnemu posredovanju kot razlagi begajočih pojavov ali se zanaša na nevidno roko, da ta oblikuje potek dogajanja v prid človeka. Da bi v sodobnih razmerah izpolnili zahteve najvišje ekonomske učinkovitosti, je treba svetovni proces v skladu z navado razumeti v smislu kvantitativne, nepristranske sile in zaporedja.

Z gledišča poznejših ekonomskih zahtev gre na pobožnost morda v vseh primerih gledati kot na preostanek zgodnejše faze skupinskega življenja – znamenje zavrtega duhovnega razvoja. Seveda še vedno velja, da gre v skupnosti, kjer je ekonomska struktura tudi naprej pretežno statusni sistem, tj. kjer držo povprečnih oseb posledično oblikuje in prilagaja razmerje osebnega gospostva in osebne podložnosti ali kjer se iz kakršnegakoli drugega razloga – zaradi tradicije ali podedovanega nagnjenja – prebivalstvo kot celota močno nagiba k verskim obredom, pobožni način mišljenja vsakega posameznika, ki ne presega povprečja skupnosti, preprosto jemati kot detajl prevladujočega načina

30 »Battle hymn of the Republic« oziroma »Bojna pesem republike« je pesem Julie Ward Howe, spisana v podporo unionistom za časa ameriške državljanske vojne, ki izvira iz opisov Božje jeze iz 5. poglavja knjige preroka Izaija v Stari zavezi.

življenja. V tej luči pobožnega posameznika v pobožni skupnosti ni mogoče proglasiti za primer reverzije, saj je na stopnji povprečja skupnosti. Toda z gledišča sodobnega produkcijskega položaja lahko izjemno pobožnost – pobožno vneto, ki se občutno dviga nad povprečno raven pobožnosti v skupnosti – z gotovostjo in v vseh primerih označimo za atavistično značilnost.

Seveda je enako upravičeno, če te pojave obravnavamo z drugačnega gledišča. Lahko jih ocenjujemo glede na kak drug namen in tukaj ponujeno opredelitev zaobrnelo. Če govorimo z gledišča pobožnega interesa, interesa pobožnega okusa, lahko enako prepričljivo rečemo, da je duhovna drža, ki jo sodobno produkcijsko življenje privzgaja ljudem, nenaklonjena svobodnemu razvoju vernega življenja. Poznejši razvojni obliki produkcijskega procesa bi lahko upravičeno očitali, da njen režim teži k »materializmu«, k odstranitvi dolžne pietete. Nekaj podobnega je mogoče reči tudi z estetskega gledišča. A naj bodo ta in podobna razmišljanja za lasten namen še tako upravičena in dragocena, v tukajšnji raziskavi, ki jo zadeva le vrednotenje pojavov z ekonomskega gledišča, zanje ni prostora.

Resen ekonomski pomen antropomorfnega načina življenja in vdajanja verskim obredom mora opravičiti nadaljnje ukvarjanje s temo, razpravljanje o tem kot ekonomskem pojavu v skupnosti, ki je tako pobožna kot naša, pa nasploh ne more biti drugega kot neokusno. Verski obredi imajo ekonomski pomen kot indic različice temperamenta, ki spremlja plenilski način mišljenja in tako kaže na prisotnost značilnosti, ki škodijo produkciji. Kažejo na prisotnost mentalne drže, ki premore določeno svojstveno ekonomsko vrednost s tem, ko vpliva na delovno koristnost posameznika. A njihov pomen je tudi neposrednejši, saj preoblikujejo ekonomske dejavnosti skupnosti, še zlasti, kar zadeva razporeditev in potrošnjo dobrin.

Najočitnejši ekonomski vpliv teh obredov je mogoče opaziti pri pobožni potrošnji dobrin in storitev. Potrošnja ceremonialne opreme, ki jo zahteva vsak kult, tj. kapelic, templjev, cerkva, liturgičnih oblačil, daritev, zakramentov, praznične oprave itd., ne služi nobenemu neposrednemu materialnemu cilju. Ves ta materialni aparat bi lahko, ne da bi s tem hoteli grajati, na splošno označili kot artikule vpadljive potrate. Na splošno podobno velja za osebno služenje, kot ga izvajajo pod tem naslovom, denimo duhovniška izobrazba, duhovniška služba, romanja, posti, prazniki, bogoslužja doma in podobno. Istočasno ti obredi, prek katerih se izvaja potrošnja, širijo in podaljšujejo modo tistih miselnih navad, na katerih sloni antropomorfn kult. To se pravi, spodbujajo miselne navade, značilne za statusni režim. V tem smislu ovirajo najučinkovitejše organiziranje produkcije v sodobnih razmerah in so v prvi vrsti antagonistični

do razvoja ekonomskih institucij v smer, ki jo zahteva današnji položaj. Z vidika naše razprave so posredni in neposredni učinki te potrošnje takšne narave, da krnijo ekonomsko učinkovitost skupnosti. Neposredna posledica potrošnje dobrin in prizadevanja v službi antropomorfnega božanstva je z gledišča ekonomske teorije manjšanje vitalnosti skupnosti. Na vprašanje, kaj bi utegnili biti manj jasni, posrednejši moralni učinki te kategorije potrošnje, ni jedrnatega odgovora in ga tu ne moremo obravnavati.

Bo pa na mestu, če opozorimo na splošni ekonomski značaj pobožne potrošnje v primerjavi s potrošnjo v druge namene. Prikaz vrste motivov in namenov, iz katerih izvira pobožna potrošnja dobrin, bo pripomogla k oceni vrednosti tako te potrošnje same kot splošnega načina mišljenja, ki ji je soroden. Motiva potrošnje v službi antropomorfnega božanstva in potrošnje v službi brezdelnega gospoda – poglavarja ali patriarha – v višjem družbenem razredu za časa barbarske kulture sta si osupljivo podobna, če že nista identična. Tako v primeru poglavarja kot v primeru božanstva so drage zgradbe rezervirane za osebo, ki se ji služi. Te zgradbe, kakor tudi rekviziti, ki jih pri služenju dopolnjujejo, ne smejo biti običajni ne po vrsti ne po stopnji, temveč vselej izkazujejo veliko potez vpadljive potrate. Prav tako gre pripomniti, da so verske zgradbe vselej arhaične sorte, tako glede gradnje kot opreme. Enako je s služabniki poglavarja in božanstva, ki se morajo v njihovi prisotnosti kazati v posebnih, bogato okrašenih oblačilih. Značilna ekonomska poteza te oprave je vpadljiva potrata, ki je poudarjena bolj, kot je to običajno, sekundarna poteza, ki je v primeru duhovniških služabnikov poudarjena bolj kot v primeru služabnikov ali dvorjanov barbarskega mogočnega, pa je, da mora biti ta dvorna obleka do določene mere vselej staromodna. Tudi oblačila, ki jih med pristopanjem božanstvu nosijo laični člani skupnosti, morajo biti dražje sorte od njihove vsakdanje oprave. Tukaj so si običaji, ki vladajo v poglavarjevi sprejemni dvorani, in običaji v svetišču znova precej podobni. V tem oziru se zahteva določena ceremonialna »čistost« oprave, katere bistvena poteza v ekonomskem pogledu je ta, da morajo nošena oblačila ob teh priložnostih kar najmanj namigovati na kakršnokoli produktivno dejavnost ali kakršnokoli ustaljeno vdajanje takšnim zaposlitvam, ki so materialno koristne.

Ta zahteva vpadljive potrate in ceremonialne čistosti, ki je brez sledi delavnosti, velja tudi za opravo ter v manjši meri za hrano, ki se jo nosi in uživa ob verskih praznikih, to se pravi tiste dni, ki so namenjeni – tabu – božanstvu ali kakšnemu nižje rangiranemu članu nadnaravnega brezdelnega razreda. V skladu z ekonomsko teorijo gre verske praznike očitno interpretirati kot obdobje namestniškega brezdelja, izvajanega za božanstvo ali svetnika, v čigar imenu je bil tabu naložen in čigar ugled naj bi krepila vzdržnost od koristnega

dela na te dni. Značilna poteza vseh takšnih obdobij pobožnega namestniškega brezdelja je bolj ali manj tog tabu, ki se nanaša na vse človeku koristne dejavnosti. V primeru postnih dni vpadljivo vzdržnost od pridobitnih dejavnosti ter vseh dejavnosti, ki (materialno) koristijo človeškemu življenju, še dodatno poudarja obvezna odpoved takšni potrošnji, ki bi prispevala k lagodju in polnosti potrošnikovega življenja.

V oklepajih gre pripomniti, da so posvetni prazniki istega, vendar nekoliko nejasnejšega porekla. Postopoma od pravih svetih dni prek vmesne kategorije napol svetih rojstnih dni kraljev in velikanov, ki so jih do določene mere razglasili za svetnike, prehajajo do načrtno izmišljenih praznikov, namenjenih temu, da bi krepili ugled kakšnega pomembnega dogodka ali osupljivega dejstva, ki naj bi ga počastili ali ga ponovno spravili na dober glas. Nadaljnje piljenje rabe namestniškega brezdelja kot sredstva povečevanja ugleda pojava ali dejstva je morda najbolj opazno v njegovi najnedavnejši rabi. Dan namestniškega brezdelja so nekatere skupnosti določile za praznik dela. Namen tega običaja je, da poveča prestiž dela, in sicer prek arhaične, plenilske metode obvezne vzdržnosti od koristnega prizadevanja. Temu dejstvu dela nasploh pripade ugled, ki izhaja iz gmotne moči, kakršno izkazuje vzdržnost od dela.

Sveti prazniki in prazniki na splošno imajo naravo tributa, naloženega ljudskemu telesu. Tribut se plačuje v obliki namestniškega brezdelja, častna posledica pa se pripiše osebi ali dejstvu, v katere in čigar sloves so praznik vpeljali. Takšna desetina namestniškega brezdelja je prerogativ vseh članov nadnaravnega brezdelnega razreda in je za njihovo dobro ime nepogrešljiva. *Un saint qu'on ne chôme pas*³¹ je resnično svetnik, ki je nizko padel.

Poleg te desetine namestniškega brezdelja, naložene laikom, obstajajo še posebni razredi oseb – različne stopnje duhovnikov in hierodulov³², katerih čas je podobnemu služenju namenjen v celoti. Ne gre le za to, da se je duhovniški razred dolžan vzdržati vulgarnega dela, še zlasti, če je to pridobitno ali naj bi prispevalo k tuzemski blaginji človeštva. Tabu gre v primeru duhovniškega razreda dlje in še dodatno izpili prepoved kakršnegakoli iskanja materialne koristi, četudi bi bila ta dosegljiva brez ponižujočega ukvarjanja z delom. Vlada občutek, da je to, da bi iskal materialno korist ali se oziral na tuzemske zadeve, nevredno služabnika božanstva ali, še raje, nevredno dostojanstva božanstva, čigar služabnik je. »Od vseh prezira vrednih reči je najbolj prezira vreden človek, ki se pretvarja, da je Božji sluga, a je sluga lastnih lagodnosti in ambicij.«

31 Svetnik, na čigar dan se ne lenari, torej svetnik brez praznika.

32 Tempeljski suženj ali služabnik

Kultivirani okus v zadevah verskih obredov zlahka potegne razmejitveno črto med dejanji in vedenjem, ki prispevajo k polnosti življenja, in tistimi, ki prispevajo k dobremu glasu antropomorfnega božanstva; dejavnost duhovniškega razreda v idealni barbarski shemi sodi v celoti na drugo stran ločnice. Kar sodi v okvir ekonomike, je nekaj, glede česar se duhovništvo v svoji najboljši izdaji ne vznemirja. Takšne navidezne izjeme, kot jih denimo ponujajo nekateri srednjeveški meniški redovi (katerih člani so si dejansko prizadevali za kakšen koristen cilj), pravila čisto zares ne spodbijajo. Ti osameli redovi duhovniškega razreda niso svečeniški v polnem pomenu besede. Prav tako je opazno, da so bili ti dvomljivo svečeniški redovi, ki so podpirali svoje člane pri služenju kruha, ob dober glas, saj so v skupnostih, kjer so obstajali, žalili čut za spodobnost.

Duhovnik se ne bi smel lotevati mehansko produktivnega dela, temveč bi moral izdatno trošiti. Toda tudi kar zadeva njegovo potrošnjo, gre pripomniti, da mora ta privzemati takšne oblike, ki k njegovemu lagodju ali polnosti življenja ne prispevajo preočitno: mora se skladati s pravili, ki regulirajo namestniško potrošnjo, kar smo že obdelali v enem zgodnejših poglavij. Za duhovniški razred se običajno ne spodobi, da je videti dobro nahranjen ali veselega razpoloženja. V mnogih bolj spopolnjenih kultih gre ta razred s prepovedjo katerekoli potrošnje, ki ni namestniška, tako daleč, da zapoveduje trpinčenje telesa. In celo pri tistih sodobnih verskih skupnostih, ki so organizirane v skladu z najnovejšimi formulacijami veroizpovedi, tj. v sodobni industrijski skupnosti, vlada občutek, da sta sleherna lahkomiselnost in neprikrito navdušenje nad uživanjem dobrih stvari tega sveta tuja resnično spodobnemu duhovniškemu vedenju. Karkoli namiguje na to, da ti služabniki nevidnega gospodarja ne živijo življenja, ki bi bilo predano njegovemu dobremu imenu, temveč ga posvečajo lastnim ciljem, močno žali našo rahločutnost kot nekaj temeljno in večno slabega. So sicer služabniški razred, a ker so služabniki nadvse vzvišenega gospodarja, s pomočjo te sposojene luči na družbeni lestvici visoko kotirajo. Njihova potrošnja je namestniška in ker v naprednih kultih gospodar ne potrebuje materialnih koristi, je njihov poklic namestniško brezdjelje v polnem pomenu besede. »Najsi torej jeste ali pijete ali delate kaj drugega, vse delajte v Božjo slavo.«³³

Če so laiki duhovništvu podobni v tem, da naj bi tudi sami služili božanstvu, gre dodati, da se potem tudi laičnemu življenju pripisuje značaj namestniškega brezdjelja. Ta zaključek je precej splošno veljaven. Še posebej velja za takšna gibanja za reformo ali obujanje vernega življenja, ki so stroge, pobožnjaške, asketske vrste, po katerih naj bi človeški subjekt svoje življenje dolgoval neposrednemu

33 Biblija, 1 Korinčanom 10,31

servilnemu mandatu, ki mu ga je podelil njegov duhovni suveren. To se pravi, kjer duhovniška institucija zamre ali kjer vlada izjemno živo občutenje neposredne in gospodovalne udeležnosti božanstva v zadevah življenja, naj bi bil laik v neposrednem servilnem razmerju z božanstvom in je njegovo življenje razumljeno kot izvajanje namestniškega brezdelja, usmerjenega v krepitev gospodarjevega ugleda. V takšnih primerih reverzije pride do povratka k neposredovanemu razmerju podložnosti kot prevladujočega dejstva pobožne države. Poudarek je torej na strogem in nelagodnem namestniškem brezdelju, ki zanemarja vpadljivo potrošnjo kot sredstvo doseganja milosti.

Na osnovi tega, da znaten delež sodobnega duhovništva v mnogih podrobnostih odstopa od te sheme, je mogoče podvomiti v polno upravičenost takšnega prikaza svečeniške življenjske sheme. Shema ne velja za kler tistih verskih skupnosti, ki so se v določeni meri oddaljile od stare uveljavljene sheme verovanj ali obredov. Dopustiti gre, da se te vsaj navidezno ozirajo na tuzemski blagor laikov, pa tudi lasten. Njihov način življenja, ne le v zasebnosti gospodinjstva, temveč tudi na očeh javnosti, se od življenja posvetno naravnanih oseb, naj gre za dozdevno asketskost ali arhaičnost pripomočkov, pretirano ne razlikuje. To najbolj velja za tiste verske skupnosti, ki so odtavale najdlje. Na ta ugovor gre odvrniti, da tu nimamo opravka s protislovjem znotraj teorije svečeniškega življenja, temveč s tem, da je ta kler nepopolno usklajen s shemo. So le delni in nepopolni predstavniki duhovništva in jih ne gre jemati, kot da svečeniško življenjsko shemo prikazujejo na pristen in merodajen način. Kler sekt in verskih skupnosti bi lahko označili kot napol duhovništvo ali duhovništvo v procesu nastajanja oziroma prenove. Od takšnega duhovništva lahko pričakujemo, da značilnosti svečeniške službe izkazuje le tako, da so te premešane in zamegljene s tujimi motivi in tradicijami, kar je posledica moteče prisotnosti drugih dejavnikov – ne dejavnikov animizma in statusa – pri ciljnih organizacij, h katerim ta odpadniška frakcija duhovništva pripada.

Pri tem se lahko neposredno sklicujemo na okus vsake osebe z razsodnim in kultiviranim občutkom za to, kaj se za svečenike spodobi, ali prevladujoči občutek za to, kaj naj bi bilo duhovniško spodobno vedenje v katerikoli skupnosti, ki je vsaj v določeni meri navajena misliti ali kritizirati tisto, kar duhoven sme ali ne sme nekaznovano početi. Celo v najskrajnejše sekulariziranih verskih skupnostih obstaja določen občutek za razločevanje med svečeniško in laično življenjsko shemo, ki ga je treba upoštevati. Vsaka rahločutna oseba čuti, da tam, kjer člani klera teh verskih skupnosti in sekt odstopajo od tradicionalne prakse v smer manj strogega ali manj arhaičnega obnašanja in oprave, odstopajo od ideala duhovniške spodobnosti. Verjetno ni skupnosti in sekte znotraj zahodne kulture, v katerih meje dopustnega vdajanja za vršilca duhovniške

službe niso začrtane občutno ožje kot za običajnega laika. Če si duhovnik sam oziroma njegov občutek za to, kaj se svečeniku spodobi, ne bo naložil omejitve, se bo prevladujoči občutek skupnosti za bonton uveljavil tako vsiljivo, da se bo duhovnik prilagodil ali pa se umaknil s položaja.

Lahko dodamo, da bi se redkokateri, če sploh kateri član kateregakoli duhovniškega organa odkrito prizadeval za povečanje plače iz gole koristi; če bi se kakšen duhoven za to odkrito zavzel, bi se občutek za spodobnost njegovih faranov temu uprl. S tem v zvezi lahko tudi pripomnimo, da burke s prižnice instinktivno in navznoter ne užalijo le porogljivcev in najtopoumnejših ter da ni nikogar, ki ne bi izgubil nekaj spoštovanja do župnika, če ta na kakšni življenjski prelomnici pokaže sledi lahkomiselnosti, razen če ne gre za lahkomiselnost očitno teatralne vrste – zavestno zrahljanje dostojanstva. Dikcija, primerna svetišču in duhovniški službi, lahko le malo, če sploh, namiguje na dejansko vsakdanje življenje in ne sme črpati iz besednjaka sodobne obrti ali produkcije. Naš občutek za bonton je prav tako zlahka užaljen, če se kler s produkcijskimi in drugimi povsem človeškimi vprašanji ukvarja prenadrobno in preveč seznanjeno. Kultivirani občutek glede tistega, kaj se pri cerkvenem govorništvu spodobi, omikanemu duhovniku pri njegovem razpravljanju o posvetnih interesih ne bo dopustil, da bi se spustil pod določen prag splošnosti. Te zadeve, ki imajo le človeški in tuzemski pomen, je treba ustrezno obravnavati s tolikšno mero splošnosti in vzvišenosti, da je iz tega razvidno, da govorec predstavlja gospodarja, čigar zanimanje za posvetne zadeve sega le do tega, da jih permisivno prenaša.

Nadalje gre pripomniti, da se odpadniške sekte in različice duhovništva, o katerih tu razpravljamo, razlikujejo glede na stopnjo svoje usklajenosti z idealno shemo svečeniškega življenja. Na splošno lahko rečemo, da je odstopanje v tem pogledu največje pri relativno mladih verskih skupnosti in še zlasti pri takšnih novejših skupnosti, katerih pripadniki so zvečine iz nižjega srednjega razreda. Običajno izkazujejo veliko primesi humanitarnih, filantropskih in drugih motivov, ki jih ni mogoče klasificirati kot manifestacije pobožne drže, denimo želje po učenju ali družabnosti, kar so v veliki meri dejanski interesi članov teh organizacij. Odpadniška ali sektaška gibanja običajno izvirajo iz mešanice motivov in nekateri od njih so v nasprotju s tistim občutkom za status, na katerem sloni duhovniška služba. Včasih je bil motiv v dobršni meri dejansko odpor zoper statusni sistem. Kjer je tako, je duhovniška institucija med prehodom vsaj delno razpadla. Zastopnik takšne organizacije je od začetka služabnik in predstavnik organizacije, ne pa član posebnega duhovniškega razreda in zastopnik božanskega gospodarja. Položaj duhovnika s polno podeljeno svečeniško avtoriteto in spremljajočim strogim, arhaičnim in namestniškim

načinom življenja, ta zastopnik ponovno pridobi izključno prek procesa postopne specializacije v nadaljnjih generacijah. Po takšnem odporu velja podobno za razpad in ponovno vključitev verskega rituala. Duhovniško službo, shemo svečeniškega življenja in program verskih obredov obudijo le postopoma, nezaznavno, z bolj ali manj različnimi nadrobnostmi, s tem ko vztrajni človeški občutek za pobožno spodobnost ponovno uveljavi svoj primat pri vprašanjih, ki se dotikajo zanimanja za nadnaravno, ter, lahko dodamo, s tem ko se poveča premoženje organizacije in se ta malo bolj navzame gledišč in miselnih navad brezdelnega razreda.

Nad duhovniškim razredom je, razvrščen v vzpenjajoči se hierarhiji, po navadi nadčloveški namestniški brezdelni razred svetnikov, angelov itd. – ali njihovih ekvivalentov iz etničnih kultov. Ti se v skladu z dodelanim statusnim sistemom stopnjema dvigajo eden nad drugim. Načelo statusa se vleče skozi celotni viden in neviden hierarhični sistem. Dobro ime teh različnih redov nadnaravne hierarhije običajno zahteva tudi določen tribut v obliki namestniške potrošnje in namestniškega brezdelja. V mnogih primerih so temu ustrezno določili podrede spremljevalcev ali vzdrževancev, ki jim služijo oz. zanje opravljajo namestniško brezdelje, in sicer na bolj ali manj enak način, kakor ga v razmerah patriarhalnega sistema izvaja vzdrževani brezdelni razred, kot smo videli v enem zgodnejših poglavij.

Brez resnejšega premisleka morda ne bi bilo jasno, kakšno zvezo imajo ti verski obredi in svojskost temperamenta, ki ga nakazujejo, ali potrošnja dobrin in storitev, ki jih kult obsega, z brezdelnim razredom sodobne skupnosti in ekonomskimi motivi, katerih zastopnik v sodobni življenjski shemi je ta razred. V ta namen bo koristen kratek pregled določenih dejstev, ki se tičejo te povezave.

Iz zgodnejšega dela te razprave je razvidno, da so značilne lastnosti pobožnega temperamenta za namen današnjega kolektivnega življenja, še zlasti kar zadeva produkcijsko učinkovitost sodobne skupnosti, prej v napoto kot v pomoč. Temu ustrezno bi bilo treba ugotoviti, da sodobno produkcijsko življenje teži k temu, da te značilnosti človeške narave selektivno odstrani iz duhovnega ustroja razredov, ki so neposredno vključeni v produkcijski proces. Približno bi torej morale veljati, da pobožnost med člani tistega, čemur bi lahko dejali dejansko produktivna skupnost, upada oziroma teži k zastarelosti. Istočasno bi se morale izkazati, da se to nagnjenje ali navada v občutno višji stopnji ohrani med tistimi razredi, ki v življenjski proces skupnosti neposredno ali povečini ne vstopajo.

Pokazali smo že, da je te zadnje razrede, ki živijo od produkcijskega procesa in ne znotraj njega, mogoče v grobem razvrstiti v dve kategoriji: 1) sam brezdelni

razred, ki je zaščiten pred pritiski ekonomskega položaja, in 2) revni razredi, vključno s prestopniki nižjega razreda, ki so tem pritiskom prekomerno izpostavljeni. Arhaičen način mišljenja pri prvem razredu vztraja, ker ga noben dejaven ekonomski pritisk ne prisili k prilagajanju njegovih miselnih navad spreminjajočemu se položaju, medtem ko sta pri slednjih razlog za neuspelo prilagajanje njihovih miselnih navad spremenjenim zahtevam produktivne učinkovitosti podhranjenost, odsotnost takšnega presežka energije, kakršen je potreben za lahko prilagoditev, ter pomanjkanje priložnosti, prek katerih bi usvojili sodobno gledišče in se privadili nanj. Težnja selektivnega procesa v obeh primerih poteka v približno isto smer.

Gledišče, ki ga vceplja sodobno produkcijsko življenje, pojave ustaljeno zajema pod kvantitativna razmerja mehanskega zaporedja. Revnim razredom ne manjka le kanček brezdolja, potreben, da bi usvojili in prebavili najnovejše splošne ugotovitve znanosti, ki jih to gledišče vključuje, temveč so po navadi do gmotno nadrejenih tudi v takšnem razmerju osebne odvisnosti ali podložnosti, da jih to bistveno zavira pri tem, da bi se osvobodili miselnih navad, lastnih statusnemu režimu. Rezultat tega je, da v določeni meri ohranijo ta splošni način mišljenja, čigar poglobitvi odraz je močen občutek osebnega statusa, pobožnost pa ena njegovih potez.

V starejših skupnostih evropske kulture je dedni brezdolni razred, skupaj z množico revnega prebivalstva, k verskim obredom nagnjen občutno bolj kot povprečje delavnega srednjega razreda, kjerkoli ta že obstaja v znatnem številu. Toda v nekaterih od teh dežel zgoraj omenjena razreda konzervativnega človeštva tvorita praktično celotno prebivalstvo. Kjer oba močno prevladujeta, njuna naravnost splošno čustvovanje oblikuje do stopnje, ko v neznatnem srednjem razredu zatre sleherno možnost drugačne težnje ter pobožno držo naloži celotni skupnosti.

Tega seveda ne gre interpretirati, kot da takšne skupnosti ali takšni razredi, ki so izjemno dovzetni za verske obrede, težijo k temu, da bi bili izjemno usklajeni s specifikacijami moralnega kodeksa, ki smo ga vajeni povezovati s to ali ono veroizpovedjo. Visoka stopnja pobožnega načina mišljenja za sabo nujno ne potegne strogega spoštovanja desetih zapovedi ali običajnega prava. Za tiste, ki spremljajo kriminalno življenje v evropskih skupnostih, pravzaprav postaja že kar nekakšen kliše, da so kriminalni in razuzdani razredi, če že kaj, še bolj pobožni kot povprečno prebivalstvo, in to na naivnejši način. Tiste, ki so pobožne drže relativno oproščeni, gre iskati v premožnem srednjem razredu in med večino državljanov, ki spoštujejo zakone. Tisti, ki odlike višjih veroizpovedi in obredov najbolj čislajo, bi vsemu temu ugovarjali in rekli, da

je pobožnost prestopnikov nižjega razreda hlinjena ali v najboljšem primeru vraževerna pobožnost, kar je brez dvoma dober argument ter neposredno in prepričljivo služi tistemu, kar skušamo povedati. Vendar smo za potrebe tukajšnje raziskave ta zunajekonomska, zunajpsihološka razločevanja prisiljeni zanemariti, naj bodo za namen, ki mu služijo, še tako prepričljiva in odločilna.

O tem, kaj se je v zvezi z osvoboditvijo razredov od navade verskih obredov dejansko zgodilo, priča novodobno pritoževanje klera, da cerkve izgubljajo naklonjenost obrtniških razredov ter vpliv nanje. Istočasno vlada prepričanje, da upada tudi iskrena podpora tako imenovanega srednjega razreda, še zlasti odraslih moških članov. To so obče priznani pojavi in utegne se zdeti, da bi morala preprosta navedba teh dejstev zadostno podkrepiti splošno začrtano stališče. Takšno sklicevanje na splošne pojave ljudskega obiskovanja cerkve in cerkvenega članstva bi glede na tukaj podano trditev utegnilo biti zadosti prepričljivo. Toda v naš namen kaže podrobno slediti tudi poteku dogajanja in specifičnim silam, ki so to spremembo duhovne države v današnjih naprednejših industrijskih skupnostih dosegle. Služilo bo temu, da bo ponazorilo način, na katerega ekonomski vzroki delujejo v smeri sekularizacije človeških miselnih navad. V tem pogledu bi morala ameriška skupnost ponuditi še posebej prepričljiv primer, saj so jo zunanje okoliščine med vsemi enako pomembnimi produkcijskimi sestavi najmanj ovirale.

Ob dolžnem upoštevanju izjem in odstopanj od normale tu in tam lahko tukajšnji položaj zaenkrat povzamemo povsem na kratko. Splošno pravilo je, da so razredi, katerih ekonomska učinkovitost ali/in inteligenca sta nizka, še prav posebej pobožni, tako kot denimo črnsko prebivalstvo na Jugu, dobršen del tujega prebivalstva nižjih razredov, dobršen del podeželskega prebivalstva, še zlasti v tistih predelih, kjer so izobraževanje, razvojna stopnja njihove produkcije ali produkcijski stik s preostankom skupnosti v zaostanku. Isto velja tudi za tiste drobce specializiranega ali prirojeno revnega razreda, kot ga premoremo, ali segregiranega kriminalnega ali razuzdanega razreda, čeprav se pobožni način mišljenja pri slednjih morda pogosteje nagiba k temu, da privzame obliko naivnega animističnega verovanja v srečo in učinkovitost šamanskih praks, kakor da privzame obliko formalne pripadnosti katerikoli uradno priznani veroizpovedi. Po drugi strani je obrtniški razred ravzpit po tem, da se odmika od uradno priznanih antropomorfnih izpovedi in vseh verskih obredov. Ta je v prav posebni meri izpostavljen značilnemu intelektualnemu in duhovnemu pritisku sodobne organizirane produkcije, ki zahteva nenehno zavedanje neprikritih pojavov neosebne, stvarnega zaporedja ter brezrezervnega podrejanja zakonu vzroka in posledice. Istočasno ni ta razred ne tako podhranjen ne tako prenatrpan z delom, da mu ne bi ostal noben višek energije za delo na prilagajanju.

Primer nižjega ali dvomljivega brezdelnega razreda v Ameriki – tako imenovanega srednjega razreda – je do neke mere poseben. V pogledu pobožnega življenja se razlikuje od svojega evropskega ekvivalenta, toda bolj po stopnji in načinu kot vsebini. Ta razred še vedno gmotno podpira cerkev, čeravno so veroizpovedi, ki jim je najbolj vdan, precej revne, kar se antropomorfne vsebine tiče. Istočasno obstoječa verska skupnost srednjega razreda v večini primerov ter morda bolj ali manj izrazito teži k temu, da bi postala skupnost žensk in mladoletnikov. Odraslim moškim srednjega razreda občutno primanjkuje pobožne vneme, čeravno se med njimi v precejšnji meri ohranja določena ustrezljiva, častna privolitev v glavne poteze uradno priznane veroizpovedi, v katero so bili rojeni. Njihovo vsakdanje življenje se odvija v bolj ali manj tesnem stiku s produkcijskim procesom.

Ta svojstvena spolna diferenciacija, ki teži k temu, da verske obrede poverja ženskam in njihovim otrokom, je vsaj delno posledica dejstva, da so ženske srednjega razreda v veliki meri (namestniški) brezdelni razred. Isto v manjši meri velja za ženske nižjih, obrtniških razredov. Živijo v razmerah režimskega statusa, ki ga je predala zgodnejša stopnja produkcijskega razvoja, ter s tem ohranijo miselnost in miselne navade, ki jih na splošno nagibajo k arhaičnemu gledanju na stvari. Istočasno niso v ničemer neposredno organsko povezane s splošnim produkcijskim procesom, ki bi močno težil k temu, da bi razdril tiste miselne navade, ki so za sodobne produkcijske namene zastarele. To se pravi, svojstvena pobožnost žensk je specifičen odraz tiste konzervativnosti, ki jo ženske civiliziranih skupnosti v veliki meri dolgujejo svojemu ekonomskemu položaju. Za sodobnega moškega patriarhalno statusno razmerje nikakor ni prevladujoča poteza življenja, za ženske in še zlasti ženske višjega srednjega razreda, ki jih predpisi in ekonomske okoliščine omejujejo na »gospodinjsko sfero«, pa je to razmerje po drugi strani najrealnejši in najformativnejši življenjski dejavnik. Od tod način mišljenja, ki je naklonjen verskim obredom in splošnemu interpretiranju življenjskih dejstev z vidika osebnega statusa. Logika in logični procesi njenega vsakdanjega gospodinjskega življenja se prenesejo v območje nadnaravnega, tako da se ženska počuti doma in zadovoljno med idejami, ki se moškemu v veliki meri zdijo tuje in slaboumne.

Kljub temu tudi moški tega razreda pobožnosti niso povsem oropani, čeravno običajno ne gre za pobožnost agresivne ali razigrane vrste. Moški višjega srednjega razreda običajno privzamejo popustljivejšo držo do verskih obredov kot moški obrtniškega razreda. To lahko morda delno pojasnimo s tem, da rečemo, da tisto, kar velja za ženske tega razreda, v manjši meri velja tudi za moške. V občutni meri gre za zaščiteni razred, tako da lahko patriarhalno statusno razmerje, ki v njihovem zakonskem življenju in njihovi običajni rabi služabnikov

še naprej vztraja, prav tako deluje na način, da ohranja arhaični način mišljenja in zavirajoče vpliva na proces sekularizacije, ki ga njihove miselne navade pre-stajajo. Odnosi pripadnikov ameriškega srednjega razreda z ekonomsko sku-pnostjo so sicer običajno precej tesni in nepopustljivi, čeravno lahko mimo-grede in v zadržek pripomnimo, da njihova ekonomska dejavnost do določene mere pogosto premore tudi nekaj patriarhalnega ali kvaziplenilskega značaja. Poklici, ki so pri tem razredu na dobrem glasu in ki imajo največ opraviti z obli-kovanjem razrednih miselnih navad, so imetniški poklici, o katerih je bilo v po-dobni povezavi govora v enem zgodnejših poglavij. Obstaja precej razmerij, kjer samovoljno ukazovanje in podrejanje prevladujeta, in nemalo nečistih poslov, ki so v daljnem sorodstvu s plenilsko prevaro. Vse to sodi na življenjsko raven plenilskega barbara, ki je vaje pobožne drža. Poleg tega se verski obredi temu razredu priporočajo na osnovi uglednosti. Ta zadnja spodbuda k pobožnosti si zasluži posebno obravnavo in bomo zdaj spregovorili o njej.

V ameriški skupnosti ni pomembnejšega dednega brezdelnega razreda, izjema je le Jug. Ta južnjaški brezdelni razred je do neke mere nagnjen k verskim obred-om, in to bolj kot katerikoli razred s podobnim gmotnim položajem v drugih delih dežele. Prav tako je dobro znano, da so veroizpovedi Juga staromodnejše od različic na Severu. Temu arhaičnejšemu pobožnemu življenju Juga ustreza njegov nižji industrijski razvoj. Produktivna organiziranost Juga je trenutno – kar je še zlasti veljalo do nedavnega – primitivnejšega značaja od produkcij-ske organiziranosti celotne ameriške skupnosti. Po maloštevilnosti in robotosti mehanskih naprav je bližje rokodelstvu, prisotnejši je tudi dejavnik gospostva in podložnosti. Prav tako lahko pripomnimo, da je večja pobožnost tako svetlo-poltega kot temnopoltega prebivalstva Juga po zaslugi svojstvenega ekonom-skega položaja tega predela tesno povezana z življenjsko shemo, ki v marsičem priključuje barbarske stopnje produktivnega razvoja. Prekrški arhaičnega znač-aja so bili med tem prebivalstvom sorazmerno bolj razširjeni in so to še naprej, saj se jih tu manj graja kot drugod; primer tega so dvoboji, pretepi, plemenski spori, pijanost, konjske dirke, petelinji boji, hazardiranje, moška spolna neobrz-danost (kakršno izpričuje znatno število mulatov). Vlada tudi bolj živo občutje časti, ki je odraz športnega duha in izvira iz plenilskega življenja.

Kar zadeva premožnejši razred s Severa – ameriški brezdelni razred v najbolj-šem pomenu besede –, je za začetek o prirojeni pobožni drža le komajda mo-goče govoriti. Ta razred obstaja premalo časa, da bi v tem pogledu premogel že izoblikovano podedovano navado ali celo posebno avtohtono tradicijo. Kljub temu lahko mimogrede omenimo, da znotraj tega razreda obstaja zaznavna te-žnja, da je vsaj nominalno in očitno do neke mere dejansko vdan kateri od ura-dno priznanih veroizpovedi. Ta razred obenem precej dosledno ter s posebno

stopnjo verskega pompa svečano proslavlja poroke, pogrebe in podobne častne dogodke. V kolikšni meri je ta privrženost veroizpovedi *bona fide* reverzija k pobožnemu načinu mišljenja in v kolikšni meri jo gre klasificirati kot primer varovalne mimikrije, ki jo privzemajo z namenom, da bi se navzven prilagodili kanonom uglednosti, sposojenih pri tujih idealih, je nemogoče povedati. Nekaj stvarne nagnjenosti k pobožnosti naj bi sicer obstajalo, še zlasti sodeč po dokaj svojstveni stopnji spoštovanja ritualov, kot jo razvijajo kulti višjih razredov. Med častilci višjega razreda je zaznati težnjo, da se priključujejo tistim kultom, ki dajejo sorazmerno velik poudarek ceremonialnim in spektakularnim elementom čaščenja: v cerkvah, v katerih prevladujejo člani višjega razreda, obenem obstaja težnja, da se pri božji službi in rekvizitih verskih obredov ritualističnim potezam daje prednost pred intelektualnimi. To velja celo tam, kjer cerkev, o kateri je beseda, pripada verski skupnosti z relativno šibko splošno razvojno obliko rituala in dodatkov. Ta svojstveni razvoj ritualističnega dejavnika je delno nedvomno posledica nagnjenja k vpadljivo potratnim spektaklom, a delno nakazuje tudi nekakšno pobožno držo častilcev. Do stopnje, do katere to drži, nakazuje sorazmerno arhaično obliko pobožne naravnosti. Prevlada spektakularnih učinkov pri verskih obredih je opazna pri vseh verskih skupnostih, ki so na sorazmerno prvobitni kulturni stopnji in šibko intelektualno razvite. Še zlasti je to značilno za barbarsko kulturo. Tukaj pri verskih obredih precej konstantno prihaja do tega, da čustva neposredno nagovarjajo prek vseh čutnih kanalov. Težnja po povratku k takšnemu naivnemu, čutnemu načinu nagovarjanja je v današnjih cerkvah višjih razredov očitna. V manjši meri je zaznavna pri kultih, ki sta jim privržena nižji brezdelni in srednji razred. Prihaja do reverzije k uporabi obarvanih luči in bleščečih spektaklov, svobodnejše rabe simbolov, orkestralne glasbe in kadila, v cerkvenih pesmih, ki jih pojejo v procesiji, zaključnih koralih ter bogatih evolucijskih variacijah klečanja pa je mogoče zaslediti zametke reverzije k tako starodavnim vidikom čaščenja, kakršen je sveti ples.

Ta reverzija k spektakularnim obredom ni omejena na kulte višjih razredov, čeravno je najbolj poudarjena na višjih gmotnih in družbenih območjih, ki ponujajo tudi njene najboljše primere. Kulti pobožnega dela skupnosti nižjega razreda, denimo pri črncih z Juga in zaostalih tujih elementih prebivalstva, seveda prav tako izkazujejo močno nagnjenje k ritualu, simbolizmu in spektakularnim učinkom, kakor bi šlo glede na predzgodovino in kulturno stopnjo teh razredov tudi pričakovati. Splošna razširjenost ritualov in antropomorfizma pri njih ni toliko stvar reverzije kot nadaljevanje preteklega razvoja. Toda raba ritualov in sorodne poteze pobožnosti se širijo tudi v druge smeri. V zgodnjem obdobju ameriške skupnosti so prevladujoče verske skupnosti začele z rituali

in pripomočki, ki so bili asketski in preprosti, toda vsakomur je znano, da so skozi čas v različnih stopnjah privzele dobršen del spektakularnih elementov, ki so jih nekdanj odklanjale. Splošno gledano je bil ta razvoj skladen z rastjo premoženja in lahkostjo življenja častilcev ter je svoj najpolnejši izraz dosegel med tistimi razredi, ki glede na svoje premoženje in ugled najvišje kotirajo.

Razloge, ki jim gre pripisati to gmotno razslojitev pobožnosti, smo na splošen način že nakazali, ko smo govorili o razrednih razlikah v miselnih navadah. Razredne razlike v pobožnosti so le poseben odraz splošnega dejstva. Ohlapno zvestobo nižjega srednjega razreda ali tisto, čemur bi lahko v grobem rekli umanjkanje dolžnega spoštovanja znotraj tega razreda, je mogoče povečini zaznati pri mestnih populacijah, vključenih v mehanske industrije. Na splošno gledano neoporečne dolžne pietete danes ne iščemo med razredi, katerih zaposlitev je bližnja inženirjevi ali mehanikovi. Te mehanske zaposlitve so do določene mere stvar sodobnosti. Rokodelci zgodnejših časov, ki so služili produkcijskemu namenu, podobnemu tistemu, ki mu zdaj služi mehanik, v razmerah pobožnega režima niso bili podobno neposlušni. Odkar so sodobni produkcijski procesi v modi, se je ustaljena dejavnost ljudi, vključenih v te produkcijske panoge, z vidika svojega intelektualnega režima močno spremenila; in režim, ki mu je mehanik pri svoji vsakodnevni zaposlitvi izpostavljen, vpliva na načine in standarde njegovega mišljenja tudi pri temah, ki so zunaj njegovega vsakdanjega dela. Seznanjenost z visokoorganiziranimi in nadvse neosebniimi produkcijskimi procesi sedanjosti deluje na način, da iztiri animistične miselne navade. Delavčeva naloga v procesu mehanskih, nepristranskih zaporedij sta vse bolj izključno preudarnost in nadziranje. Vse dokler je posameznik poglavitno in tipično prvotno gibalo procesa in vse dokler sta vpadljiva poteza produkcijskega procesa spretnost in moč posameznega rokodelca, vse dotlej dejstva navadi interpretiranja pojavov z vidika osebnega motiva in nagnjenj ne bodo povzročila tako znatne ali obstojne škode, da bi privedla do njene odstranitve. Toda v razmerah pozneje razvitih produkcijskih procesov, ko so prvotna gibala in naprave, skozi katere delujejo, neosebne, neindividualnega značaja, je osnova posplošitve, ki je ustaljeno prisotna v delavčevem umu, in gledišče, s katerega ustaljeno dojema pojave, vsiljeno spoznanje stvarnega zaporedja. Z vidika delavčevega verskega življenja je rezultat tega nagnjenje k nepobožnemu skepticizmu.

Potemtakem se zdi, da se pobožni način mišljenja najbolje razvija v sorazmerno arhaični kulturi, pri čemer izraz »pobožen« tukaj seveda uporabljamo le v antropološkem pomenu in s tako označeno duhovno držo ne nakazujemo drugega, kot da gre za nagnjenost k verskim obredom. Zdi se tudi, da ta pobožna drža označuje tip človeške narave, ki je bolj v soglasju s plenilskim

načinom življenja kot s pozneje razvitim življenjskim procesom skupnosti, ki je obstojneje in bolj organsko produktiven. V veliki meri gre za odraz arhaičnega ustaljenega občutka osebnega statusa – razmerja gospostva in podložnosti – in se potemtakem prilega produkcijski shemi plenilske in kvazimiroljubne kulture, ne pa tudi sedanji produkcijski shemi. Zdi se tudi, da ta navada trdovratneje vztraja med tistimi razredi v sodobnih skupnostih, katerih vsakdanje življenje je najbolj oddaljeno od mehanskih produkcijskih procesov in so najkonzervativnejši tudi v drugih pogledih. Po drugi strani sta animistična interpretacija pojavov in tisto spoštovanje oseb, ki je podlaga verskih obredov, pri tistih razredih, ki so ustaljeno v neposrednem stiku s sodobnimi produkcijskimi procesi in katerih miselne navade so potemtakem izpostavljene prisili tehnoloških nujnosti, na tem, da zastarata. Prav tako se zdi – in to se te razprave tiče še prav posebej –, da se pobožna navada do določene mere čedalje bolj razprostira in spopolnjuje med tistimi razredi v sodobnih skupnostih, pri katerih se premoženje in brezdjelje najizdatneje nabirata. Tako tu kot v drugih povezavah institucija brezdelnega razreda deluje na način, da ohranja in celo obuja tisti arhaični tip človeške narave in tiste elemente arhaične kulture, ki jih produkcijska evolucija družbe na svojih poznejših stopnjah skuša odstraniti.

Trinajsto poglavje

Preostanki interesa, ki ne vzbujajo zavisti

Zaradi ekonomskih zahtev in propadanja statusnega sistema antropomorfni kult in njegov kodeks verskih obredov skozi čas čedalje bolj razpadata. Z napredovanjem tega razpadanja se s pobožno držo začenjajo povezovati in mešati določeni drugi motivi in impulzi, ki niso vselej antropomorfnega izvora in jih ni mogoče pripisati navadi osebne podložnosti. Vsak od teh drugotnih impulzov, ki se v poznejšem pobožnem življenju mešajo s pobožno naravnostjo, ni skladen s pobožno držo ali z antropomorfnim dojemanjem zaporedja pojavov. Nimajo istega porekla in njihovo delovanje na shemo pobožnega življenja tudi ne poteka v isto smer. V marsičem presegajo osnovno normo podložnosti ali namestniškega življenja, katerih temeljno osnovo je mogoče v precejšnji meri pripisati kodeksu verskih obredov ter cerkvenim in svečeniškim institucijam. Z navzočnostjo teh tujih motivov družbeni in produkcijski statusni režim postopoma razpada in kanon osebne podložnosti izgubi podporo, ki jo je nudila neprekinjena tradicija. V polje delovanja, ki ga je zasedal ta kanon, posežejo navade in nagnjenja zunanjega izvora, ter kaj kmalu pride do tega, da se cerkvene in svečeniške strukture delno prilagodijo drugim rabam, ki so do določene mere tuje namenom sheme pobožnega življenja, kakršna je veljala v času najvitalnejšega in najznačilnejšega razvoja duhovništva.

Med temi tujimi motivi, ki vplivajo na pobožno shemo v njenem poznejšem razvoju, lahko omenimo motive dobroteljnosti in tovarištva ali družabnosti, rečeno s splošnejšimi pojmi, gre za različne izraze občutka za človeško solidarnost in sočutje. Kaže dodati, da te zunanje rabe cerkvene strukture bistveno

prispevajo k ohranjanju njenega imena in oblike celo med ljudmi, ki bi se bili morda pripravljene odpovedati njenemu jedru. Še bolj značilni in vsesplošno razširjeni tuji element motivov, ki so od neke točke naprej formalno vzdrževali shemo pobožnega življenja, je tisti s čaščenjem nepovezani občutek za estetsko soglasje z okoljem, ki je preostanek novodobnega dejanja čaščenja, potem ko je odstranjena njegova antropomorfnost vsebine. S tem ko se je zliil z motivom podločnosti, je dobro služil ohranitvi svečeniške institucije. Ta občutek ali impulz estetskega soglasja v prvi vrsti ni ekonomskega značaja, vendar na poznejših stopnjah produkcijskega razvoja pomembno posredno učinkuje na oblikovanje posameznikovega načina mišljenja v ekonomske namene; v tem smislu njegov najzaznavnejši učinek poteka v smer zmanjševanja dokaj izrazite egoistične težnje, ki jo je posredovala tradicija zgodnejših, kompetentnejših faz režimskega statusa. Ekonomski vpliv tega impulza naj bi potemtakem presegal vpliv pobožne drže; prvi prek razpustitve antiteze ali antagonizma med sebstvom in nesebstvom omeji, če že ne odstrani, egoistično težnjo, medtem ko drugi kot odraz občutka osebne podločnosti in gospostva deluje tako, da poudarja antitezo in vztraja na razhajanju med egoističnim interesom in interesi občečloveškega življenjskega procesa.

Ta zavist nevzbujajoči preostanek verskega življenja – občutek povezanosti z okoljem ali z občim življenjskim procesom – ter impulz dobrodelnosti ali družabnosti vsesplošno delujeta v smer oblikovanja človeških miselnih navad v ekonomske namene. Toda delovanje te celotne kategorije nagnjenj je nekam nedorečeno in njihovim učinkom je težko podrobneje slediti. A jasno se zdi vsaj to, da delovanje te celotne kategorije motivov ali nagnjenj teži v smer, ki je nasprotna osnovnim načelom institucije brezdelnega razreda, kot smo jo že definirali. Osnova te institucije, kakor tudi antropomorfnih kultov, ki so bili v teku kulturnega razvoja z njo povezani, je navada zavist vzbujajoče primerjave, ta pa je neskladna s prakticiranjem nagnjenj, ki jih ravnokar obravnavamo. Temeljni kanoni življenjske sheme brezdelnega razreda so vpadljiva potratna časa in premoženja ter neudeležba v produkcijskem procesu, medtem ko se tu obravnavana specifična nagnjenja, ekonomske gledano, uveljavljajo prek zavračanja potrate in brezplodnega načina življenja ter impulza k udeležbi v življenjskem procesu ali istovetenju z njim, naj gre za njegovo ekonomsko plat ali katerokoli drugo fazo oziroma vidik.

To, da ta nagnjenja in življenjske navade, ki jih nagnjenja porajajo tam, kjer so okoliščine naklonjene njihovemu odražanju ali kjer se uveljavijo na dominanten način, nasprotujejo življenjski shemi brezdelnega razreda, je očitno, toda ni očitno, da življenje v skladu s shemo brezdelnega razreda, kot se kaže na poznejših stopnjah njenega razvoja, dosledno teži k potlačitvi teh nagnjenj ali

k osvoboditvi od miselnih navad, prek katerih se odražajo. Spodbude režima življenjske sheme brezdelnega razreda potekajo bolj ali manj v nasprotno smer, saj s predpisovanjem in selektivnim odstranjevanjem na vsakem življenjskem koraku daje prednost vsesplošnemu in vseprevladujočemu primatu kanonov potrate in zavist vzbujajoče primerjave. Toda pri svojih odvrtačevalnih učinkih režim brezdelnega razreda ni tako nedvoumno nagnjen k zvestobi temeljnim kanonom sheme. Pri reguliranju človeške dejavnosti v namen imetniške spodobnosti kanon brezdelnega razreda vztraja na neudeležbi v produkcijskem procesu. To se pravi, prepoveduje delovanje v smeri, v katere člani skupnosti, ki so brez premoženja, ustaljeno vlagajo svoje napore. Še posebej v primeru žensk, zlasti žensk višjega razreda in višjega srednjega razreda naprednih industrijskih skupnosti, gre ta prepoved tako daleč, da na neudeležbi vztraja celo v primeru tekmovalnega procesa kopičenja s pomočjo kvaziplenilskih metod imetniških poklicev.

Kultura imetja oz. kultura brezdelnega razreda, ki se je pričela kot tekmovalna različica delovnega impulza, v svoji najnovejši razvojni obliki začčenja nevtralizirati lastno osnovo, s tem ko v pogledu učinkovitosti ali celo gmotnega položaja odstranjuje navado zavist vzbujajoče primerjave. Po drugi strani dejstvo, da so člani in članice brezdelnega razreda v konkurenčnem boju s soljudmi do neke mere oproščeni nujnosti iskanja sredstev za preživetje, tem ne omogoča le, da preživijo, temveč tudi to, da v primeru, ko niso obdarovani s talenti, ki prinašajo uspeh v konkurenčnem boju, znotraj določenih meja sledijo lastnim nagnjenjem. To se pravi, v najnovejši in najpopolnejši razvojni obliki institucije preživetje članov tega razreda ni odvisno od posesti in nepopustljivega uveljavljanja tistih talentov, ki so značilni za uspešnega plenilca. Možnosti preživetja posameznikov, ki s temi talenti niso obdarjeni, so pri višjih slojih brezdelnega razreda potemtakem večje kot pri splošnem povprečju prebivalstva, ki živi v razmerah konkurenčnega sistema.

V enem zgodnejših poglavij se je med razpravljanjem o okoliščinah ohranjanja ostankov arhaičnih značilnosti izkazalo, da svojstveni položaj brezdelnega razreda ponuja izjemno ugodne možnosti za ohranitev tistih lastnosti, značilnih za tipe človeške narave, ki so lastne zgodnejši in zastareli kulturni stopnji. Razred je zaščiten pred pritiskom ekonomskih zahtev in je v tem smislu izoliran od grobega učinkovanja sil, ki pripomorejo k prilagajanju ekonomskemu položaju. O ohranjanju značilnosti in tipov znotraj brezdelnega razreda ter njegove življenjske sheme, ki spominjajo na plenilsko kulturo, smo že razpravljali. Ta nagnjenja in navade imajo znotraj režima brezdelnega razreda izjemno velike možnosti, da se ohranijo. Ne le da zaščiten gmotni položaj brezdelnega razreda ponuja okoliščine, naklonjene preživetju takšnih posameznikov, ki niso

obdarjeni s kompletom talentov, potrebnih za to, da bi bili koristni sodobnemu produkcijskemu procesu, temveč kanoni uglednosti brezdelnega razreda istočasno zapovedujejo vpadljivo uveljavljanje določenih plenilskih nagnjenj. Zaposlitve, v katerih se plenilska nagnjenja uveljavljajo, služijo kot dokaz premoženja, rodu in neudeležbe v produkcijskem procesu. Kultura brezdelnega razreda plenilske značilnosti ohranja tako na odvrtačevalen način – z izvzetostjo z dela – kot na spodbujevalen način z odobravanjem kanonov spodobnosti brezdelnega razreda.

Z ohranjanjem lastnosti, značilnih za predplenilsko divjaško kulturo, je do neke mere drugače. Zaščiteni položaj brezdelnega razreda daje prednost tudi tem značilnostim, toda uveljavljanja nagnjenj k miru in dobrohotnosti pravila bontona ne odobravajo. Posamezniki, obdarjeni s temperamentom, ki spominja na predplenilsko kulturo, so znotraj brezdelnega razreda v primerjavi s podobno obdarjenimi posamezniki zunaj njega v določeni prednosti, saj jih gmotni položaj ne sili, da tem nagnjenjem, ki pripomorejo k netekmovalnemu življenju, nasprotujejo; toda takšni posamezniki so še vedno izpostavljeni nekakšni moralni prisili, ki jih priganja, da te nagibe zanemarjajo, in sicer s tem, da jim pravila bontona zapovedujejo življenjske navade, sloneče na plenilskih nagnjenjih. Vse dokler je statusni sistem neokrnjen in se brezdelni razred lahko loteva drugih vrst neproduktivne dejavnosti poleg očitnega zabijanja časa z brezciljnim in potratnim izčrpavanjem, znatnega odstopanja od sheme uglednega življenja, kot jo določa brezdelni razred, ne gre pričakovati. Na pojav neplenilskega temperamenta znotraj razreda na tej stopnji gre gledati kot primer sporadične reverzije. Toda z ekonomskim napredkom, izginotjem velike divjadi, upadom vojn, zastarelostjo privatniških oblik vladanja in odmiranjem duhovniške službe ugledni neproduktivni ventili človeške nagnjenosti k delovanju kaj kmalu odpovejo. Ko pride do tega, se položaj začne spreminjati. Človeško življenje se mora izraziti v eni smeri, če se ne more v drugi; če plenilski ventil odpove, olajšanje poišče drugje.

Kot smo nakazali zgoraj, je šla osvoboditev od pritiska gmotnega položaja v primeru žensk brezdelnega razreda v razvitih produkcijskih skupnosti dlje kot v primeru katerekoli druge upoštevanja vredne skupine oseb. Pri ženskah gre torej pričakovati izrazitejšo reverzijo k temperamentu, ki ne sloni na zavisti, kot pri moških. Toda tudi med moškimi brezdelnega razreda je zaznati povečanje vrst in obsega dejavnosti, izhajajočih iz nagnjenj, ki jih ne gre klasificirati kot egoistične in katerih cilj ni zavist vzbujajoče razlikovanje. Večjemu številu moških, ki imajo opravka s produkcijo na način, da denarno upravljajo podjetja, je tako denimo precej v interesu in v ponos, če je delo dobro opravljeno in produkcijsko učinkovito ter to celo ne glede na dobiček, ki bi utegnil biti

rezultat takšnega izboljšanja. Dobro znana so tudi prizadevanja trgovskih klubov in organizacij proizvajalcev, da bi produkcijsko učinkovitost, ki ne vzbuja zavisti, razvijali v to smer.

Težnja h kakšnemu drugemu življenjskemu smotru, kot je vzbujanje zavisti, se je udeležila v številnih organizacijah, katerih smoter je dobrotelost ali izboljšanje družbe. Te so pogosto kvazi- ali psevdoverskega značaja in so v njih udeleženi tako moški kot ženske. Tehten premislek prinese obilico zgledov, a da bi nakazali in označili vrsto nagnjenj, o katerih govorimo, bomo navedli nekaj očitnejših konkretnih primerov. Takšni so denimo agitiranje za zmernost in podobne družbene reforme, za reformo zaporniškega sistema, širjenje izobrazbe, zatiranje pregrešnosti ter za izogibanje vojni s pomočjo arbitraže, razoroževanja ali drugih sredstev; do določene mere so takšni primeri univerzitetna naselja, četrtne skupnosti, različne organizacije, ko sta Young Men's Christian Association in Young People's Society for Christian Endeavour, šivalni krožki, družabni, umetniški in celo trgovski klubi; v nekoliko manjši meri – in v primeru, da ne gre za ustanove verskega značaja – so takšna imetniška ustanavljanja napol javnih dobrotelnih, izobraževalnih ali razvedrilnih institucij, najsi jih subvencionirajo premožni posamezniki ali zbrani prispevki oseb skromnejših sredstev.

S tem seveda nočemo reči, da ta prizadevanja v celoti izvirajo iz neegoističnih motivov. Kar lahko trdimo, je, da so v večini primerov prisotni tudi drugi motivi in da zaznavno večja razširjenost takšnega prizadevanja v okoliščinah sodobnega produkcijskega življenja v primerjavi z neprekinjenim režimom statusnega načela kaže na to, da v sodobnem življenju vlada skepticizem glede popolne legitimnosti tekmovalne življenjske sheme. Da so zunanji motivi običajno prisotni kot spodbude k takšni vrsti dela, je razvpito dejstvo do mere, da je postalo vsakdanja šala – gre za egoistične motive in še zlasti motive zavist vzbujajočega razlikovanja. To drži do stopnje, ko impresariji mnoga dela, ki so jih dozdevno storili v brezinteresnem duhu javnega dobrega, sprožijo in izpeljejo s prvenstvenim namenom, da bi si povečali ugled ali celo dosegli gmotno korist. Pri nekaterih pomembnih skupinah organizacij in ustanov te vrste je zavist vzbujajoč motiv očitno glavni motiv tako pri pobudnikih kot pri podpornikih tega dela. Ta zadnja opazka velja zlasti za takšna dela, ki dobrotelnežu ugled podelijo prek izdatnega in vpadljivega zapravljanja, kot denimo v primeru ustanovitve univerze, javne knjižnice ali muzeja, vendar lahko to, morda celo v enaki meri, velja tudi za vsakdanje delovanje v takšnih organizacijah in gibanjih, ki so značilne organizacije višjih razredov. Te služijo temu, da overjajo imetniško uglednost svojih članov ter jih hvaležno opominjajo na njihov nadrejeni status s tem, ko kažejo na kontrast med njimi in nižje ležečim

človeštvom, na katerem je treba opravljati delo izboljševanja; primer tega je trenutno precej modno univerzitetno naselje. Toda kljub vsemu temu na koncu še vedno ostane nekaj motivov, ki niso tekmovalne vrste. Samo dejstvo, da se na ta način išče ugled ali spodoben, dober glas, je dokaz prevladujočega občutka legitimnosti in verjetne dejavne prisotnosti netekmovalnega, zavist nevzbujajočega interesa kot bistvenega dejavnika miselnih navad sodobnih skupnosti.

Glede vseh teh novodobnih dejavnosti brezdelnega razreda, ki potekajo na osnovi zavist nevzbujajočega in neverskega interesa, gre pripomniti, da so ženske udeležene dejavneje in vztrajneje od moških, razen seveda v primeru del, ki terjajo veliko zapravljanje sredstev. Teh ženske ne morejo opravljati zaradi svojega vzdrževanega gmotnega položaja. Kar se tiče splošne vrste poboljševalnega dela, so duhovniki ali kler manj naivno pobožnih sekt ali sekulariziranih verskih skupnosti povezani s tem razredom žensk. Torej je tako, kot trdi teorija. V drugih ekonomskih razmerjih ta kler prav tako zaseda nekakšen dvoumen položaj med razredom žensk in razredom moških, ki so vključeni v ekonomske dejavnosti. Tradicija in splošno razširjeni občutek za bonton tako kler kot ženske iz dobro situiranih razredov postavlja v položaj namestniškega brezdelnega razreda; za oba razreda je značilno razmerje, ki oblikuje njune miselne navade, razmerje podložnosti – to se pravi ekonomsko razmerje, razumljeno na osebni način; posledično je pri obeh razredih zaznavna posebna nagnjenost k interpretiranju pojavov na način osebnih razmerij in ne vzročnega zaporedja; kanoni spodobnosti oba razreda do te mere odvrčajo od ceremonialno nečistih procesov pridobitnih ali produktivnih poklicev, da je udeležba v današnjem produkcijskem procesu za oba moralno nemogoča. Rezultat te ceremonialne izključenosti iz vulgarnega produktivnega prizadevanja je, da je sorazmerno velik delež energij ženskega in duhovniškega razreda usmerjen v služenje drugim, ne egoističnim interesom. Kodeks ne pušča nobene druge smeri, v kateri bi se impulz k smotrni dejavnosti lahko izrazil. Učinek dosledne prepovedi produkcijsko koristne dejavnosti, ki velja za ženske brezdelnega razreda, se kaže v neutrudnem uveljavljanju delovnega impulza stran od poslovne dejavnosti.

Omenili smo že, da je v vsakdanjem življenju dobro situiranih žensk in klera status pomembnejši dejavnik kot pri povprečnih moških, zlasti tistih, ki opravljajo sodobne produktivne poklice v pravem pomenu besede. Zato se pobožna drža v teh razredih ohrani bolje kot med povprečnimi moškimi sodobnih skupnosti. Zato gre tudi pričakovati, da se bo občuten delež energije, ki se hoče izraziti v nepridobitni zaposlitvi, stekel v verske obrede in pobožna dela. Delno zato so ženske tako čezmerno nagnjene k pobožnosti, o čemer smo

govorili v prejšnjem poglavju. A našemu trenutnemu namenu bolj služi, če opozorimo na to, kakšen učinek ima to nagnjenje na delovanje in kako obarva smotre nepridobitnih gibanj in organizacij, o katerih tu razpravljamo. Kjerkoli je to pobožno barvanje prisotno, zniža neposredno zmožnost organizacij, da bi dosegle katerikoli ekonomski cilj svojih prizadevanj. Mnoge organizacije, dobrodelne in poboljševalne, posvečajo pozornost tako pobožni kot posvetni blaginji ljudi, katerih interesom skušajo koristiti. Težko je dvomiti v to, da bi bila neposredna ekonomska vrednost njihovega dela občutno višja, če bi svojo pozornost in moči v celoti in enako resno posvetili posvetnim interesom teh ljudi. Če bi bilo to pravo mesto za to, bi bilo seveda mogoče reči tudi, da bi bila neposredna učinkovitost teh izboljševalnih del v imenu pobožnih višja, če je ne bi ovirali trenutno prisotni posvetni motivi in cilji.

Iz ekonomske vrednosti te vrste prizadevanja, ki ne vzbuja zavisti, je mogoče potegniti nekaj sklepov v zvezi z vmešavanjem pobožnega interesa. A sklepe je mogoče potegniti tudi v zvezi s prisotnostjo drugih tujih motivov, ki bolj ali manj na splošno oporekajo ekonomski težnji tega netekmovalnega odraza delovnega instinkta. Na podlagi podrobnejšega ogleda to velja do stopnje, ko se lahko konec koncev celo zazdi, da je ta celotna vrsta prizadevanja – če jo merimo z vidika polnosti in lahкости življenja posameznikov ali razredov, ki naj bi bili predmet tega poboljšanja – povsem dvomljive ekonomske vrednosti. Tako so mnoga trenutno ugledna in modna prizadevanja po poboljšanju revnega prebivalstva v velikih mestih po svoji naravi v dobršni meri kulturno poslanstvo. Na ta način se skuša pospešiti tempo, s katerim vsakdanja življenjska shema nižjih razredov sprejema dane kulturne elemente višjih razredov. Zaskrbljenost glede »naselij« je denimo delno usmerjena k povečanju produktivne učinkovitosti revnih in k temu, da jih uči ustrezne rabe sredstev, ki so pri roki, a ni s predpisi in zgledi hkrati nič manj dosledno usmerjena v vcepljanje določenih fines višjega razreda glede tega, kaj se spodobi na področju manir in navad. Na podlagi podrobnejšega ogleda se običajno izkaže, da je ekonomsko bistvo tega bontona vpadljiva potrata časa in dobrin. Ti dobri ljudje, ki se namenijo počlovečiti revne, so po navadi – in še dobro, da je tako – skrajno tenkovestni in molčeče vztrajni v zadevah spodobnega vedenja in življenjskih udobj. Po navadi gre za osebe, ki živijo zgledno življenje in so obdarjene s trdovratnim vztrajanjem na ceremonialni čistosti različnih artiklov svoje dnevne potrošnje. Kulturno ali civilizirajočo učinkovitost tega vcepljanja pravilnih miselnih navad v zvezi s potrošnjo časa in blag je komajda mogoče preceniti in tudi njegova ekonomska vrednost za posameznika, ki tako pridobi višje in uglednejše ideale, ni zanemarljiva. V razmerah obstoječe kulture imetja sta uglednost in posledično uspeh posameznika v veliki meri odvisna od stopnje,

do katere obvlada vedenje in načine potrošnje, ki dokazujejo ustaljeno potratost časa in dobrin. A kar se skrivnega ekonomskega vpliva tega urjenja v dostojnejših načinih življenja tiče, je treba reči, da doseženi učinek v veliki meri nadomesti dražje in manj učinkovite načine doseganja istih materialnih rezultatov, in sicer v razmerjih, kjer ima materialni rezultat precejšnjo ekonomsko vrednost. Kulturna propaganda je v veliki meri vcepljanje novih okusov ali, še raje, nove bontonske sheme, ki se je pod vodstvom statusnih načel in imetniške spodobnosti, kot jih formulira brezdelni razred, prilagodila življenjski shemi višjih razredov. Ta nova bontonska shema življenjski shemi nižjih razredov vsili kodeks, ki ga je spopolnil del prebivalstva, čigar življenje poteka zunaj produkcijskega procesa, in od te vsiljive sheme ni pričakovati, da bi življenjskim zahtevam teh nižjih razredov ustrezala bolj kot shema, ki je med njimi že v modi, in še zlasti ne bolj kot shema, ki jo pod pritiskom sodobnega produkcijskega življenja razdelujejo sami.

Vse to seveda ne zanika dejstva, da je bonton nove sheme spodobnejši od tistih, ki jih je izpodrinil. Dvom, ki se pojavlja, je preprosto dvom glede ekonomske prikladnosti tega regenerativnega početja – to se pravi ekonomske prikladnosti v tem neposrednem in materialnem pomenu, kjer se je glede učinkov spremembe mogoče prepričati s precejšnjo gotovostjo, v skladu s tem, kako se kažejo z gledišča lahkosti življenja skupnosti, ne posameznika. Ekonomske prikladnosti tega poboljševalnega prizadevanja in njegovega dejanskega delovanja potemtakem ne gre soditi po videzu, in sicer tudi takrat ne, ko je njegov cilj v prvi vrsti ekonomski in ko ni interes, ki ga poganja, v nobenem primeru ne egoističen ne zavist vzbujajoč. Dosežena ekonomska reforma ima povečini naravo permutacije metod vpadljive potrate.

Nekaj je treba povedati tudi glede značaja brezinteresnih postopkovnih motivov in kanonov celotnega delovanja tega razreda, na katerega vplivajo miselne navade, značilne za kulturo imetja; ta nadaljnji premislek pa utegne privedi do nadaljnjih omilitov že doseženih sklepov. Kakor smo videli v enem zgodnejših poglavij, kanoni uglednosti ali spodobnosti v razmerah kulture imetja vztrajajo na ustaljenem brezplodnem prizadevanju kot znamenju gmotno neoporečnega življenja. Posledica tega ni le navada nespoštovanja koristnih poklicev, temveč tudi tisto, kar odločilneje vpliva na usmerjanje delovanja katerekoli organizirane skupine ljudi, ki se poteguje za to, da bi bila v družbi na dobrem glasu. Obstaja tradicija, ki zahteva, da človek ne sme biti vulgarno seznanjen z nobenim procesom ali detajlom, ki ima opravka z materialnimi življenjskimi nujnostmi. Človek lahko z dobrodelnimi prispevki ali z delom v upravnih odborih ter podobnim hvalevredno izpričuje kvantitativni interes za blaginjo preprostih ljudi. Morda lahko splošno in nadrobno skrb za kulturno blaginjo

preprostežev še bolj hvalevredno izraža s tem, da si zamišlja najrazličnejše načine oplemenitenja njihovega okusa ter jim ponuja možnosti duhovnega poboljšanja. Toda človek ne sme izkazovati takšne podrobne seznanjenosti z materialnimi okoliščinami vulgarnega življenja ali z miselnimi navadami vulgarnih razredov, ki bi prizadevanja teh organizacij dejavno usmerila k materialno koristnemu cilju. Ta nepripravljenost priznati, da so neprimerno in do potankosti seznanjeni z življenjskimi okoliščinami nižjih razredov, je med različnimi posamezniki seveda razširjena v zelo različnih stopnjah, vendar je v katerikoli organizaciji, ki jih tu obravnavamo, običajno dovolj kolektivno prisotna, da temeljito vpliva na smer njenega delovanja. Prek kumulativnega delovanja na oblikovanje prakse in običajev katerekoli takšne skupine to izogibanje temu, da bi mu bila pripisana kakršnakoli neprimerna seznanjenost z vulgarnim življenjem, postopno teži k temu, da bi skupina prvotne motive prizadevanja opustila v prid določenih vodil, kako priti na dober glas, in te je navsezadnje mogoče zvesti na pojem gmotne veljave. V organizaciji, ki že dolgo deluje, prvotni motiv olajševanja življenja teh razredov tako postopoma postaja le navidezen, njeno vulgarno učinkovito delo pa teži k zastarelosti.

Kar v tem pogledu velja glede učinkovitosti organizacij, katerih delovanje ni namenjeno vzbujanju zavisti, velja z nekaj pridržki tudi za delovanje posameznikov, ki poteka na podlagi istih motivov. Navada merjenja vrednosti s kanoni potratnega zapravljanja brezdelnega razreda in neseznanjenosti z vulgarnim življenjem, naj gre za produkcijo ali potrošnjo, je nujno izrazita pri posameznikih, ki stremijo k temu, da bi opravljali obče koristno delo. Če bi posameznik pozabil na to, kam sodi, in svoja prizadevanja usmeril k vulgarni učinkovitosti, bi zdrav razum skupnosti – občutek za imetniško spodobnost – njegovo delo kaj hitro zavrnil in ga spravil nazaj k pameti. Primer tega so zapuščine, ki jih človekoljubi poklanjajo z (vsaj navidezno) edinim namenom, da bi v določenem pogledu olajšali človeško življenje. Tovrstne zapuščine so trenutno najpogosteje namenjene šolam, knjižnicam, bolnišnicam ter zavetiščem za slabotne in uboge. Oznanjeni smoter darovalca v teh primerih je izboljšanje človeškega življenja v specifičnem pogledu, navedenem v zapuščini, toda kot nespremenljivo pravilo se bo izkazalo, da je pri izvrševanju tega dela prisotno nemalo drugih motivov, ki so pogosto nezdržljivi s prvotnim in ki nazadnje v skladu z volilom določijo specifično razporeditev dobršnega deleža sredstev. Določena finančna sredstva so denimo lahko namenjena za ustanovitev zavetišča za najdenčke ali zatočišče invalidov. Preusmerjanje izdatkov k potratu, ki je častnega značaja, je v teh primerih dovolj pogosta, da niti ne preseneča niti ne pričara nasmeškov. Občuten delež finančnih sredstev zapravijo za gradbo stavbe, ki jo obložijo s kakšnim estetsko spornim, a dragim kamnom, pokrijejo z grotesknimi in neskladnimi

detajli ter njene trdnjavske zidove, ki jim manjkajo le še strelne line, stolpiči ter masivni portali in strateški dostopi, zasnujejo tako, da vse skupaj napeljuje na določene barbarske metode bojevanja. Njen interier, ki jo usmerjajo kanoni vpadljive potrate in plenilskih podvigov, izkazuje isto vsesplošno težnjo. Okna so – če niti ne gremo v večje podrobnosti – denimo postavljena tako, da pri naključnem zunanem opazovalcu vzbudijo vtis gmotne odličnosti, in ne tako, da bi učinkovito služila svojemu dozdevnemu cilju, namreč udobju ali požitvi varovancev znotraj; podrobnosti notranje ureditve se morajo tej tuji, a gospodovalni zahtevi gmotne lepote kar najbolje podrediti.

Seveda ne gre domnevati, da bi ustanovitelj vse to kritiziral ali storil drugače, če bi osebno prevzel nadzor; kot kaže, se tudi v takšnih primerih, kjer projekt namesto prek volila izvajajo prek neposrednih izdatkov in nadzorovanja, cilji in metode upravljanja v tem pogledu ne razlikujejo. Z drugačno razporeditvijo sredstev ne bi bili zadovoljni niti varovanci ali zunanji opazovalci, katerih lagodnosti ali nečimrnosti se to neposredno ne dotika. Če bi projekt izvajali z namenom, da bi razpoložljiva sredstva za dosego prvotnega, materialnega cilja ustanove porabili kar najbolj ekonomično in učinkovito, ne bi bilo to pogodu nikomur. Vsi, ki jih to zadeva, naj bo njihov interes neposreden in egoističen ali le kontemplativen, se strinjajo, da je treba znaten delež izdatkov nameniti višjim ali duhovnim potrebam, ki izvirajo iz navade zavist vzbujajoče primerjave pri plenilskem podvigu in potratu premoženja. Toda s tem povemo le to, da kanoni tekmovalne in imetniške uglednosti zdrav razum skupnosti prežemajo do stopnje, ko ne dovolijo nobenega pobega ali izmikanja, in to celo v primeru prizadevanja, ki dozdevno poteka povsem na zavist nevzbujajoči osnovi.

Povsem mogoče je celo, da prizadevanje svojo častno krepost kot sredstva povečevanja donatorjevega dobrega imena dolguje pripisani prisotnosti zavist nevzbujajočega motiva, toda to zavist vzbujajočega interesa pri usmerjanju izdatkov ne ovira. Da so motivi tekmovalnega ali zavist vzbujajočega izvora pri tovrstnih netekmovalnih delih dejavno prisotni, bi lahko obširno in podrobno izpričevali v kateremkoli od zgoraj opisanih vrst prizadevanj. Kjer se te častne podrobnosti pojavijo, so v takšnih primerih običajno zakrinkane pod oznāčbami, ki sodijo v polje estetskih, etičnih ali ekonomskih interesov. Ti posebni motivi, izvirajoči iz standardov in kanonov kulture imetja, na skrivaj delujejo na način, da zavist nevzbujajoče napore odvrāčajo od učinkovitega služenja, ne da bi pri tem vznemirili agensov občutek, da deluje v dobre namene, ali njegovi zavesti vsilili občutek, da je njegovo delo bolj ali manj brezplodno. Njihovemu učinkovanju je mogoče slediti skozi celotni nabor tiste sheme zavist nevzbujajočega, poboljševalnega prizadevanja, ki je tako znatna in še zlasti vpadljiva poteza odkrite življenjske sheme dobro situiranih. Toda teoretski pomen tega

je morda dovolj jasen in ne potrebuje nadaljnjega ponazarjanja, še zlasti, ker se bomo v povezavi z nečim drugim podrobno posvetili eni vrsti tega prizadevanja – ustanovam visokošolskega izobraževanja.

Zdi se, da v okoliščinah zaščitenege položaja brezdelnega razreda prihaja do nekakšne reverzije k nizu zavist nevzbujajočih impulzov, značilnih za predplenilsko divjaško kulturo. Reverzija vključuje tako delovni občutek kot nagnjenost k indolenci in tovarištvu. Toda v sodobni življenjski shemi so kanoni obnašanja, ki slonijo na gmotni ali zavist vzbujajoči veljavi, v napoto prostemu uveljavljanju teh impulzov in prevladujoča prisotnost teh kanonov obnašanja dela izrazito na tem, da bi tista prizadevanja, ki slonijo na zavist nevzbujajočem interesu, preusmerila k služenju tistega zavist vzbujajočega interesa, na katerem sloni kultura imetja. Kanone imetniške spodobnosti je za tukajšnji namen mogoče zvesti na načela potrate, brezplodnosti in okrutnosti. Zahteve spodobnosti so v poboljševalnem prizadevanju gospodovalno navzoče tako kot v drugih vrstah početja in pri slehernem prizadevanju izvajajo selektivni nadzor nad podrobnostmi obnašanja in upravljanja. S tem ko do potankosti usmerjajo in prilagajajo metodo, izrazito delajo na tem, da bi sleherni zavist nevzbujajoče stremljenje ali prizadevanje naredili za nepomembno. Vsesplošno razširjeno, neosebno, ne-zavzeto načelo brezplodnosti je pri roki iz dneva v dan in zaviralno deluje na uspešno izražanje tistih preživelih predplenilskih nagnjenj, ki jih je še mogoče klasificirati kot delovni instinkt; vendar prisotnost tega načela ne onemogoča prenosa teh nagnjenj ali nadaljnje pojavljanje impulza zato, da bi našel izraz zanje.

Pri poznejšem in nadaljnjem razvoju kulture imetja gre zahteva po neudeležbi v produkcijskem procesu v izogib družbenemu madežu tako daleč, da vključuje vzdržnost od tekmovalnih zaposlitev. Na tej stopnji razvoja kultura imetja v odvrtačevalnem smislu daje prednost uveljavljanju zavist nevzbujajočih nagnjenj, s tem ko v primerjavi s poklici produkcijske ali produktivne vrste nekoliko manj poudarja vrednost tekmovalnih, plenilskih ali imetniških poklicev. Kot smo zgoraj že omenili, zahteva po tovrstni neudeležbi v sleherni zaposlitvi, ki je v človeški prid, je za ženske višjih razredov strožja kot za katerikoli drugi razred, razen če kot izjemo, morda bolj navidezno kot dejansko, ne navedemo še duhovništva določenih kultov. Razlog, da se na brezplodnem življenju tega razreda žensk vztraja skrajneje kot pri moških istega gmotnega in družbenega položaja, je v tem, da ne gre le za brezdelni razred višje stopnje, temveč istočasno tudi namestniški brezdelni razred. Za njihovo dosledno neudeležnost pri koristnem delu obstaja dvojna osnova.

Priljubljeni pisci in govorniki, ki pri vprašanih družbene strukture in funkcije odražajo zdrav razum inteligentnih ljudi, so vedno znova upravičeno trdili, da

je ženski položaj v sleherni skupnosti najosupljivejši indic stopnje kulture, ki sta jo skupnost in – lahko dodamo – katerikoli razred v tej skupnosti dosegla. Ta opazka morda bolj velja za stopnjo ekonomskega razvoja kot za razvoj v kateremkoli drugem pogledu. Istočasno je položaj, ki v sprejeti življenjski shemi ter v katerikoli skupnosti ali kulturi pripada ženski, v veliki meri odraz tradicij, ki so jih izoblikovale okoliščine zgodnejše razvojne faze in so se obstoječim ekonomskim okoliščinam ali zahtevam glede temperamenta in miselnih navad, kakršne poganjajo ženske, živeče v razmerah sodobnega ekonomskega položaja, le delno prilagodile.

Med razpravo o razvoju ekonomskih institucij nasploh – specifično pa, ko smo govorili o namestniškem brezdelju in obleki – smo mimogrede že omenili, da je položaj žensk v sodobni ekonomski shemi v nasprotju z vzgibi delovnega instinkta širše in dosledneje kot položaj moških iz istih razredov. Hkrati očitno velja, da ženski temperament vključuje večji delež tega instinkta, ki odobrava mir in ne odobrava brezplodnosti. Potemtakem ni naključje, da ženske sodobnih industrijskih skupnosti izkazujejo bolj živo občutenje protislovja med sprejeto življenjsko shemo in zahtevami ekonomskega položaja.

Več faz »ženskega vprašanja« je v razberljivi obliki pokazalo stopnjo, do katere življenje žensk v sodobni družbi ter še zlasti v omikanih krogih, regulira zdrav razum, ki so ga formulirale ekonomske okoliščine zgodnejše razvojne faze. Še vedno vlada občutek, da je žensko življenje v svojem državljanskem, ekonomskem in družbenem pomenu po svojem bistvu in po pravilu namestniško življenje, čigar veljava ali neveljava se v skladu z naravo stvari prisoja nekemu drugemu posamezniku, ki je z žensko v nekakšnem lastniškem ali skrbniškem razmerju. Tako je vsako dejanje ženske, ki prekrši zapoved sprejete bontonske sheme, razumljeno, kot da se slabo in neposredno odraža na časti moškega, ki mu ženska pripada. Seveda lahko v umu kogarkoli, ki glede moralnih pomanjkljivosti ali perversnosti ženske podaja tovrstno mnenje, pride tudi do določenega občutka neskladja, toda skupnost zdravorazumsko sodbo v takšnih zadevah konec koncev poda brez veliko oklevanja in le malo moških bi v kateremkoli primeru podvomilo v upravičenost svojega občutka, da je bila skrbništvu storjena sila. Po drugi strani se ženske oprime le malo slabega glasu, če moški, s katerim je njeno življenje povezano, stori zlo dejanje.

Dobra in lepa življenjska shema, to se pravi shema, na katero smo privajeni, ženski potemtakem dodeli »sfero«, ki je podložna moški dejavnosti, in vlada občutek, da je sleheren odmik od niza dolžnosti, ki so ji tradicionalno dodeljene, ženske nevreden. Kar se državljanske ali volilne pravice tiče, naš zdrav razum – oziroma logika naše splošne življenjske sheme glede na omenjeno

vprašanje – v tej zadevi pravi, da ženska mora biti zastopana v državi ali pred zakonom, toda ne neposredno prek lastne osebe, temveč prek posredništva glave gospodinjstva, h kateremu pripada. To, da stremlji k življenju, ki bi ga vodila sama in bi se vrtelo okoli nje, ni ženstveno in naš zdrav razum nam pravi, da njena neposredna udeležba v državljanskih ali delovnih zadevah skupnosti pomeni pretirno tistemu družbenemu redu, ki odraža naše miselne navade, kakor so jih izoblikovale in usmerile tradicije kulture imetja. »Ves ta vik in krik okoli ‚emancipacije žensk od suženjske odvisnosti od moških‘ in tako dalje je, če v obrnjenem smislu uporabimo čednostni in ekspresivni jezik Elizabeth Cady Stanton³⁴, ‚popolna bedastoča‘. Družbena razmerja med spoloma je fiksirala narava. Naša celotna civilizacija – tisto, kar je dobrega na njej – sloni na domu.« »Dom« je gospodinjstvo z moško glavo. Ta pogled, ki ga po navadi izražajo še bolj čednostno, je prevladujoči pogled na ženski položaj ne le med običajnimi moškimi civiliziranih skupnosti, temveč tudi med ženskami. Ženske premorejo nadvse čuječ občutek za to, kaj zahteva bontonska shema, in čeravno velja, da so mnoge od njih v zadregi glede podrobnosti, ki jih nalaga kodeks, jih je le malo, ki ne bi priznavale, da obstoječi moralni red žensko – v skladu z nujnostjo in božansko pravico predpisovanja – postavlja v položaj, ki je moškemu podložen. Konec koncev je v skladu z njenim lastnim občutkom glede tega, kaj je dobro in lepo, žensko življenje – kot po teoriji tudi mora biti – odraz moškega življenja iz druge roke.

Toda kljub temu vesplošno razširjenemu občutku glede tega, kaj je dober in naraven položaj žensk, je mogoče zaznati tudi zametke razvoja čustvovanja v smer, da je ta celotna ureditev skrbništva, namestniškega življenja ter pripisovanja veljave in neveljave nekakšna napaka. Oziroma vsaj tega, da četudi gre za naravno tvorbo ter dobro ureditev v svojem času in prostoru in četudi premore očitno estetsko vrednost, v sodobni industrijski skupnosti še vseeno zadostno ne služi bolj vsakdanjim ciljem življenja. Celotno ta velik in pomemben delež omikanih žensk višjega in srednjega razreda, katerih nepristranskemu, matronastemu občutku za tradicionalni bonton se to statusno razmerje priporoča kot bistveno in večno pravilno, celo te, katerih drža je konzervativna, pogosto naletijo na določeno rahlo, drobno neskladje med rečmi, med tem, kakšne so in kakšne bi v tem pogledu morale biti. Toda tisti manj obvladljivi delež sodobnih žensk, ki spričo mladosti, izobrazbe ali temperamenta do določene mere nimajo stika s tradicijami statusa, kot jih je predala barbarska kultura, in pri katerih morda pride do čezmerne reverzije k impulzu samoizražanja in delovnemu impulzu, pretresa tako živ občutek prizadetosti, da jim ta ne da miru.

34 Elizabeth Cady Stanton je bila vodja ameriškega sufražetskega gibanja.

V tem gibanju »nove ženske«, kakor se imenujejo ta slepa in protislovna prizadevanja po obuditvi ženskega predpotopnega položaja, sta razvidna vsaj dva dejavnika, oba ekonomskega značaja. Ta dva dejavnika oziroma motiva izražata dve gesli, »emancipacija« in »delo«. Obema tema besedama se priznava, da predstavljata nekakšen vsesplošni občutek prizadetosti. Prevlado tega čustva priznavajo celo ljudje, ki v položaju, kakršnem vlada danes, ne vidijo nobene resnične osnove za prizadetost. Ta občutek prizadetosti, ki naj bi ga bilo treba odpraviti, je najbolj živ in najde svoj najpogostejši izraz med dobro situiranimi ženskami v skupnostih, ki so najbolj industrijsko razvite. Z drugimi besedami, obstaja bolj ali manj resno povpraševanje po emancipiranju od slehernega statusnega razmerja, skrbništva ali namestniškega življenja in ta odpor se še zlasti odraža v tistem razredu žensk, ki jim življenjska shema kot izročilo statusnega režima namestniško življenje nalaga kar najbolj nepopustljivo, ter v tistih skupnostih, katerih ekonomski razvoj se je najbolj oddaljil od okoliščin, ki jim je ta tradicionalna shema prilagojena. Povpraševanje prihaja od tistega dela žensk, ki ga kanoni ugleda izključujejo iz slehernega tvornega dela in mu je življenje strogo namenjeno brezdelju in vpadljivi potrošnji.

Veliko kritikov je motiv gibanja nove ženske napačno razumelo. Pred kratkim je primer ameriške »nove ženske« z nemalo topline povzel priljubljeni komentator družbenih pojavov: »Njen mož, najbolj predan in delaven mož na svetu, jo crklja ... Možu je nadrejena po izobrazbi in v skoraj slehernem pogledu. Obkrožajo jo kar najštevilčnejše in najbolj prefinjene pozornosti. In vendar ni zadovoljna ... Anglosaksonska ‚nova ženska‘ je najbolj absurden proizvod sodobnih časov in usojeno ji je, da postane najzoprnejša polomija tega stoletja.« Mimo graje, ki jo vsebuje in je morda na mestu, ta prikaz žensko vprašanje le dodatno zamegljuje. Nova ženska se počuti prizadeto natanko zaradi stvari, ki jih ta značilni opis gibanja predoča kot razloge, zaradi katerih bi morala biti zadovoljna. Mož ali kakšen drugi naravni varuh jo crklja, ji dovoli ali od nje celo zahteva, da v njegovem imenu na veliko in vpadljivo namestniško troši. Vulgarno koristnih zaposlitev je oproščena ali so ji te celo prepovedane, zato da lahko namestniško opravlja brezdelje, ki širi dober glas o njenem naravnem (gmotnem) varuhu. Te naloge so splošno sprejeta znamenja nesvobodnih ter istočasno nezdružljiva s človeškim impulzom k smotrni dejavnosti. Toda ženska je obdarjena s svojim deležem – glede katerega upravičeno verjamemo, da je višji kot pri moškem – delovnega instinkta, ki mu je brezplodnost življenja ali zapravljanja odvrtna. Življenjsko dejavnost mora razvijati v odziv na neposredne, neposredovane dražljaje ekonomskega okolja, s katerimi je v stiku. Morda je ta impulz, da življenje živi po svoje in je v produkcijskem procesu skupnosti udeležena neposredneje kot iz druge roke, pri ženski močnejši kot pri moškem.

Vse dokler ženska dosledno zaseda mesto nekoga, ki gara, je v večini primerov precej zadovoljna s svojo usodo. Ne le, da počne nekaj oprijemljivega in smotrnega, temveč tudi nima časa, da bi ga zapravljala za razmišljanje o uporniškem uveljavljanju tiste človeške nagnjenosti k samostojnosti, kakršno je podedovala. Ko je faza univerzalnega ženskega garaštva mimo in namestniško brezdclje brez delavnega prizadevanja postane uradno priznana zaposlitev žensk dobro situiranih razredov, bo predpisovalna moč kanona imetniške spodobnosti, ki od njih zahteva spoštovanje ceremonialne brezplodnosti, plemenite ženske dolgo varoval pred kakršnimkoli sentimentalnim nagibom k samostojnosti ali »koristno sfero«. To še zlasti velja med zgodnejšimi fazami kulture imetja, ko je brezdclje brezdclnega razreda v veliki meri še vedno plenilska dejavnost, tj. dejavno uveljavljanje gospodstva, pri katerem je mogoče najti zadosti oprijemljive smotrnosti zavist vzbujajoče vrste, da ga je mogoče resno jemati kot zaposlitev, ki se je človek lahko poloti brez sramu. To stanje stvari je v določenih skupnostih očitno trajalo vse do danes. Za različne posameznike v različnih stopnjah še naprej velja ter variira glede na živost občutka za status in šibkost delovnega instinkta, s katerima je posameznik obdarjen. Toda kjer je ekonomska struktura skupnosti tako prerasla življenjsko shemo, ki sloni na statusu, da razmerje osebne podločnosti ni več občuteno kot edino »naravno« človeško razmerje, se bo v manj konformnih posameznikih zoper nedavnejše, sorazmerno površne in kratkotrajne navade in poglede, ki sta jih življenjski shemi prispevali plenilska kultura in kultura imetja, začela uveljavljati starodavna navada smotrne dejavnosti. Te navade in pogledi pričnejo izgubljati svojo prisilno moč nad omenjeno skupnostjo in razredom, kakor hitro način mišljenja in pogledi na življenje, ki so posledica plenilskega in kvazimiroljubnega režima, prenehajo biti zadostno soglasni s pozneje nastalim ekonomskim položajem. Očiten primer tega so delavni razredi sodobnih skupnosti, za katere je življenjska shema brezdclnega razreda izgubila večino svoje zavezujoče moči, še zlasti kar zadeva dejavnik statusa. Očitno pa je sredi postopka preverjanja tudi v primeru višjih razredov, le da ne na isti način.

Navade, izvirajoče iz plenilske in kvazimiroljubne kulture, so sorazmerno kratkotrajne različice določenih osnovnih nagnjenj in duševnih značilnosti rase, ki jih ta dolguje dolgotrajnemu režimu zgodnejše, protoantropoidne kulturne stopnje miroljubnega, sorazmerno nediferenciranega ekonomskega življenja, kakršno je potekalo v stiku s sorazmerno preprostim in nespremenljivim materialnim okoljem. Ko so navade, ki jih je pridodal tekmovalni način življenja, prenehale uživati podporo obstoječih ekonomskih zahtev, pride do procesa razkroja, s katerim nedavneje nastale miselne navade manj generičnega značaja prepustijo mesto starodavnejšim, bolj vsesplošno razširjenim duhovnim značilnostim rase.

Gibanje nove ženske torej na nek način zaznamuje reverzijo h generičnejšemu tipu človeškega značaja oziroma k manj diferenciranemu odrazu človeške narave. Gre za tip človeške narave, ki ga je mogoče označiti za protoantropoidnega in ki vsaj po vsebini, če že ne obliki, pripada kulturni stopnji, ki jo je morda mogoče klasificirati kot podčloveško. Ta opis seveda ne velja le za omenjeno specifično gibanje oziroma evolucijsko potezo, temveč tudi za ves preostali poznejši družbeni razvoj, in sicer v tolikšni meri, kolikor družbeni razvoj izkazuje reverzijo k duhovni držji, značilni za zgodnejšo, nediferencirano stopnjo ekonomske evolucije. Takšen dokaz splošne težnje k reverziji stran od prevlade zavist vzbujajočega interesa ni povsem pomanjkljiv, čeravno ni posebej, kaj šele povsem prepričljiv. Splošno propadanje občutka za status v sodobnih industrijskih skupnostih je precejšen dokaz v to smer, prav tako pa tudi zaznavni povratak neodobranja brezplodnosti v človeškem življenju ter neodobranja takšnih dejavnosti, ki služijo le posameznikovi koristi na račun skupnosti ali drugih družbenih skupin. Obstaja tudi zaznavna težnja, da se graja povzročanje bolečine, kakor tudi diskreditira vse roparske podvige, in to celo tam, kjer te manifestacije zavist vzbujajočega interesa ne delujejo v oprijemljivo materialno škodo skupnosti ali posameznika, ki o njih podaja mnenje. Lahko bi celo rekli, da v sodobnih industrijskih skupnostih človekov povprečni, nepristranski občutek pravi, da je idealni značaj tisti značaj, ki pripomore k miru, dobrohotnosti in ekonomski učinkovitosti, ne pa k življenju, slonečem na sebičnosti, sili, prevari in gospodstvu.

Vpliv brezdelnega razreda ne deluje dosledno za obuditev te protoantropoidne človeške narave ali proti njej. Kar zadeva možnosti preživetja posameznikov, obdarjenih z izjemno velikim deležem prvobitnih značilnosti, je razredov zaščiteni položaj svojim članom neposredno v prid na način, da jih umakne iz boja za imetje. Posredno pa možnosti preživetja tovrstnih posameznikov z vidika celotne populacije zmanjšuje prek lastnih kanonov vpadljive potrate dobrin in truda. Spodobnostne zahteve potrate v zavist vzbujajočem boju posrkajo presežno energijo prebivalstva in ne puščajo nobenega manevrskega prostora za zavist nevzbujajoče manifestacije življenja. Manj jasni in oprijemljivi duhovni učinki spodobnostnega režima delujejo v isto smer in je njihovo delovanje morda še uspešnejše. Kanoni spodobnega življenja so izpopolnitev načela zavist vzbujajoče primerjave ter temu ustrezno in dosledno delujejo na način, da preprečujejo sleherno zavist nevzbujajoče prizadevanje in vcepljajo egoistično držjo.

Štirinajsto poglavje

Visokošolsko izobraževanje kot odraz kulture imetja

Da bi v določenih glavah prihajajoče generacije ohranil primerne miselne navade, zdrav razum skupnosti podpira akademski režim in ga vključuje v uradno priznano življenjsko shemo. Miselne navade, ki se na ta način izoblikujejo pod vodstvom učiteljev in akademskih tradicij, premorejo ekonomsko vrednost – vrednost, ki vpliva na koristnost posameznika –, in ta ni nič manj dejanska od podobne ekonomske vrednosti miselnih navad, ki se brez takšnega vodstva izoblikujejo v razmerah režima vsakdanjega življenja. Kakršnekoli značilnosti uradno priznane akademske sheme in režima je že mogoče pripisati nagnjenjem brezdelnega razreda ali usmeritvam kanonov gmotne veljave, jih gre vse prisoditi teži te institucije, in kakršnokoli ekonomsko vrednost te poteze izobraževalne sheme že premorejo, so v celoti odraz vrednosti te institucije. Potemtakem bo na mestu, če pokažemo na vse svojstvene poteze izobraževalnega sistema, ki jih je mogoče pripisati življenjski shemi brezdelnega razreda, naj gre za cilje in metode režima ali za obseg in značaj vcepljenega korpusa vednosti. Vpliv idealov brezdelnega razreda je najočitnejši v samem izobraževanju, zlasti visokošolskem izobraževanju; in ker naš namen ni, da bi izčrpno primerjali podatke, ki bi kazali učinek kulture imetja na izobraževanje, temveč hočemo ponazoriti načine in težnje vpliva brezdelnega razreda nanj, bomo poskusili podati le pregled določenih skritih potez visokošolskega izobraževanja, ki bi temu namenu lahko služile.

Glede na izvor in zgodnji razvoj je izobraževanje nekako tesno povezano s pobožno funkcijo skupnosti, še zlasti s tistim delom verskih obredov, v katerem se je manifestiralo služenje nadnaravnemu brezdelnemu razredu. Služenje, s katerim skušajo prvobitni kulti pridobiti naklonjenost nadnaravnega dejavnika, ni produkcijsko koristna uporaba časa in truda skupnosti. V veliki meri ga gre potemtakem klasificirati kot namestniško brezdelje, ki ga kulti izvajajo za nadnaravno silo, s katero se pogajajo in katere naklonjenost naj bi s tem služenjem in izpovedovanji podložnosti pridobili. Pri zgodnjem izobraževanju je šlo v veliki meri za pridobivanje vednosti in spretnosti v službi nadnaravnega dejavnika. Potemtakem je bilo po značaju nadvse podobno urjenju, ki ga zahteva hišno služenje tuzemskemu gospodarju. Vednost, ki so jo duhovniški učitelji prvobitne skupnosti predajali, je bila v veliki meri vednost o ritualu in ceremonialu, to se pravi vednost najprimernejšega, najučinkovitejšega, najsprejemljivejšega načina, kako pristopiti in služiti nadnaravnim dejavnikom. Učili so se, kako za te sile postati nepogrešljivi in se spraviti v položaj, ko od njih prosijo ali celo zahtevajo posredovanje v potek dogajanja ali pa to, da se vzdržijo od vmešavanja v neko določeno prizadevanje. Cilj je bil pridobiti naklonjenost in ta cilj se je v večji meri skušalo doseči prek usvajanja spretnosti v podložnosti. Kot kaže, so drugi dejavniki mimo učinkovitega služenja gospodarju le postopoma našli mesto v repertoarju duhovniškega ali šamanskega poučevanja.

Duhovniški sluga nedoumljivih sil, ki se gibljejo po zunanem svetu, je zasedel položaj posrednika med njimi in običajnim nepoučenim človeštvom, kajti posedoval je vednost glede nadnaravne etikete, ki mu je omogočala, da jim pristopa. In kot se po navadi zgodi s posredniki med preprostim ljudstvom in njihovimi gospodarji, naj bodo ti naravni ali nadnaravni, je ugotovil, da bi bilo prikladno, če bi imel pri roki oprijemljiva sredstva, s katerimi bi preprosto ljudstvo prepričal, da bodo nedoumljive sile storile tisto, kar jih bo prosil. Tako je vednost o določenih naravnih procesih, ki se jo je dalo uporabljati za spektakularne učinke, z nekaj rokohitrostva kaj hitro postala integralni del duhovniškega izročila. Vednost te vrste se izdaja za vednost o »nespoznavnem« in svoje služenje svečeniškim namenom dolguje svojemu težko umljivemu značaju. Zdi se, da je izobraževanje kot institucija vzniknilo iz tega vira, njegovo oddaljevanje od tega prarepertoarja magičnih ritualov in šamanske prevare pa je bilo počasno in dolgovezno ter se še ni končalo niti v najnaprednejših visokih izobraževalnih semeniščih.

Dejavnik težke umljivosti je v izobraževanju še vedno – kot je bil v vseh časih – nadvse privlačen in učinkovit za to, da dela vtis na nepoučene ali se jim celo vsiljuje, ugled pa, ki ga je v umu povsem neukih deležen učenjak, je v veliki meri

odvisen od njegove domačnosti z okultnimi silami. Kot tipičen primer tega je mogoče navesti norveške kmete, ki so še sredi tega stoletja vrhovno učenost takšnih doktorjev bogoslovja, kot so Luther, Melanchton, Petter Dass, in celo tako nedavnega bogoslovnega učenjaka, kakršen je Grundtvig, instinktivno občutili kot črno magijo. Vsi našeti skupaj z obsežnim številom manjših zvezdnikov, naj bodo ti živi ali mrtvi, so bili slavni mojstri vseh magičnih veščin, visoki položaj znotraj cerkvenega osebja pa je v skladu s predstavami teh dobrih ljudi namigoval na globoko seznanjenost z magičnimi praksami in okultnimi vedami. Obstaja vzporedno dejstvo, ki nas zadeva še bolj in bo na podoben način pokazalo tesno razmerje med učenostjo in nespoznavnim v ljudskih predstavah, ter bo istočasno v nekoliko grobih potezah ponazorilo usmeritev, ki jo življenje brezdelnega razreda daje spoznavnemu interesu. Čeprav verovanje nikakor ni omejeno na brezdelni razred, ta danes predstavlja nesorazmerno visoko število tistih, ki verjamejo v okultne vede vseh vrst in odtenkov. Tisti, katerih navad ne oblikuje stik s sodobno produkcijo, vednost o nespoznavnem še vedno občutijo kot najvišjo, če ne celo edino resnično vednost.

Vednost je tako nastala kot nekakšen stranski produkt duhovniškega namestniškega brezdelnega razreda in vsaj do nedavnega je visokošolsko izobraževanje na nek način ostalo stranski produkt ali postranska dejavnost duhovniških razredov. S povečevanjem korpusa sistematizirane vednosti je kaj kmalu prišlo do ločnice, ki sega zelo daleč v zgodovino izobraževanja, med ezoterično in eksoterično vednostjo, pri čemer je prva – če stvarna razlika med njima sploh obstaja – obsegala takšno vednost, ki pravzaprav ne premore nobenega ekonomskega ali produkcijskega učinka, slednja pa zvečine vednost o produkcijskih procesih in naravnih pojavih, ki so jo ustaljeno uporabljali v materialne življenjske namene. Ta razmejitvena črta je skozi čas, vsaj v skladu s splošnim dojemanjem, postala normalna ločnica med visoko in nizko izobrazbo.

Ne le kot dokaz njegove tesne povezanosti z duhovniško obrtjo, temveč tudi kot indic, da njegova dejavnost v dobršni meri sodi v kategorijo vpadljivega brezdelja, tj. manir in dobre vzgoje, je pomenljivo, da daje učeni razred v vseh prvobitnih skupnostih veliko na formo, tradicijo, hierarhične razvrstitve, ritual, ceremonialna oblačila ter učene zadeve nasploh. To je seveda pričakovano in kaže na to, da je visokošolsko izobraževanje v svoji začetni fazi poklic brezdelnega razreda – še bolj specifično, poklic namestniškega brezdelnega razreda v službi nadnaravnega brezdelnega razreda. Toda ta nagnjenost k učenim zadevam kaže na še eno stično točko oz. rdečo nit med duhovniško in učenjakovo službo. Po svojem izvoru je izobraževanje – tako kot duhovniška služba – po večini poganjek dobrodejne magije in je potemtakem samoumevno, da ta magični aparat forme in rituala najde svoje mesto pri učenem razredu prvobitne

skupnosti. Ritual in njegovi pripomočki premorejo okultno učinkovitost v magične namene, tako da je to, da so kot integralen dejavnik prisotni v zgodnjih razvojnih fazah magije in znanosti, stvar prikladnosti, a tudi zgolj spoštljive naklonjenosti simbolizmu.

Ta občutek za učinkovitost simboličnega rituala in dobrodejnih učinkov, doseženih z večjim preizkušanjem tradicionalnih pripomočkov za uresničevanje dejanj in ciljev, je seveda očitnejši in prisotnejši v magični praksi kot v režimu znanosti, pa četudi gre za okultne vede. Vendar slutim, da je le malo oseb s kultiviranim občutkom za akademsko veljavo, ki so jim ritualistični znanstveni pripomočki povsem nepomembna zadeva. Velika trdovratnost, s katero te ritualistične pritikline vztrajajo tudi pri poznejšem razvoju, je očitna vsakomur, ki premišljuje o zgodovini izobraževanja v naši civilizaciji. V učeni skupnosti so takšne reči, kot so kapa in ogrinjalo, ceremonije ob vpisu, iniciaciji in zaključku šolanja ter podeljevanje akademskih stopenj, častnih nazivov in pristojnosti, še danes v rabi, in to na način, ki nakazuje, da si akademiki sledijo v nekakšnem apostolskem zaporedju. Praksa duhovniških redov je brez dvoma neposredni vir vseh teh potez rituala učenosti, slavnostnih oblačil, zakramentalne iniciacije, predajanja svojstvenih častnih nazivov in vrlin s polaganjem rok ter podobnega. Vendar je njihovemu poreklu mogoče slediti še dlje od te točke, do vira, kjer jih je sam specializirani duhovniški razred prevzel med procesom diferenciacije, ko se je duhovnik začel razlikovati od čarodeja na eni ter služabnika tuzemskega gospodarja na drugi strani. Kar zadeva tako njihovo poreklo kot psihološko vsebino, te prakse in pojmovanja, na katerih slonijo, pripadajo stopnji kulturnega razvoja, ki ni poznejša od stopnje angekoka³⁵ in klicalca dežja. Položaj v poznejših fazah verskih obredov, kakor tudi v visokošolskem sistemu zasedajo kot preostanki zelo zgodnje animistične razvojne faze človeške narave.

Za te ritualistične poteze izobraževalnega sistema v sedanjosti in bližnji preteklosti lahko s precejšnjo gotovostjo rečemo, da imajo svoje mesto predvsem na višjih, liberalnih in klasičnih institucijah in stopnjah izobraževanja, in ne na nižjih, tehnoloških ali praktičnih stopnjah in področjih sistema. Če jih premorejo, so si nižja in manj ugledna področja izobraževalne sheme te stvari očitno sposodila pri višjih stopnjah in njihovo nadaljnje vztrajanje v praktičnih šolah bi bilo brez podpore neprekinjenega zgleda višjih in klasičnih stopenj, milo rečeno, nadvse malo verjetno. To, da nižje in praktične šole ter akademiki privzemajo in negujejo te prakse, je primer mimikrije – posledica želje, da bi se, kolikor se le da, prilagodili standardom akademske uglednosti,

35 Inuitskega šamana

ki jo vzdržujejo višje stopnje in razredi, ki so do teh dodatnih potez prišli legitimno kot neposredni nasledniki.

Analizo lahko mirno peljemo še korak dlje. Ritualistični preostanki in reverzije najmočnejše in najbolj spontano nastopajo v tistih izobraževalnih semeniščih, ki imajo v prvi vrsti opraviti s poučevanjem duhovniških in brezdelnih razredov. Skladno s tem bi se moralo pokazati in se pri pregledu najnovejšega razvoja dogodkov na kolidžih in univerzah tudi dokaj jasno kaže, da kadarkoli šole, ki so bile ustanovljene, da bi nižje razrede poučevale neposredno uporabnih vednosti, prerastejo v visokošolske institucije, razvoj ritualističnega ceremoniala in pritikin ter spolnjenih akademskih »funkcij« poteka vzporedno s preходом teh šol s področja preproste praktičnosti v višjo, klasično sfero. Prvotni namen teh šol in dejavnost, ki so jo v zgodnejši od obeh faz svoje evolucije povečini opravljale, je bilo prilaganje mladih pripadnikov delavnih razredov na delo. Na višji, klasični ravni izobraževanja, h kateri te šole običajno težijo, prevladujoči cilj postane priprava mladine iz duhovniških in brezdelnih razredov – ali brezdelnega razreda v zametkih – na potrošnjo materialnih in nematerialnih dobrin v obsegu in na način, ki sta splošno sprejeta in ugledna. Ta srečni razplet je bil pogosto usoda šol, kakršne so v pomoč mladim, ki so se komajda prebijali skozi življenje, ustanavljali »prijatelji ljudstva«. Kjer ta prehod taktno opravijo, pride pogosto, čeravno ne vselej, do hkratnega prestopa k bolj ritualističnemu življenju na šolah.

V današnjih šolah je ritual učenosti, na splošno gledano, najbolj doma tam, kjer je poglobitveni cilj negovanje »humanističnih ved«. To soodvisnost morda najlepše izkazuje zgodovina življenja nedavno nastalih ameriških kolidžev in univerz. Sicer obstaja veliko izjem, še zlasti med šolami, ki so jih ustanovile značilno ugledne in ritualistične cerkve ter so bile potemtakem že od začetka na konzervativni in klasični stopnji ali pa so klasični položaj dosegle prek bližnjice. Toda splošno pravilo glede kolidžev, ki so jih v tem stoletju ustanovili v novejših ameriških skupnostih, se je glasilo takole: vse dokler so med klientelo, iz katere so kolidži črpali svoje učence, prevladovale delavne in gospodarne navade, toliko časa so bila obujanja spominov na vrača znotraj življenjske sheme kolidža deležna majhne in negotove podpore. Toda kakor hitro se v skupnosti začne kopičiti premoženje in kakor hitro se je določena šola začela naslanjati na klientelo iz vrst brezdelnega razreda, pride tudi do zaznavno povečanega vztrajanja na akademskem ritualu ter na skladnosti s starodavnimi obrazci, ki se nanašajo na slavnostna oblačila ter družabne in akademske svečanosti. Tako denimo rast premoženja klientele, ki podpira katerikoli kolidž na srednjem zahodu, ter datum, ko so moške večerne obleke in ženske obleke z globokim izrezom sprejeli (sprva so jih tolerirali, nato pa so postali obvezna moda) kot

primerna akademska oblačila za izobraženske svečanosti ali obdobja galantnih družabnih dogodkov na kolidžih, nastopita približno istočasno. Mimo mehanske zahtevnosti tako obsežne naloge te soodvisnosti ne bi bilo pretirano težko raziskati. Podobno velja za modnost kape in ogrinjala.

V zadnjih nekaj letih ju je mnogo kolidžev tega predela privzelo kot insigniji učenosti in z gotovostjo lahko rečemo, da se to ne bi moglo zgoditi dosti prej, tj. preden ni v skupnosti v zadostnem obsegu pognalo čustvo brezdelnega razreda, ki je podprlo močno gibanje reverzije v smeri arhaičnega pogleda na to, kaj je legitimni cilj izobraževanja. Lahko rečemo, da se ta specifični dejavnik rituala učenosti občutku brezdelnega razreda glede tega, katere stvari so primerne in katere ne, ne priporoča le zato, ker nagovarja arhaično nagnjenost k spektakularnemu učinku in starodavnemu simbolizmu, temveč se istočasno prilega njegovi življenjski shemi, saj vključuje znaten delež vpadljive potrate. Zdi se, da je natančen čas, ko je prišlo do reverzije h kapi in ogrinjalu, kakor tudi dejstvo, da je ta učinkovala na tako veliko število šol v približno istem času, v določeni meri rezultat vala atavističnega občutka za usklajenost in uglednost, ki je v tistem času preplaval skupnost.

Morda ne bo povsem neumestno, če pripomnimo, da se zdi, da ta nenavadna reverzija časovno sovpada z vrhuncem določene modnosti atavističnega čustvovanja in tradicije tudi v drugih smereh. Zdi se, da so valu reverzije začetni impulz dali psihološko razkrajajoči učinki državljanske vojne. Privajenost na vojno za sabo potegne zbir plenilskih miselnih navad, kjer klanovstvo v določeni meri nadomesti občutek solidarnosti ter občutek zavist vzbujajoče razlike izpodrine impulz k nepristranski, vsakdanji koristnosti. Kot rezultat kumulativnega delovanja teh dejavnikov je bila generacija, ki je sledila obdobju vojne, nagnjena k temu, da izpričuje obuditev statusnega dejavnika tako v družbenem življenju in njegovi shemi verskih obredov kot pri drugih simboličnih in ceremonialnih oblikah. Skozi celotna osemdeseta leta – ter nekoliko manj odkrito v sedemdesetih – je bilo mogoče zaznati postopno napredujoči val čustvovanja, ki je dajalo prednost kvaziplenilskim poslovnim navadam, vztrajanju na statusu, antropomorfizmu in konzervativnosti na splošno. Do zaostritve neposrednejših, neomiljenih manifestacij barbarskega temperamenta, kakršne so ponovni pojav hudodelstva in spektakularnih kvaziplenilskih prevarantskih karier »industrijskih magnatov«, je prišlo že prej in so bile do zaključka sedemdesetih že v občutnem upadu. Tudi glede ponovnega pojava antropomorfnega čustva se zdi, da je bil mimo svoje najakutnejše faze že pred zaključkom osemdesetih. Toda ritual učenosti in njegove pritikline, o katerih je tu govora, so še manj jasen in težje umljiv odraz barbarskega animističnega občutka ter so potemtakem prišli v modo in se izpopolnili počasneje ter

najučinkovitejšo razvojno obliko dosegli še pozneje. Upravičeno domnevamo, da je vrhunec zdaj že mimo. Z izjemo novega zagona, ki ga je dala nova vojna izkušnja, in z izjemo podpore, ki jo rast premožnega razreda ponuja vsake-mu ritualu, še zlasti kateremukoli ceremonialu, ki je potraten in poudarjeno namiguje na statusno razvrstitev, je verjetno, da bodo nedavne spopolnitve in izboljšave akademskih insignij in ceremoniala postopoma izgubile svojo moč. In čeprav morda drži, da sta se kapa in ogrinjalo ter skrbnejše upoštevanje akademskega bontona, ki ju je spremljalo, priplula na tem vélikem povojnem valu reverzije k barbarstvu, nedvomno drži tudi, da do takšne ritualistične reverzije v življenjski shemi kolidža ne bi moglo priti, če kopičenje premoženja v rokah lastniških razredov ne bi napredovalo do stopnje, ko je omogočalo potrebno gmotno osnovo za gibanje, ki je te kolidže moglo povzdigniti na raven, kot jo glede visokošolskega izobraževanja zahteva brezdelni razred. Posvojitev kape in ogrinjala je ena osupljivejših atavističnih potez sodobnega življenja na kolidžu in istočasno zaznamuje dejstvo, da so ti kolidži nepreklicno postali ustanove brezdelnega razreda tako po dejanskih dosežkih kot po stremljenju.

V nadaljnji dokaz tesnega odnosa med izobraževalnim sistemom in kulturnimi standardi skupnosti lahko pripomnimo, da je zadnje čase na delu določena težnja, da bi industrijski magnat kot vodja semenišč visokošolskega poučevanja nadomestil duhovnika. Nadomestitev v nobenem primeru ni popolna ali enoznačna. Najbolje sprejeti so tisti vodje ustanov, ki svečeniško službo kombinirajo z visoko stopnjo imetniške učinkovitosti. Na delu je tudi podobna, a manj poudarjena težnja, da bi se poučevanje v visokem šolstvu zaupalo tistim, ki premorejo določene imetniške kvalifikacije. Administrativne zmožnosti in večina oznanjanja podjetnosti kot kvalifikacije za učiteljsko delo štejejo precej bolj, kot so nekdaj. To še zlasti velja pri tistih vedah, ki imajo največ opraviti z dejstvi vsakdanjega življenja, ter še posebej drži za šole v skupnostih, ki jim po glavi hodi le ekonomija. Ta delna nadomestitev svečeniške učinkovitosti z imetniško je spremljajoča okoliščina sodobnega prehoda od vpadljivega brezdelja k vpadljivi potrošnji kot poglobitnega sredstva uglednosti. Soodvisnost obeh dejstev je verjetno dovolj jasna, da nam je ni treba nadalje razdelovati.

Stališče šol in učenih razredov glede ženske izobrazbe služi kot primer, na kakšen način in v kakšnem obsegu se je izobraževanje oddaljilo od svoje starodavne vloge kot posebne pravice duhovniškega in brezdelnega razreda, ter kaže tudi na to, kako so se resnično učeni približali sodobnemu, ekonomskemu ali produktivnemu, stvarnemu gledišču. Visokošolske ustanove in učeni poklici so bili za ženske do pred kratkim tabu, saj so bili od začetka – in so v veliki meri to še vedno – posvečeni izobraževanju duhovniških in brezdelnih razredov.

Kot smo že pokazali, so bile ženske izvorni podložni razred in so do določene stopnje, še zlasti kar zadeva njihov nominalni ali ceremonialni položaj, v tem razmerju še danes. Prevladoval je močan občutek, da bi bila pripustitev žensk k privilegijem visokošolskega izobraževanja (tako kot k elevzinskim misterijem) nevredna dostojanstva učene obrti. Potemtakem je šele pred kratkim in skoraj izključno v industrijsko najnaprednejših skupnostih prišlo do tega, da so višje stopnje šolanja postale prosto dostopne ženskam. Najvišje in najuglednejše univerze celo v najnujnejših okoliščinah, ki vladajo v sodobnih industrijskih skupnostih, kažejo skrajno nepripravljenost, da bi storile ta korak. Občutenje razredne dostojnosti, to se pravi statusa, ter častne diferenciacije med spoloma v skladu z razliko med večvrednim in manjvrednim intelektualnim dostojanstvom, se v teh korporacijah aristokratske učenosti ohranja v zagrizeni obliki. Prevladuje mnenje, da bi morale ženske, spodobnosti na ljubo, pridobiti le takšno vednost, ki jo je mogoče klasificirati pod eno od teh dveh kategorij: 1) vednost, ki neposredno prispeva k boljšemu opravljanju hišnega služabništva – gospodinjska sfera; 2) takšne kvaziučnjaške in kvaziumetniške veščine in spretnosti, ki očitno sodijo v kategorijo opravljanja namestniškega brezdelja. Tista vednost, ki odraža odvijanje učenčevega življenja, vednost, katere pridobivanje poteka na osnovi učenčevega lastnega spoznavnega interesa brez priganjanja kanonov spodobnosti in brez sklicevanja na gospodarja, čigar lagodje ali ugled naj bi uporaba ali izkazovanje te vednosti krepilo, velja za nežensstveno. Prav tako je le malo ženstvena tista vednost, ki služi kot dokaz brezdelja, če to ni namestniško.

Za oceno tega, v kakšnem odnosu so ta visoka izobraževalna semenišča do ekonomskega življenja skupnosti, so obravnavani pojavi prej pomembni kot indici splošne drže kot pa dejstva, ki bi bila prvovrstnega ekonomskega pomena sama po sebi. Kažejo nam, kakšna je instinktivna drža in nastrojenost učenega razreda do življenjskega procesa v produkcijski skupnosti. Služijo kot znak razvojne stopnje, ki jo z vidika produkcijskih namenov dosežeta visoka izobrazba in učeni razred, ter tako kažejo na tisto, kar je od tega razreda mogoče pričakovati na točkah, kjer njegovo izobraževanje in življenje neposredneje vplivata na ekonomsko življenje in učinkovitost skupnosti ter na prilaganje njegove življenjske sheme zahtevam časa. Ti ritualistični preostanki kažejo prevlado konzervativnosti, če že ne reakcionarnega čustvovanja, še zlasti na visokošolskih ustanovah, kjer negujejo tradicionalno izobraževanje.

K tem indicem konzervativne drže gre dodati še eno značilnost, ki poteka v isto smer, a je resnejši simptom od te igrive nagnjenosti k trivialnostim forme in rituala. Daleč največje število ameriških kolidžev in univerz je denimo povezanih s kakšno versko skupnostjo in so precej nagnjeni k verskim obredom.

To, da so domnevno seznanjene z znanstvenimi metodami in znanstvenim glediščem, naj bi fakultete teh šol kakor da osvobodilo animističnih miselnih navad, vendar te še vedno v znatnem deležu izpovedujejo navezanost na antropomorfnostna verovanja in obrede zgodnejše kulture. Ta izpovedovanja pobožne vneme, naj gre za izpovedovanja šol, gledanih v celoti, ali posameznih članov učiteljskega zbora, so v dobršni meri nedvomno preračunljiva in mehanska, toda konec koncev ni mogoče dvomiti, da je na visokošolskih ustanovah prisoten nadvse pomemben delež antropomorfnega čustvovanja. Če je res tako, gre to razumeti kot odraz arhaičnega, animističnega načina mišljenja. Ta se mora v določeni stopnji nujno manifestirati pri poučevanju, kakršnega ponujajo šole, in do te stopnje njegov vpliv na oblikovanje študentovih miselnih navad pripomore h konzervativnosti in reverziji. Deluje tako, da ovira študentov razvoj v smer stvarne vednosti, vednosti, ki najbolje služi produkcijskim ciljem.

Šport, ki je na kolidžih oz. uglednih izobraževalnih semeniščih tako zelo v modi, teži v podobno smer, in dejansko ima veliko skupnega s pobožno držo kolidžev, tako kar zadeva njihovo psihološko osnovo kot njihov disciplinski učinek. Toda ta odraz barbarskega temperamenta gre v prvi vrsti pripisati študentom in ne temperamentu samih šol, izjema so le primeri, ko kolidži ali njihovi funkcionarji dejavno podpirajo in spodbujajo razvoj športa, kot se včasih zgodi. Podobno kot za šport velja tudi za bratovščine na kolidžih, vendar z razliko. Šport je povsili preprosto manifestacija plenilskega impulza, bratovščine pa so bolj specifično manifestacija klanovskega nasledstva, ki je tako izrazita poteza temperamenta plenilskega barbara. Opazno je tudi, da med bratovščinami in športno šolsko dejavnostjo obstaja tesno razmerje. Po tistem, kar smo o športni in hazarderski odvisnosti rekli v enem zgodnejših poglavij, nam o ekonomski vrednosti tega treniranja športa ter frakcijskem organiziranju in dejavnosti ni treba nadalje razpravljati.

Toda vse te poteze življenjske sheme učenega razreda in ustanov, posvečenih ohranjanju visokega izobraževanja, so v veliki meri zgolj naključne. Le težko jih imamo za organske elemente deklarirane raziskovalne in poučevalne dejavnosti, ki naj bi bila razlog, zakaj šole obstajajo. Toda ti simptomatični indici pomagajo vzpostaviti domnevo glede značaja izvajanega dela, kakor se kaže z ekonomskega gledišča, in usmeritve, ki jo resno delo, potekajoče pod njihovim okriljem, daje mladini, ki se zateka k šolam. Domneva, nastala na podlagi že podanih razmišljanj, je, da lahko od visokošolskih ustanov pri njihovem delu, kot tudi ceremonialu pričakujemo, da bodo zavzemale konzervativno stališče, vendar gre to domnevo preveriti s primerjavo ekonomskega značaja dejansko opravljenega dela ter z neke vrste pregledom izobraževanja, čigar ohranjanje je zaupano visokošolskim ustanovam. Glede te točke je dobro znano, da so

uradno priznana izobraževalna semenišča še do pred kratkim zavzemala konzervativno stališče. Zavračala so vse inovacije. Splošno pravilo je, da so šole novo gledišče ali novo izoblikovano vednost potrdile in privzele šele potem, ko so se te reči uveljavile zunaj njih. Kot izjeme lahko povečini omenimo inovacije neopazne vrste in novosti, ki nimajo oprijemljivega vpliva na splošno sprejeto gledišče ali splošno sprejeto življenjsko shemo, kakor denimo posamična dejstva v matematično-fizikalnih vedah ter nova branja in interpretacije klasikov, še zlasti tistih, ki so le filološkega ali literarnega pomena. Z izjemo domene »humanističnih ved« v ožjem pomenu besede in tam, kjer so inovatorji tradicionalno gledišče humanističnih ved pustili nedotaknjeno, na splošno velja, da so uradno priznani učeni razred in semenišča visoke izobrazbe na sleherno inovacijo gledali postrani. Novih pogledov, novosti v znanstveni teoriji, še zlasti novosti, ki se v katerikoli točki dotikajo teorije človeških razmerij, v življenjsko shemo univerze niso sprejeli s pristrčno dobrodošlico, temveč z zamudo in s stisnjenimi zobmi, ljudi, ki so si na ta način prizadevali, da bi razširili domet človeške vednosti, pa njihovi učeni sodobniki običajno niso preveč dobro prenašali. Visokošolske ustanove so resen napredek v metodah ali vsebini vednosti po navadi podprle šele, ko so te inovacije za seboj že pustile svojo mladost in večino svoje uporabnosti, potem ko so postale klišeji intelektualne garniture nove generacije, ki je zrasla in katere miselne navade so bile izoblikovane pod vplivom zunajakademskega korpusa vednosti in novega gledišča. Tako vsaj velja za bližnjo preteklost. V kolikšni meri to velja za neposredno sedanjost, je tvegano reči, saj je sedanja dejstva nemogoče videti s perspektive, ki bi dala ustrezno predstavo njihovih relativnih razsežnosti.

Zaenkrat nismo še nič povedali o mecenski funkciji dobro situiranih, pri kateri se običajno ter na dolgo in široko zadržujejo pisci in govorniki, ki obravnavajo razvoj kulture in družbene strukture. Ta funkcija brezdelnega razreda ima pomemben vpliv na visokošolsko izobraževanje ter širjenje vednosti in kulture. To, kako in koliko ta razred s tovrstnim pokroviteljstvom spodbuja izobraževanje, je zadosti znano. Vse to so poslušalstvu na ljubeč in učinkovit način pogosto predstavljali govorniki, ki jih seznanjenost s temo usposablja za to, da posredujejo globok pomen kulturnega dejavnika. Vendar so govorniki zadevo predstavljali z gledišča kulturnega interesa ali uglednosti, ne pa z gledišča ekonomskega interesa. Če jo razumemo z ekonomskega gledišča in vrednotimo glede na njeno koristnost za produkcijske namene, si ta funkcija dobro situiranih, kakor tudi njihova intelektualna drža, zasluži določeno pozornost in zato terja ponazoritev.

Da bi opisali mecensko razmerje, moramo pripomniti, da gre, če ga od zunanaj obravnavamo le kot ekonomsko ali produkcijsko razmerje, za statusno

razmerje. Akademik pod patronatom opravlja namestniške dolžnosti učenega življenja v imenu pokrovitelja, ki določen ugled prinaša tako, kot se ugled pripiše gospodarju, za čigar je izvajana katerakoli oblika namestniškega brezdelja. Opozoriti gre tudi na zgodovinsko dejstvo, da je spodbujanje izobraževanja ali ohranjanja akademske dejavnosti prek mecenskega razmerja najpogosteje spodbujanje izvedenstva v klasičnem izročilu ali humanističnih vedah. Ta vednost se nagiba k temu, da zmanjšuje in ne povečuje produkcijsko učinkovitost skupnosti.

Še več, kar zadeva neposredno udeležbo članov brezdelnega razreda pri spodbujanju vednosti, kanoni uglednega življenja delujejo tako, da intelektualni interes, kakršen se izraža v tem razredu, usmerjajo v klasično in formalno erudicijo, ne pa v vede, ki so v določenem razmerju z delovnim življenjem skupnosti. Če se člani brezdelnega razreda odpravijo zunaj klasičnih področij vednosti, gre najpogosteje za režim pravnih, političnih ter še zlasti administrativnih ved. Te tako imenovane vede so pretežno zbirke prikladnih maksim, ki usmerjajo vladanje brezdelnega razreda, kot ga ta izvaja na lastniški osnovi. Interes, s katerim pristopi k temu režimu, potemtakem običajno ni le intelektualne ali spoznavne narave. V veliki meri gre za praktični interes, posledico zahtev tistega razmerja gospostva, ki je značilno za člane tega razreda. Po svojem izvoru je vladanje plenilska funkcija, ki v celoti pripada arhaični življenjski shemi brezdelnega razreda. Gre za izvajanje nadzora in prisile nad prebivalstvom, iz katerega razred črpa svoja sredstva za preživetje. Ta režim, kakor tudi slučajji prakse, ki mu dajejo vsebino, je za razred potemtakem privlačen mimo vseh vprašanj spoznavanja. Vse to velja vselej in povsod, kjer je vladanje – tako po obliki kot vsebini – še naprej lastniška funkcija ter velja celo onkraj te meje, če je tradicija arhaičnejše faze evolucije vladanja vztrajala tudi v poznejšem življenju sodobnih skupnosti, kjer lastniški način vladanja brezdelnega razreda zdaj sicer začenja izginjati.

Na tistem področju vednosti, znotraj katerega spoznavni ali intelektualni interes prevladuje, tj. znotraj dejanskih znanstvenih ved, je stanje nekoliko drugačno; ne le kar zadeva držo brezdelnega razreda, temveč tudi kar zadeva smer, v katero na splošno zanaša kulturo imetja. Lahko pričakujemo, da si za vednost zavoljo nje same, za urjenje zmožnosti razumevanja brez nekega neposrednega smotra, prizadevajo ljudje, ki jih od takšnega iskanja ne odvrta noben nujni materialni interes. Pred produktivnostjo zaščiten položaj brezdelnega razreda bi moral dati proste roke spoznavnemu interesu svojih članov, tako da bi ustrezno temu morali imeti, in mnogi pisci samozavestno trdijo, da tudi imamo, nadvse velik delež akademikov, znanstvenikov, učenjakov, ki izhajajo iz tega razreda ter katerih spodbuda k znanstvenemu raziskovanju in spekulaciji izhaja iz režima brezdelnega življenja. Takšen rezultat bi šlo pričakovati, vendar

poteze življenjske sheme brezdelnega razreda, pri katerih smo se že zadosti zadržali, intelektualni interes tega razreda preusmerjajo k drugim temam, in ne k vzročnemu zaporedju pojavov, ki tvori vsebino znanstvenih ved. Miselne navade, značilne za življenje tega razreda, poganja osebno razmerje gospostva ter izvedeni, zavist vzbujajoči pojmi časti, vrednosti, veljave, značaja in podobnega. Vzročno zaporedje, ki je predmet znanosti, s tega gledišča ni vidno. Vednost o dejstvih, ki so vulgarno koristna, tudi ni ugledna. Torej bi moralo biti verjetno, da brezdelni razred pozornost namenja interesu zavist vzbujajoče primerjave v zvezi z gmotno ali kako drugače častno veljavo ter spoznavni interes zanemarja. Kjer se slednji vseeno uveljavlja, se običajno usmerja na področja spekulacije ali raziskovanja, ki so ugledna in brezplodna, in ne k iskanju znanstvene vednosti. Takšna je zgodovina izobraževanja duhovniškega in brezdelnega razreda dejansko bila, vse dokler ni prišlo do tega, da je zunajakademski vir akademskemu režimu vsilil znaten korpus sistematizirane vednosti. Ker je razmerje gospostva in podložnosti čedalje manj prevladujoč in formativen dejavnik življenjskega procesa skupnosti, se akademikom vsiljujejo druge poteze življenjskega procesa in druga gledišča.

Čistokrvni brezdelni gospod bi svet moral videti in ga dejansko vidi z gledišča osebnega razmerja, spoznavni interes, če se v njem uveljavlja, pa bi moral težiti k temu, da pojave na tej osnovi sistematizira. Z gospodom stare šole, v katerem niso ideali brezdelnega razreda utrpeli nobene škode, dejansko tudi je tako, in takšno držo premore tudi njegov novodobni naslednik, če je podedoval celotni komplet vrlin višjih razredov. Toda dedna pota so ovinkasta in vsak gospodov sin ni rojen v graščini. Prenos miselnih navad, značilnih za plenilskega gospodarja, je še posebej negotov v primeru rodovne linije, ki je znotraj režima brezdelnega razreda opravila le en ali največ dva nova koraka. Verjetnost pojava močne prirojene ali pridobljene težnje k uveljavljanju spoznavnih talentov je, kot kaže, najvišja pri tistih članih brezdelnega razreda, ki imajo predhodnike iz nižjih ali srednjih razredov, to se pravi tistih, ki so podedovali komplet talentov, lastnih delavnim razredom, in ki svoj položaj znotraj brezdelnega razreda dolgujejo temu, da posedujejo kvalitete, ki danes štejejo več, kot so šteje v časih, ko se je oblikovala življenjska shema brezdelnega razreda. A tudi zunaj vrst jarih pripadnikov brezdelnega razreda obstaja občutno število posameznikov, pri katerih zavist vzbujajoč interes ni dovolj razširjen, da bi oblikoval njihove teoretične poglede, in pri katerih je nagnjenost k teoriji zadosti močna, da jih usmeri k znanstvenim prizadevanjem.

To, da so se visokoškolskemu izobraževanju vsilile znanstvene vede, je delno posledica teh odklonskih podtaknjencev brezdelnega razreda, na katere je prevladujoče vplivala novodobna tradicija neosebnega razmerja in so podedovali

komplet človeških nagnjenj, ki se v določenih poglavitnih potezah razlikujejo od temperamenta, značilnega za statusni režim. Toda prisotnost tega tujega korpusa znanstvene vednosti je delno in v večji meri tudi posledica članov delavnih razredov, katerih življenjske okoliščine so bile zadosti lahke, da so svojo pozornost usmerili k drugim interesom, kot je vsakdanje iskanje sredstev za preživetje, in katerih podedovana nagnjenja in antropomorfnogledišče ne obvladujejo njihovih intelektualnih procesov. Med tema dvema skupinama, ki sta bolj ali manj edini dejavni sili znanstvenega napredka, je slednja prispevala največ. In za obe, se zdi, da velja, da nista toliko vir kot medij ali v najboljšem primeru instrument premene, prek katere so miselne navade, ki so se skupnosti v skladu z zahtevami sodobnega skupinskega življenja in mehanskih industrij naložile prek stika z okoljem, uporabne kot teoretična vednost.

Znanost v pomenu razločnega spoznanja vzročnega zaporedja pojavov, naj bodo ti fizikalni ali družbeni, je poteza zahodne kulture šele, odkar je produkcijski proces v zahodnih skupnostih v bistveni meri postal proces mehanskih naprav, pri katerem je človekova naloga to, da razločuje in vrednoti materialne sile. Znanost je cvetela približno v tolikšni meri, kot se je produkcijsko življenje skupnosti prilagodilo temu obrazcu, in v približno tolikšni meri, kot je produkcijski interes prevladoval v življenju skupnosti. In znanost ter še zlasti znanstvena teorija je v različnih oddelkih človeškega življenja in vednosti napredovala toliko, kot so ti različni oddelki eden za drugim prihajali v tesnejši stik s produkcijskim procesom in z ekonomskim interesom oziroma, kot bi bilo morda ustrezneje reči, toliko, kot so eden za drugim ubežali prevladi predstav osebnega razmerja ali statusa ter iz njih izvedenih kanonov antropomorfnosti in častne veljave.

Šele ko so zahteve sodobnega produkcijskega življenja pri praktičnem stiku človeštva s svojim okoljem vsilile spoznanje vzročnega zaporedja, so ljudje pojave tega okolja in dejstva svojega stika z njim začeli sistematizirati na način vzročnega zaporedja. Tako kot je bilo visokošolsko izobraževanje kot popolni cvet sholasticizma in klasicizma v svoji najrazvitejši obliki stranski produkt duhovniške službe in brezdelnega življenja, lahko za sodobno znanost rečemo, da je stranski produkt produkcijskega procesa. Prek teh skupin ljudi – raziskovalcev, učenjakov, znanstvenikov, izumiteljev, spekulativnih mislecev –, katerih večina je svoje najuspešnejše delo opravila zunaj zatočišča šol, so se miselne navade, ki jih je naložilo sodobno produkcijsko življenje, potemtakem najrazločnejše izrazile in izpopolnile kot korpus teoretične znanosti, ki se ukvarja z vzročnim zaporedjem pojavov. Spremembe metode in namena so se s tega zunajakademskega področja znanstvene spekulacije vsake toliko vsilile akademskemu režimu.

S tem v zvezi gre pripomniti, da med poučevanjem, kot ga nudijo osnovne in srednje šole na eni ter visoka izobraževalna semenišča na drugi strani, obstaja nadvse zaznavna razlika v vsebini in namenu. Razlika v neposredni praktičnosti posredovanega in pridobljenega znanja je lahko precej pomembna in si utegne zaslužiti pozornost, ki je bila vsake toliko že deležna, vendar je bolj bistvena razlika v duševni in duhovni usmeritvi, ki ji daje prednost eden ali drugi režim. Ta različna težnja višjega in nižjega izobraževanja je še zlasti opazna pri najnovjšem razvoju osnovnega izobraževanja v naprednih industrijskih skupnostih. Tu poučevanje povečini usmerjajo k intelektualni ali fizični sposobnosti oziroma spretnosti razumevanja in uporabe neosebnih dejstev v njihovem vzročnem, ne pa častnem učinkovanju. Res je, da se je v zgodnejših tradicijah, ko je bilo osnovno izobraževanje še predvsem komoditeta brezdelnega razreda, v večini osnovnih šol za spodbadanje marljivosti neovirano uporabljalo tekmovanje, toda celo ta raba tekmovanja kot zvijače na osnovnih stopnjah poučevanja v skupnostih, kjer nižjega izobraževanja ne usmerjata cerkvena ali vojaška tradicija, vidno upada. Vse to še posebej drži, zlasti kar zadeva duhovno plat, za tiste dele izobraževalnega sistema, na katere so neposredno vplivale metode in ideali vrtca.

Svojstveno zavist nevzbujajočo težnjo režima vrtca in podoben vpliv vrtcev na osnovno izobraževanje bi morali jemati skupaj s tistim, kar smo že povedali glede svojstvene duhovne drže žensk brezdelnega razreda v sodobnih ekonomskih razmerah. Režim vrtca v njegovi najboljši izdaji – oziroma tam, kjer je najbolj oddaljen od starodavnih patriarhalnih in pedagoških idealov – najdemo v naprednih produkcijskih skupnostih, kjer obstaja znatno število inteligentnih, brezdelnih žensk in kjer je strogost statusnega sistema pod razkrajajočim vplivom produkcijskega življenja ter v odsotnosti striktnega korpusa vojaških in cerkvenih tradicij nekoliko popustila. Moralno podporo dobi ravno pri teh ženskah, živečih v ugodnih razmerah. Cilji in metode vrtca se temu razredu žensk, ki jih imetniški kodeks uglednega življenja spravlja v zadrego, še posebej učinkovito priporočajo. Vrtec in vse tisto, kar v sodobnem izobraževanju šteje za duh vrtca, gre skupaj z »gibanjem nove ženske« potemtakem pripisati tistemu odporu zoper brezplodnost in zavist vzbujajočo primerjavo, kakršnega življenje brezdelnega razreda v sodobnih razmerah sproža pri ženskah, ki so najneposredneje izpostavljene njegovemu režimu. Tako se zdi, da je institucija brezdelnega razreda posredno tu znova naklonjena razvoju zavist nevzbujajoče drže, ki utegne na dolgi rok ogroziti stabilnost same institucije ter celo institucije individualnega lastništva, na kateri ta sloni.

Nedavno je prišlo do oprijemljivih sprememb glede tega, kaj obsega poučevanje na kolidžu in univerzi. Zvečine je šlo za to, da so humanistične vede – tista

področja vednosti, ki naj bi pripomogla k tradicionalni »kulturi«, značaju, okusom in idealom – delno izpodrinila tista stvarnejša področja, ki pripomorejo k državljanski in produkcijski učinkovitosti. Če isto stvar izrazimo z drugimi besedami, tista področja vednosti, ki prispevajo k učinkovitosti (predvsem produkcijski učinkovitosti), so postopoma pridobivala na veljavi, in to na račun področij, ki pripomorejo k povišani potrošnji ali znižani produkcijski učinkovitosti ter značajskemu tipu, ki ustreza statusnemu režimu. Pri tem prilagajanju učne sheme so se visokošolske ustanove običajno znašle na konzervativni strani; vsak njihov korak naprej je bil do neke mere znak popuščanja. Znanosti so se akademskemu režimu vsilile od zunaj, da ne rečemo od spodaj. Opazno je, da so humanistične vede, ki so znanostim tako nerade prepustile mesto, precej enovito prilagojene, da študentov značaj oblikujejo skladno s tradicionalno egocentrično shemo potrošnje, shemo kontemplacije in uživanja v resničnem, lepem in dobrem v skladu s splošno sprejetim standardom spodobnosti in odličnosti, čigar poglavitna poteza je brezdelje – *otium cum dignitate*. V jeziku, ki ga ovija njihova lastna privajenost na arhaično, spodobno gledišče, so zagovorniki humanističnih ved vztrajali na idealu, ki ga uteleša maksima *fruges consumere nati*.³⁶ Ta drža v primeru šol, ki jih oblikuje kultura brezdelnega razreda in na njej slonijo, ne bi smela vzbujati nobenega presenečenja.

Deklarirane osnove, na katerih se je skušalo, kolikor se je le dalo, vzdrževati sprejete kulturne standarde in metode v neokrnjenem stanju, so značilne tako za arhaični temperament kot teorijo življenja brezdelnega razreda. Uživanje in naravnost, ki izvirata iz ustaljene kontemplacije življenja, idealov, spekulacij ter metod trošenja časa in dobrin, kakor sta denimo v modi pri brezdelnem razredu starodavnih časov, veljata za »višja«, »plemenitejša«, »dostojnejša« od tistega, kar je v teh ozirih rezultat podobne seznanjenosti z vsakdanjim življenjem in vednostjo ter s stremljenji običajnega človeštva v sodobni skupnosti. Ta izobrazba, katere vsebina je neomejena vednost o novodobnih ljudeh in rečeh, je v primerjavi s tem »nižja«, »manjvredna«, »plebejska« – slišati je celo, kako se tej stvarni vednosti o človeštvu in vsakdanjem življenju pripenja vzdevek »podčloveška«.

To mnenje zastopnika humanističnih ved iz vrst brezdelnega razreda se v osnovi zdi razumno. V splošnem bi lahko rekli, da so denimo zadoščenje in kultura ali duhovna drža oziroma način mišljenja, ki so rezultat ustaljene kontemplacije antropomorfizma, klanovstva in brezdelnega samozadovoljstva gospoda zgodnje dobe ali seznanjenosti z animističnimi vraževerji ter prešernimi surovostmi herojskih junakov, estetsko gledano legitimnejši od ustreznih rezultatov, ki izhajajo iz stvarne vednosti o rečeh in kontemplacije novodobne

36 Rojeni smo, da uživamo sadove.

državljanke ali delovne učinkovitosti. Nedvomno je, da so prve navade z vidika estetske ali častne vrednosti ter potemtakem z vidika »veljave«, ki pri tej primerjavi postane osnova presoje, v prednosti. Vsebina kanonov okusa ter še specifičnejše kanonov časti je v skladu z naravo stvari rezultanta preteklega življenja in okoliščin rase, kar poznejša generacija prevzame prek dednosti ali tradicije, in dejstvo, da je dolgotrajna prevlada plenilske življenjske sheme brezdelnega razreda do temelja oblikovala način mišljenja in gledišče rase v preteklosti, je zadostna osnova za estetsko upravičeno prevlado takšne življenjske sheme v velikem delu tistega, kar se tiče zadev okusa v sedanosti. Za tukajšnji namen lahko rečemo, da so kanoni okusa rasne navade, pridobljene z bolj ali manj dolgotrajnim privajanjem na odobravanje ali neodobravanje takšnih stvari, ki so deležne naklonjene ali nenaklonjene sodbe okusa. Če vse drugo ostane enako, velja, da daljše in bolj neprekinjeno kot je privajanje, legitimnejši je omenjeni kanon okusa. Zdi se, da vse to še celo bolj velja za sodbe, ki se nanašajo na vrednost ali čast, kakor sodbe okusa nasploh.

Toda ne glede na to, kako estetsko upravičene so zaničljive sodbe na račun novega izobraževanja, ki jih izrekajo zastopniki humanističnih ved, in ne glede na to, kako tehtno je zatrdjevanje, da je klasično izročilo dostojnejše in sta njegov rezultat resničnejša človeška kultura in značaj, to ni vprašanje, ki bi nas tukaj zadevalo. Naše vprašanje je, v kolikšni meri ta področja vednosti ter gledišče, ki ga zastopajo v izobraževalnem sistemu, podpirajo ali ovirajo učinkovito kolektivno življenje v sodobnih produkcijskih razmerah, tj. v kolikšni meri pripomorejo k lažjemu prilagajanju sodobnemu ekonomskemu položaju. Vprašanje je ekonomske, ne estetske narave in standarde izobraževanja brezdelnega razreda, ki se odražajo v odklonilni drži visokošolskih ustanov do stvarne vednosti, gre za tukajšnji namen vrednotiti izključno s tega gledišča. V ta namen je raba takšnih vzdevkov, kot so »plemenit«, »manjvreden«, »višji«, »nižji« itd., pomembna le v tem, da pokaže nastrojenost in gledišče razpravljavcev, naj se potegujejo za dostojnost novega ali starega. Vsi ti vzdevki so častni ali ponižujoči izrazi, to se pravi, so izrazi zavist vzbujajoče primerjave, ki nazadnje padejo v kategorijo uglednega ali neuglednega, to je, sodijo znotraj okvira idej, ki je značilen za življenjsko shemo statusnega režima, to je, so v bistvu odraz športnega duha – plenilskega in animističnega načina mišljenja, to je, nakazujejo arhaično gledišče in teorijo življenja, ki morda ustrezata plenilski kulturni stopnji in ekonomski organiziranosti, iz katere izvirata, a sta z gledišča ekonomske učinkovitosti v širšem pomenu besede škodljiva anahronizma.

Klasične vede in njihov privilegirani položaj znotraj izobraževalne sheme, ki se jih visoka izobraževalna semenišča oklepajo s tako zatelebano naklonjenostjo, služijo oblikovanju intelektualne držbe in nižanju ekonomske učinkovitosti

nove izobražene generacije. Tega ne počnejo le tako, da visoko vzdigajo arhaični ideal človeštva, temveč tudi z razločevanjem, ki ga vcepljajo glede tega, kaj je v vednosti ugledno in kaj neugledno. Ta rezultat dosežejo na dva načina: 1) vzbujajo ustaljen odpor do tistega, kar je pri učenju le koristno, v nasprotju s tistim, kar je le častno, in okuse novinca oblikujejo na način, da začne ta v dobri veri svoje okuse zadovoljevati izključno – oziroma skoraj izključno – s takšno rabo intelekta, ki običajno ne prinese nobene produkcijske ali družbene koristi; ter 2) troši učenčev čas in trud, da bi ta pridobil vednost, ki ni za nobeno rabo, razen v tem, da je bilo to izobraževanje v skladu s konvencijo vključeno v celoto znanja, ki se ga od izobraženca pričakuje, in je tako vplivalo na terminologijo in dikcijo, ki so v rabi pri koristnih področjih vednosti. Mimo te terminološke težavnosti, ki je sama po sebi posledica tega, da so bile klasične vede nekdanj v modi, vednost o starodavnih jezikih, denimo, ne bi imela nobenega praktičnega pomena za kateregakoli znanstvenika ali akademika, če se ta v prvi vrsti ne bi ukvarjal z delom, ki ima lingvistični značaj. Z vsem tem se seveda nočemo izrekati glede kulturne vrednosti klasičnih ved niti nimamo namena kakorkoli omalovaževati njihovega režima ali usmeritev, ki jo dajejo študentu. Za to usmeritev se zdi, da je ekonomsko škodljive vrste, toda ni nujno, da to dokaj razvpito dejstvo vznemirja kogarkoli, ki ima srečo, da v klasičnem izročilu najde uteho in moč. Dejstvo, da klasična izobrazba deluje tako, da moti učenčeva delovna nagnjenja, tistih, ki delu v primerjavi z negovanjem spodobnih idealov pripisujejo majhen pomen, ne bi smelo posebej vznemirjati:

*Iam fides et pax honos pudorque
Priscus et neglecta redire Virtus
Audet.*³⁷

Zaradi okoliščine, da je ta vednost postala del osnovnih zahtev našega izobraževalnega sistema, zmožnost uporabljati in razumeti določene mrtve jezike južne Evrope ni le v zadovoljstvo osebi, ki najde priložnost, da v tem pogledu paradira s svojimi veščinami, temveč tudi dokaz, da takšna vednost istočasno služi temu, da kateregakoli učenjaka priporoča njegovemu tako laičnemu kot izobraženemu občinstvu. Trenutno pričakovanje je, da se bo določeno število let porabilo za pridobivanje teh povečini nekoristnih informacij, njihova odsotnost pa ustvari vtis pre nagljenega in negotovega izobraževanja, kakor tudi vulgarne praktičnosti, ki je splošno sprejetim standardom tehtne izobrazbe in intelektualne moči enako odvrtna.

37 »Zdaj si drznejšo vrniti zaupanje, mir, čast in starodavna čistost ter prezrta vrlina.« Gre za odlomek iz Horacijeve himne *Carmen Saeculare*.

Ta primer je soroden temu, kar se zgodi, ko kupec, ki ne zna izkušeno presojati materialov ali izdelave, kupuje katerokoli potrošno blago. Vrednost blaga ocenjuje predvsem na osnovi vidne potratnosti končne obdelave dekorativnih delov in potez, ki nimajo nobene neposredne zveze z uporabnostjo blaga samega po sebi; predpostavka pri tem je, da med stvarno vrednostjo blaga in stroškom okraševanja, dodanega zato, da bi se blago prodalo, obstaja nekakšno nejasno sorazmerje. Predpostavka, da tam, kjer klasične in humanistične vede umanjajo, ne more biti tehtne izobrazbe, vodi k temu, da bolj ali manj vsi študentje vpadljivo tratijo čas in delo, da bi takšno vednost pridobili. Splošno sprejeto vztrajanje na kančku vpadljive potrate kot postranske okoliščine slesherne ugledne izobrazbe je na naše kanone okusa in koristnosti v izobraževalnih zadevah učinkovalo na precej enak način, kot je isto načelo vplivalo na našo presojo koristnosti proizvedenih dobrin.

Odkar ima vpadljiva potrošnja kot sredstvo ugleda vse večjo prednost pred vpadljivim brezdeljem, sicer drži, da usvajanje mrtvih jezikov ni več tako zavezujoča zahteva, kot je bila nekdanj, in je njena talismanska vrednost kot poróka izobrazbe temu ustrezno okrnjena. A čeprav to drži, drži tudi to, da so klasične vede kot porok akademske uglednosti izgubile le malo svoje absolutnosti vrednosti, saj je za ta namen nujno le, da je izobraženec sposoben izkazati določeno znanje, ki je splošno sprejeto kot dokaz zapravljenega časa; klasične vede pri tem pridejo kar najbolj prav. Dejansko skoraj ni dvoma, da je klasičnim vedam njihov privilegirani položaj znotraj sheme visokošolskega izobraževanja zagotovilo to, da so koristne kot dokaz zapravljenega časa in truda ter potemtakem gmotne moči, ki je potrebna za to, da si je takšno potrato mogoče privoščiti, kar je pripeljalo do tega, da so cenjene kot najbolj častne od vseh učenosti. Dekorativnim ciljem izobrazbe brezdelnega razreda služijo bolj od kateregakoli drugega korpusa vednosti in so zato učinkovito sredstvo uglednosti.

Klasične vede v tem pogledu do pred kratkim malodane niso imele tekmeca. Na evropski celini še vedno nimajo nevarnega tekmeca, toda zadnje čase, odkar si je šport na kolidžih izboril uradni status priznanega področja akademskih veččin, je to področje vednosti – če šport lahko prosto klasificiramo kot vednost – na ameriških in angleških šolah postalo tekmeč klasičnih ved v boju za primat v izobraževanju brezdelnega razreda. Šport ima za namene izobraževanja brezdelnega razreda pred klasičnimi vedami očitno prednost, saj športnikov uspeh ne predpostavlja le potrate časa, temveč tudi denarja, prav tako pa predpostavlja tudi posedovanje določenih nadvse neproduktivnih arhaičnih lastnosti značaja in temperamenta. Na nemških univerzah je mesto učenih preokupacij brezdelnega razreda namesto športa in bratovščin, ki svoja imena zapisujejo z grškimi črkami, prevzela izurjena in klasificirana opitost ter rutinsko dvobojevanje.

Brezdelni razred in njegov standard vrline – arhaičnost in potrata – zelo verjetno nista imela nič z vpeljavo klasičnih ved v shemo visoke izobrazbe, toda to, da jih visokošolske ustanove trdovratno ohranjajo, in visoka stopnja uglednosti, ki se jih še vedno drži, je brez dvoma posledica njune tesne usklajenosti z zahtevami arhaičnosti in potrate.

»Klasičen« vselej nosi ta podpomen potratnega in arhaičnega, naj ga uporabljamo, da bi označili mrtve jezike ali zastarele oz. zastarevajoče oblike misli in dikcije živega jezika ali pa da bi označili druge primere akademske dejavnosti ali aparata, na katere se nanaša manj prikladno. O arhaičnem idiomu angleškega jezika govorimo kot »klasični« angleščini. Njegova raba je zavezujoča pri vsem govorjenju in pisanju o resnih temah, njegova spretna raba pa daje dostojanstvo celo najbolj klišejskemu in trivialnemu klobuštranju. Najnovejša angleška dikcija seveda nikdar ne nastopa v pisni obliki, občutek tiste spodobnosti na način brezdelnega razreda, ki zahteva arhaičnost v govoru, je celo pri najbolj nepismenih in senzacionalističnih piscih prisotna v zadostni meri, da takšen spodrsljaj prepreči. Po drugi strani najvišji in najbolj splošno sprejeti slog arhaične dikcije – kar je precej značilno – ustrezno uporabljajo le pri občevanjih med antropomorfnim božanstvom in njegovimi podaniki. Na pol poti med tema skrajnostma je vsakdanji jezik pogovarjanja in literature brezdelnega razreda.

Elegantna dikcija, naj bo pisna ali govorjena, je učinkovito sredstvo uglednosti. Odločilno je, da pri govorjenju o kateremkoli predmetu dovolj natančno vemo, kolikšno stopnjo arhaičnosti zahteva konvencija. Praksa se od prižnice do tržnice občutno razlikuje, slednja, kot bi lahko pričakovali, dovoli uporabo relativno novih in učinkovitih besed ter izrazov, pa četudi gre za dlakocepce. Preudarno izogibanje neologizmom govorcju ni v čast le zato, ker dokazuje, da je za usvajanje zastarelega načina govora zapravljjal čas, temveč tudi zato, ker kaže, da se je od otroštva naprej ustaljeno družil z osebami, ki so bili z zastarelim idiomom seznanjeni. Potemtakem priča, da njegovi predhodniki pripadajo brezdelnemu razredu. Velika čistost govora domnevno dokazuje, da je bilo več zaporednih življenj posvečenih zaposlitvam, ki niso bile vulgarno koristne, čeravno tega nikakor ne dokaže povsem prepričljivo.

Najbolj posrečen primer ek brezplodnega klasicizma, kar ga je mogoče najti zunaj Daljnega vzhoda, je splošno sprejeto črkovanje v angleškem jeziku. Kršitev črkovalnega bontona je skrajno nadležna in bo v očeh vseh oseb, ki premorejo razvit občutek za tisto, kar je resnično in lepo, diskreditiralo slehernega pisca. Angleški pravopis zadosti vsem zahtevam kanonov uglednosti v skladu z zakonom vpadljive potrate. Je arhaičen, okoren in neučinkovit; da

bi ga usvojili, je potrebno veliko časa in truda; da ga nismo usvojili, je zlahka zaznati. Potemtakem je prvi in najhitrejši preizkus uglednosti v zadevah izobrazbe, usklajenost z njegovim ritualom pa je nepogrešljiva za neoporečno akademsko življenje.

Tako kot pri drugih točkah, kjer splošno sprejeta praksa sloni na kanonih arhaičnosti in potrate, tudi v primeru čistosti govora njegovi zagovorniki instinktivno privzamejo apologetsko držo. V osnovi trdijo, da natančna raba starodavnih in standardnih fraz misel prenaša ustrezneje in natančneje od neposredne rabe najnovejših oblik govorjene angleščine, čeravno je splošno znano, da se današnje ideje v današnjem slengu učinkovito izražajo. Klasični govor premore častno odliko dostojanstva; vzbuja pozornost in spoštovanje kot uradno priznani način komuniciranja znotraj življenjske sheme brezdelnega razreda, saj poudarjeno namiguje na to, da je govorec oproščen dela. Prednost standardnih fraz je v njihovi uglednosti; ugledne so, ker so okorne in staromodne ter potemtakem dokazujejo potrato časa in to, da je govorec opravičen rabe in potrebe po neposrednem in prepričljivem govoru.

